

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XXVIII

1989

Kültür Bakanlığı
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı
tarafından yayımlanır

Ankara / 1989

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Fahri İŞİK	Batı Uygarlığının Kökeni Erken Demirçağ Doğu - Batı Kültür Sanat İlişkilerinde Anadolu 1
Mükerrem (Usman) ANABOLU	Anadolu ve Sicilya Arasındaki Mi- marlık İlişkileri 41
Cevat BAŞARAN	Anadolu Roma Çağı Lotus - Palmet Örgesinde Tip Gelişimi 53
Erksin GÜLEÇ	Panaztepe İskeletlerinin Paleoantro- polojik ve Paleopatolojik İncelenmesi 73
Semih GÜNERİ	Orta Anadolu Höyükleri, Karaman- Ereğli Araştırmaları 97
Mustafa SÜEL	Balıbağı/1988 Kurtarma Kazısı ... 145
John DEVREKER	Pessinonte : Histoire et Fouilles ... 165
İsmail KARAMUT	Pisidia Antiocheia'sı Yakınında Bu- lunan Men Kutsal Alanı 177
Mehmet ESKİOĞLU	Garipler Tümülüsü ve Kayseri'deki Tümülüs Tipi Mezarlar 189
Wolfgang RADT	Pergamon Vorbericht Über die Kampagne 1988 225
Wolfgang RADT	1988 Bergama Çalışmaları Özet Raporu 243
Crawford H. GREENEWALT Jr.	Excavations at Sardis, 1978 - 1988 ... 263
Juliette de LA GENIERE	Les Nouvelles Fouilles De Claros Septembre 1988, brève relation pré- liminaire 287
Juliette de LA GENIERE	1988 Yılı Eylül Ayında Claros'da Ya- pılan Çalışmanın Raporu 293

Vural SEZER
Mehmet TUNA
Ramazan PEKER

Nysa Tiyatrosu'nda Skene Kazısı ve
Podyumlar 307

Behçet ERDAL

Müzelerimizde Sergilenen Taşınır
Arkeolojik ve Etnografik Kültür
Varlıklarımızın Bozulma Sebepleri
ve Koruma (Konservasyon) Metod-
ları 323

BATI UYGARLIĞININ KÖKENİ

Erken Demirçağ Doğu - Batı Kültür ve Sanat İlişkilerinde Anadolu «Müzeci Dostlara»

Fahri IŞIK *

«... Savaşçılarından yirmibini ve krallarından beşiyle Kummuh'ta çarpıştım ve yenilginin en acımasızını tattırdım onlara. Kasırgayı ansızın güçlü bir saldırıyla cesetlerini ezdim geçtim. Dağ koyaklarından ve doruklar üzerinden akıttım kanlarını; bir sel gibi...» Ve Asur kralı I. Tiglatpaleser'in bu çarpıcı anlatımıyla, Hitit ilhanlığının yıkılmasında etkili, döğüşken bir Trak budunu İ.Ö. 12. yüzyıl başlarında, yukarı Dicle boylarında Anadolu tarihine doğar. İzleyen yüzyıllarda bu «Muşki Halkları»nın önderleri «Mita»yla birlikte yine Asur yıllıklarında, bu kez İ.Ö.8. yüzyılın güçlü adı II. Sargon'a karşı ve Halys ile Sangarios ırmakları

(*) Prof. Dr. Fahri IŞIK, Atatürk Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, ERZURUM.

GİRİŞ :

Bu makale, Doğu'da göreve başladığım 1973'den bu yana geçen süreç içerisinde Üniversitemizin desteği ve Bölüm arkadaşlarının katılımlarıyla yöreye yapılan sayısız araştırma gezilerindeki gözlemlerimizin yanısıra, «bu yoksunlukta bilim yapılamadığı» için Batı'yı yeğleyen uzman meslektaşların yerine belletmek zorunda kaldığım «Eski Anadolu Uygarlıkları» derslerine yoğun hazırlık çalışmalarımın ürünü olarak, Anatolian Studies, Österreichische Jahreshefte ile Belleten dergilerinin 1987 sayılarında almanca basılan kapsamlı üç yayının birarada, eklentili özünü oluşturmaktadır.

Ve Amaç, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanı sayın A. Akat ile Genel Müdür Başyardımcısı Sayın M. Eskiöğ'u'nun içtenlikli dost isteklerine uyarak, Erken Demirçağ Anadolu'sunda Doğu-Batı ilişkilerine değgin savlananın karşıtı yaklaşımlarını bizim dilimizde ve özellikle -ingilizce ağırlıklı- Müzeci meslektaşlarının görüşlerine sunmaktır.

Müze araştırmalarımnda hep yanımda bulduğum bu çabalı, özverili, Dost canlısı arkadaşlarıma bağlılığımın bir simgesi; Gündoğusu'ndan bir «çoban armağanım» olsun diledim ve severek yaptım.

KISALTMALAR

«Archaeologischce Bibliographie»den bilinen uluslararası nitelikteki «Kısaltmalar» dışında, bu yayına ilişkin olarak aşağıdakiler kullanılmıştır:

Akurgal, Hethiter : E. Akurgal - M. Hirmer, Die Kunst der Hethiter² (1976).

yayı içerisinde etkin bir politik birlik olarak yeniden tarih yapıklarına kazılışına dek, hemen tüm kaynaklar suskundur¹. Artık «Frig» adıyla bilinir bunlar ve tarihleri gibi, Anadolu'nun görkemli kültürleri arasında özgün yerini almış sanatları da yaklaşık 400 yıl bilinmezliğin gizemli örtüsüne bürünmüştür sanki.

Bu «gizem»in sonuçta, bir nesil öncesi, Arkeolojiyi çığır açıcı bir savın inandırıcılığıyla açmaza sokacağını kim bilebilirdi ki? Bu sava göre : Hitit ilhanlığının İ.Ö.12. yüzyıl başlarında «Deniz budunlarının geçtikleri yerde ot bile bitirmeyen» acımasız saldırısıyla yıkımının ardından, Eski Anadolu'nun bu ilk büyük ve güçlü uygarlığının çekirdeği, Kızılırmak yayı içerisinde kalan topraklar, tümüyle terkedilmiş, 400 yıl boyunca da hiç yerleşilmemişti; bu süreç Anadolu tarihi'nin «karanlık çağı»ydı². Bu yorumla, o güne, 1950'li yıllara dek geçerli olan görüş, «Anadolu yaylası tarihi ve kültürünün Hititlerin çöküşünden sonra, bu çöküşte paydaş Friglerle kesintiye uğramaksızın sürdürüldüğü» görüşü de geçerliliğini yitirecek, Anadolu araştırmacıları arasında artık tek bir yandaş bulamayacaktı. Böylesine etkin ve inandırıcı savla ünlenen tanındık

-
- Akurgal, KunstAna : E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander (1961).
- Akurgal, KunstTürkei : E. Akurgal, Griechische und römische Kunst in der Türkei (1987).
- Akurgal, PhKunst : E. Akurgal, Phrygische Kunst (1955).
- Bittel, AntPl : K. Bittel, Phrygisches Kultbild aus Boğazköy. AntPl II (1963) 7 vdd.
- Haspels, Phrygia : C. H. E. Haspels, The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments (1971).
- Işık, Felsdenkmäler : F. Işık, Zur Entstehung phrygischer Felsdenkmäler. AnatSt 37, 1987, 163 vdd.
- Işık, Kybelebilder : F. Işık, Die Entstehung der frühen Kybelebilder Phrygiens und ihre Einwirkung auf die ionische Plastik. ÖJh 57, 1987 Beibl 41 vdd.
- Işık, Şirinlikale : F. Işık, Şirinlikale. Eine unbekannte urartaäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens. Belleten 200, 1987, 497 vdd.
- F. Naumann, Kybele : F. Naumann, Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst. IstMitt Beih 28 (1983).
- Prayon, PhPlastik : F. Prayon Phrygische Plastik. Die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient. Tübinger Studien VII (1987).

(1) Akurgal, PhKunst 113; ay., KunstAna 3; Işık, Felsdenkmäler 163; ay., Kybelebilder 43; Prayon, PhPlastik 20 vdd.

(2) Akurgal, PhKunst 111 vdd; ay., KunstAna 5 vdd.

ad Ekrem Akurgal'dı; bununla çığır açan ünlü yapıtı da «Phrygische Kunst»: Frig Sanatı.

Sav öзде, «yüzyıllar boyu süren karanlık çağ'ın Anadolu'da Hitit kültür ve sanat geleneğini de kopardığı» gibi akılcı, bilimsel bir temele oturtulur. Bu kopuşun doğal sonucu olarak Anadolu'nun yeni Bey'lerinin, Friglerin sanatı da kökleri kurumuş bir ekinden sürgün sürebilemezdi. sürememişti de. Ve yine Akurgal'a göre, Anadolu tarihinde ilk kez bir Ulus, Frigler, bu nedenle yüzlerini batıya çevirmişlerdi; kültürel değerleriyle sanat ürünlerindeki yaratıcı, itici gücü Ege'deki «Grek» etkisine borçlulardı³; Doğu'nun, Anadolu ve Kuzey-Suriye'nin bunda payı ancak ikincil sayılabılırdi, önemsizdi.

Akurgal'ın soruna ustaca yaklaşımı ve arkeolojideki etkin adından aldığı güçle konu, o günden buyana bir kez olsun değişik bir yaklaşımla ve ayrıntılıca irdelenmiş değildir. Antik kaynaklar ve arkeolojik bulgular, Trak budunlarının Anadolu'da yurtlanmak için güçlü Troia'nın çökmesini ve Boğaz'ın geçit vermesini özlemle beklediklerini belgeler. Troia çöker, 13. yüzyıl sonlarına doğru, yol açılır ve özlenen Anadolu, korkusu Mısır kapılarını saran, Tarih'in yazdığı akınların en acımasızıyla alınır; ancak, onca yurt edinme tutkusuna ve uğruna ödenen ağır bedele karşın bu çekici topraklar «400 yıl» boş bırakılır? Bu tersliğin akılalmazlığı birkez olsun düşünülmemiş, bundan da öte, «bir Ulus nasıl olur da politik gücün ve sanatın doruğunda ansızın ortaya çıkabilir?» sorusu bile belli ki sorulmamıştır.

Çünkü Friglerin Anadolu'da kültür varlıklarıyla varoldıkları savlanan dönem, İ.Ö.8. yüzyılın ikinci çeyreği⁴, altın çağın hem de destanlaş-tırılarak yaşandığı Midas'tan ancak bir nesil öncesidir ve Doğu'da Urartularla özdeş düzeyde böylesine parlak bir varoluş, geçmişin birikimi ve deneyimi olmaksızın düşünülebiliriz; köksüz bir «altın çağ» ı tarih yazmamıştır çünkü. 8. yüzyıl Midas çağı Büyük Frigya'sını yaratan bu kök, salt siyasette değil sanat yönünden de Hititleri izleyen bu -sözde- «400 yıllık karanlık çağ» sürecinde, devlet ve kültür üretmede biter Anadolu toprağında niye sürgün sürmesindi ki⁵? Çünkü bu göçebe Trak budunu Anayurtları Balkanlar'dan, sanatlarının Anadolu'daki oluşumu, biçimlenişi ve gelişiminde etken denebilecek özsel tek bir dokuyu birlikte taşımış da değildi⁶. Belli ki tarih bir kez daha «tekerrür» etmiş, tıpkı

(3) Akurgal, PhKunst (tümü); ay., KunstAna 70 vdd.

(4) Akurgal, PhKunst 24 vd. 120 vdd.; ay., KunstAna 115 vdd.

(5) Işık, Felsdenkmaeler 167 Dn. 41, 42.

(6) K. Bittel, Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens² (1950) 83; F. Naumann, Kybele 39. Küçük sanat ürünleriyle ilişkin karşıtı görüş için b. Akurgal, PhKunst 26 vdd.

binyıl öncesinin gerçek adları bile bilinmeyen İndogerman Hititleri gibi Frigleri de Anadolu doğurmuştu tarihe : hiçkimselik'ten dünya devletliğine, göçerlik'ten uygarlığa...

Şimdi sorulur; Frig kültür ve sanatı İ.Ö.8. yüzyılda eriştiği doruğu ve izleyen süreçteki yaratıcı gücü Anadolu'nun Batısına mı borçludur Doğusuna mı? Şimdilerde geçerli, «Frig sanatı Batı'dan Grek etkisiyle biçimlenmiştir» görüşünü derinliğine irdelene günü sanıyorum ki gelmiştir; çünkü bu görüş ilkin, anahatlarıyla çizdiğim tarihin akışına tersdir, arkeolojik bulgu ve veriler de bu tersliği belgeler niteliktedir :

Çömlek sanatında «karanlık devir» üzerindeki örtü, etkileşimle ilişkin olarak, Boğazköy kazıları ile hepten aralanmış İ.Ö. 775'te başlatılan «Erken Frig» biçemi ürünlerinin tarihi⁷, katmanlara dayanılarak bir nesil yukarıya, 9. yüzyıl sonlarına çekilmiştir⁸. Başlangıç «775» alınsa da, bu Frig çömlekçiliğinin son aşaması olan resimli türde etkinin, savlananın tersi yönünde gerçekleşebilmişliği olgusunu çürütebilemezdi; çünkü Akurgal'ın, «Erken Frig kümesi örgelerinin Doğu-Grek'te aranan öncülüne örnektir» diye sunduğu tekil Geç Geometrik Samos parçası (Resim : 2)⁹ İ.Ö.8. yüzyıl 3. çeyreği, diğer bir deyimle sözde Frig ardıllarından (Resim : 1)¹⁰ yaklaşık iki nesil sonrası tarihiyle, etkiyi veren¹¹ değil, alan olabilirdi ancak. Özlücesi bu alanda etkileşim Doğu'dan Batı'ya, Frigya'dan İonya'ya doğrudur¹². Bu engelin son Boğazköy kazıları ışığında tümünden aşılmasıyla, tekrenkli Frig çömleklerinde gözlemlenen Hititli öğeleri gerçeğini, «Hitit geleneğinin Demirçığ Anadolu'sunda doğal kalımının sonraları Batı'dan Frigya'ya yansıması»¹³ biçiminde yorumlanmanın da artık mümkünü yoktur; tıpkı -şu sıralar yayına hazırladığım Pazarlı ve Gordion'dan pismiş toprak mimari kaplama levhalar üzerindeki betilere tümünden egemen Doğululuğa, «Geç-Hitit'ten İonya'ya, oradan 150-200 yıl sonra, hem de hiç değişmeksizin, Frig ülkesine yansımıştır» yaklaşımı gibi. Erken Demirçığ Anadolu'sunun Hitit toprakla-

(7) Y. Dn. 4.

(8) R. Opificius, MDOG 95, 1965, 87.

(9) Akurgal. PhKunst 33 Lev. H, 1; H. Walter, Frühe samische Gefaesse. Samos V, (1968) Lev. 23, Nr. 131.

(10) Akurgal. PhKunst 1 vdd. 33 vdd. Res. 1-9, Lev. 1-7. «Erken Frig» evresi çömlekleri hayvan betileri süreç içerisinde keskin hatlı ilkelik'ten yumuşak geçişli doğallığa, diğer bir deyimle gölge-görüntü'de boyut kazanmaya yönelen belirgin bir evrimi yansıtır; bu olgu yönetimimde V. Özkava tarafından hazırlanan «Frig Çömlek Sanatında Doğu - Batı İlişkileri» konulu doktora savuncasında ayrıntılıca irdelenmektedir.

(11) Akurgal. PhKunst 33 vdd.; ay., KunstAna 73 vdd.

(12) Işık, Felsdenkmaeler 168 Dn. 43.

(13) Akurgal, PhKunst 26.

rında egemen kalıçları Friglerdir çünkü, ve sonuçta çömlek sanatında sözde «karanlık devir» boyu Hititlerden Frig'e iz süren belirli bir sürekliliğin, gelenekselciliğin varlığından¹⁴ kuşku duyulabilinemez.

Bu kuşku Arkeoloji'de en etkin biçimde Frig yontuculuğu dalında yoğunlaşmış¹⁵, Anadolu kökenli Ana Tanrıça'ları Kybele'nin kabartma resimleri özde yine «Batı'dan kopan etki dalgasının ürünü» biçiminde yorumlanarak İ.Ö.6. yüzyılın 2. yarısına yerleştirilmiştir. Akurgal'ın bu yaklaşımının da¹⁶ Arkeoloji evreninde gördüğü onay şaşırtıcı boyutlardadır. Son beş yıl içerisinde «Frig Yontusu» konusunda ardardına yapılan ve kitap olarak yayınlanan kapsamlı iki araştırmanın¹⁷ yanısıra, Eski Anadolu kültür tarihi'nin büyük adı Kurt Bittel bile, ilkin «İ.Ö.7.yüzyıl sonu ya da 6. yüzyıl başlarına» verdiği¹⁸ Boğazköy Kybelesini (Resim : 3)¹⁹, Akurgal'ın yayını ardından 6. yüzyıl ortalarından önceye çıkaramayacak; tüm örgelerinde gözlemediği tartışmasız Doğu, yerli Anadolu özelliklerine karşın, tek bir örgeye, giysiye dayanarak etkiyi Batı'da, İonya'da arayacaktır²⁰.

Aslında Kybele'nin giysisi bile, Akurgal ve Bittel'in buna «öncü örnek» dedikleri²¹ Samos'tan ünlü Cherymyes Koresi'ninkiyle (Resim : 6)²² tamtamına uyuşmaz; köktenci ayırım, giysi parçalarının sayısında ve düzenlemesindedir. Çünkü İon yapıtında giysi üçlü'dür : Chiton, enine şal ve arkayı saran uzun örtü. Buna karşın Kybele betilerinde bunlardan biri, dönemin İon giysili kadın yontularında en özgün olanı eksiktir; enine şal. Ve bu eksiklik ne «ayrıntıda bir farklılık»²³ ne de Frigli yerel ustanın «İon örneğini yanlış algılamışlığı»yla²⁴ açıklanabilir. Belli ki, 6. yüzyıl 2. çeyreğinin bu türden İon ürünleri Orta Anadolu'nun Kybele

(14) K. Bittel, Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens² (1950) 82; ay., Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus (1976) 292; F. Naumann, Kybele 39.

(15) Işık, Kybelebilder 41 - 108.

(16) Akurgal, PhKunst 100; ay., KunstAna 97 vdd.

(17) F. Naumann, Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und griechischen Kunst. IstMitt Beih 28 (1983); F. Prayon, Phrygische Plastik. Tübinger Studien VII (1987)

(18) K. Bittel, MDOG 91, 1958, 69.

(19) Bittel, AntPl 7 vdd. Lev. 1-8; Akurgal, KunstAna 95 vdd. Res. 55-59; F. Naumann. Kybele 71 vdd. Kat. Nr. 23 Lev. 7.1; Işık, Kybelebilder 43 vdd. Res. 1, Prayon, PhPlastik 41 vd. Kat. Nr. 7 Lev. 3 a - c.

(20) Bittel, AntPl 13 vdd.

(21) Akurgal, KunstAna 98 vd.; Bittel, AntPl 12 vdd.

(22) Akurgal, KunstAna 237 vd. Res. 201; G. M. A. Richter, Korai. Archaic Greek Maidens (1968) 46 Nr. 55, Res. 183 - 185; Işık, Kybelebilder 45 vdd. Res. 2.

(23) Akurgal, KunstAna 99.

(24) Bittel, AntPl 10. 12.

ustalarınca görülmemiş, bilinmemiştir. Dorylaion kabartması²⁵ gibi Frig ülkesinin odağından ve Geç Arkaik'e geçiş evresinden Ion etkili bir yapıtta yerli usta,²⁶ betimlediği Tanrıça'sını çağdışı Ion Koreleri geleneğinde²⁷ giydirebilmişse eğer, özde değişik Kybele kabartmalarının da aynı dönemden ve aynı etkinin ürünü oldukları savlanabilinemez.

Frig Kybele ustalarının bildiği giysi, bir başka küme Ion yontularına özgü olamdır. Efes Artemis Tapınağı'nın temelleri altında bulunanlardan oluşan bu Erken Arkaik kümenin odağındaki bir bronz yontucuk (Resim : 4)²⁸, örneğin Ankara Kybelesi²⁹ gibi yalın, ikili bir giysi, Chiton ve üzerine arkayı saran uzun bir örtü giymekte; Chiton her ikisinde de üstte dalgalı, altta dikine pilelerle ayrışırken, örtü ucu önde Cheramyas Koresi'ne (Resim : 6) örnek bir uygulamayla kemer altına sokulmaktadır. Sonuçta, Frig ve Ion yontu okullarının giysi birliği, Efes bronzunda ayrıntıya varan eşçesine benzerliklerle somutlaşmıştır. Sorun şimdi, Anadolu'nun içlerinde ve batısında kök salan bu iki görkemli kültürün ne zaman, nasıl ve ne yönde bir ilişki içine girdikleridir ve yanıtı kuşkusuz Efes yontucunun Arkeoloji'de tartışmalı tarihinde³⁰ düğümlüdür; bu düğümü biçim ve biçem gelişimi ışığında çözmeye çalışalım : İ.Ö. 7. yüzyılın son çeyreği içinde Ion sanatının ürünü bir dizi yontucuk, enine şalsız, yalın, ikili giysiyle Frig Kybeleleri'nin benzeri Efes bronzuyla birarada, kendi içine kapalı bir küme oluşturmaktadır³¹. Bu örneklerin tümünde giysi düzenlemesinde bir yalınlık, Berlin'deki fildişi yapıt³² gibilerinde ise bunun da ötesinde Efes bronzunu ansitan bir kıvrım işlenişi göze çarpar. Erken 6. yüzyılda Efes okulu giysiyi üstte karmaşık, kolpos benzeri bir uyarlamayla zenginleştirme sürecine girmiştir (Resim : 5)³³. Yüzyılın 2. çeyreği başlarında, tanınmış Naxos'lu Kore'yle büyük yontuda

(25) Akurgal, KunstAna 240 Res. 210; F. Neumann, Kybele 106 vdd. Kat. Nr. 31, Lev. 12, 1.

(26) Işık, Kybelebilder 85.

(27) Karş. örneğin Klazomenai Koresi, Akurgal, KunstAna 239 vd. Res. 206.

(28) Akurgal, KunstAna 210 vd. Res. 176, 177; Richter, agy. 53, Nr. 78, Res. 253 - 256; Akurgal, KunstTürkei Lev. 70 b; Işık, Kybelebilder 48 vdd. Res. 3, 4.

(29) R. Temizer, Anatolia 4, 1959, 183 vdd. Lev. 35 - 38; Akurgal, KunstAna 97 vd. Res. 60, 61, Çiz. 22; Bittel, AntPl 14, Lev. 10; E. Paribeni, VIII. Türk Tarih Kongresi I (1979) Lev. 165, 2; F. Naumann, Kybele 62 vdd. Kat. Nr. 18, Lev. 5, 2; Işık, Kybelebilder 47 vdd. Res. 21; Prayon, PhPlastik 71 vdd. Kat. Nr. 26, Lev. 9 a.

(30) Işık, Kybelebilder 60 vdd.

(31) A. Bammer, ÖJh 56, 1985 39 vdd. Res. 1 vdd.; Akurgal, KunstTürkei Lev. 9, 75 -I. Ö. 570 - 560»; Işık, Kybelebilder 51 vdd. Res. 5 - 8.

(32) Akurgal, KunstTürkei Lev. 71 -I. Ö. 570 dolayı», Işık, Kybelebilder 51, Res. 5, 6.

(33) Karş. Akurgal, KunstAna 198 vd. Res. 160, 161; 203 vd. Res. 165, 166; Ay., KunstTürkei Lev. 70 a; Lev. 6; Işık, Kybelebilder 55 vd. Res. 12.

ilk kez üçüncü giysi, -Olgun Dedalik yontucukların Geç Hitit geleneğinde ikinci uzun giyside denediği- enine şal, ortaya çıkacak³⁴; hemen ardından bu üçlü giysi Cherymyes Koresi'nde (Resim : 6) -Frig Kybeleleri (Resim : 3) ve Efes bronzunda (Resim : 4) tanıdığımız- örtü ucunun kemer altına sokulması örgesiyle birleştirilecektir³⁵. Yalın'dan zenginliğe, ikiliden üçlü giysiye yönelen bu gelişim süreci içerisinde Frig Kybeleleri ile özdeş Efes bronzunun yeri belli ki başlangıç evresidir; İ.Ö. 7. yüzyılın sonları³⁶.

İon yontularının Erken Arkaik evre'de geçirdiği bir başka somut evrim, giysiyle varılan sonucu destekler niteliktedir : İon yapıtlarının bu evrede erkeni, ayrıca yüz'de de yansılanan Doğu etkisinin gücüyle ölçü'ür çünkü; yontu işlikleri ancak 6. yüzyılın başlangıcıyla ionlaşma sürecine girebilecek³⁷, bu öze yönelik, erkeni geçten kalın bir çizgiyle ayıracaktır. «İğ Eğiren» diye bildiğimiz İ.Ö. 620. yıllarından ünlü Efes yontucuğunun³⁸ erken 6. yüzyıl ionlaşmış Efes örnekleri (Resim : 5) yanında³⁹ «tüm benliğiyle Doğulu'lugu»⁴⁰ bundadır. «İğ Eğiren»e benzer iri gözleri, üstü hafifce yuvarlak ve geniş kanatlarıyla Sami ırkınınkileri çağrıştıran burnu ile Efes bronzur'da da egemendir Doğulu'luk ve bu özelliğiyle de İ.Ö. 600' den geç bir tarihte yapılmış olmasının mümkünü yoktur. Bayındır Frig tümülüslerinde günyüzüne çıkarılan alımlı yontucukların kökeni ve tarihine sağlıklı yaklaşımın da şaşmaz ölçütüdür bu : Oluşumda Doğululuk ya da İonlaşmışlık.

Akurgal ve Bittel'in Frig Kybelelerini geçe, İ.Ö.6. yüzyılın 2. yarısına, vermelerinde asal etken niteliğinde bir örnek, Efes bronzu, biçimi ve biçemiyle sanıldığından en az bir nesil öncenin, İ.Ö. 7. yüzyıl sonlarının, ürünüyse eğer, bu sonuç, Frig Kybeleleri'nin erken bir dönemden, 7. yüzyıl içlerinden olabilemeyecekleri yönünde hep öne sürülen tek engelin de aşıldığı anlamınadır ve yol artık Doğu'ya açıktır.

(34) Akurgal, KunstAna 220. Naxos'lu Kore : Akurgal, KunstAna 215. Res. 181 - 183; G. M. A. Richter, Korai. Archaic Greek Maidens (1968) 47, Nr. 59, Res. 198 - 200. Bu örgenin öncülleri ve araçları için b. a. Dn. 81.

(35) Bu gelenekteki diğer İon yontuları için b. Işık, Kybelebilder 47, Dn. 9; 58 vd. Dn. 34.

(36) Yontucuğun, W. Darsow'un önerdiği ve Akurgal, Bittel, Richter, C. Rolley ile F. Naumann'ın onayladıkları (Cherymyes Koresi ile çağdaş, İ. Ö. 5e0'lı yıllar) tarihi için b. Işık, Kybelebilder 60 Dn. 39.

(37) Akurgal, KunstAna 196 vdd.; Işık, Kybelebilder 62 vd.

(38) Akurgal, KunstAna 195 vd. Res. 155 - 157; ay., KunstTürkei Lev. 69 a; Işık, Kybelebilder 55. 62 vd. Res. 9.

(39) Akurgal, KunstAna 198 vdd. Res. 158 - 173; ay., KunstTürkei Lev. 69 b. 70 a; Işık, Kybelebilder 63 vd. Res. 11, 12.

(40) A. Greifenhagen, JbBerlMus 7, 1965, 132 vdd.; Akurgal, KunstAna 196,

Bu bağlamda Doğululuğun Kybele kabartmalarını biçimlendiren tıpsel ve örgesel boyutlarını bilmek, kaynağına inmek gerek. Çünkü etki-leşimin akış yönü ancak bu verilerle çizilebilecek; katıksız bir Doğulu-ruk, Friglerin Ionya'ya aracılığıyla eşanlama gelecektir; Batı uygarlığı-ının yaratıcılığında paydaşlık anlamına. Çözümü ilkin kaynağında, tanrısal resmin oluşumunda Doğu'nun paydaşlığında aramaya çalışalım:

Bittel'e göre polos, Doğu asıllıdır⁴¹. Boğazköy Kybelesi'nin (Resim: 3; ayrıca karş. Resim: 14) bu tanrısal başlığını bezeyen inci dizisi, yaprak çelengi ve saç biçimi Kargamış Kubabası (Resim: 15)⁴² gibi adıyla öz-deş Geç-Hitit öncüllerinden aktarılırken, en ince ayrıntısına dek yüz, Şa-mal Tanrı yontusuyla (Resim: 10)⁴³ eştir sanki. Bu tür Doğulu öncüler geleneğinde ayakkabılıdır da Kybele ve kolların duruşunu da onların geleneğine borçludur⁴⁴. Örneğin Gordion Kybelesi'nde⁴⁵ gözlemlenen, her iki kolun üst gövdeye bükülüğü, Ion sanatına yabancısıdır⁴⁶; bu duruş kuşkusuz Kargamış Kubabası⁴⁷ türünden Doğulu yapıtlar aracılığıyla taşınmıştır Frigya'ya. Biçimde Geç-Hitit'e bağımlılığın somut bir başka göstergesi, Tanrıça'nın simgelerini tutuşunda okunur⁴⁸: Kuş, Doğu ge-leneğinde⁴⁹ parmaklarla sımsıkı kavranmaktadır, Ion Koreleri'nin avuç içiyle alttan ya da göğüse bastırarak verdiği destek⁵⁰ yabancısıdır Frig'li ustalara. Ayrıca çömlek, simge olarak Ion yontularında görülmezken⁵¹, Frig ülkesinde -kuş ve nar gibi- Geç Hitit öncüllerinden esinlenerek Ana Tanrıça'larının kişiliğiyle bütünleştirilmiştir⁵². Etkileşimin simgelerde bile Frigya'dan Ionya'ya akışı, varoluştaki Kybele ile özdeş bir Efes Ar-temis'i ya da rahibesi'nin⁵³ elinde taşıdığı Frig kabında ve başında duran

(41) Bittel, AntPl 11.

(42) Akurgal, Hethiter Lev. 115; F. Naumann, Kybele 30 Kat. Nr. 6, Lev. 2, 3; Işık, Kybelebilder 64, Res. 15; Prayon, PhPlastik 44, Res. 5 b.

(43) Akurgal, Hethiter Lev. 126, 127; Işık, Kybelebilder 64 vd. Res. 14. Somut ben-zerlikler için b. Bittel, AntPl 11, Dn. 24.

(44) Bittel, AntPl 9; Işık, Kybelebilder 74 vd.

(45) R. Temizer, Anatolia 4, 1959, 183 vdd. Lev. 39; Akurgal, KunstAna 97 vd. Res. 62, Bittel, AntPl 15, Lev. 11a. b; E. Paribeni, VIII. Türk Tarih Kongresi I (1979) Lev. 166, 3a; F. Naumann, Kybele 64 vd. Kat Nr. 19, Lev. 5, 3; Işık, Kybeleb-ilder 75, Res. 16; Prayon, PhPlastik 52 vd. Kat Nr. 15, Lev. 5c.

(46) Karş. örneğin Akurgal, KunstAna 235 vdd. Res. 201-206.

(47) Bittel, AntPl Lev. 12; F. Naumann, Kybele 32 vd. Kat. Nr. 9, Lev. 3,3; Işık, Kybelebilder 75, Res. 17; Prayon, PhPlastik 43, Res. 5a.

(48) Işık, Kybelebilder 75.

(49) Örnekler için b. Işık, Kybelebilder 75, Dn. 77, Res. 18.

(50) Karş. y. Dn. 48; Işık, Kybelebilder 75, Dn. 75.

(51) F. Naumann, Kybele 70.

(52) Anılan simgelerin Doğu'lu kökeni ve örnekler için b. Işık, Kybelebilder 76 vd.

(53) Akurgal, KunstAna 206, Res. 169-173.

uzun bir tapınım gerecinin tepesine kondurulmuş «atmaca»da, Ana Tanrıça'nın «sevgili kuşu»nda, bulur kanıtını.

Tanrısal resimlerini böylesine ayrıntıda hep Doğulu örgelerle yaratacak Frigli, giysiyi, salt giysiyi Batı'dan, İonya'dan alacak?... «Maraş'tan erken 7. yüzyıl Hitit-Arami gömüt taşlarını bilen, Hitit ve Frig kabartmaları arasındaki giysi benzerliğini de yadsıyamayacaktır» der Akurgal⁵⁴ ve kendi özsvayıyla ters düşen bu yerinde saptamasıyla, «Frigler Tanrıça'larının giysisini de doğrudan Maraş örneği⁵⁵ Geç-Hitit yapıtlarından, diğer örgelerin asal kaynağından, almış olabilemezler mi?» sorusunu da gündemde tutar. Gerçekten de Kybele betimlerini İon benzerlerinden ayıran ve Ankara Kybelesi'nde vurgulanan bir özellik, uzun örtünün önde yay-biçimli katlı kıvrımlarla düzenlenişi özelliği, belirgin bir örneğini Malatya kral yontusunda⁵⁶ bulan ve Hititlerde sevilen bir uygulamanın⁵⁷ Friglerce özgür yorumu biçiminde değerlendirilebilir. Ayrıca, İonlarda örtü ucu önde -geç Boğazköy Kybelesi yöntemiyle (Resim : 3)- salt kemer altına geçirilirken (Resim : 6)⁵⁸, Frigya'da bu, Ankara, Gordion ve Etlik (Resim : 7) Kybeleleri'nde kemer üstünden de bele sokulabilmekte, ilki Maraş'tan bir başka Geç-Hitit gömüttaşındaki kadına⁵⁹ salt bu yönüyle değil, uc'un yay-biçimli sarkıtılışıyla da benzemektedir. Kemer, yine aynı budun ürünleri geleneğinde geniştir, beli sıkılmaz⁶⁰.

Giysiyi değgin genelden ayrıntıya gözlemlenen bu özde birlik, Frig giysisinin İon aracılığına gereksinilmeksizin doğrudan Doğu komşuları ve çağdaşları Geç-Hitit'lerle olan yoğun kültürel alışverişin ürünü olduğu savını da doğrular. Anılan Maraş kabartmalarından İvriz'e, Hititli betimlerin giysilerinde takılı fibula'lar yanında, bu takının ünlü Frig dokuması kumaşla birarada Hitit ülkesine girdiği gerçeği^{60a}, Anadolu'nun bu iki çağdaş budunu arasında varolan sıkı sanatsal, kültürel ve ekonomik ortaklığın da somut bir tanıtıdır.

Bu olguyu, Midas-Kent'te bulunmuş, nicedir bilinen iki Frig yontusunun giysi biçiminde geçirdikleri evrimle de perçinlemek isterim : İl-

(54) Akurgal, KunstAna 97; ay., Orient und Okzident. Die Geburt der griechischen Kunst (1968) 128.

(55) E. Akurgal, Spaethethitische Bildkunst (1949) Lev. 41 b; ay., KunstAna 220. 305 Çiz. 17; Işık, Kybelebilder 67, Res. 18. Diğer Geç-Hitit örnekleri için b. Işık, Kybelebilder 67, Dn. 59.

(56) Akurgal, Hethiter Lev 107; Işık, Kybelebilder 71, Res. 22a.

(57) Işık, Kybelebilder 71, Dn. 61, 62.

(58) Karş. y. Dn. 35.

(59) Akurgal, Hethiter Lev. 139.

(60) Yaygın Geç-Hitit örneklerinden birkaçı için b. Işık, Kybelebilder 72, Dn. 66.

(60a) Işık, Kybelebilder 73 vd. Dn. 70. İvriz : Akurgal, Hethiter Lev. 140.

kinde (Resim : 8)⁶¹, korunan alt gövdede Kybeleler türünde (Resim : 3, 7) pile-kıvrımlarla ayrışan Chiton, etek ucunda lonya'ya tümünden yabancı, zincir-örgeli bir kenar suyuyla sonlanır; kökende Doğululuğun simgesidir bu⁶². Diğerinin (Resim : 9)⁶³ giysisi tamtamına Ion Koreleri geleneğindedir ve Batı etkisinin Frig topraklarının derinliklerine ancak İ.Ö. 6. yüzyıl başlarında girebilmişliğinin de Akurgal ve Bittel tarafından onaylanan bir «somut belgesi» niteliğinde önemlidir⁶⁴. Önemi, giysiye yansıyan bu köktenci değişimle, ilki gibi katıksız Doğu etkisi taşıyan Frig Kybeleleri'nin ikinciden önce, İ.Ö.7. yüzyıl içine dağılarak, yaratılmış olduklarının açıkça anlaşılabilirliğinden de kaynaklanır.

Bu bağlamda, Gordion'dan bir genç başına (Resim : 11)⁶⁵ özlüce değinmeden geçemeyeceğim : Yüz biçiminin yerli-Anadolulu kökeni, Şamal Tanrısı (Resim : 10) ile yapılacak bir karşılaştırmada yoruma gerek duyulmayacak denli açıktır; ve özdeşlik, Geç-Hitit'le kurduğu doğrudan ilişki⁶⁶, diğer bir deyimle, yontu başının erken 7. yüzyıl biçimiyle değerlendirilebilir. Çünkü Doğulu yüz hatları, tıpsel benzeri Boğazköy Kybelesi kitarcısı'nda (Resim : 12)⁶⁷ değişime uğrayacak; sertlik yumuşaklığa, yüzeysellik ayrışmaya, kuruluk canlılığa dönüşecektir. Belli ki, bu değişim Frig yontuculuğunun -Doğu mirası onca gelenekselciliğe karşın- 7. yüzyıl boyu kendi içinde geçirdiği bir evrimin sonucudur. Biri Gordion diğeri Hattuşa'dan bu iki Frig başını birbirine kenetleyen ortak özellikler, başın takke türü bir başlıkla örtülmesi ve -erkeni'nin favoriyle zenginleştirilmiş- saç kesimi, Karatepe ortostatları üzerindeki betitlerin, örneğin bir avcı'nın da⁶⁸ özelliğidir; ve resim tiplemesindeki bu şasırtıcı benzerlik, Geç-Hitit başlarının Gordion başıyla favori kesimine dek inebilen eşçeliğiyle, kök'ün Anadolu'nun Güney-Doğusu'ndan sürdüğünün belgesidir.

-
- (61) Haspels, Phrygia 96 vd. Res. 54; Işık, Kybelebilder 72 vdd. Res. 20; Prayon, PhPlastik 37 vd. Kat. Nr. 2 Lev. 1 d-f.
- (62) Karş. W. Orthmann, Untersuchungen zur spaethethitischen Kunst (1971) Levhalar; Işık, Kybelebilder 72 vd. Dn. 68.
- (63) Haspels, Phrygia 105 vd. Res. 53; Işık, Kybelebilder 85 vd. Res. 26; Prayon, PhPlastik 35 vd. Kat. Nr. 1 Lev. 1 a-c.
- (64) Akurgal, KunstAna 86; Bittel, AntPl 7. Frig yapıtının benzer duruş ve giysi düzenlemesini -azbiraz geç de olsa- Samos'tan bir Ion bronz yontucuğu, E. Buschor, Altsamische Standbilder V. (1961) Res. 353, ile örnekleyebiliriz.
- (65) R. S. Young, AJA 72, 1968, 231 vdd. Lev. 72, 10; Işık, Kybelebilder 91 vd. Res. 28; Prayon, PhPlastik 40 vd. Kat. Nr. 6 Lev. 2 c-e.
- (66) Diğer Geç-Hitit benzerleri için b. Işık, Kybelebilder 91, Dn. 133.
- (67) Bittel, AntPl Lev. 8; Akurgal, KunstAna Res. 56; Işık Kybelebilder 91 vd. Res. 29.,
- (68) Akurgal, Hethiter Lev. 146, 1; Işık, Kybelebilder 92, Res. 30.

Anılan Karatepe ortostatları'ndan bir başka taşta betimlenen hizmetçilerin⁶⁹ elindeki yüksek kulplu iki «Frig çömleği»⁷⁰, bu iki komşu budun arasındaki ilişkilerin İ.Ö. 8. yüzyıl sonları gibi erken bir evrede karşılıklılığını göstermek, yukarda fibula ve dokuma'lar konusunda savlananları vurgulamak için ordadır sanki. Ayrıca Gordiön ve Boğazköy'den Frig başları (Resim : 11, 12) ile Geç-Hitit öncülerinde (Resim : 10) göze çarpan özgün bir ayrıntı, burun kanatlarından ağız kenarlarına inen deri katlaması, 7. yüzyılın son diliminden Boğazköy Kybelesi (Resim : 3) ile süreçte onu izleyen Doğu biçimli İon yontucuklarının da belirleyici özelliklerindedir ve tiplerinde Geç-Hitit'ten Frig'e oradan İonya'ya uzanan etki zincirinin bütünüyle halkalarından birini oluşturmaktadır⁷¹.

Frig Kybele kabartmalarında Tanrıça resminin her örgesinde açık-seçik ortaya konan yerli Anadolu gerçeği, kümenin en erkenlerinden Ankara/Etlük örneğinde (Resim : 7)⁷², o'nu Bittel'in gözüyle sanki «Geç-Hitit sanatının bir ürünü»⁷³ sayabilecek denli somutlaşmıştır. Frig Ana Tanrıçası'nın mihrabı, tapınağı, içindeki geleneksel resmi, burada Hitit dinsel düşüncesinin Eflatun Pınar⁷⁴ gibi yapıtlara yansıyan tanınmış kutsal örgesiyle, başı üzerinde elleriyle güneş-kursu taşıyan Aslan-Adam'la, çerçevelenmiştir. Ve bu olgu, Friglerin Güney-Doğu komşularıyla salt sanatta değil, dinsel inanışta da bütünleşmişliğinin bir tanıtıdır; Hitit Kubabası'nın çağlar boyu Eski Anadolu insanının yüreğinde biçimlenmiş resmiyle, simgesiyle, tapınımıyla ve de adıyla bu üretken kültür harmanının son kalıtları Friglere «Kybele» olarak uyarlanışının ve Frig dininde artık «Tek» oluşla saygının doruğuna erişmişliğinin göstergesi.

Bu iki çağdaş ve komşu Anadolu halkının, Geç-Hitit ve Friglerin, resim tiplenmesinde ve içerikte böylesine içiçe kaynaşmışlığı, Frig Kybelesi'nin gerçek kökeninin nerede aranması gerektiğine de kesin yanıt vermiştir : Anadolu'nun Mezopotamya'ya açılan Doğu Kapısı'nda; Batı kültürünü ve sanatını yaratan binlerce yıllık görkemli mirasın harmanlandığı, her yeni sentezle yeni bir Kültür'e ad olduğu Geç-Hitit topraklarında; -kendi içimizden bilim adamlarımızın bile «Grek» ya da «Yunan» deymiyle özdeşleştirdiklerine üzüntüyle tanık olduğum- İonya'da değil.

(69) Akurgal, Hethiter 104, Lev. 142; ay., Orient und Okzident. Die Geburt der griechischen Kunst (1966) 118, 140, Res. 32.

(70) Akurgal (y. Dn. 69); Işık, Kybelebilder 80 vdd.

(71) Bu konuda b. Işık Kybelebilder 88 vd. Karş. Res. 5, 9 ve 10.

(72) F. Naumann, Kybele 83 vd. Kat. Nr. 24, Lev. 7, 2; Işık, Kybelebilder 78 vdd. Res. 23; Prayon, PhPlastik 71 vdd. Kat. Nr. 27, Lev. 9 b.

(73) K. Bittel, Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus (1976) 297.

(74) Akurgal, Hethiter Lev. XX; R. Naumann, Mansel'e Armağan (1974) 467 vdd. Res. 65, Lev. 142; Işık, Kybelebilder 83, Res. 25.

Bu sonuç, Frig Kybeleleri'nin -ilk yarısında Boğazköy başı, Midas-Kent I, Etlik ve Gordion, geç dönemde Ankara ve Boğazköy kümeleriyle-tüm 7. yüzyılı kapsayan üretimi ve son dörtlüğünde Ion yontularının biçimlendirilişinde katkıları sonucu, İ.Ö. 7. yüzyıl üzerinde varsayılan karanlık örtüyü de aralamış; bu süreçte Doğu'dan Batı'ya vuran sürgünün ne «elimize geçmemiş Yeni-Babil» ve ne de (bize dek gelememiş Urartu» ürünlerinden⁷⁵ değil, hiç kopmaksızın Anadolu'nun odağından, Frig topraklarından kök saldıği gerçeğini de günyüzüne çıkarmıştır.

Gündoğusu'ndaki bu tükenmez kaynak, varılan sonuçtan artık belli ki, Anadolu'daki son altın çağında, İ.Ö. 700 yılları dolaylarında, Sanat Tarihi'nin en alımlı örgesinin de tartışmasız yaratıcısıdır; kıvrım'ın. Parlak geçmişiyile Nil ve İki-Nehir kültürleri yaratıcılarının bile düşünemediği, giysiyi katlayarak doğal dökümüyle betimleme eylemi ilk kez, Kuzey Suriye'de odaklanan dopdolu birikimin sentezi sanat akımlarının yönlendirdiği Güney-Doğu Anadolu işliklerinde, Malatya ve Kayseri yakınlarında, Palanga⁷⁶ ve Kululu'dan⁷⁷ iki Geç-Hitit erkek yontusuyla çıkar karşımıza. Ve bu beklenmedik atılım Akurgal'ın yanısıra bazı bilim adamlarınca «İ.Ö. 6. yüzyılın ortaları Ion etkisine» bağlanmak istenir⁷⁸; tıpkı Kybele yontularında olduğu gibi. Kıvrımın Frig sanatında bugüne dekki eksikliği olasıdır ki, «mantolu» erkek yontularının bulunmayışından kaynaklanmaktadır; çünkü bu örgenin Ionya'da ilk uygulanışı da, sanki Geç-Hitit geleceğini hiç kesintisiz izlercesine, Branchid'ler⁷⁹ ya da bunların ayağa kalkmış benzerlerinin⁸⁰ manto uçlarındadır ve zikzak biçimlidir.

Uygulama, geleneğe böylesine katıksız bir bağlılıkla sürdürülüyorsa, araçların süreç içerisinde Anadolu toprağında günyüzüne vurması da beklenmelidir; tıpkı doğu'dan bellenen üstteki giysiyi göğüsler arasından çaprazlamasına geçirme eyleminin Ion işliklerinde büyük yontuya geniş bir zaman aralığıyla uyarlanışında araçların, iki pişmiştoprak yontucuğun yanısıra özellikle ünlü ahşap Hera ile -hem de Geç-Hitit gele-

(75) E. Akurgal, *Spaethethische Bildkunst* (1949) 32 vd.; ay., *KunstAna* 220 vd.

(76) Bittel, *AntPl* 19 vd. Lev. 13; T. Özgüç, *Kültepe and its Vicinity in the Iron Age* (1971) 103 vdd. Lev. 39; R. Özgan, *Untersuchungen zur archaischen Plastik Ioniens* (1978) 125 vdd. Lev. 57 a.

(77) Özgüç, *agy.* 102 vdd. Lev. 35 - 38; Özgan, *agy.* 124 vdd. Lev. 56; Işık, *Kybelebilder* 95 vdd. Res. 31, 32.

(78) E. Akurgal, *Spaethethische Bildkunst* (1949) 33; ay., *PhKunst* 61 Dn. 12; ay., *KunstAna* 324 Dn. 22. Bu görüşü paylaşan ve yadsıyan bilim adamları için b. Işık, *Kybelebilder* 99 Dn. 157 ve Dn. 161 «en geç İ.Ö. 700».

(79) Akurgal, *KunstAna* 219 vdd. Res. 189 - 191; Özgan, *agy.* Lev. 2 - 9.

(80) Akurgal, *KunstAna* 229 vdd. Res. 193 - 199; F. Işık, *Die Koroplastik von Theangelia in Karien und ihre Beziehungen zu Ostionien. Istmitt Beih* 21 (1980) 55 vdd.; Özgan, *agy.* Lev. 16 - 20. Ayrıca karş. Işık, *Kybelebilder* 99, Res. 33.

neğindeki uzunca bir örtü'nün üst kesiminde ve omuzlara atılan kısa Anadolu şalıyla birarada- Olgun Dedalik evrede, Samos'ta günyüzüne vurduğu gibi⁸¹.

Güney-Doğu Anadolu sanat okulları'nın yontuculuğa değgin yoğun örgesel etki gücünü, Arkaik-Ion yontusunu biçimlendiren bir başka alımlı Doğulu buluşla perçinlemek isterim : «Arkaik gülümseme» ile. Yüzdeki canlı anlatımla etken bu uygulama da yine aynı kaynağın Ege evrenine bir armağanıdır çünkü; ve bugüne dek ilgi görmeyen, büyüleyici güzellikte bir yapıt, Kululu'dan bir sifenks başı (Resim : 13)⁸², bu kaynağa inmede önemlidir : Baş, İ.Ö. 8. yüzyılın sonlarında⁸³, özellikle Nimrut fil-dişileriyle Geç-Hitit ülkesine giren ve genelde Karatepe kabartmalarında yansılanan yeni bir akımın, «fenikelileşme» akımının bir ürünüdür⁸⁴, çecikiliğini de oraya borçludur. Frigya'nın yerel ustaları da Kybele resimlerinin yüzlerini bu tür Hitit örneklerinden esinlenerek biçimlendirmeyi bellemişler, İ.Ö. 7. yüzyıl içerisinde erken kümeye giren Boğazköy'den bir Kybele başında (Resim : 14)⁸⁵ Kuzey-Suriye kökenli Anadolu geleneğini başarıyla sürdürmesini bilmişlerdir⁸⁶. Yüzdeki yumuşaklık, gözün biçimi, ışılan bakış ve küçük, kapalı ağız ile saçın bükümlü bitimi Kululu sifenksi'yle özdeş gibidir. Kybele, ayrılan yönlerindeki benzerlerini de yine aynı sanatın diğer örneklerinde bulur eşçesine : Üçgeni ansitan

(81) Işık, Kybelebilder 57 Dn. 32; Hera : E. Simon, Die Götter der Griechen (1969) 55, Res. 49, Karş. W. Orthmann, Untersuchungen zur spæthethitischen Kunst (1971) Lev. 65.

Kıvrımın Geç -Hitit'ten kaynaklanarak en geç Erken Arkaik evrede Ion aracılığıyla Ege'nin Batı yakasına aktarılmış olabileceği olgusu, bu örgenin zikzak biçimiyle İonya'da İ.Ö. 550'li yıllarda ortaya çıkışından önceki çeyrek yüzyıl içinde Hellenistan'da benzer denemelerle yansılanışı gerçeğiyle de belgelenebilir : Atina Akropolü'nden «Zeytin Ağacı Alınlığı» parçasındaki genç-kız'da, G. M. A. Richter, Korai. Archaic Greek Maidens (1968) 41, Nr. 44, Res. 151, 152, ve Berlin'deki ünlü «Narlı Tanrıça» da, Richter, agy. 34 vd. Nr. 42, Res. 145, 146.

(82) T. Özgüç, Kültepe and its Vicinity in the Iron Age (1971) 103, Lev. 41 Renkliev B 1, Res. 146; Işık, Kybelebilder 100 vdd. Res. 34, 35.

(83) Sifenks başının «İ.Ö. 8. yüzyıl ilk yarısı» tarihi için b. Özgüç, agy. 106.

(84) Işık, Kybelebilder 103, Dn. 165, 166.

(85) E. Paribeni, VIII. Türk Tarih Kongresi I (1979) Lev. 167, 4; F. Naumann, Kybele 83 vd. Kat. Nr. 24, Lev. 7, 2; Işık, Kybelebilder 103 vdd. Res. 36; Prayon, PhPlastik 45, Kat. Nr. 8, Lev. 3 d. e.

(86) «Arkaik gülümseme» nin İonya'da ortaya çıkışında genellikle savunulan «doğrudan Kuzey Suriye etkisi» savı, E. Akurgal, Orient und Okcident. Die Geburt der griechischen Kunst (1966) 214, bunu yadsıyan ve ayrıca «çekik göz» ün Ion ışıklarına başlangıçta, Dedalik Evre'de, Kuzey Suriye'den aktarılışı ile İonya'nın «Fenike kültür akımının dayanılmaz gücüne» tümünden direnebilemeyeşi konularındaki görüşüm için b. Işık, Kybelebilder 103 vdd.

ağız yapısını Malatya Kral yontusunda⁸⁷; saçın biçimini, görkemli polos'un inci dizisi, yaprak çelengi ve gülbezek'lerle bir tac gibi bezenişini de Kargamış'tan Kubaba başında (Resim : 15)⁸⁸.

Aradan geçen 150 yıla yakın bir sürece karşın; yüzün biçimi, saçın tükümlü bitişi ve başa geçirilen örtü Didyma'dan ünlü gençkız başında⁸⁹, çekiciliğin doruğunda sürdürebilmişse geleneğini, belli ki, Ion yontu sanatının biçim öğretisi, özyurdunun yaratıcı ve gelenekselci yapısına borçludur oluşumunu⁹⁰. Ve bu sağlam yapının temelleri üzerinde Ege'nin altın çağ'ı yaratılacak; Batı, Hellenistan, kendi Klasikliği'ne uzanan yolda yönünü Deniz'in Doğu yakasına, İonya'ya çevirecektir⁹⁰.

Kybele kabartmalarının Doğulu kökeni ve İÖ. 7. yüzyıl içine yayılan tarihi, Anadolu'nun yarattığı mimari döşemelerin en özgün ve görkemlilerinden birinin Frig ülkesinde ortaya çıkışında odaklanan sorunların çözümüne de ışık tutacaktır; kaya anıtlarının⁹¹. Çünkü Kybele kabartmaları (Resim : 7), Aslankaya⁹² gibi kayadan oyulmuş anıtsal alnaçların küçültülmüş bir modelidir ve iki türde de yapıtlar, Ana Tanrıça'nın mihrabı işlevindedir. Bu tipsel ve işlevsel özdeşlik doğallıkla, küçüğünün büyüğünden bağımlılığı ve sonuçta birbirini izleyen dönemlerin ürün-

(87) Y. Dn. 56.

(88) Akurgal, KunstAna 256, Res. 224, ay.; KunstTürkei Lev. 15; Işık, Kybelebilder

(89) Akurgal, KunstAna 256, Res. 224; ay., KunstTürkei Lev. 15; Işık, Kybelebilder 100 vdd. Res. 37.

(89a) Makalenin baskıya hazırlanışı sırasında V. Özkaya'nın yardımıyla E. Paribenin'in de Frig Kybeleleri ile Didyma başları arasında bir benzerlik kurduğunu sevinerek öğrenmiş bulunmaktayım, b. VIII. Türk Tarih Kongresi I (1979) 283 vdd. Özde ayırımımız yine etki yönündedir; Paribenin'in «Akurgal ve Bittel'in otoritesine bağlılıkla» Frig Kybelelerini Didyma başlarından sonraya yerleştirerek, etkiyi Batıdan Doğu'ya, İonya'dan Frigya'ya doğru görmesinde.

(90) Bu yönelme; İ. Ö. 6. yüzyıl içerisinde Batı'da özellikle Kore türü yon'uların tiplerede yerel Dorluk'tan sıyrılarak İonlaşmalarında ve bundan da öte Ion yontu işliklerinin sanatlarının doruğunda Pers baskısından yılmayla yüz yılın son diliminde -köklü sanat geleneği ve deneyimiyle birlikte- Ege'nin batı yakasına geçerek Klasik öncesi Atina'sının sanatta öncülüğe tırmanışındaki asal etkenliklerinde bulur kanıtını: F. Işık, Die Koroplastik von Theangela in Karien und ihre Beziehungen zu Ostionien. IstMitt Beih 21 (1980) 20 vd. 40 vdd. 52. 76.

(91) Hespels Phrygia 73 vdd. Resimler. Akurgal PhKunst 87 vdd. Lev. 36 vdd.; ay., KunstAna 106 vdd. Res. 67 vdd.; F. Naumann, Kybele 41 vdd.; Işık, Felsdenkmäler 163 vdd. Levha 26 vdd.; Prayon, PhPlastik 89 vdd. 98 vdd. Lev. 13-15.

(92) Akurgal, PhKunst 94, Nr. 2, Lev. 36b. 37a; ay., KunstAna 86 Res. 52, 53; Hespels, Phrygia 87 vd. Res. 186-191, 523, 1; F. Naumann, Kybele 43 vdd. Kat. Nr. 11, Lev. 4, 2,3; Işık Felsdenkmäler 165, Lev. 27a; Prayon, PhPlastik 99 vdd. Kat. Nr. 39, Lev. 15a. b.

leri oldukları gerçeğinden kaynaklanır. Bu gerçeğe dayanarak Akurgal, görkemli kaya anıtlarının ilk örneklerini, İ.Ö. 6. yüzyıl ortasından sonraya verdiği Kybele kabartmalarından hemen önceye, bu yüzyılın ilk yarısına, yerleştirmiş⁹³; kaynağı da yine Batı'da, bu kez Likya'da aramıştır⁹⁴.

Kaya anıtları, Eski Anadolu'nun yaşama geçirdiği, geleceğe yönelik çok yönlü uygulamalarıyla önemli yapı türleri arasında anılır hep. Hititler döneminde dinsel, fakat genelde politik amaçlı kabartmalarla başlar bu gelenek⁹⁵ ve tarihin akışı içerisinde boyut kazanarak «kaya kentleri» ne dönüşür Erken Hristiyanlığın Kappadokia'sında; Doğu'dan Batı'ya, Urartu'dan Pontus Galaticus ve Paflagonya'ya, kayada ölümsüzleşmiş nice örnekler, özmirasa sahiplenişin ara çağlardaki tanığıdır.

Frigler de bu miras'tan payını almış, türün en alınlı ve görkemlilerini dikmişlerdir. Anadolu toprağına. Ancak İ.Ö. 6. yüzyılın başlarında değil, en az 100 yıl öncesi bir süreçte, 8. yüzyılın sonlarında; sanatın, politik gücün erişilmezliğinde doruklandığı Midas çağında. Bu olguyu ilkin, Aslantaş gömütünde⁹⁶ girişi kuşatan aslanların katıksız Geç-Hitit'liliği kanıtlamaktadır. Çünkü, İ.Ö. 8. yüzyıl sonlarında, özellikle Gordion'dan tüm aslan betileri tek bir etkide, Hitit etkisinde, birleşmektedirler⁹⁷; ve bu Doğululuk izleyen sanat evrelerinin senteze dönük ürünlerinde yitiriyorsa gücünü, Aslantaş da tek başına bir ayır oluşturmaz ve Akurgal'ın, aslanlarındaki Hititli öğeleri yadsıyamadığı bu ünlü kaya gömütünü Batı'dan kaynaklandırıp «en erken 6. yüzyıl başları»na tarihlemek isteyişini⁹⁸ anlamak güçleşir. Güçtür, çünkü ayrıca tapınma amaçlı kaya alnaçlarının öykünmesi niteliğindeki Kybele kabartmaları (Resim: 7) erken 7. yüzyılda başlıyorsa geleneğine, belli ki öncülere İ.Ö. 8. yüzyıl sonlarından aşağılara sarkılamaz. Ve mimari açıdan kayadan oyma mihraplar teknikte ve süreçte kaya gömütlerinden «ayrılmıyor»sa⁹⁹, As-

(93) Akurgal, *KunstAna* 106 vdd. Bu savın günümüzde koşulsuz desteği için b. Prayon, *PhPlastik* 90.

(94) Akurgal, *PhKunst* 87 vdd.; ay., *KunstAna* 108 vd.

(95) Akurgal, *Hethiter Lev.* 74 - 87, 98 - 102.

(96) Akurgal, *PhKunst* 60 vd. *Lev.* 36a; ay., *KunstAna* 86, *Res.* 51; Haspels, *Phrygia* 117 vdd. *Res.* 130 - 134; Işık, *Felsdenkmäler* 165 vd. *Lev.* 27b; Prayon, *PhPlastik* 89 vdd. *Kat. Nr.* 35, *Lev.* 13 a.

(97) Akurgal, *KunstAna* 83, *Res.* 50; 104, *Res.* 66; Prayon, *PhPlastik* 139 vd. *Kat. Nr.* 102. *Lev.* 23 f - h 39 d; Haspels, *Phrygia* 135. Ankara kabartmaları üzerindeki Frig aslanlarının, Akurgal, *Hethiter Lev.* 137; Prayon, *PhPlastik* 56 vdd. *Kat. Nr.* 16, 17, *Res.* 7 b, *Lev.* 6 a, b, «hititliliği» konusunda b. Işık, *Felsdenkmäler* 166, 168, *Dn.* 45; bunların «Asur etkisinde ve İ.Ö. 6. yüzyıl tarihi» için b. Prayon, *PhPlastik* 56 vd.

(98) Akurgal, *PhKunst* 60 vd.; ay., *KunstAna* 86.

(99) Akurgal, *PhKunst* 87; ay., *KunstAna* 106.

lantaş'ın Midas çağı tarihi de yadsınabilinemeyecektir; çoğunlukla yadsınmamaktadır da¹⁰⁰.

Bu nedenle, ilk ürünlerini yaklaşık 150 yıl sonra, İ.Ö. 6. yüzyıl ortalarında verecek olan Batı¹⁰¹, Friglere öncülük etmiş olabilemez; zamanlama terstir ve kayanın Likya'da salt gömüt işlevine yönelik oygusu, ilişkide eksiklidir. H. Gonnet-Bağana'nın savladığı¹⁰² Hititlerle bağ, kayayı işleme sanatının belenmesi yönünden kopmuş, Hattuşa'nın Yazılıkaya doğa tapınağından o güne yaklaşık 500 yıl geçmiştir. Aynı topraklar üzerinde, Orta Anadolu'da yurtlanan bu iki budun örnekleri arasında biçimde ve amaçta gözlemlenen köktenci ayrılıklar da, Hititlerin türün oluşumunda Friglere katkısı seçeneğini gündemden dışlar¹⁰³.

Ve Anadolu'nun kaya işçiliğinde en üretkeni ve becerilisi bir başka budun'un «Frig kaya anıtlarının kökeni» sorununun irdelenmesinde bu güne dek Arkeoloji'nin gündemine bile girememiş olması şaşırtıcıdır: Gündoğusu'nda İ.Ö. 8. yüzyılda yaşadığı altın çağıyla görkemli bir Anadolu tarihi yazan, Asur'a bile baskın güçte bir Dünya Devleti'nin yaratıcısı, Asya kökenli bir Dağ-Halkı'nın; Urartu'ların¹⁰⁴. Hem de çağdaşları ve Batı komşuları Friglerle olan sıkı kültürel ve sanatsal ilişkilerinin çömlekten fibulalara varana dek çoktandır bilinmesine karşın¹⁰⁵. Yontu'da Midas-Kent Yılantaş gömütü aslanı'nın¹⁰⁶ Urartu aslanları¹⁰⁷ özellikleri içermesine¹⁰⁸; mimari'de Arin-Berd ve Altın-tepe tapınaklarıyla bağlantılı örtülü alanların, «revak» denilen stoa öncüsü örtme'lerin, İ.Ö. 8. yüzyıl sonlarında Midas Anıtı yanıbaşında Urartu'daki konumunu, biçimi

(100) Haspels, Phrygia 135. Frig kaya anıtlarının İ.Ö. 8. yüzyılda ortaya çıkışını savunan diğer araştırmacılar için b. Işık, Felsdenkmaeler 168 Dn. 34.

(101) Akurgal, PhKunst 89; ay., KunstAna 108. Likya etkisi yönünde Akurgal tarafından öne sürülen diğer gerekçeler ve bunların karşı savlarla çüütülmesi konusunda b. Işık, Felsdenkmaeler 167 vd.

(102) H. Gonnet-Bağana, IX. Türk Tar.h Kongresi I (1986) 276, Lev. 110, Res. 7, 8.

(103) Geç-Hititler'le bu alanda olası etkileşimin yansılanamayışı konusunda b. Işık, Felsdenkmaeler 168.

(104) Işık. Şirinlikale 523 vdd.

(105) İki budun'un çok yönlü sanatsal ilişkileri konusunda b. Işık, Felsdenkmaeler 168 vd. Dn. 46-48. A. Düler'in «Boynuz Rhytonlar» a değgin etkileşimi içeren ve Dn. 48'de anılan araştırması bu ara, Belleten 202, 1988, 28 vd.'da yayınlanmıştır.

(106) Akurgal, PhKunst Lev. 38 a; A. Gabriel, Phrygie IV. La cité de Midas, Architecture (1965) 85. Lev. 44, c. d; Prayon, PhPlastik 91 vdd. Kat. Nr. 36 Lev. 13 b.

(107) Örneğin, Akurgal, KunstAna 31 vd. Res. 13-15.

(108) Akurgal, Spaethethitische Bildkunst (1949) 63. 70 Dn. 191; PhKunst 62 vd., ve o'nun izinde Prayon, PhPlastik 92 vd., Yılantaş aslanını Urartu kökenli Akamenid etkisine bağlarlar. Karşıtı sav için b. Işık, Felsdenkmaeler 169, Dn. 49.

mini ve işlevini sürdürmesine, bu döşemin Batı'ya aktarılmasında aracılık etmesine karşı¹⁰⁹.

Daha 1940'lı yıllarda Bittel iki Ulus'un kaya mimarisi arasında göze çarpan tür ve işçiliğe değgin benzeşmelere değinmiş, Midas-Kent'teki Frig kaya basamakları ve kaya tünelleri için Urartu'nun başkent Tuşpa ve Ruşahinili örneklerini öncü göstermiştir¹¹⁰. Şimdi sorulur, neden Frigler kaya anıtlarının diğer türlerini, gömütleri, mihrapları ve basamaklı sunakları da doğrudan bu türlerin yaratıcısı ve ustası Urartu'lardan bellememiş olsunlar? diye. Burada, yaşamın dağların büyüleyici görkemiyle içiçe sarmallaştığı Anadolu'nun Çatısı'nda kaya, İ. Ö. 9. yüzyılda uygarlık tarihinde ilk kez hem anıtgömüt¹¹¹ hem de tapınma amacıyla ve sevilerek biçimlendirilmiştir çünkü; tıpkı Eskişehir-Kütahya-Afyon üçgeninin 8. ve 7. yüzyıl Frig kimlikli yapıtları gibi.

Urartu'nun kayadan oyulmuş sayısız soylu gömütleri arasında Doğu-beyazıt'taki (Resim : 16)¹¹², girişi kuşatan dinsel içerikli bir kabartmayla ilişki içindedir ve bu yönüyle de Frigya'nın aynı yüzyıl sonlarında oyulan Aslantaş¹¹³, fakat özellikle Hamamkaya'sıyla (Resim : 17)¹¹⁴ eştir. Bir başka deneme, gömüt ve yanbaşında, içinde bir kabartma yerleşik kaya mihrabı biraradalığı, Doğu'da Malazgirt-Alyar'da¹¹⁵, Batı'da Afyon'un Köhnüş koyağında¹¹⁶ ortak bir anlayışın ürünü olarak çıkar karşımıza. Yalın gömütler arasında bağıntı, onlarcası içinden¹¹⁷ Diyadin-Günbul-

(109) Işık, Felsdenkmaeler 169 Dn. 50. Ege'de gelecek yüklü bu yapı türünün İ. Ö. 7. yüzyıl İonya'sında Samos Heraion'u II. evresinin hemen ardından bir başka uygulaması Didyma Apollon Tapınağı'nın güneybatısında, E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey³ (1973) 224, Res. 83, Nr. 3, konumlanmıştır. Konu, M. Güngör tarafından «Yüksek Lisans» savuncası olarak ayrıntılıca irdelenmektedir.

(110) K. Bittel, Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens² (1950) 85.

(111) Urartu kaya gömütleri, döşemleri ve bunların işlevleri konusunda b. Işık Şirinlikale 497 vdd. Bu alanda ilk monografik araştırma N. Çevik tarafından yönetimimde doktora savuncası olarak hazırlanmaktadır.

(112) D. Huff, IstMitt 18, 1968, 58 vdd. Res. 2, Lev. 17-19 «en geç 8. yy.; Argıştı I ya da Sargon II döneminden»; Işık, Felsdenkmaeler 170, Lev. 27 c.

(113) Y. Dn. 96.

(114) Haspels, Phrygia 113 vd. Res. 89, 90; Işık, Felsdenkmaeler 170, Lev. 28 a; Prayon, PhPlastik 94 vdd. Kat. Nr. 37, Res. 18, Lev. 14 a - c.

(115) Işık, Felsdenkmaeler 170 vd. Res. 1, Lev. 28 c. Karş. a. Dn. 125.

(116) Haspels, Phrygia 90, Res. 139, 140; Işık, Felsdenkmaeler 171, Lev. 28 b.

(117) Örnekler için b. Işık, Felsdenkmaeler 171, Dn. 62; ay., Şirinlikale 499 vdd. Res. 5-12. 34, 35, Liste, yayından sonra tanıdığım Erzurum ve çevresi örnekleri, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat 32/33, 1986, 25 vdd. Res. 2-12. 13, 17 ve yayına hazırladığım Divriği ve Aşağı Oyuncak gömütleriyle zenginleşmiştir. Çevik'in titiz araştırmasıyla da y. Dn. 111, bilim evrenine eksiksiz sunulacaktır.

du,¹¹⁸ Afyon-Köhnüş¹¹⁹ ya da Tuşpa¹²⁰ ve Dübecikkale¹²¹ ile örneklenebilir. Etki Doğu'dan Batı'ya, gömüt kapısının yalın silmelerle çerçevesine dek işlemiştir.

Betili kaya mihrapları Urartu'da -tekil de olsa, betinin resimsel içeriği bilinmese de- Alyar'da denenmiştir (Resim : 18) ve Frig'in Kumca-boğaz Kapıkaya gibi (Resim : 19) tapınmaya yönelik yaygın kaya alnaçlarıyla en azından biçimde türdeştir. Frig ülkesi'nde betili ya da betisiz, Ana Tanrıça'nın tapınağı olarak saygı gören kaya mihraplarından¹²² ikinci küme yapıtları, biçimin de ötesinde dinsel işleviyle amaçta da Doğu Anadolu'da bulacaktır öncülerini. Gerçekten de, bir Özalp-Pagan «Taşkapı» sı¹²³ ve onun Mazgirt-Kaleköy tapınma alanı'nda konumlanmış, işlevi tabanında yerleşik sunu çanaklarıyla belli yalın benzerini (Resim : 20), Döğer Asarkaya'daki bir Frig öykünmesinden (Resim : 21)¹²⁴ soyutlayabilmek olanaksızdır.

Bilinir ki, içinde Tanrıça'nın resmi olmasa da¹²⁵ Frigyalı, o tanrısal gücü kayada özümsemiş, o'nda, O. R. Gurney'in deyimiyle¹²⁶, «Dağlar'ın Tanrıçası Kybele»yi görmüştür. Dağlar, Anadolu'nun Çatısı'nda Erken Demir Çağ'ın en güçlü ilhanlılığını kuran Urartu'ların yurdudur, varlık nedenidir; ve o dağlara açılan «kaya kapıları»da tanrısal gücün simgesi kutsal mihrap'lar, tapınak'lar. Tanrı'yı kayada algılama biçiminden kaynaklanan bu tinsel içiçelik, Friglerin dinsel tasarımlarını Gündoğusu'nun bu etkin Dağ Budunu'ndan özümseyerek kendi Tek-Tanlı inançlarına uyarladıkları olgusuyla açıklanabilir ancak. Akurgal da Urartu'nun Meherkapı'sı¹²⁷ ile geç dönem Frig kaya mihrapları arasında varolan içerik

(118) N. Koçhan - C. Başaran, Atatürk Üni. Fen - Ed. Fak. Araştırma Dergisi 14, 1986, 235 vdd.; Işık, Felsdenkmaeler 171, Lev. 30 a.

(119) Haspels, Phrygia Res. 129.

(120) M. T. Tarhan, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1985) 309, Nr. 3, Res. 20 - 23.

(121) Haspels, Phrygia 116 vdd. Res. 122; Işık, Felsdenkmaeler 172, Lev. 31 a.

(122) Akurgal, PhKunst 94 vdd.; Haspels, Phrygia 73 vdd.; F. Naumann, Kybele 41 vdd.; Işık Felsdenkmaeler 172 vdd.; Prayon, PhPlastik 98 vdd.

(123) T. Tarhan - V. Sevin, Belleten 155, 1975, 407 vdd. Res. 8, 12; V. Sevin - O. Belli, AnadoluAraş 4/5, 1976/77, 380 vdd. Lev. 4, 2,3; 5, 1,3; Işık, Felsdenkmaeler 173 vd. Lev. 34 b.

(124) Haspels, Phrygia 65, 90, Res. 195 - 197; Işık, Felsdenkmaeler 174, Lev. 34 a.

(125) İçi betisiz Frig kaya mihrapları için b. Işık, Felsdenkmaeler 174, Dn. 83; tapınma yontulu'lar için, 172, Dn. 71. Anılan son türün Alyardaki tek Urartu örneği. y. Dn. 115, -belki salt biçim'de de olsa- iki budun arasındaki türsel ilişkiyi bütünlemede yeterlidir Işık, Felsdenkmaeler 172 vd. Lev. 32 b.

(126) O. R. Gurney, Encyclopaedia Britannica¹⁵ (1974) 192 vd. Bu konuda b. Işık, Felsdenkmaeler 174, Dn. 84.

(127) Tarhan - Sevin. agy. 407 vdd. Res. 11; Sevin - Belli, agy. 381 vdd. Lev. 5, 2, 4; 6; Işık, Felsdenkmaeler 173 vd. Lev. 33 b.

birliğini görmüş, bunların mimari etkileşimine ise hiç değinmemiştir¹²⁸. Bir anıt'ın biçimini, o'nun içeriksel işlevi çizmektedir aslında; Urartu ve Frig «kapıkaya'ları»nın biçim birliği de tanrısal tasarımlarda sarmal- lanmış iççeliğin somutlaşarak dışa vurumudur. Urartu örnekleri günü- müzde bile «kapı» diye anılır ve kutsaldır; Frigya'da benzer algılayış, Aslankaya mihrabı kapı kanatlarının sanki içe açılmışcasına işlenişiyse¹²⁹ yansır günümüze.

Tüm bunlar kaya anıtlarında ilişkilerin çok yönlülüğüyle belgelenir; ilişkiler bitmemiştir çünkü ve Harput Kalesi'nde ilgi alanının uzağında kalmış özgün bir kaya döşemi¹³⁰, Friglerin tapınmaya yönelik bir başka yaygın kaya anıtı türünün kökenine ışık tutabilecek denli önemlidir: Basamaklı sunak'ların¹³¹. Kayadan biçimlendirilmiş basamaklar ve kaya duvarıyla sınırlı kutsal alan'ın üç yanını kuşatan sekiler'e ek olarak, dış yüzeyine oyulmuş iki küçük mihrap ve giriş ekseninde arka duvar ortasına açılmış Pertek türü (Resim : 22)¹³² gizemli bir «kapı»yla zengin- leştirilen döşem, belli ki dinsel amaçlıdır ve özde benzerlerini Frig ül- kesinde bulur¹³³. Tümünden tapınmaya ayrılmış Pertek Kalesi doruğundaki diğer Urartu örnekleri (Resim : 22, 27)¹³⁴, hele bunların Frigya'dan bir Kumcaboğaz Kapıkaya (Resim : 19), Döğer Asarkaya¹³⁵ ya da Fındık¹³⁶

(128) Akurgal, KunstAna 27.

(129) Haspels, Phrygia 88, Res.523, 3, 4.

(130) Işık, Felsdenkmaeler 177 vd. Nr. 1; ay., Şirinlikale 524, Res. 40.

(131) Akurgal, PhKunst 96 vdd. Res. 55, Lev. 44; A. Gabriel, Phrygie IV. La Cité de Midas, Architecture (1965) 43 vdd. Res. 26, Lev. 14, 18, 20, 21; Haspels, Phrygia 93 vdd. Res. 19, 28 - 31; Prayon, PhPlastik 47 vdd. Kat. Nr. 9, Lev. 5 d.

(132) Işık, Şirinlikale 524 vd. Res. 41, Doğu'ya, sarp bir boşluğa açılan bu tür «kapı»lar, biçimde ve işlevde Pagan - Taşkapı, y. Dn. 123, ve Tuşpa - Meher- kapı, y. Dn. 127, gibi kaya kütesi derinliğine oyulmuş tanrısal «mihrap» lar- dan soyutlanamazlar, Işık, Şirinlikale 524.

(133) Örneğin, Gabriel, agy. Lev. 14, 18; Haspels, Phrygia 97 Res. 30, 600, 9. Bu bağlamda Boğazköy'deki Frig «tapınağı», K. Bittel, Hattuscha. Hauptstadt der Hethiter (1983) 190 vd. Res. 92, 93, döşemiyle Frig kaya sunaklarının bir uyar- laması gibidir ve özde Harput'takinden de ayrı düşünülebilinemez. Arka du- var ortasında konumlanmış yükselti, adakların bırakıldığı sekilerle birarada, Altın-tepe Urartu tapınağını çağrıştırmakta, T. Özgüç, Altın-tepe. Mimari- lik Anıtları ve Duvar Resimleri (1966) Lev. 8, 1; 9, 2, bu çağrışım belki de «Haldi yontusu altlığı» diye nitelendirilen, işlevde tartışmalı mimari öğeye benzer bir yaklaşımla «simgesel tanrı tahtı» biçiminde bir yorum getirmektedir, bunun batısına yerleştirilen bir basamak'la, iki budun örnekleri arasında varsayılan yapısal birlik bütünlenmektedir sanki. Benzer sunağın dışarda, ancak «taht» ekseninde konumu da ilginçtir.

(134) Işık, Şirinlikale 528, Res. 46.

(135) Haspels, Phrygia Res. 196.

(136) Haspels, Phrygia Res. 230, 231.

basamaklı sunakları ile olan yakınlığı, bu türdede kökenin Doğululuğunda kuşku bırakmaz.

Biçimde ve amaçta bu birlik ve iççelik Frig toprağına Boğazköy örneğinde görüldüğü gibi (Resim : 23b)¹³⁷ bir altlığa gömülmüş «stel», dikmetaş, önünde tapınma, Tanrı'ya sunular sunma yöntemine dek kök salmışsa, köktencidir. Bu tapınma biçimi Eski Anadolu'da özellikle Urartu'larda yaygındır¹³⁸ ve en çarpıcı örneğini Altın-tepe doğa tapınanında verir (Resim : 23a)¹³⁹; örnekler, Pagan-Taşkapı¹⁴⁰, Tuşpa-Analıkız¹⁴¹ ve özellikle Alniunu taş işliğinde yarım kalmış, genelde üç yuvalı dikilitaş altlıklarıyla¹⁴² çoğalır. «Dağlarda ve koruluklarda tanrılığın simgesi» dikilitaş'ların Hititler Anadolu'sunda varlığını ise yazılı kaynaklardan algılıyorz¹⁴².

Ortak dinsel tasarım ve tapınımlardan doğarak türdeş yapıtlara yansıyan Doğu-Batı ilişkisi bunlarla da bitmiş değildir: Urartu toprağında hemen her yerleşim birimi'nin kutsal alanlarında, Pertek'te¹⁴³ ya da Divriği-Kesdoğan Kale'de (Resim : 24), kaya çanakları tıpkı Midas-Kent' tekiler gibi¹⁴⁴ kaya yüzeyine rastgele serpiştirilmiş; bazıları (Resim : 22) basamaklı sunağa dönüştürülen kaya kütleleriyle birleştirilerek sanki Hat-

(137) P. Neve, TürkAD XVIII-2, 1969, 156, Res. 9 a-d; Prayon, PhPlastik 169 vd. Kat. Nr. 183, Res. 26, Lev. 35; F. Naumann, Kybele 94, Lev. 9 e: «Dikilitaş, bir idol niteliğinde tanrıça'nın resmini simgelemektedir», karşı. a. Dn. 142. Dikilitaş'ın benzer işleviyle Hyac'nth anıtında da beklenebilirliği konusunda b. Işık, Felsdenkmaeler 175 Lev. 35 a.

(138) C. Işık, JdI 101, 1986, 1 vdd.

(139) T. Özgüç, Altın-tepe II. Tombs, Storehouses and Ivories (1969) 73 vd. Res. 29 - 33 Lev. 26, 27; C. Işık, agy. 21, Res. 13.

(140) V. Sevin - O. Belli, AnadoluAraş 4/5, 1976/77, 385 vd. Res. 2, Lev. 7, 1, 2; Işık, Felsdenkmaeler 175, Lev. 34 c; ay., Şirinlikale 529, Res. 48.

(141) M. T. Tarhan, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1985) 306, Res. 14, 15; Işık, Felsdenkmaeler 175, Lev. 35 c; ay., Şirinlikale 510, Res. 13. Urartu kaya gömütlerinde Analıkız gibi ölü tapınımına yönelik «mihrap içinde dikilitaş» dizgesi için b. Işık, Şirinlikale 507 vdd; Bu olgu, yayına hazırladığım, Aşağı Oyuncu gömütü mihrabında yerleşik sunak benzeri bir ögenin varlığıyla perçinlenmektedir.

(141a) O. Belli, AnadoluAraş 8, 1980, 124 vdd. Lev. 8 - 19. Karş. a. Dn. 156 a.

(142) H. Gonnet - Bağana, IX. Türk Tarih Kongresi I (1986) 276.

(143) Işık, Şirinlikale 526, Res. 44, S. 525, Dn. 102'de anılan örnekler, izleyen araştırmalarımız ışığında hemen her Urartu yerleşimi için genelleştirilebilir; Tuşpa, Kaleköy ve Divriği'dekiler gibi görkemli dinsel kaya alanlarından, Cengerli ve Serçeme'deki gösterişsiz olanlarına dek. Karş. a. Dn. 155.

(144) A. Gabriel, Phrygie IV. La Cité de Midas, Architecture (1965) 24 vd. Res. 14, Lev. 5.

tuşa'dan Hitit «kaya sunakları» na¹⁴⁵ benzetilmiştir. Hitit-Urartu ve Frig uygarlıklarını birbirine kenetleyen kültür ortaklığının bir başka ürünüdür bunlar¹⁴⁶ ve bu olgu aynı biçim'de ve sulu sunular sunmaya yönelik işlev'de kaya çanakları'nın Hititlerin Osmanyası¹⁴⁷, Urartuların Erzurum-Umudum'u¹⁴⁸ ve Friglerin Afyon-Yumrutepeler'inde¹⁴⁹ gömütlerle bağıntılı olarak oyulmalarıyla da belgelenmektedir¹⁵⁰. Bunların gömüt içine aktarılışı Urartu'yla başlar (Resim : 25) ve tarihin akışı içerisinde -anıt-gömüt'le birlikte- Frig aracılığıyla Paflagonya'da yansınır (Resim : 26)^{150a}, Roma çağı içlerine dek de sürer gider; gömütle bağlantılı ya da bağlantısızlık geleneğinden hiç kopmaksızın.

Hitit düşüncesinin mimari döşemelerde somutlaşarak Urartu'ya dek kök salmışlığının bir başka kanıtını da, kaya çanakları'nın boyutlusu küpçukurular oluşturmaktaır. Hitit yazılı kaynaklarında «diplerinde kurbanlar kesilen, içlerine içkiler dökülen, yeraltı tanrıları'nın barınağı»¹⁵¹ olarak Urartu'daki tartışmalı işlevine de yorum getirebilecek denli önemli bu tanrılaştırılmış döşem, Erken Demirçağ Anadolu'sunda Geç-Hitit'te Karasu¹⁵², Urartu'da Pertek (Resim : 27)¹⁵³ ve kaya gömütleri içindekilerle¹⁵⁴ biçimsel ve işlevsel geleneğini sürdürecektir kesintisizce. Frigya'da ise tapınma amaçlı Deliklitaş ve Bahşış kaya anıtları mihrabına inen «kuyu» ları çağrıştırır^{154a}.

- (145) P. Neve, *IstMitt* 27/28, 1977/78, 64 vdd. Res. 4, 5 Lev. 13-19. Bu dizgenin Geç-Hitit uzantıları için b. D. Ussishkin, *AnatSt* 25, 1975, 85 vdd. Res. 1-9; H. Hellenkemper - J. Wagner, *AnatSt* 27, 1977, 173, Res. 1, Lev. 33, b. 34 a.
- (146) Işık, *Felsdenkmaeler* 178, Nr. 2; ay., İnönü Üni. II. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu. Tebliğler (1988) 151.
- (147) Neve, *agy.* 61 vdd. Res. 2, 3, Lev. 11, 12
- (148) Işık, *Felsdenkmaeler* 525, Res. 43. Somut bir başka örnek, Divriği kaya gömütü girişinin solundaki yükselti üzerindedir ve bunları özde kaya gömütleri içindeki sayısız benzerlerinden, Işık, *Şirinlikale* 509 vd. Res. 11, 12, soyutlayabilmek olanaksızdır: Ölü sunusu çanakları. İki çanağın, ölü tapınımı amaçlı Tuşpa Analıkız doğa tapınağı batı mihrabının solundaki sekide varlığı, Işık, *Şirinlikale* Res. 13, bu yorumu kanıtlar. Eş işlevde bir başka biçimli Urartu kaya dizgesi için b. Işık, *Şirinlikale* 525, Res. 36-39.
- (149) H. Gonnet - Bağana, IX. Türk Tarih Kongresi I (1986) 273 vdd. Lev. 108, 109, özellikle Res. 4-6.
- (150) Işık, *Felsdenkmaeler* 178, Nr. 3; ay., *Şirinlikale* 525; ay., *Tebliğler* (y. Dn. 146) 151.
- (150a) Akurgal, *PhKunst* 92, Lev. 42. Karş. a. Dn. 158.
- (151) Gonnet - Bağana. *agy.* 277.
- (152) Hellenkemper - Wagner, *agy.* 173, Lev. 34 b. Bu dizgenin «sarnıç» ya da tahıl çukuru olabilemeyeceği ve yambaşındaki kaya çanağıyla birarada sunuya yönelik yorumu konusunda b. Işık, *Tebliğler* (y. Dn. 146), 155, Dn. 29.
- (153) Işık, *Şirinlikale* 509 Dn. 42; 518; ay., *Tebliğler* 155 Dn. 29.
- (154) Işık, *Şirinlikale* 509 vd.
- (154a) Haspels, *Phrygia* Res. 512, 516.

Açıkhava'da sunmaktaydı Urartu insanı Tanrısına şükrünü; Tanrı gücünün algılandığı bir kayakapısı, bir dikmetaş önünde, basamaklı sunaklarda ya da kaya çanaklarında, küpçukurlarda; bir Frigli gibi. Doğa ve kaya Tanrıyla böylesine bütünleşmiş, özdeşleşmişti. Kaya'nın düzeltilmesiyle oluşturulan sınırları, düz bir alanın, Urartu'nun Kaleköy'ündeki gibi (Resim : 28)¹⁵⁵ Frigya'nın Midas-Kent'inde de¹⁵⁶ Anadolu insanının tapınağı olabilişi olgusu, yine bu ortak düşüncenin ürünüydü. Alniunu işliklerinde bitirilememişleriyle saptanan çok sayıda taşınabilir ve genelde üç yuvalı dikmetaş altlıkları^{156a} belli ki, tanrısal simge olarak bu türden yalın Urartu doğa tapınaklarına dikilmek içindi; sanki Midas-Kent'teki Hyacinth anıtı mihrabı içindeki yuva'nın işlevine akılcı bir yorum getirmek istercesine.

Yalın tür'ün döşemde zenginleştirilmiş değişigidir Tuşpa-Analıkız doğa tapınağı¹⁵⁷ ve içinde bir zamanlar birer kutsal dikmetaş yerleşik iki kaya mihrabı, ölü'ye kurban sunularına yönelik kan kanalları ile batı mihrabının yanbaşında iki kaya çanağı, sunuların bırakıldığı sekiler ve bunların sınırladığı geniş tören alanıyla¹⁵⁸ günümüzde dün'ün suskun tanığıdır. Ve o «dün» Friglere biçimde ve özde miras olmuş, Midas-Kent'in ünlü Yazılıkaya'sı¹⁵⁹, iki kaya mihrabı önünde uzanan kutsal alanıyla belli ki Analıkız'dan payını almıştı.

(155) Hemen her Urartu yerleşiminde gözlemlenebilen ve çoğunlukla dorukta konumlanan bu türden yalın tapınma alanlarına örnekler; Pertek, Mazgirt, Kaleköy, Palu, Bağın, Divriği, Bostankaya, Cengerli, Serçeme ve özellikle Çavuştepe, A. Erzen. AnadoluAraş. 4/5, 1976/1977, 22, Lev. 14, 15, ile Tuşpa'dadır. Bunun mihraplı değişigini de, a. Dn. 158, içeren kapsamlı bir çalışmam yakında Belleten'de yayınlanacaktır.

(156) A. Gabriel, Phrygie IV. La Cité de Midas, Architecture (1965) Lev. 5f.

(156a) Y. Dn. 141 a.

(157) Y. Dn. 141, 148.

(158) Dikdörtgen biçimli ya da kemer bitimli değişken boyutlardaki mihraplar önünde uzanan Urartu kutsal alanları; Tuşpa, Küçükçağdarış, Umudum, Avnik ve Kemah ile Kaleköy'dekilerle örneklenebilir: Işık, Şirinlikale 505 vdd. 526 Res. 12 - 15 a. 46 a. Bu döşem, Altantepe doğa tapınağı ve Palu'da gömütle ilişkilidir, kaya gömütleri içinde varlığıyla da, Işık, Şirinlikale 506 vdd. Res. 8, 12, y. Dn. 141, bu ilişki belgelenmektedir. Kemer bitimli mihrap biçiminin Frig öykünmesi için b. Işık, Kybelebilder 96, Res. 22 b; ay., Felsdenkmaeler 175, Res. 35 b.

Umudum kaya gömütü alnacı, Divriği - Kesdoğan kutsal alanı önü ve Aşağı Oyumca kaya gömütü içindeki, ilk ikisi oda görkeminde «mihrap» ların sermerdam'ı çağrıştıran bitimi, Urartu'nun kaya mimarisinde bilinen yaratıcılığına bilinmeyen bir yenisini katmaktadır.

(159) Akurgal, PhKunst Lev. 39 a; ay., KunstAna 107, Res. 67; Haspels, Phrygia 75 vd. Res. 8, 9, 510; Işık, Felsdenkmaeler 174 vdd. Lev. 36 a.

Anadolu gibi yaratıcılıkta üretken, geleneklerine, törelerine bağlı bir yurt toprağında komşu ve çağdaş iki uygar toplumun kaya yapıtları; ürde, biçimde ve amaçta, dinsel içerikte, böylesine çarpıcı benzerlikler içindeyse eğer, bunları birbirleriyle ilintisiz düşünebilmenin de mümkünü yoktur; bu denli özdeşleşmiştir Urartu ile Frig'in kaya anıtları. Ve kurulan bu sınıksız bağ ve geniş bir zaman aralığıyla erken Hitit kaya kabartmaları ve ne de geç Likya kaya gömütleriyle olasıdır; F. Naumann'ın savladığı gibi Frig'in «kendi özbuluşu» da değildir bunlar ve İran bu alanda -Med'lerle başladığı bile kuşku- geç etkinliğini Anadolu'ya borçludur¹⁶⁰. Diğer tüm seçeneklerin olmazlığında gösteriyor ki, Frigler kayayı gömüt, mihrap ve basamaklı sunak'larla birarada çanak ya da küpçukur biçiminde oymayı ve dikmetaş'lar yontmayı, kaya işçiliğinde özellikle hünerli çağdaşları Urartulardan bellemişler; kaya alanlarında İ.Ö. 9. ve 8. yüzyıldan Doğu öncülerinin yalın yapısına Anadolu'da kazanılmış, kendi mimari değerlerini -özellikle alınlığı ve kaya yüzeyini geometrik nakışlarla bir dantel gibi bezemeyi- katarak¹⁶¹, Midas çağında türün bilinen en alımlı, anıtsal örneklerinin yaratıcısı ve Antik evrende gelecek yüklü bir geleneğin aracı¹⁶² olmuşlardır.

Bulma, uygulama ve verme; sanatın tarihi boyunca Anadolu'nun onurlu yazgısıdır. Bu soylu toprağa sahiplenebilen, «Anadolulu'yum» diyebilen tüm budunlar; kendini «Hatti ülkesi halkı» diye tanımlayabilecek denli Anadolulaşmış Hitit'inden, bu topraklarda İran'dakilere değişik mimari biçimleri yine ancak Anadolulaşmışlığıyla yaratabilen Selçuklara dek tümü, benzersiz sanat yapıtlarındaki erişilmezliği, kökleşmiş yerli değerlerle kendi öz değerlerinin tarihsel sentezine borçludurlar. Orta-Batı Anadolu'da Frig ve Ege'de İon kültürleri de kuşkusuz bu sentezin ürü-

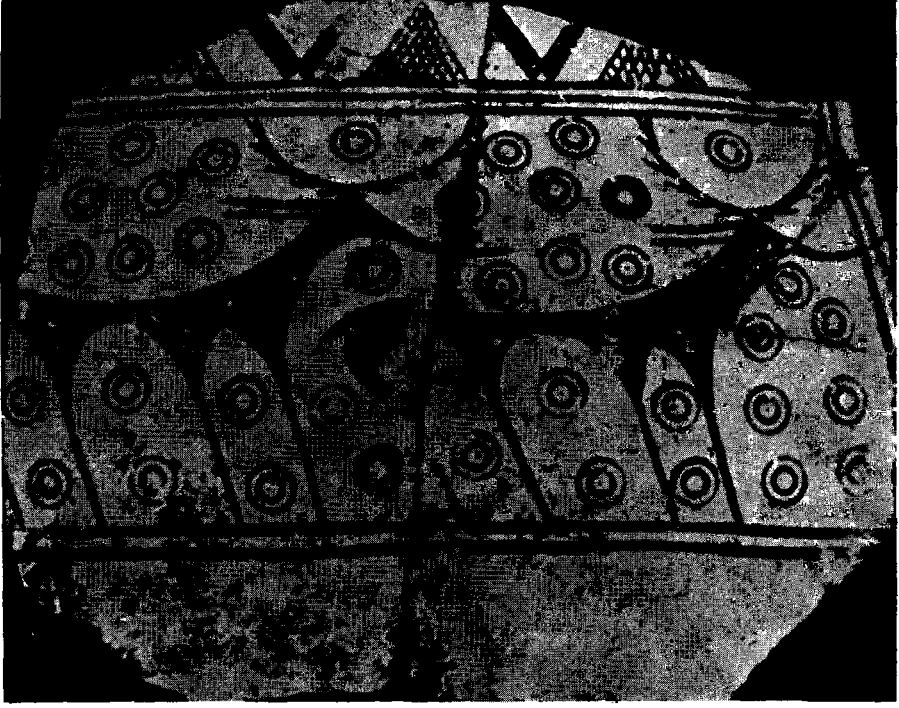
(160) F. Naumann, *Kybele* 56. Prayon'un köken sorununa -belli ki belirli bir etkiye bağlayabilmeyen kaynaklanan- karmaşık yaklaşımı için b. *PhPlastik* 88 vd. İran için b. *Işık, Felsdenkmaeler* 176, Dn. 101.

(161) Alınlıkla geometrik bezeklerin Midas çağı Frigya'sı yapıtlarında yaygınlığı ve bunların kaya anıtlarında yansınışı konusunda b. *Işık, Felsdenkmaeler* 177, Dn. 105, 106.

(162) Bu tarihsel görevin misyonerliğinin -kaya işçiliğine ilişkin olarak- Ermeniler'e yakıştırılışı, H. von Gall, *AA* 1967, 520 vd; özdeksel hiçbir bulgu ve bilimsel veriye dayandırılabilenemeyen «Klasik Ermeni Sanatı» kavramının çürütülüşü; Asya kökenli Urartular'ın yıkılışından iki nesil sonrası bu topraklarda yurtlanan ve izleyen «Klasik çağlar»da da hiç devletleşebilmemiş olmanın doğal sonucu, kültür ve sanatta egemenliğine girdiği güçlü budunların etkisinde özgünleşebilmemiş Indogerman Arminalarının, ancak İ.S. 4. yüzyılda Hristiyanlaşmalarıyla birlikte -yazı'nın yanı sıra- dinsel mimari alanında yoğunlaşan sanatlarının da tarihlerinde ilk kez somutlaşma sürecine girişi konusunda b. *Işık, Şirinlikale* 521 vdd.; ay., *Tebliğler* (y. Dn. 146) 151 vd.

nüdü. Geç-Hitit ve Urartu da Anadolu'daki misyonlarını -ayrıca İki Su yun, Fırat ve Dicle'nin yarattığı Mezopotamya ve Kuzey Suriye uygarlıklarının üretken kültür birikimi ve sanat biçimlerinden beslenerek başarıyla tamamlamış; siyasi varlıkları zamansız bitince ya da Batı'ya yeterince erişebilemeyince bu tarihi görevi, ülkeleriyle Ege kıyıları arasında yurtlanmış ve kendileri gibi Anadolulaşmayı bilmiş bir başka çağdaş buduna, Frig'lere devretmişlerdir : Ege'nin Doğu yakasında filizlenen görkemli bir geleceğe, Batı uygarlığı'na, kök sürme görevini...

(Erzurum 1989)

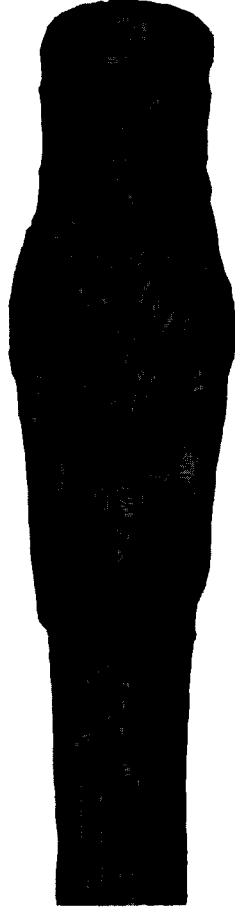
Resim : 1 — Alisar, Frig çömlek parçası

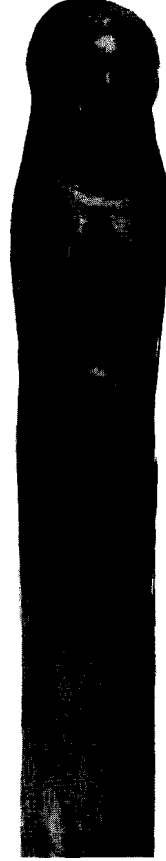
Resim : 2 — Samos, Ion çömlek parçası

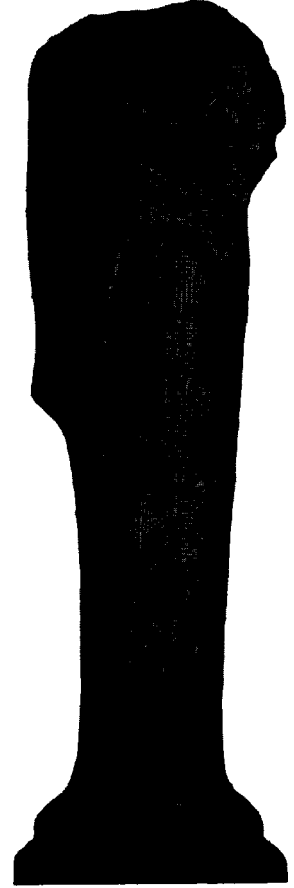
Resim : 3 — Boğazköy, Kybele
yontu kümesi

Resim : 4 — Efes, bronz
yontucuk

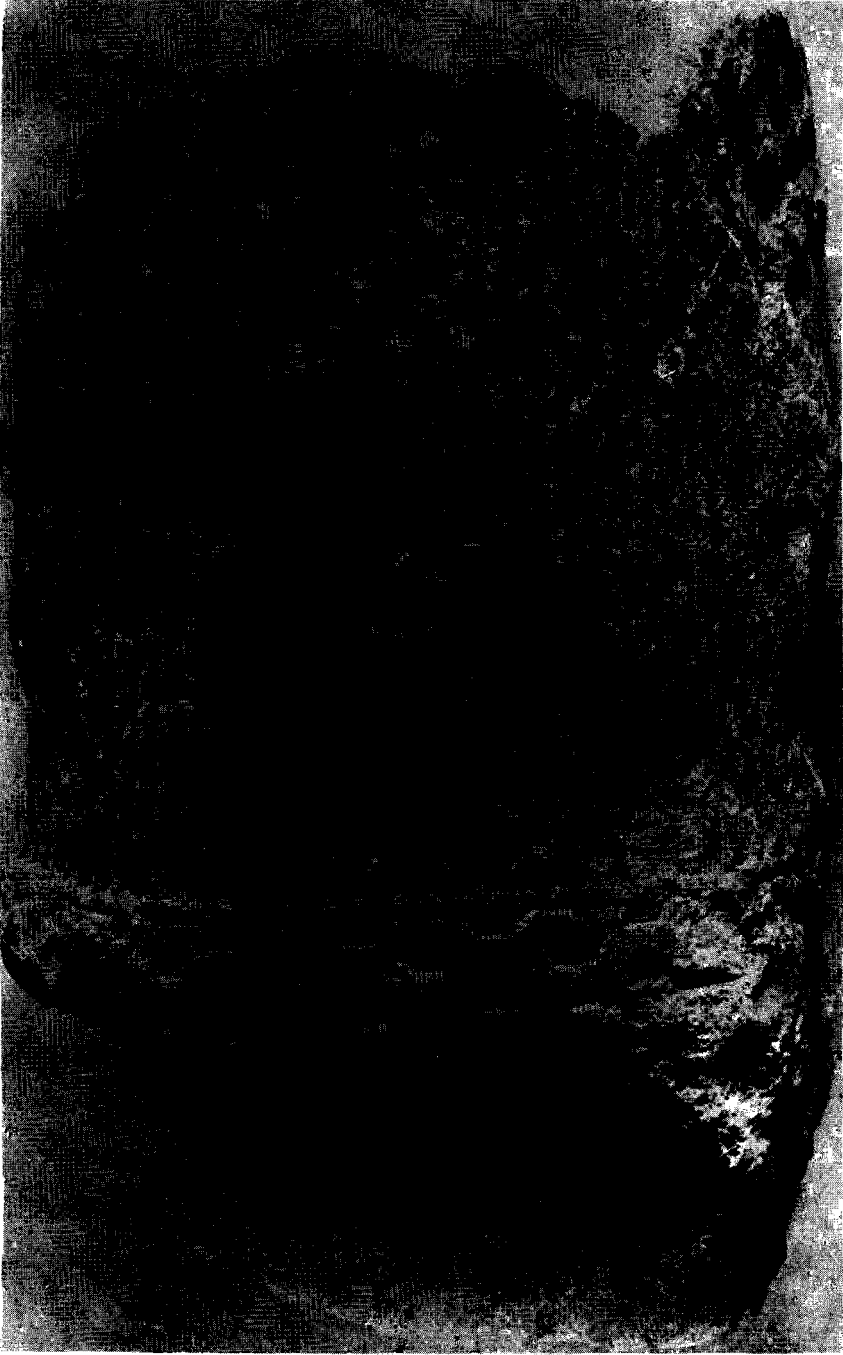
Resim : 5 — Efes,
fildişi
yontu-
cuk

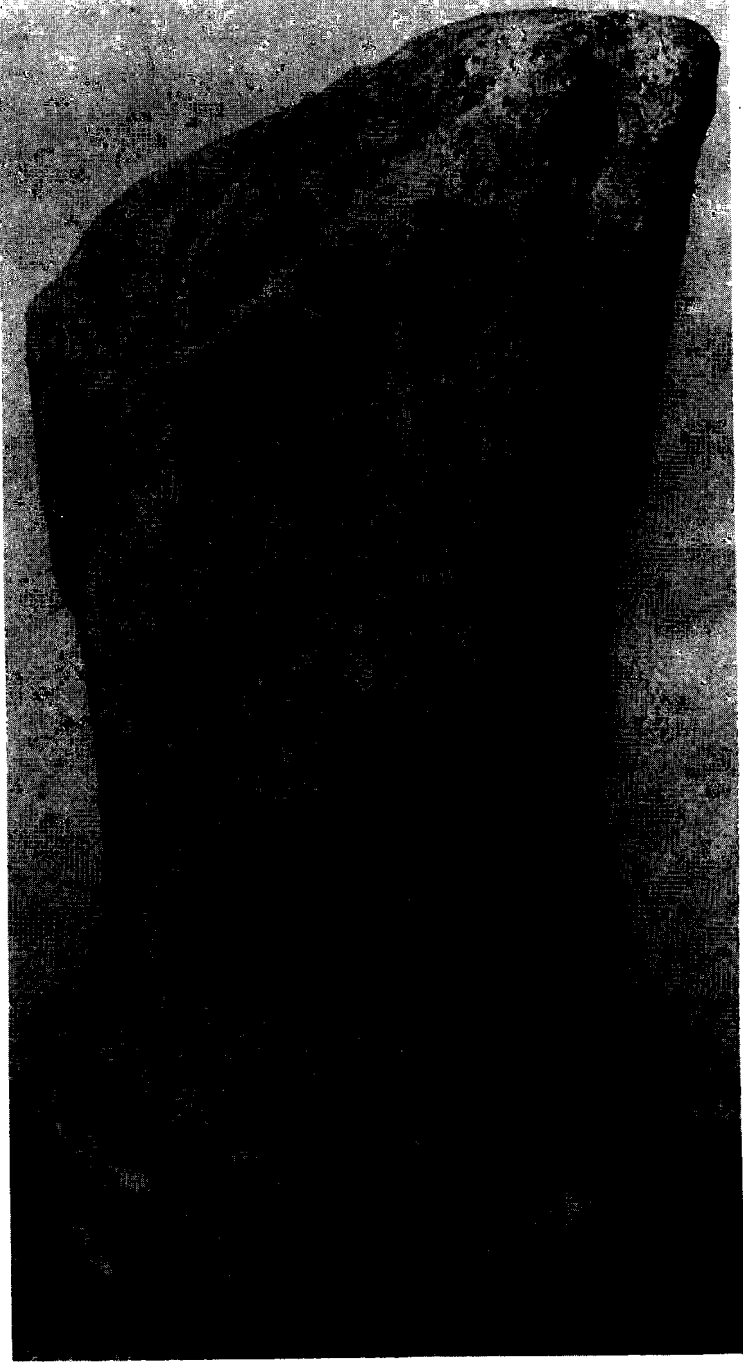
Resim : 6 — Samos,
Cheramyas
Koresi

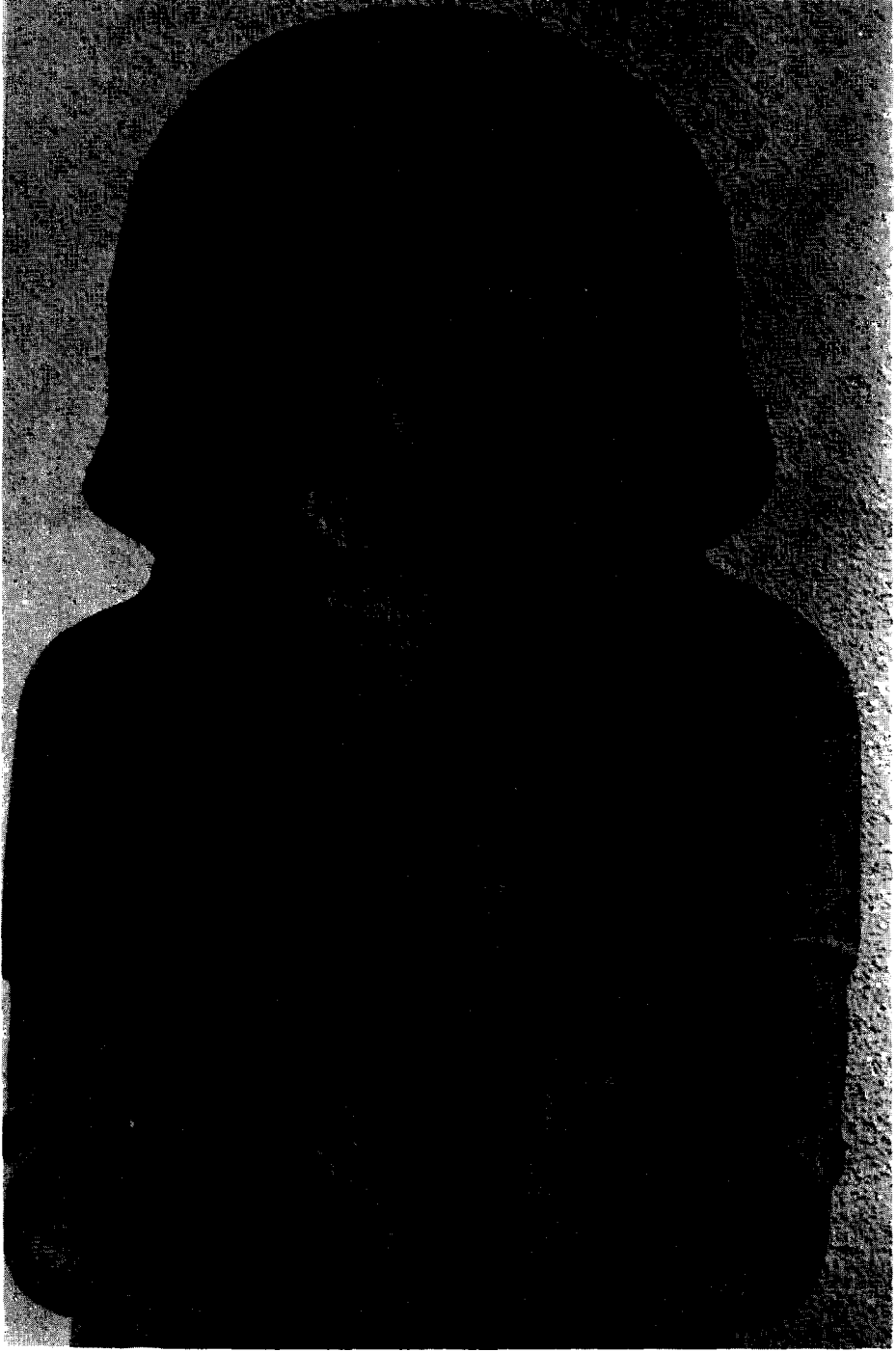
Resim : 7 — Etlik, Kybele kabartması

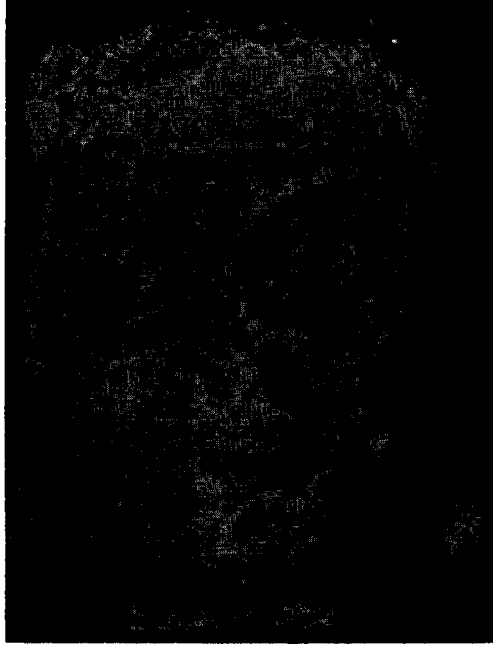
Resim : 8 — Midas - Kent, Kybele yontu parçası

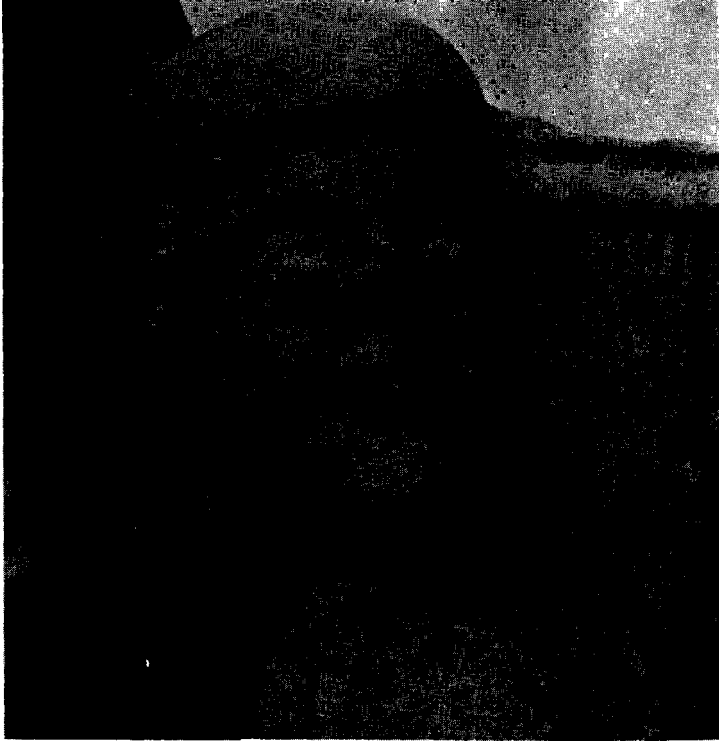
Resim : 9 — Midas - Kent, Kybele yontu parçası

Resim : 10 — Şamal, Tanrı yontusundan ayrıntı

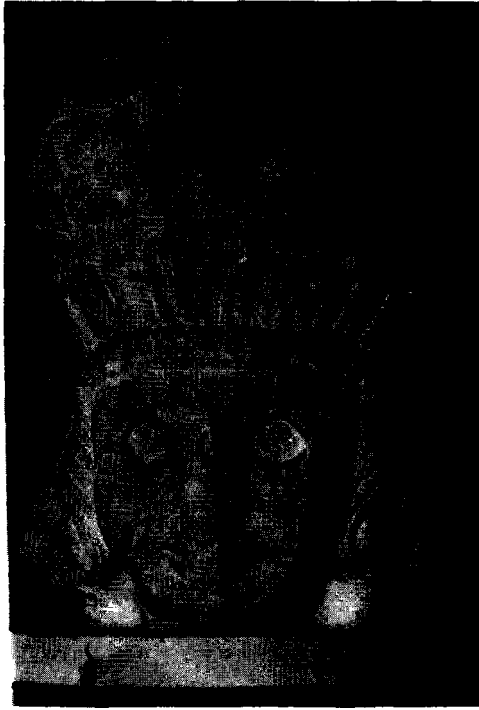
Resim : 11 — Gordion, yontu parçası

**Resim : 12 — Boğazköy, Resim 3'den
ayrıntı. Kitaracı**

Resim : 13 — Kululu, Sifenks parçası

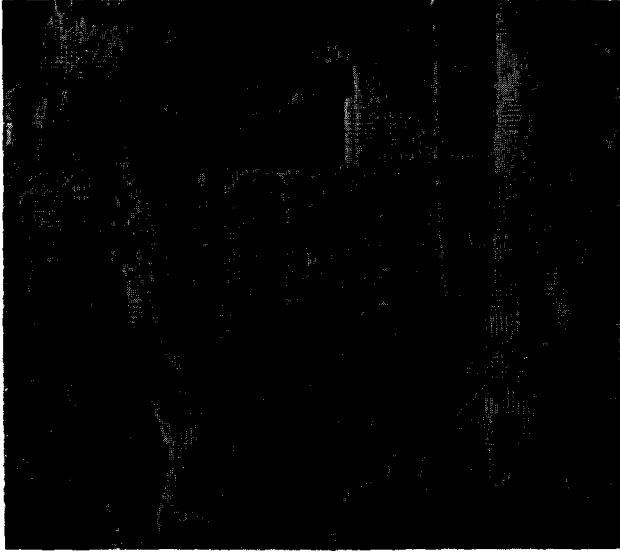
Resim : 14 — Boğazköy, Kybele yontu parçası

Resim : 15 — Kargamış, Kubaba kabartma parçası

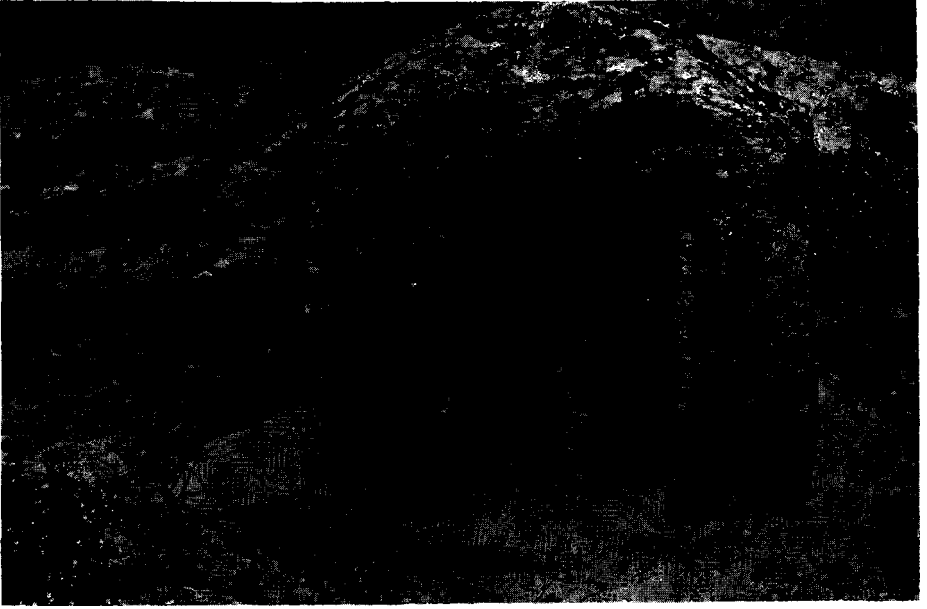
Resim : 16 — Doğubeyazıt, Urartu kaya gömütü

Resim : 17 — Hamankaya, Frig kaya gömütü

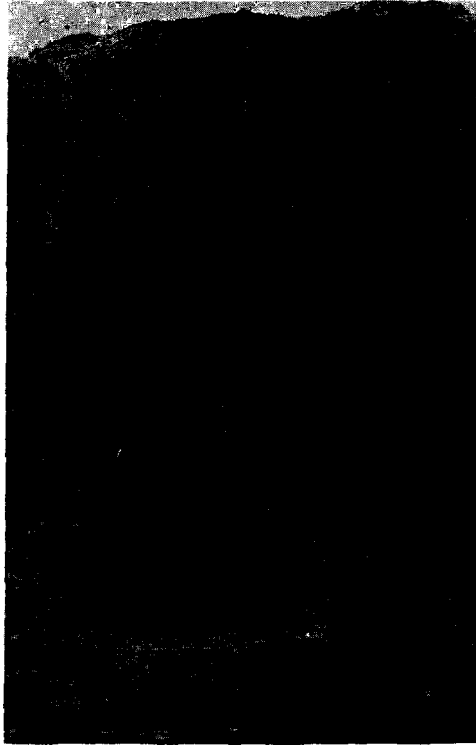
Resim : 18 — Alyar, Urartu kaya mihrabı

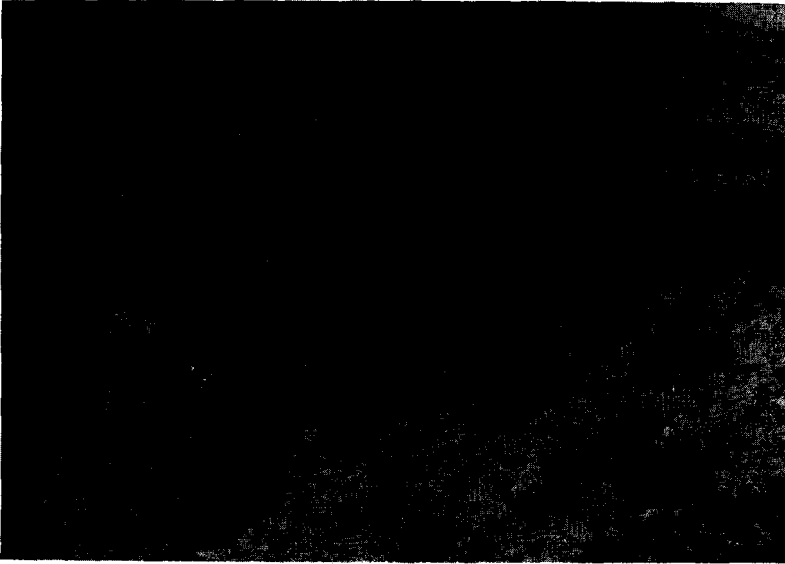
Resim : 19 — Kumcabogaz, Frig kaya mihrabı

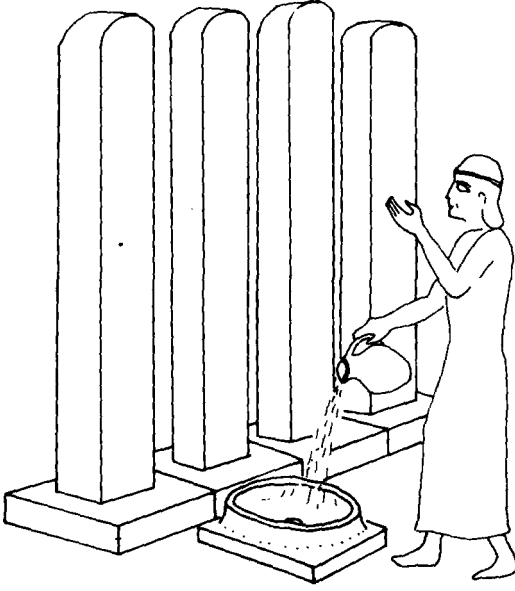
Resim : 20 — Kaleköy, Urartu kaya mihrabı

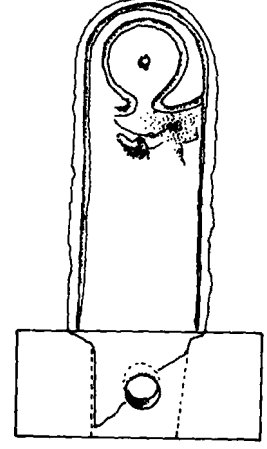
**Resim : 21 — Döner Asarkaya, Frig
kaya mihrabı**

**Resim : 22 — Pertek, Urartu tapınma alanı. Basamaklı
sunak ve kayakapı**

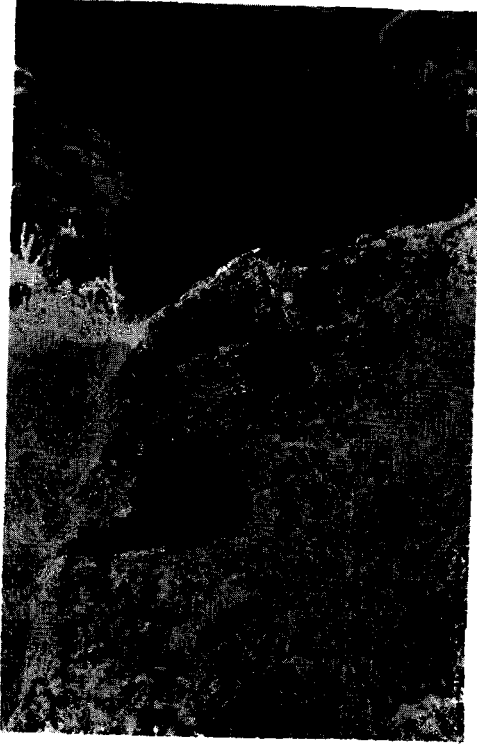

a

b

Resim : 23 — a) Altıntepe, Urartu doğa tapınağı sunağı
b) Boğazköy, Frig konut sunağı

Resim : 24 — Kesdoğankale, Urartu kaya
çanakları

Resim : 25 — Kaleköy, Urartu kaya gömütü içi

**Resim : 26 — Kastamonu, Paflagonya
kaya gömütü içi**

Resim : 27 — Pertek, Urartu basamaklı sunağı ve k p ukur

Resim : 28 — Kaleköy, Urartu tapınma alanı

ANADOLU VE SİCİLYA ARASINDAKİ MİMARLIK İLİŞKİLERİ

Mükerrem (Usman) ANABOLU *

Sicilia, Paleolitik Çağ'dan beri üzerinde oturulmakta olan bir adadır. Başlangıçta «Trinakria» adını taşımış olmalıdır. Sikanların gelişleri ile bu ad «Sikania», Sikullerin gelişleri ile de «Sikelia» olmuştur¹.

Adanın Tarihöncesi Çağları hakkında, fazla birşey bilmiyoruz.

Neolitik Çağ'da, Akdeniz ırkına mensup insanlar Sicilia'da yaşamışlardır. Bunların yerleşme yerleri ile mezarlarına ait kalıntılara rastlanmaktadır.

Tarih Çağları'nın başlarında, Sikanlar, Sikuller ve Elymlerin gelişlerinden söz edilebilir. Ek olarak Giritli, Mykenaili, Fenikeli ve Hellas'lı tüccarlar da Sicilia'ya gelmişlerdir.

Elymler; tıpkı Etrüskler gibi; Batı Anadolu'dan gelmedirler. Thukydides, Elymlerden söz eder². Batı Anadolu'da sık sık rastlanılan ss harfli yer adlarını, Elymler, Sicilia'ya getirmişlerdir. Egesta (Segesta) dolaylarında otururlar. Anadolu'nun Anatanrıçası, Elymlerin de bastanrıçasıdır. Anatanrıça'nın değişik bir şekli olan Aphrodite Erycina, Erice (Eryks) şehrindeki tapınağın sahibesidir.

Roma'nın Iulia ailesinden gelen kişiler, Elymlerin soyunu sürdürmekte olduklarını söylemişlerdir³.

M.Ö. VIII. yüzyılda Fenikeliler ile Hellaslılar, Sicilia'da koloni kurmağa başlarlar. Bu arada, Anadolu ile etkileşimin tohumları filiz vermeğe başlar. Bir süre sadece ticaret ile uğraşılır, savaşılmaz. Derken zenginlerin toprak sahibi olup çalışanları toprağa bağlamaları ile huzursuzluk başlar. Bunun sonucu, tiranlar ortaya çıkarlar. Leontinoi (Len-

(*) Prof. Dr. Mükerrem (Usman) ANABOLU, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bornova, İZMİR.

(1) Pauly - Wissowa - Kroll, *Realencyclopaedie der Klassischen Altertumswissenschaft*, c. 11/2 (1923), s. 2461 vd. daki Sikelia (Ziegler); *Der Kleine Pauly*, c. v. (1979), s. 163 vd. daki Sicilia (Abel); *Encyclopaedia Britannica*, c. XX (1970), s. 465 vd. daki Sicily (van Buren) maddelerine bakınız.

(2) Thukydides, 6, 2, 3.

(3) Bosch (Çevirisi S. Atlan), *Roma Tarihinin Ana Hatları*, c. I, Cumhuriyet (İstanbul, 1940), s. 5 vd.; Nenci, Truva'nın Düşmesinden İ. Ö. V. Yüzyılın Sonuna Kadar Anadolu ve İtalya Arasındaki İlişkiler, *Bellekten*, c. XLIV (1980), s. 140/141.

tini) lu Panaitios, Akragas (Agrigento) lı Phalaris ve Theron, Syracusa (Siracusa) lı Gelon ve Hieron II, bunlardandır.

Elymler, bir ara Kartacalılar ile birleşirler, Kartaca, Sicilia Yunanlılarına saldırır, fakat başarılı olamaz. Kartacalılar, bir süre için adanın büyük bir kısmını ellerine geçirirler. Sonunda Kartaca yenilir, Sicilia Romalılara geçer. Romalıların bu sıradaki devlet şekli, cumhuriyettir.

Syrakusa, bu yüzyıllarda, adanın en önemli şehri durumundadır.

Mimarlıkta, bu sırada, Akragas (Agrigento) da, sadece pronaos, naos ve adyton içeren dar ve gereksiz şekilde uzun tapınak planından etrafı sütun çemberi ile çevrilmiş olan tapınak planına geçilir. Sadece sütun çemberi kısmı, çekirdek kısmı ile tam bir uyum göstermez. Sütun çemberi özlemi, Sicilia'ya, Batı Anadolu'dan gelmiş olmalıdır. Akragas'daki A Tapınağı (Herakles Tapınağı adını taşıyan tapınak)⁴, sütun çemberi ile çevrilmiş olan ilk Sicilia tapınağıdır. Akragas'daki diğer tapınaklar, daha sonra inşa edilmiş olduklarından, o kadar dar ve gereksiz şekilde uzun değildirler.

Halen modern Syracusa kentinin içerisinde kalmış olan Ortygia'da, Tiran Theron zamanında inşa edilmiş olan Athena Tapınağı⁵, uzun taraflarında 14'er sütuna malik olan bir hexastilos peripteros'dur. 22,00 x 55,02 m. boyutlarındadır. Kısa tarafların orta sütun aralıkları, diğer sütun aralıklarından daha geniştir (Resim : 1 ve 2). Bu, İonia'nın etkisi ile böyle olmuştur, Esas Yunanistan tapınaklarında böyle değildir. Lâkin Güney İtalia ve Sicilia tapınaklarında sonuna kadar böyle olmakta devam etmiştir.

Selinus'daki GT Tapınağı⁶'nın çekirdek kısmının önündeki prostylos planlı kısım da, İonia'nın etkisini gösterir (Resim : 3).

Halen Syracusa Müzesi'nde, Gela'da bulunmuş olan bir Mezar Anıtı⁷ sergilenmektedir. Bu, uzmanlar tarafından M. Ö. VI. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Triglif frizi içerdiğine göre Dor Düzeni'ndedir. Üzeri, iki tarafa eğimli bir çatı ile örtülüdür. Alınlığının orta ekseninin üzerinde, mahya girişini taşıyan bir sütun yer alır. Bu sütun, altlık (kaide) lı olduktan

(4) Marconi, *Agrigento* (Roma, 2. baskı, 1949), s. 17; Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece* (London, New - York, Toronto, Sidney, 3. baskı, 1950), s. 105, 338.

(5) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 44 (İlk Tapınak), s. 108, 338, Res. 43 (İkinci Tapınak).

(6) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 99 - 101, 109, 144, 160, 169 - 171, 175, 274, 338, Res. 28, Lev. 20; Charbonneaux, Martin, Villard, *Grèce Archaique*, s. 213 - 215.

(7) Akurgal, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander* (Berlin, 1961), s. 129, Res. 259.

başka M. Ö. VI. yüzyıla Batı Anadolu'nun Aiolis bölgesinde kullanılan ve sonra İonia bölgesine geçip orada İon sütun başlığının öncüsü olan Aiol başlığı⁸ na maliktir (Resim : 4). Daha çok Dor Düzeni'ndeki yapıları içeren Sicilia'da Aiol sütun başlığının kullanılmış olması, Batı Anadolu'dan etkilenmenin sonucudur. Agrigento Müzesi'ndeki Banyo Küveti Şeklindeki M.Ö. V. Yüzyıl Lahiti⁹ nin uzun taraflarından birinde, kabartma olarak yapılmış ayak (paye) ların üzerlerinde Aiol başlıkları görülür (Resim : 5). Etruria'nın Caere (Cervetri) şehrindeki M. Ö. V. Yüzyıl Oda Mezarı¹⁰, bu başlıkların üç boyutlularını içerir.

Gela'da bulunmuş olan bir Lahit¹¹ in köşelerinin içerilerinde, Ephesos (Efes, Selçuk)'daki Artemis Tapınağı'nın Arkaik Dönem evresi sütun başlıklarını andıran İon sütun başlıkları görülür (Resim : 6). Güney İtalia'nın Sicilia içerisinde olmayan fakat Sicilia'ya çok yakın bir noktasında bulunan Lokroi (Maraza)'daki İon Tapınağı¹², volütlerinin ortalarında Ephesos'daki Artemis Tapınağı'nın sütun başlıklarında olduğu gibi rosette'ler içeren İon sütun başlıkları kullanılmışlardır (Resim : 7). Syrakusa'daki Apollonion'un temenos'unun içerisinde İon Düzeni'nde inşa edilmiş olan bir Hazine Binası vardır. Zaten Apollonion'un kendisi de, İon Düzeni'nden etkilenmiştir¹³. İki kademeli olan arşitravi, bunu belli etmektedir. Gaggera (Selinus)'da, üzerinde Sfenks Taşıyan Bir Sütun¹⁴ bulunmuştur. Bu sütun İon başlığını taşır. Ek olarak, votif İon sütun başlıklarına da rastlanmıştır.

Akragas'daki B Tapınağı (Zeus Olympios Tapınağı)¹⁵ bir İonia dipteros'u kadar anıtsaldır. 52,74 x 110,02 m. boyutlarındadır. Sütun çemberindeki sütunların araları duvar ile kapatılmamış olsa idi bir pseudo dipteros sayılabilirdi. Kısa taraflarında 7'şer sütun içerdiğinden, uzunlama ekseninin üzerinde tek bir giriş yoktur. Köşelere yakın olan sütun ara-

(8) Akurgal, Vom Aiolischen zum İonischen Kapitell, *Anatolia*, c. V. (1960), s. 1; Alzinger, İonische Kapitelle aus Ephesos, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, c. XLVI (1961-1963), s. 105; Wesenberg, *Kapitelle und Basen* (Düsseldorf, 1971), s. ; Naumann, *Arkitektur Kleinasiens* (Tübingen, 1971), s. 145; Akarca, *Neandria, Kuzey Egede Arkaik ve Klasik Çağlara Ait Bir Şehir*, s. 12/13.

(9) Griffo, *Breve Guida del Museo Civico di Agrigento* (Agrigento, 1954), s. 35-38.

(10) Charbonneaux, Martin, Villard, *Adı Geçen Eser*, s. 172, Res. 210.

(11) Akurgal, *Die Kunst Anatoliens vom Homer bis Alexander*, s. 291-294, Res. 259.

(12) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 136-138, 193, 339, Res. 49.

(13) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 75-78, 80, 84, 108, 275, 292, 377, Res. 26, 27.

(14) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 144.

(15) Koldewey - Puchstein, *Die Griechischen Tempel in Unteritalien und Sizilien* (Berlin, 1899), s. 91, 101-106; Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 91, 101-106, 109, Res. 40, 41.

lıkları, girişleri oluştururlar¹⁶. M. Ö. 480'de Tiran Theron tarafından inşa edilmeğe başlanmışsa da, tamamlanmaksızın bırakılmıştır. Dor Düzeni'ndedir. Sütun çemberindeki sütunların aralıkları duvar ile kapatılmış olduğundan, sütunları, duvarlara yapışık olan yarım sütunlara dönüşmüşlerdir. Duvarın arşitrav kısmına kadar yükselip yükselmediği, bilinmemektedir¹⁷. Yarım sütunların aralarına, bir sekinin üzerinde duran Attalante'ler veya Telemon'e'ler yerleştirilmişlerdir (Resim : 8 ve 9). Bunlardan 3 tanesinin parçaları¹⁸ Agrigento'daki yerel müzededirler. Tapınak alanında yeni bulunmuş olan bir ayak parçasından, figürlerin ayaklarının yanyana ve birbirlerine yapışık olarak durmadıkları anlaşılmıştır. Binanın eskiden yapılmış olan restitution resimlerinde, ayakların durumu düzeltilmelidir. Çok büyük boyutlu olan Attalante'ler veya Telemon'e'ler, tek bir taş blokundan yontulup çıkarılma olmayıp duvar ile beraber inşa olunmak sureti ile yapılmış ve demir kenetler ile arşitrav bloklarına kenetlenmişlerdir. Kalker mermer kadar güzel görümlü olmadığından, dış yüzeyler sonradan stucco ile sıvanmışlardır. Böylelikle yüzeylerdeki ek yerleri de kaybedilmişlerdir.

Bina, pişmiş topraktan yapılmış olan bezemeleri ile de ünlüdür.

Mimarlıkta sütun veya ayak (paye) yerine heykel veya yüksek kabartma olarak yapılmış taşıyıcı figür kullanmak, bir Batı Anadolu bulgusudur. Sadece Batı Anadolu'lu olan Knidos (Reşadiye Burnu) lular, ilk uygulamalarını Batı Anadolu'nun kendisinde değil de Esas Yunanistan'daki Delphoi'da yapmışlardır. Knidos'lular tarafından inşa ettirilmiş olan Hazine Binası¹⁹ kadın heykellerinden başka birşey olmayan karyatid'leri ile çok yankı uyandırmıştır. Az sonra Siphnos'lular da, Delphoi'da bir karyatid'li Hazine Binası²⁰ inşa ettirmişlerdir. Akragas'daki B Tapınağı (Zeus Olympios Tapınağı)'nın Attalante'leri veya Telemon'e'leri, karyatid'lerin karşı cinsten olanlarıdır. Lâkin Atina Akropolis'indeki Erekhtheion²¹, gelmiş geçmiş karyatid'li binaların en ünlüsüdür. Güneybatı Anadolu'da,

(16) Schmidt, *Geschichte der Karyatide* (Würzburg, 1882), s. 112 ve s. 208'deki not 680

(17) Schmidt, *Adı Geçen Eser*, s. 208'deki not 680.

(18) Griffo, *Adı Geçen Eser*, s. 32/33.

(19) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 138/139, 223, Res. 50; Schmidt, *Adı Geçen Eser*, s. 72 - 77, Lev. 10/2, 11/1 - 3.

(20) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 138/139, Res. 50; Schmidt, *Adı Geçen Eser*. d 72 - 77, Lev. 9/1 - 3, 10/1.

(21) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 187 - 195, 197 - 199, Res. 70 - 72, 74, Lev. 1, 45, 46; Schmidt, *Adı Geçen Eser*, s. 80 - 84, Lev. 12 - 14.

Lykia bölgesindeki Limyra (Turunçova, Zengerler) Heroon'u²² arkasından gelir.

Siracusa Müzesi'ndeki 27727 ve 27728 anvanter numaralı eserler²³, boyutları çok daha küçük olan Attalante'ler veya Telemon'e'lerdir. Centrupe'de bulunmuşlardır. Gene aynı müzede, Girland Taşıyan Satyr Şeklinde Bir Taşıyıcı Figür²⁴ vardır. Pişmiş topraktan yapılmış olan bu figür, gene pişmiş topraktan yapılmış olan bir saçaklık (entablature) kısmını üzerinde taşıyor olmalıydı.

M. Ö. 232'de inşa edilmiş olan Hieron II Sunağı²⁵ da, yüksek kabartma olarak yapılmış olan Attalante'ler ve Telemon'e'ler ile süslüdür. Palermo Müzesi'nde saklanan bu eserler, fragment'lar durumundadırlar.

Akragas'da bulunan iki Roma Cumhuriyet Çağı mezar anıtı da, Batı Anadolu etkisini gösterir. Bunların ikisi de, tıpkı halen Londra'da British Museum'da sergilenen Nereid'ler Anıtı²⁶, Harpi'ler Anıtı²⁷ ile Lykia bölgesinin diğer ayak (paye) lı mezar anıtları, Limyra Heroon'u²², Mausoleion²⁸, Mausoleion'un küçük bir kopyesi sayılabilecek olan Mylasa Mezar Anıtı (Gümüşkesen)²⁹ ve Phokaia'daki Mezar Anıtı (Taşkule veya Şeytanhamamı)³⁰ gibi yüksek bir podium'un üzerinde yükselir. Bunlardan Theron'un Mezarı diye anılan birincisi³¹, küp şeklindeki bir podium'a maliktir. Bir silme ile podium'dan ayrılmış olan esas kat, bunun üzerindedir. Podium'un bir kenarının uzunluğu 4,81 m. yüksekliği ise 3,91 m.

-
- (22) Borchartd, *Limyra Bauskulpture des Heroon von Limyra, İstanbuler Forschungen*, c. XVII (1967), s. 159; *Türk Arkeoloji Dergisi*, c. XVIII (1969), s. 70, XX (1973), s. 38; Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey* (Ankara, 6. baskı, 1985), s. 263.
- (23) Schmidt, *Adı Geçen Eser*, s. 210'daki not 711.
- (24) Schmidt, *Adı Geçen Eser*, s. 210'daki not 711.
- (25) Koldewey - Puchstein, *Adı Geçen Eser*, s. 72, Res. 54; Schmidt, *Adı Geçen Eser*, s. 211'deki not 711.
- (26) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 256/257, 259, 260, Res. 95; Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, s. 258.
- (27) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 144; Akurgal, *Die Kunst Anatoliens vom Homer bis Alexander*, s. 122 - 127, Res. 77, 78, 80, 81; *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, s. 258 - 260, Res. 106/3.
- (28) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 257 - 261, 275, 330, 340, Lev. 55, 63; Akurgal, *Die Kunst Anatoliens vom Homer bis Alexander*, s. 162, 166, Lev. 115; *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, s. 249.
- (29) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 257 - 261, 275, 330, 340, Lev. 55, 63; Akurgal, *Die Kunst Anatoliens vom Homer bis Alexander*, s. 162, Res. 112; *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, s. 248, Lev 77.
- (30) Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, s. 118, Res. 40.
- (31) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 330; Marconi, *Adı Geçen Eser*, s. 23 ve s. 50 ve 51'deki fotoğraflar.

dir. Esas katın köşelerinde 1'er sütun, yan yüzeylerinde ise 1'er sahte kapı yer alır. Attika - İon sütun altlık (kaide)ı ile triglif frizi, beraberce kullanılmışlardır (Resim : 10). Phaleris'in Orotorio'su olarak anılan ikincisi³², dikdörtgenler prizması şeklindeki bir podium'a maliktir. 7,50 m. eninde ve 10,50 m. boyunda olan podium'u, o kadar yüksek sayılmaz. Esas kata çıkılması için inşa edilmiş olan merdiven, sonradan yıkılmıştır. Pödiyumun yan yüzeylerinden birinde, bir kapı yer alır. Prostýlos planlı olan esas katta, cephe sütunlarının 4'ü de kayıp ve noksandır. Sütunların İon sütunları olmaları olasılığı fazladır (Resim : 11).

Özetlersek,

Akdeniz'in ortasında yer alan ve gemicilerin uğrak yeri olan Sicilia adası, dış etkilere açıktır.

M. Ö. III. bin yıllarında, dışarıdan gelişlerin başlaması ile beraber başka ülkelerin kültürleri ile etkileşim de başlamıştır. Batı Anadolu'dan etkilenmiş olan eserler, daha çok Elymlerin ülkesi olan Egesta'da veya Egesta yakınlarındadırlar.

Özellikle Arkaik Çağ ile Roma'nın Cumhuriyet Çağı ile kısmen çağdaş olan Hellenistik Çağ'da, Batı Anadolu etkisi yoğundur (Klâsik Çağ'da Batı Anadolu Pers baskısı altındadır ve büyük bir faaliyet göstermiş olması olanaksızdır).

Aiol Düzeni ile İon Düzeni, Sicilia'ya Batı Anadolu'dan gelmişlerdir. Doğrudan doğruya Aiol Düzeni'nde inşa edilmiş olan yapı, saptanmış değildir. Doğrudan doğruya İon Düzeni'nde inşa edilmiş olan yapı sayısı da azdır. Genellikle Dor Düzeni'nde inşa edilmiş oldukları halde İon Düzeni'nden etkilenmiş olan yapılar, karşımıza çıkarlar.

Yüksek bir podium üzerinde yükselen mezar anıtları, Batı Anadolu etkisi sonucu oluşmuşlardır.

Tıpkı Batı Anadolu'da olduğu gibi Sicilia'da da, Demeter ve Yeraltı Dünyası tanrıları (Hades ve Persephone veya Pluton ve Proserpina) kültü yaygındır ve bu tanrılar için inşa edilmiş olan tapınaklar, her zaman normal planlı tapınaklar değildirler. Akragas'daki C Tapınağı (Demeter Tapınağı)³³'nin bir templum in antis olmasına karşın sur dışarısındaki kayalıklardan birinde yer alan Kaya Tapınağı³⁴, bir giriş binası, trapez biçimindeki bir kutsal alan ve iki doğal mağaradan oluşur. Pergamon

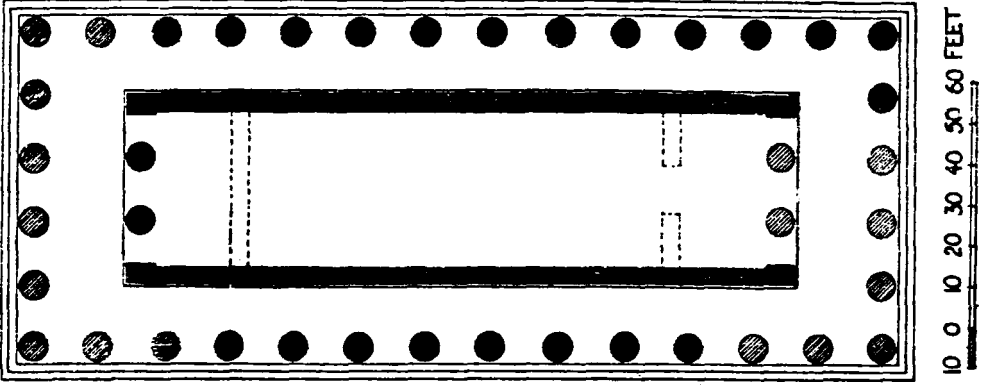
(32) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 329; Marconi, *Adı Geçen Eser*, s. 22 ve s. 51'deki fotoğraf.

(33) Dinsmoor, *Adı Geçen Eser*, s. 109; Marconi, *Adı Geçen Eser*, s. 14.

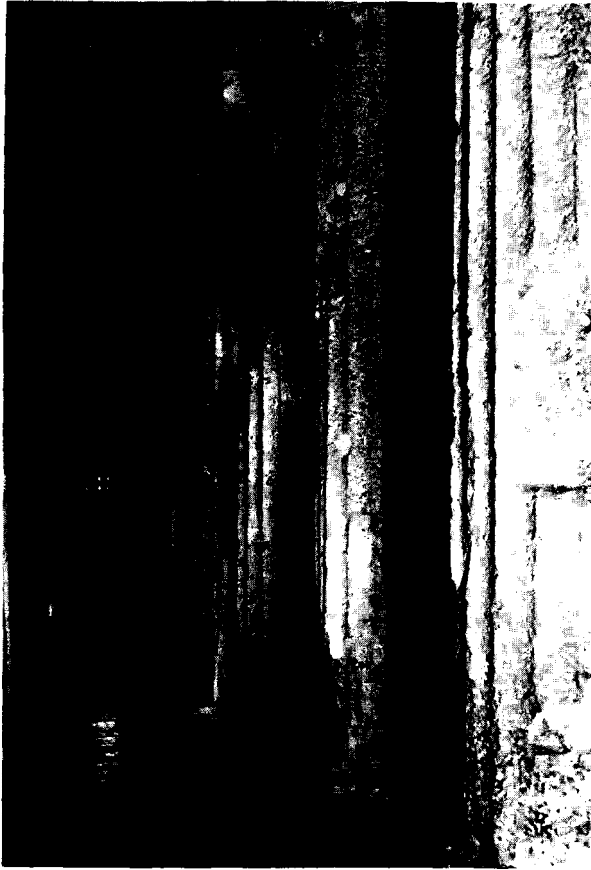
(34) Marconi, *Adı Geçen Eser*, s. 20.

(Bergama)'daki Demeter Tapınağı³⁵ nın ilk inşa edilmişinde bir templum in antis oluşuna ve sonradan bir prostylos'a dönüştürülüşüne karşın Priene (Güllübahçe)'deki Demeter Tapınağı³⁶ ile Strabon tarafından da sözü edilen Akharaka (Salavatlı)'daki Kharoneion'³⁷ un planları, normal plan değildirler. Gerek Akragas'daki C Tapınağı'nın gerek Kaya Tapınağı'nın etrafında, pek çok kernos parçası bulunmuştur. Söz konusu tanrılar için yapılmış olan sunaklar ile bothros'lar (bothroi)a da rastlanır. Selinus C Tapınağı'nın da bir Demeter Tapınağı olma olasılığı vardır. Lâkin bu türlü tanrılar kültü, en çok Enna (Castrogiovanni)'da³⁸ yaygındır. Enna şehir sikkelerinde, bunlarla ilişkili resimler³⁹ vardır.

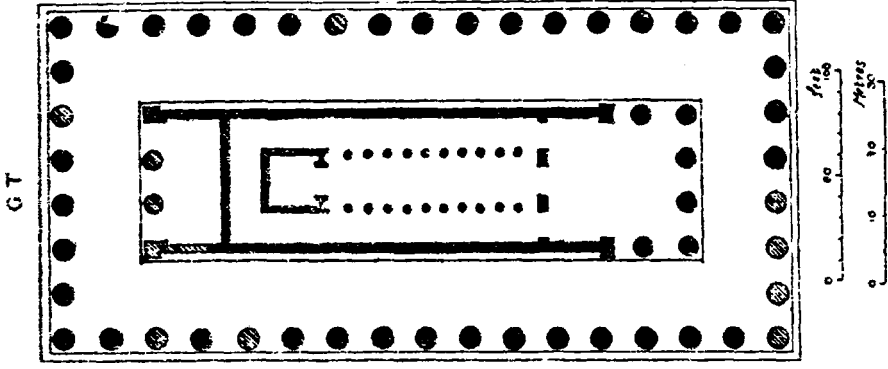
-
- (35) Gruben, *Die Tempel der Griechen* (München, 1961), s. 413 - 416, Res. 330; Bean, *Aegean Turkey* (London, 1966), s. 78, 79; Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, s. 92/93, Res. 34. Daha detaylı bilgi Dörpfeld, *Die Bauwerke des Bezirkes des Demeter, Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts, Archäologische Anzeiger*, c. XXXV (1910), s. 537 - 542; *Berliner Philologische Wochenschrift*, c. XXX (1910), s. 1587 - 1590.
- (36) Schede, *Priene* (Berlin, Leipzig, 1934), s. 91 - 96; Bean, *Adı Geçen Eser*, s. 206/207; Usman Anabolu İki Askı (Girland) lı Sunak, *Bilim, Birlik, Başarı*, c. XII (1985), s. 24; Two Altars Dedicated to Demeter, The Goddess of Fertility, *Archaeology and Fertility Cult in the Ancient Mediterranean* (Malta, 1986), s. 269 - 270.
- (37) Pringsheim, *Nysa ad Maeandrum. Nach Forschungen und Aufnahmen in dem Jahren 1907 und 1909, Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts, Ergänzung Heft X* (Berlin, 1913), s. 57 - 61, Res. 27 - 30; Usman Anabolu, İki Askı (Girland) lı Sunak, *Bilim, Birlik, Başarı*, c. XII (1985) s. 24; Two Altars Dedicated to Demeter, The Goddess of Fertility, *Archaeology and Fertility Cult in the Ancient Mediterranean* (Malta, 1986), s. 269 - 270.
- (38) Pauly - Wissowa - Kroll, *Adı Geçen Eser*, s. 2518.
- (39) Head, *Historia Numorum* (Oxford, 2. baskı, 1911), s. 136/137.

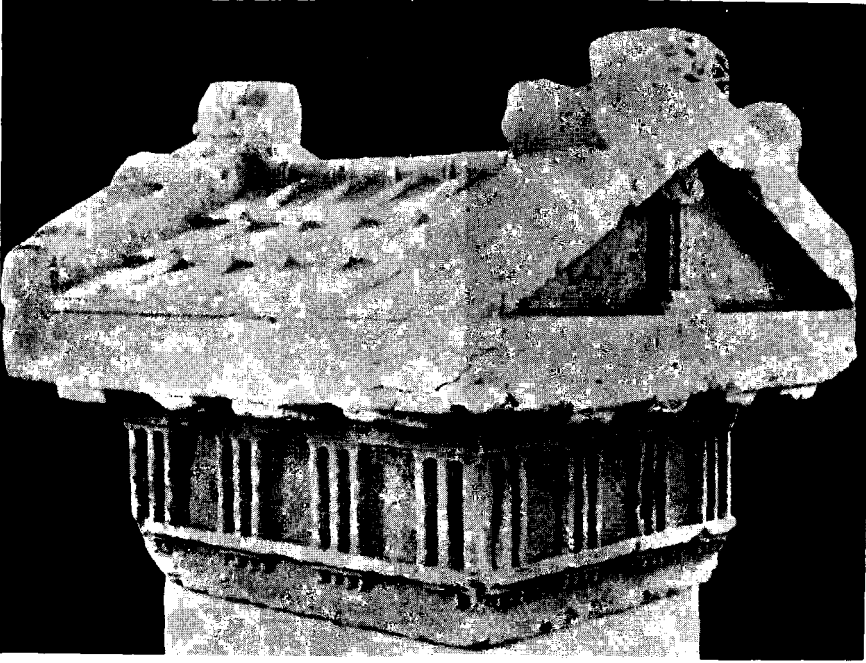
Resim : 1 — Syrakusa'daki Athena tapınağı, plan

Resim : 2 — Syrakusa'daki Athena Tapınağı kalıntıları

Resim : 3 — Selinus'taki GT tapınağı, plan

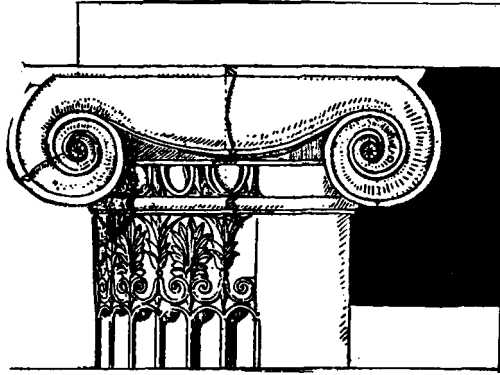
Resim : 4 — Gela'da bulunmuş olan mezar anıtı

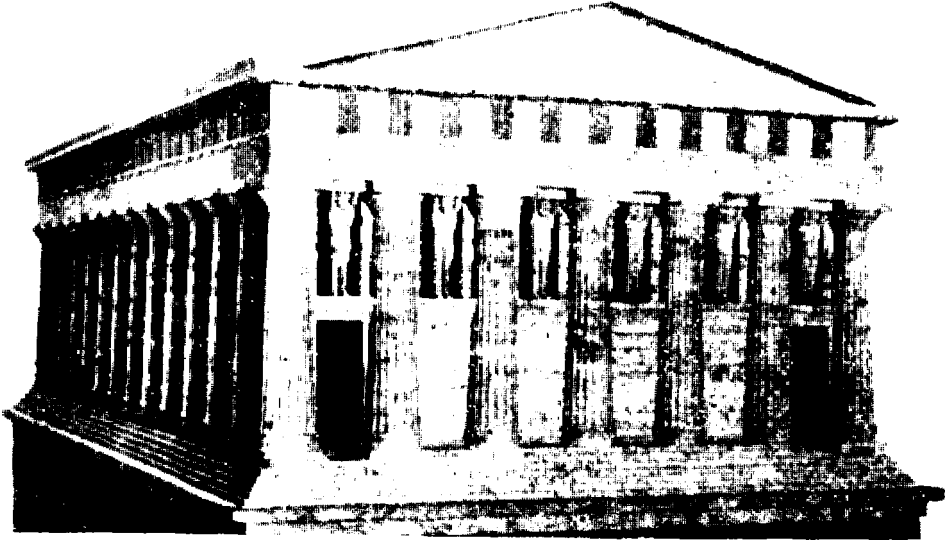
Resim : 5 — Agrigento Müzesi'ndeki M.Ö. V. yüzyıl lahiti

Resim : 6 — Gela'da bulunmuş olan M.Ö. V. yüzyıl lahiti (detay)

Resim : 7 — Lokroi'daki Ion Tapınağı'nın sütun başlığı

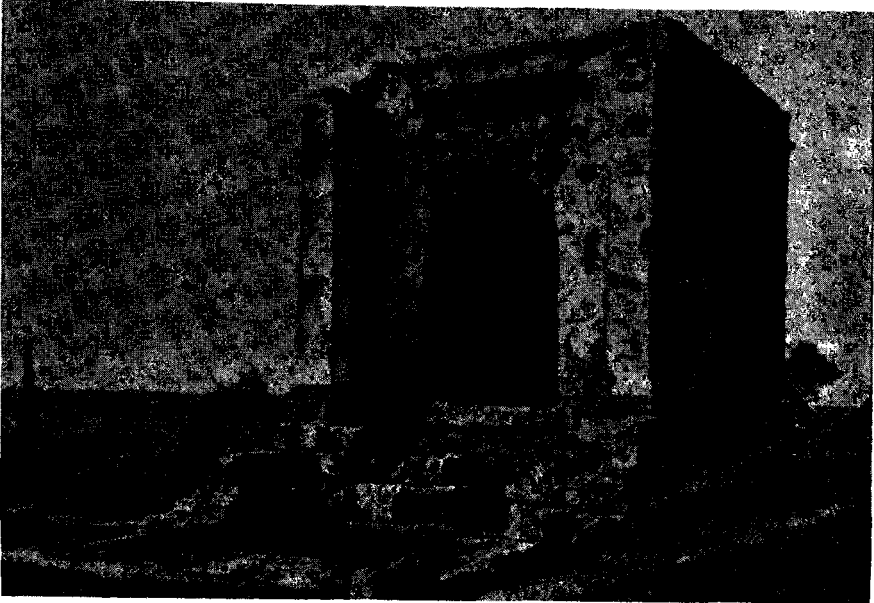
Resim : 8 — Akragas'taki B (Zeus Olympios) Tapınağı'nın maketi

Resim : 9 — Akragas'taki B (Zeus Olympios) Tapınağı. Attalante'ler veya Telemon'e'lerden biri

Resim : 10 — Akragas'taki Theron'un Mezarı diye anılan mezar anıtı

Resim : 11 — Akragas'taki Faleris'in Orotorio'su diye anılan mezar anıtı

ANADOLU ROMA ÇAĞI LOTUS - PALMET ÖRGESİNDE TİP GELİŞİMİ (**)

Cevat BAŞARAN *

Anadolu Roma mimarlığı, Hellenistik Çağ'ın parlak sanat ürünlerinin mirascısı durumundadır. Bezek türleri, temelde bu yaratıcı kaynaktan aldıkları güçle, Roma Çağ'ında önceye göre daha da çeşitlenmiş ve zenginlik kazanmıştır. Özellikle dış cepheyi baştan-ayağa süslemeyi amaçlayan Roma sanat anlayışı, Anadolu ustasını silmeleriyle genelde önceye dayalı, ancak bezeme örgelerinde değişik türleri denemeye yönelmiştir.

Roma Çağı Anadolu'sunda görülen çok sayıdaki değişik bezeme elemanı arasında lotus-palmet Dizisi (-antemion kuşağı), önemli bir konuma sahiptir. Kuşağın en sık kullanıldığı yapı bölümleri sima, geison, kabartma kuşağı, baştaban-üstü, ante başlığı, konsol ve kapı pervazlarıdır¹. Değişik yapı elemanları üzerinde çeşitli bezeme örgeleriyle bir-

(**) Metinde Kullanılan Kısaltmalar

- Alzinger, AugArch : W. Alzinger, *Augusteische Architektur in Ephesos. Öjh Sonderschriften Band XVI (1974)*.
- Başaran, Lotus-palmet : C. Başaran, *Anadolu Mimari Bezemeleri II. Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi (Erzurum - 1987)*.
- Heilmeyer, KorKapitelle : W. D. Heilmeyer, *Korintische Normalkapitelle: Studien zur Geschichte der Römischen Architekturdekoration (1970) RM 16 Erg.*
- Koenigs-Radt, Rundbau : W. Koenigs - W. Radt, «Ein Kaiserzeitlicher Rundbau in Pergamon» *IstMitt 29, 1979, 117 vd.*
- Leon, Bauornament : C. Leon, *Die Bauornamentik. Des Trajanforums und ihre Stellung in der Früh und Mittelkaiserzeitlicher Architekturdekoration Roms (1971)*.
- Strocka, CelsusBibl ; V. M. Strocka, «Zur Daiterung der Celsus Bibliothek» *X th. Int. Cong. of Class. Arch. (1978) 893 vd.*
- Strocka, MarkttorMilet ; ———, *Das Markttor von Milet, 128. Winckelmannsprogramm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin (1981)*.
- Wegner, Soffitten : M. Wegner, «Soffitten von Ephesos und Asia Minor» *Öjh 52, 1978/80, 91 vd.*

(*) Cevat BAŞARAN, Atatürk Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi ERZURUM.

(1) Başaran, Lotus-palmet 15 vd. Lev. 1.

likte kullanılan lotus-palmet kuşağının², yer aldığı silmeler de gözönüne alındığında aynı yapı üzerinde bile çeşitlemelerle uygulandığı görülmektedir. Bunda amaç, hem bezemedeki canlılık ve hareketliliği sağlamak, hem de gözün ilk bakışta etkileneceği yapı öğelerini ön plana çıkarmaktır. Belirtilen bu amaca yönelik olarak da sima bezekleri iri ve dolgun işlenirken, geison ve baştaban-üstü kuşakları ince ve zarif diziler halinde belirtilmiştir. Buna karşın ilk bakışta göze çarpmayan tavan ve dış kasetler ile duvar konsollarını bezeyen örgelerde belirgin bir özensizlik gözlemlenir.

I. TIPLER

Özde lotus çiçeği ve palmetin değişik biçimlerde yerleştirilmesiyle oluşturulan antemion kuşağında, bu iki örgenin alttan sarmallı kıvrık dallarla birbirine bağlanmasıyla da yeni tipler meydana getirilmiştir. Silmelere bağlı kalınmak koşuluyla Roma Çağı Anadolu'sunda belirlenebilmiş lotus-palmet dizisi tipleri ve karakteristik örnekleri şunlardır:

-
- (2) Bunlara Anadolu'nun tanınmış bazı yapıları üzerinde örnekler bulabiliriz: Simada tek başına, Bergama Traian Tapınağı (Leon, Bauornament 285 Lev. 141, 6; Strocka, CelsusBibl 900 Lev. 284, 7; Koenigs-Radt, Rundbau 317 vd. Lev. 112 - 113; Başaran, Lotus-palmet 36 Lev. 7a); Efes Pollio Nypheum'u (Strocka, MarkttorMilet 24 Res. 44; Başaran, Lotus-palmet 33 - 34 Lev. 6c), yumurta dizisi ile birlikte, Ksanthos Vespasian Kapısı (Başaran, Lotus-palmet 124 Lev. 40a), lesbos kyma ile birlikte, Bergama Asklepion Propylon (Başaran, Lotus-palmet 30 Lev. 5b), Iassos Agora (D. Levi, ASAtene 47 - 48, 1969/70, 489 Res. 40), dil yaprak ile birlikte, Efes Su Deposu (Başaran, Lotus-palmet 32 Lev. 6b), astragal ile birlikte, Antalya Hadrian Kapısı (Strocka, MarkttorMilet 28 Res. 49; Başaran, Lotus-palmet 71 - 72 Lev. 19a). Geisonda yumurta dizisi ile birlikte Efes Agora M. Mithridates Kapısı (Leon, Bauornament 253 Lev. 141, 1; Strocka, MarkttorMilet 35 Res. 64; Başaran, Lotus-palmet 27 - 28 Lev. 4a). Kabartma kuşağında tek başına, Side Vespasian Anıtı (A. M. Mansel, TürkAD X - 1, 1960, 54 Res. 127; Başaran, Lotus-palmet 71 Lev. 18c). Baştaban-üstünde yumurta dizisi ile birlikte, Bergama Kızılavlı (Koenigs-Radt, Rundbau 317 vd. Lev. 114, 3; Başaran, Lotus-palmet 35. 38 Lev. 7c). Anta başlığında yumurta dizisi ve lesbos kyma ile birlikte, Efes Agora M. Mithridates Kapısı (W. Wilberg, FIE III, 1923, 60 Res. 97. 99). Konsolda yumurta dizisi ile birlikte, Milet Tiyatrosu (Başaran, Lotus-palmet 104 Lev. 32c), boncuk dizisi ile birlikte, Efes Tiyatrosu (Başaran, Lotus-palmet 29 Lev. 5a). Kapı pervazında yumurta dizisi ile birlikte, Bergama Dionysos Tapınağı (R. Bohn, AvP IV, 1896, 67 Lev. 34 - 35. 37. 39; Başaran, Lotus-palmet 52 - 53 Lev. 17b). Duvar altlığında tek başına, Ankara Augustus Tapınağı (E. Akurgal, Ancient Civilisations and Ruins of Turkey (1978) 285 Lev. 83c; Başaran, Lotus-palmet 55 - 56 Lev. 2a. b; N. Koçhan, Anadolu Mimari Bezekleri I. Hellenistik Çağ Lotus-Palmet ve Yumurta Dizisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi (Erzurum - 1987) 65. 109 Lev. 16a. b.).

(Çizim : I) :

- TİP-A. — Kuşak, lotus çiçeği ile açık ve kapalı palmetlerden oluşur; lotus çiçeği açık ve kapalı palmetler arasına dönüşümlü olarak yerleştirilmiştir.
Örnek : Hierapolis Müzesi, Anıt-Lahit kapağı³ (Resim : 27).
- TİP-AI. — Lotus çiçeği ile açık ve kapalı palmetler salt alttan kıvrık dallarla birbirine bağlanmıştır.
Örnek : Efes Serapis Tapınağı⁴ (Resim : 8).
Geç dönemde lotus çiçeğinin yerini aynı dizim içinde ken-ger yaprakları alır.
Örnek : Efes Vadius Gymnasiumu⁵ (Resim : 14).
- TİP-AIa — Lotus çiçeği dış yaprakları açık ve kapalı palmetleri bir ke-mer gibi örtmüştür.
Örnek : Efes Hadrian Tapınağı⁶ (Resim : 13).
- TİP-B. — Kuşak, lotus çiçeği ve açık palmetlerden oluşmuştur.
Örnek : Hierapolis Kastabala Tiyatrosu⁷ (Resim : 35).
- TİP-BI. — Lotus çiçeği ile açık palmetler salt alttan kıvrık dallarla bağ- lanmıştır.
Örnek : Efes Liman Kapısı⁸.
- TİP-BIa. — Lotus çiçeği dış yapraklarının oluşturduğu kemer, açık pal- metleri örter.
Örnek : Efes Liman Kapısı⁹ (Resim : 4).
- TİP-C. — Kuşak, lotus çiçeği ve kapalı palmetlerden oluşur.
Örnek : Letoon Nympheumu¹⁰ (Resim : 34).

-
- (3) P. Verzone, ASAtene 23 - 24, 1961/62, 639 - 640 Res. 12; V. M. Strocka, Festschrift für K. Dörner II (1980) 862 vd. Lev. 206 Res. 14 - 15; M. Waelkens, Dokimeion. Die Werkstatt der repräsentativen Kleinasiatischen Sarkophage. AF 11 (1982) 17 Nr. 1 Lev. 1, 1; Başaran, Lotus-palmet 103 - 104 Lev. 32b.
- (4) Koenigs-Radt, Rundbau 347 Lev. 122, 3; Başaran, Lotus-palmet 34 - 35 Lev. 6d.
- (5) Strocka, MarktMilet 29 Res. 52; Başaran, Lotus-palmet 45 Lev. 12b.
- (6) F. Miltner, Ephesos (1958) 52 Res. 41; ay., Öjh 44, 1959, 278 Res. 128; ay., Öjh 45, 1960, Beibl. 53 Res. 40 - 41; Heilmeyer, KorKapitelle 87 Lev. 25, 2; Strocka, CelsusBibl 898 Lev. 282; ay., MarktMilet 26 Res. 46; Wegner, Soffitten 104; Başaran, Lotus-palmet 41 Lev. 9b.
- (7) Başaran, Lotus-palmet 126 Lev. 41a.
- (8) W. Wilberg, FiE III, 1923, Res. 198 - 204; Alzinger, AugArch 31 Res. 55.
- (9) W. Wilberg, FiE III, 1923, Res. 212; Alzinger, AugArch 47. 60 Res. 140b.
- (10) H. Metzger, AnatSt 21, 1971, 57 vd.; ay., X th. Int. Cong. of Class. Arch. (1978) 797 Lev. 242; Başaran, Lotus-palmet 124 Lev. 40b.

- TİP-CI.** — Lotus çiçeği ve kapalı palmetler düz olarak yerleştirilmiş ve salt alttan kıvrık dallarla birbirine bağlanmıştır.
Örnek : Efes Tiyatrosu¹¹ (Resim : 5).
- TİP-CIa.** — Lotus çiçeği dış yapraklarının oluşturduğu kemer, kapalı palmetleri örter.
Örnek : Efes Agora Batı Kapısı¹² (Resim : 3).
- TİP-CII.** — Lotus çiçeği başaşağı çevrilmiş kapalı palmetlerle çaprazlamasına kıvrık dallarla bağlanmıştır.
Örnek : Efes Serapis Tapınağı¹³ (Resim : 16).
- TİP-D.** — Kuşak, dönüşümlü olarak yerleştirilen açık ve kapalı palmetlerden oluşmuştur.
Örnek : İzmir Agorası¹⁴ (Resim : 18).
- TİP-DI.** — Açık ve kapalı palmetler düz olarak yerleştirilmiştir.
Örnek Bergama Traian Tapınağı¹⁵ (Resim : 9).
- TİP-DIa.** — Açık ve kapalı palmetler salt alttan kıvrık dallarla birbirine bağlanmıştır.
Örnek : Efes Pollio Nympheumu¹⁶ (Resim : 7).
- TİP-DII.** — Açık palmetler başaşağı çevrilmiş kapalı palmetlerle birbirine çaprazlamasına bağlanmıştır.
Örnek : Efes Tiyatrosu Gymnasiumu¹⁷ (Resim : 15).
- TİP-E.** — Kuşak, salt açık palmetlerden oluşmuştur.
Örnek : Milet Tiyatro¹⁸ (Resim : 28).
- TİP-EI.** — Açık palmetler düz olarak yerleştirilmiştir.
Örnek : Sagalassos Agora¹⁹ (Resim : 24).

-
- (11) R. Heberdey-G. Niemann-W. Wilberg, FiE II, 1912, 52 Res. 65; Başaran, Lotus-palmet 29, Lev. 3a.
- (12) Leon, Bauornament 285 Lev. 141, 3; Alzinger, AugArch 99 Res. 139; Strocka, MarkttorMilet 46 Res. 63; Başaran, Lotus-palmet 28 Lev. 4d.
- (13) Leon, Bauornament 285 Lev. 141, 4; S. Türkoğlu-E. Atalay, Efes (1978) 56 Res. 9; Başaran, Lotus-palmet 47-48 Lev. 13b.
- (14) Strocka, MarkttorMilet 21 Res. 60; Başaran, Lotus-palmet 63-64 Lev. 15b.
- (15) H. Stiller, AvP V, 2, 1895, 51 Lev. 10; Leon, Bauornament 285 Lev. 141, 6; Strocka, CelsusBibl 900 Lev. 284, 7; Koenigs-Radt, Rundbau 317 vd. Lev. 112-113; Başaran, Lotus-palmet 37-38 Lev. 7b.
- (16) A. Bammer, Öjh 52, 1978/80, 67 vd. Res. 3. 5; Koenigs-Radt, Rundbau 343 Lev. 118; Strocka, MarkttorMilet 24, Res. 44; Başaran, Lotus-palmet 33-34, Lev. 6c.
- (17) Başaran, Lotus-palmet 49-50 Lev. 13d.
- (18) F. Krauss, Milet IV, 1, 1973, Res. 127-128; Başaran, Lotus-palmet 105 Lev. 32d. alt silme
- (19) Başaran, Lotus-palmet 97 Lev. 29b.

TİP-EIa. — Açık palmetler alttan kıvrık dallarla birbirine bağlanmıştır.

TİP-EII. — Açık palmetler dönüşümlü, düz ve başaşağı döndürülerek dizilmiş, birbirine çaprazlamasına kıvrık dallarla bağlanmıştır.

Örnek : Seleukia Juppiter Tapınağı²⁰ (Resim : 36).

Geç dönemde açık palmetlerin yerini aynı düzen içerisinde kenger yaprakları almıştır.

Örnek : Myra Tiyatrosu²¹ (Resim : 33).

Yukarıda ayrıntılı tipleriyle irdelenen lotus-palmet kuşaklarını temelde dört dizim olarak da belirleyebiliriz :

A. — Üçlü Dizim : Lotus çiçeğinin açık ve kapalı palmetler arasında dönüşümlü olarak yerleştirilmesiyle oluşan dizi. TİP-AI, TİP-AIa.

B. — Lotus-palmet Dizimi : Lotus çiçeğinin açık (TİP-B, TİP-BI, TİP-BIa) ve kapalı (TİP-C, TİP-CI, TİP-CIa) palmetler arasına dönüşümlü olarak yerleştirilmesiyle oluşan dizi.

C. — İkili-palmet Dizimi : Açık ve kapalı palmetlerin ard arda dönüşümlü olarak yerleştirilmesiyle oluşan dizi. TİP-D, TİP-DI, TİP-DIa.

D. — Ters-Düz Dizim : Lotus ve palmet yapraklarının dönüşümlü olarak yukarı ve aşağı yönelmesiyle oluşan dizi. TİP-CII, TİP-DII, TİP-EII.

II. TİP GELİŞİMİ

A — IONIA

Augustus Dönemi'nde Hellenistik kökenli üçlü dizim, geleneksel özellikler ve Ionia biçimselliği altında yoğun olarak kullanılmıştır (Çizim : I Ionia). Bunu Ankara Augustus Tapınağı²² (Resim : 1). Efes Artemis Tapınağı Sunağı²³ ve Efes Tiyatrosu²⁴ bezemeleriyle örneklendire-

(20) Başaran, Lotus-palmet 128 Lev. 42c.

(21) Başaran, Lotus-palmet 120 Lev. 38c.

(22) D. Krencker-M. Schede, Der Tempel in Ankara (1936) 34 vd. Lev. 15; Heilmeyer, KorKapitelle 79 Lev. 21, 3. 4; E. Akurgal, Ancient Civilisations and Ruins of Turkey (1978) 285 Lev. 83c; N. Koçhan, Anadolu Mimari Bezekleri I. Hellenistik Çağ Lotus-palmet ve Yumurta Dizisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Erzurum - 1987) 65. 109 Lev. 18a. b; Başaran, Lotus-palmet 55 - 58 Lev. 2a.

(23) Efes Müzesi Env. No. 1626; A. Bammer, AA 1972 Beibl. 450 Res. 36 714 Res. 7, 9; W. Woigtlander, IstMitt Beih. 14 (1975) 127, Lev. 17, 1; Başaran, Lotus-palmet 24 - 25 Lev. 2c. d.

(24) R. Heberdey-G. Niemann-W. Wilberg, FiE II, 1912, 52 Res. 65; Başaran, Lotus-palmet 25 Lev. 3a.

biliriz. Efes'teki Augustus Anıtı'nda²⁵ izlediğimiz lotus-palmet dizimiyle birlikte üçlü dizim, evre'nin diğer önemli yapıtları olan Bergama Exedra²⁶ 4/3 tarihli Efes Agorası M. Mithridates Kapısı²⁷ (Resim : 2), Efes Agora Batı Kapısı²⁸ (Resim : 3) ve Liman Kapısı'yla²⁹ sürdürülmüştür.

J. Claudiuslar Dönemi'yle birlikte üçlü dizimin yerine ikili-palmet dizimi yerleşir ve bu yapı, Flaviuslar Evresi'nde de geçerliliğini korur. Bu dönemin önde gelen örnekleri olarak Efes Tiyatro sahne konsolu³⁰ (Resim : 5), Efes C. Memmius Anıtı³¹ ve Flaviuslar Evresi içinde Efes'teki Varius Hamamı³², Su Deposu³³ (Resim : 6) ile Pollio Nympheumu³⁴ (Resim : 7) üzerindeki bezemeler sıralanabilir.

Flaviuslar Evresi içindeki Efes Su Deposu'nda TİP-D ve TİP-DI ile özgün bir yapı kazanan ikili-palmet dizimi, bu niteliklerini Traian-Hadrian Dönemi'nde de devam ettirir. Belirtilen tipler özellikle Bergama Traian Tapınağı³⁵ (Resim : 9), Aizanoi Zeus Tapınağı³⁶ ile Teos Tiyatrosu³⁷ (Resim : 10) ve Bergama Kızılavlulu³⁸ (Resim : 11) bezemelerinde sevilerek uygulanmıştır. Ancak, Efes Serapis Tapınağı³⁹ (Resim : 8) Ya-maçevler parçası⁴⁰ ve Celsus Kitaplığı⁴¹ (Resim : 12) ile Hadrian Ta-

(25) Alzinger, AugArch 20 Res. 165; Başaran, Lotus-palmet 26 Lev. 3b.

(26) AvP VII, 2, 1908 Lev. 16.

(27) Leon, Bauornament 285 Lev. 141, 1; Alzinger, AugArch 117 Res. 167-168; Strocka, MarktMilet 35 Res. 64; Başaran, Lotus-palmet 27-28 Lev. 3d. 4a - b

(28) Leon, Bauornament 285 Lev. 141, 3; Alzinger, AugArch 99 Res. 139; Strocka, MarktMilet 46 Res. 63; Başaran, Lotus-palmet 28 Lev. 4d.

(29) W. Wilberg, FiE III, 1923, Res. 212; Alzinger, AugArch 31 Res. 55.

(30) Başaran, Lotus-palmet 29 Lev. 5a.

(31) W. Alzinger-A. Bammer, FiE VII, 1972, 87 Res. 28c; Alzinger, AugArch 81 Res. 7; Başaran, Lotus-palmet 30-31 Lev. 5c.

(32) Başaran, Lotus-palmet 32 Lev. 6a.

(33) Başaran, Lotus-palmet 32 Lev. 6b.

(34) A. Bammer, Öjh 52, 1978/80, 67 vd. Res. 3. 5; Koenigs-Radt, Rundbau 343 Lev. 118; Strocka, MarktMilet 24 Res. 44; Başaran, Lotus-palmet 33-34 Lev. 6c.

(35) Leon, Bauornament 285 Lev. 141, 6; Strocka, CelsusBibl 900 Lev. 284, 7; Koenigs-Radt, Rundbau Lev. 112-113; Başaran, Lotus-palmet 36 Lev. 7a.

(36) R. Naumann, Der Zeus Tempel zu Aizanoi (1979) 74 Lev. 64b; Başaran, Lotus-palmet 8 Lev. 7d. 8a.

(37) Başaran, Lotus-palmet 62 Lev. 10b

(38) Koenigs-Radt, Rundbau 317 vd. Lev. 114, 3.

(39) Koenigs-Radt, Rundbau 347 Lev. 122, 3; Başaran, Lotus-palmet 34-35 Lev. 6d

(40) Başaran, Lotus-palmet 39 Lev. 8c.

(41) J. Keil-C. Prascmiker, FiE V, 1, 1953, 5 vd. Lev. 21; Strocka, CelsusBibl 893 vd. Lev. 281, 1; ay., MarktMilet 25 Res. 45; Koenigs-Radt, Rundbau 343 Lev. 119, 2; Başaran, Lotus-palmet 39-40 Lev. 8d. 9a.

pınağı'nda⁴² (Resim : 13) tanık olduğumuz üçlü dizimin TİP-AI türü, bu evre içinde oldukça yaygınlık kazanmıştır. Bu ise, tipik Hadrian Klasığı'nın Augustus Dönemi'nden esinlenişini açıklıkla göstermektedir⁴³.

Değişik tiplerin işlendiği Antoninler Dönemi'nde, çoğunlukla TİP-AI' in geç evre biçimi benimsermiştir. Bunlara Efes Vadius Gymnasiumu⁴⁴ (Resim : 14), Liman Hamamı⁴⁵, Doğu Gymnasiumu⁴⁶ ve Tiyatro Gymnasiumu⁴⁷ bezemelerini örnek gösterebiliriz. Bu evrenin sonlarında Efes Tiyatro Gymnasiumu (Resim : 15) ve Serapis Tapınağı'nda⁴⁸ (Resim : 16) karşımıza çıkan ters-düz dizimli TİP-CII, özellikle Severuslar Evresi'nde yaygınlaşacaktır.

Severuslar Dönemi'nde simada ters-düz dizim TİP-CII, TİP-DII ve TİP-EII; baştaban-üstünde ise, ikili-palmet dizimi TİP-D ile TİP-DI uygulanmıştır. Ters-düz dizime, Ankara Roma Hamamı⁴⁹ (Resim : 17), Phokaia Agora parçası⁵⁰ ve Sard Gymnasium-Mermeravlu⁵¹ bezemelerini; ikili-palmet dizimine ise, İzmir Agorası⁵² (Resim : 18), Milet Faustina Hamamı⁵³, Delphinion⁵⁴ ile Milet Tiyatro⁵⁵, Efes Devlet Agorası⁵⁶, Bergama Demeter Temenosu⁵⁷ ve Milet Serapis Tapınağı⁵⁸ bezemelerini örnek gösterebiliriz.

-
- (42) Heilmeyer, KorKapitelle 87 Lev. 25, 2; Strocka, CelsusBibl 898 Lev. 282; ay., MarktMilet 26 Res. 46; Başaran, Lotus-palmet 41 Lev. 9b - c.
- (43) Başaran, Lotus-palmet 40.
- (44) Strocka, MarktMilet 29 Res. 54; Başaran, Lotus-palmet 45 Lev. 12b.
- (45) J. Keil, Öjh 28, 1932, Beibl. 14. 23 Res. 8 - 12 Lev. 7; Heilmeyer, KorKapitelle 93 - 94 Lev. 27, 4; Başaran, Lotus-palmet 46 Lev. 12c.
- (46) J. Keil, Öjh 27, 1932, Beibl. 25 Res. 33; Başaran, Lotus-palmet 47 Lev. 12d.
- (47) Başaran, Lotus-palmet 49 - 50 Lev. 13d.
- (48) Leon, Bauornament 285 Lev. 141, 4; S. Türkoğlu-E. Atalay, Efes (1978) 56 Res. 9; Başaran, Lotus-palmet 47 - 48 Lev. 13b.
- (49) Başaran, Lotus-palmet 67 - 68 Lev. 14a.
- (50) E. Akurgal, Anatolia I (1956) 38 vd. Lev. 5b. 6b; Başaran, Lotus-palmet 68 Lev. 14c.
- (51) Strocka, MarktMilet 22 Res. 62; Başaran, Lotus-palmet 68 - 69 Lev. 14d.
- (52) Strocka, MarktMilet 21 Res. 60; Başaran, Lotus-palmet 63 - 64 Lev. 15b.
- (53) Strocka, MarktMilet 29 - 30 Res. 56 - 57; Başaran, Lotus-palmet 64 - 65 Lev. 15c.
- (54) A. Kawerau-A. Rehm, Milet I - 3, 1914, Res. 25; Heilmeyer, KorKapitelle 85 Lev. 23, 3; Başaran, Lotus-palmet 65 Lev. 15d.
- (55) Başaran, Lotus-palmet 66 Lev. 16b.
- (56) Başaran, Lotus-palmet 51 Lev. 16a.
- (57) C. H. Bohtz, AvP XIII, 1981, 46 Lev. 28, 2; Başaran, Lotus-palmet 51 - 52 Lev. 17a.
- (58) H. Knackfuss, Milet I - 7, 1924, 180 vd. Res. 201; Başaran, Lotus-palmet 66 - 67 Lev. 16d.

B — PAMPHYLIA

Augustus Dönemi'ne ait tek örnek durumundaki Termessos Artemis Tapınağı kapı silmesinde⁵⁹, Ion bezek tiplerine koşut lotus-palmet dizimi, TİP-CI'in uygulandığına tanık oluyoruz. Aynı durum J. Claudius lar Evresi'nden Hierapolis'deki Apollon Tapınağı'na⁶⁰ ait bezemeli parça⁶¹ (Resim : 19) ve İs. 71 tarihli Side Vespasian Anıtı⁶² için de geçerlidir.

İonia'da değişik bezeme tiplerinin belirli evrelerde sıkca kullanılmasına karşın, Pamphylia'da, özellikle Traian-Hadrian Dönemi'nden başlayarak sürekli, ikili-palmet dizimi uygulanmıştır. TİP D ve TİP-DI, eksen yaprağı ortadaki üçlü demetle bütünleşen yapısıyla ilk İonia, Bergama Traian Tapınağı'nda⁶³ (Resim : 9) biçimlendirilir. Aynı yapı Pamphylia'da, yöreye özgün bir biçime dönüştürülür (Çizim: I Pamphylia). Pamphylia'da bu evreye ait karakteristik örnek olarak gösterebileceğimiz bezemeler arasında Antalya Hadrian Kapısı⁶⁴ (Resim : 20), Ksanthos Tiyatrosu⁶⁵ (Resim : 21), Side Devlet Agorası⁶⁶, Perge Sütunlu Cadde⁶⁷ Kremna Tiyatrosu⁶⁸ (Resim : 22) ile Termessos⁶⁹ ve Limyra⁷⁰ Tiyatrosu ikili palmet dizileri önde gelmektedir. Aynı gelenek Perge Agora Güney Stoa⁷¹, Perge Roma Hamamı⁷² ve Patara Korinth Tapınağı⁷³ bezemeleriyle Antoninler Evresi'nde de sürdürülür.

Pamphylia'da özgün ikili-palmet dizimine karşın, değişik türlerin de varlığı gözlenir : Ion etkisindeki bu türlerin bazıları olarak Antonin-

(59) Başaran, Lotus-palmet 86 Lev. 18a.

(60) Tapınağın erken evre parçaları üzerindeki bezemeler, biçimsel açıdan benzerlik gösterdiği Pamphylia yöresinde değerlendirilmiştir.

(61) Başaran, Lotus-palmet 86 - 87 Lev. 18b.

(62) A. M. Mansel, TürkAD X - 1, 1960, 54 Res. 12; Başaran, Lotus-palmet 70 Lev. 18c.

(63) Bak. Dn. 35.

(64) G. Bean, Kleinasien II (1969) 33 Lev. 1; Strocka, MarkttorMilet 28 Res. 49; Başaran, Lotus-palmet 71 - 72 Lev. 19a - b.

(65) Başaran, Lotus-palmet 87 - 88 Lev. 19c.

(66) Başaran, Lotus-palmet 73 Lev. 19d.

(67) A. M. Mansel, Belleten 22, 1958, 233 - 240 Res. 70; Başaran, Lotus-palmet 74 Lev. 20a.

(68) Başaran, Lotus-palmet 88 Lev. 20b.

(69) Başaran, Lotus-palmet 89 Lev. 20c.

(70) J. Borchardt, TürkAD XXIV - 1, 1977, 93 vd. Res. 33; Başaran, Lotus-palmet 89 Lev. 20d.

(71) A. M. Mansel, TürkAD XIX - 2, 1970, 171 Res. 14 - 16; Başaran, Lotus-palmet 74 Lev. 21a.

(72) Başaran, Lotus-palmet 75 Lev. 21b.

(73) Başaran, Lotus-palmet 90 Lev. 21c.

ler Dönemi'nden Side Agorası içindeki Yuvarlak Yapı'nın⁷⁴ (Resim : 23) TİP-DI; Geç Severuslar Evresi'ne ait Perge Bazilikası⁷⁵ ve Sagalassos'daki bir yapıya ait mimari parça üzerindeki üçlü-dizimli TİP-A; Caracalla Dönemi'nden Sagalassos Agorası korniş parçası⁷⁶ (Resim : 24) üzerindeki özgün TİP-EI; Aspendos Tiyatrosu⁷⁷, Perge I. Nympheum⁷⁸, Side Anıtsal Kapı⁷⁹, Termessos Zeus Solymeus Tapınağı⁸⁰ ve Side Nympheumu'nun⁸¹ (Resim : 26) ters-düz dizimli TİP-CII, TİP-DII ve TİP-EII bezemelerini sayabiliriz.

C — KARIA

Pamphylia'da olduğu gibi Karia'da da bezemeli örnekler ancak, J. Flaviuslar Dönemi'nden itibaren sürekli üzlenilmektedir. Bunlarda, Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu ve Hierapolis Müzesi Anıt-Lahit kapağında⁸² (Resim : 27) da izlediğimiz biçimiyle ilkin üçlü-dizim; ardından da ikili-palmet dizimi egemendir. TİP-D TİP-DI, TİP-DIIa ve TİP-EI ile biçimlendirilen diziler içerisinde Milet Tiyatro⁸³ (Resim : 28) ve Heroon'u⁸⁴ ile Alinda Başlığı'ninkiler⁸⁵ (Resim : 29) evreye özgü karakteristik bir yapı gösterirler.

Karia yöresi, Traian-Hadrian Dönemi'nden başlayarak İonia'dan kaynaklanan ve ilk burada, Efes Korrasian Kapısı'nda⁸⁶ görülen, dış yapıları ikişerli taç yaprak kümeli açık ve kapalı palmetlerden oluşmuş ikili-palmet dizimini yoğun olarak kullanmıştır (Çizim : I Karia). Bunları Karia'da, Stratonikeia Kuzey Kapı⁸⁷ (Resim : 30), Milet Kuzey

-
- (74) A. M. Mansel, Die Ruinen von Side (1963) 102 Res. 81; Başaran, Lotus-palmet 76 Lev. 22b.
- (75) Başaran, Lotus-palmet 84 Lev. 26d.
- (76) Başaran, Lotus-palmet 97 Lev. 29b.
- (77) A. M. Mansel, Belleten 9, 1945; 139 Res. 18 - 19; Başaran, Lotus-palmet, 98 Lev. 30a.
- (78) Strocka, MarkttorMilet 39; Başaran, Lotus-palmet 99 Lev. 30c.
- (79) A. M. Mansel, Belleten 22, 1958, 217 vd. Res. 28; Başaran, Lotus-palmet 100 Lev. 30d.
- (80) Başaran, Lotus-palmet 100 Lev. 31a.
- (81) A. M. Mansel, Belleten 9, 1945, 140 - 141 Res. 28 - 29; ay., Belleten 22, 1958, 229 vd. Res. 42; Başaran, Lotus-palmet 101, Lev. 31b.
- (82) P. Verzzone, ASAtene 23 - 24, 1961/62, 639 - 640 Res. 12; Heilmeyer, KorKapitelle 84 Lev. 21, 5. 6; V. M. Strocka; Festschrift für K. Dörner II (1978) 882 vd. Lev. 20b Res. 14 - 15; Başaran, Lotus-palmet 103 Lev. 32b.
- (83) Milet IV - 1, 1973 Res. 227 - 228; Başaran, Lotus-palmet 104 Lev. 32c - d.
- (84) Başaran, Lotus-palmet 105 Lev. 33a.
- (85) Başaran, Lotus-palmet 106 Lev. 33b.
- (86) Başaran, Lotus-palmet 111 Lev. 35a.
- (87) Başaran, Lotus-palmet 111 Lev. 35b.

Agora⁸⁸ (Resim : 31) ve Milet Bouleuterion Soylu Mezarı⁸⁹ bezemeleriyle örneklendirebiliriz. Karia'ya özgü bu türün yanı sıra, Pamphylia etkili ters-düz dizim, sonraki evreye ait Milet Kuzey Doğu Kutsal Alanı Propylonu⁹⁰, Nysa⁹¹, Hierapolis⁹² (Resim : 32) ve Myra⁹³ (Resim : 33) tiyatrosu bezemeleriyle sürdürülmüştür.

D — DİĞER BÖLGELER

Roma Çağı Anadolu'sunun yoğun yapılaşma etkinlikleri dışında kalan Lykia Bölgesi bezek tipleri, Letoon Nympeum'unda⁹⁴ olduğu gibi (Resim : 34) kendisine komşu Karia türlerini yansıtırken⁹⁵; Kilikia bezekleri (Resim : 35 Hierapolis Kastabala Tiyatrosu ve Resim : 36 Seleukia Juppiter Tapınağı) daha çok Kuzey Suriye örneklerini anımsatmaktadır⁹⁶.

Sonuç olarak, Roma Çağı bezek tiplerinin oluşturulmasında diğer sanat kollarında olduğu gibi, Ionia yaratıcı kaynak durumundadır; Pamphylia ve Karia ise, bu kaynaktan aldıkları güçle özellikle İ.S. II. yy. içinde ve sonrasında varlık göstermişler, ortaya koydukları iki yöresel tipe (Çizim : I Pamphylia ve Karia), sanattaki özgün bezek türlerini biçimlendirmişlerdir.

(88) A. v. Gerkan, Milet I-6, 1922, 6 vd.; Başaran, Lotus-palmet 112 Lev. 35c.

(89) H. Knackfuss, Milet I-2, 1908, 50-51, Lev. 13, 3; Başaran, Lotus-palmet 113, Lev. 35d.

(90) R. Köster, IstMitt Beih. 31 (1986) 161 Lev. 18, 2; Başaran, Lotus-palmet 116 Lev. 37a.

(91) W. v. Diest, JdI 10, 1913, Erg.-H 40 Lev. 3; Başaran, Lotus-palmet 116 Lev. 37b.

(92) P. Verzone, ASAtene 22-24, 1961/62, 644; ay., TürkAD XX-1, 1972, 195 vd.; Başaran, Lotus-palmet 118 Lev. 37d.

(93) Başaran, Lotus-palmet 120 Lev. 38c.

(94) H. Metzger, AnatSt 21, 1971, 57 vdd.; ay., X th Int. Cong. of Class. Arch. (1978), 197 Lev. 242; Başaran, Lotus-palmet 124 Lev. 40b.

(95) Başaran, Lotus-palmet 122 vd.

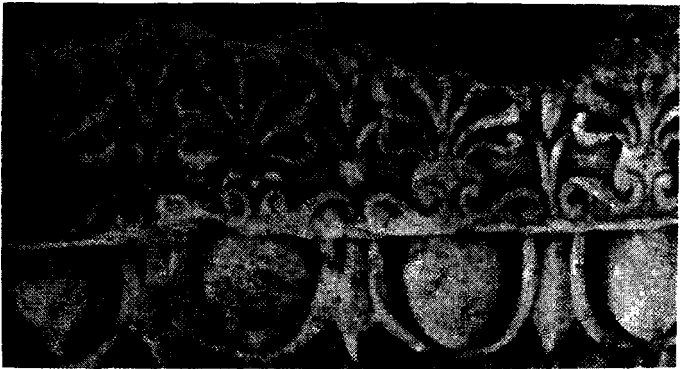
(96) Başaran, Lotus-palmet 125 vd.

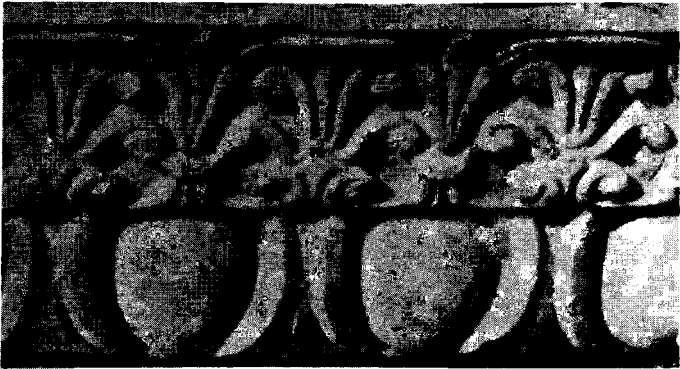
Resim : 1

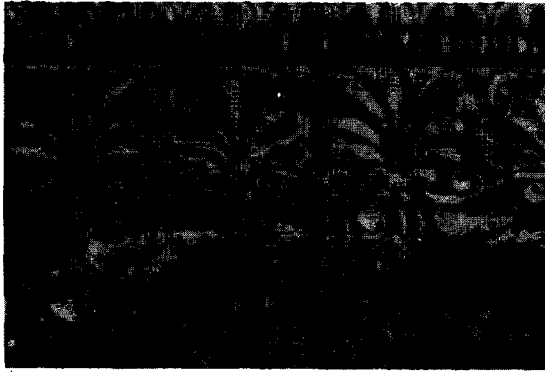
Resim : 3

Resim : 2

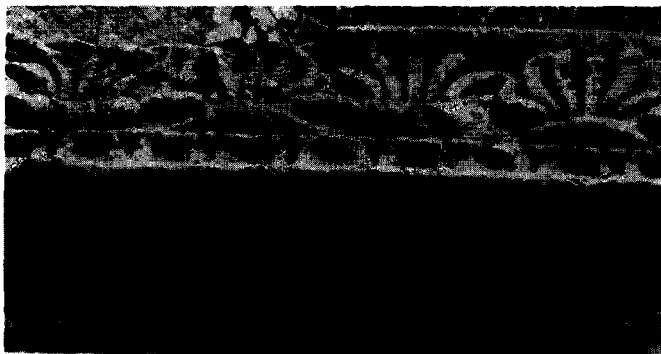
Resim : 4

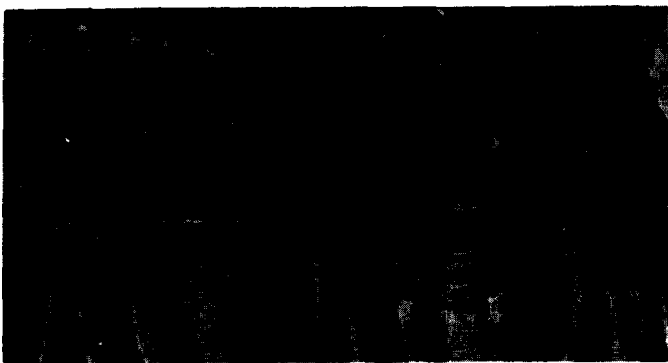
Resim : 5

Resim : 7

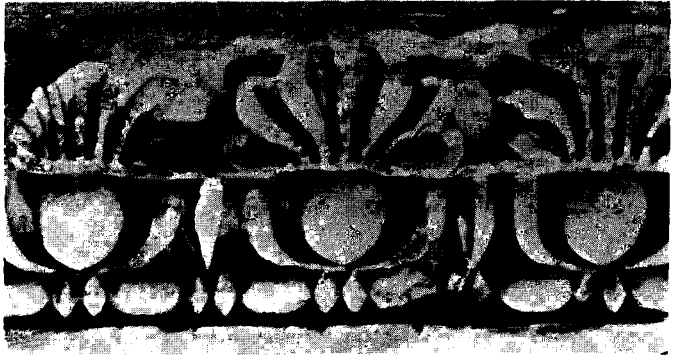
Resim : 6

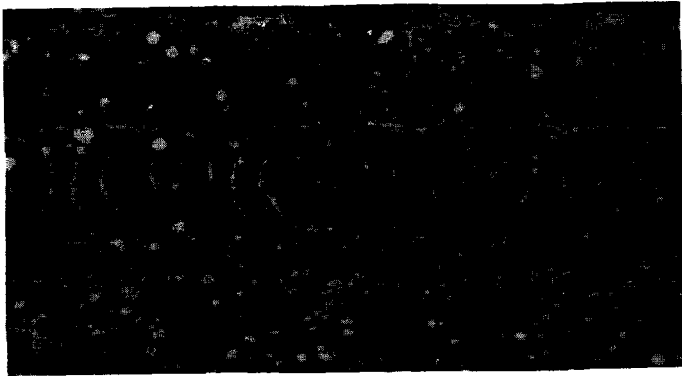
Resim : 8

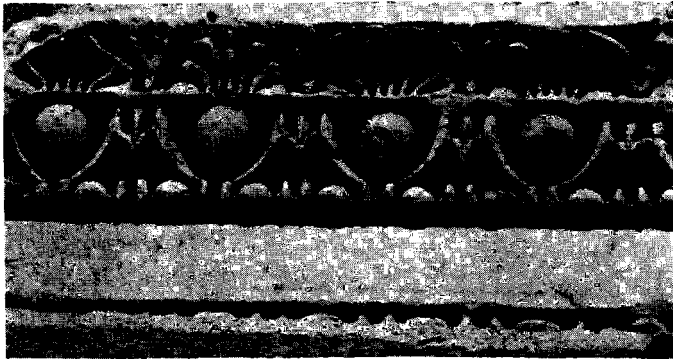
Resim : 9

Resim : 11

Resim : 10

Resim : 12

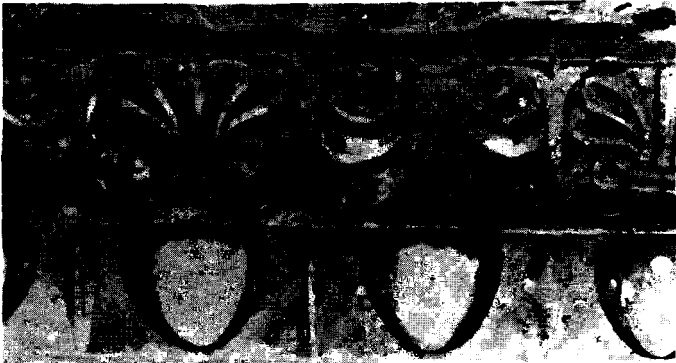
Resim : 13

Resim : 15

Resim : 14

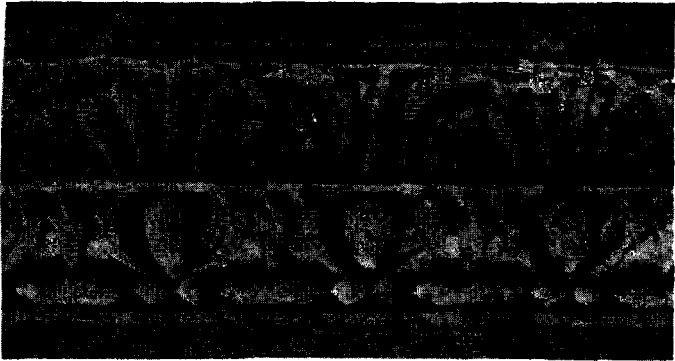
Resim : 16

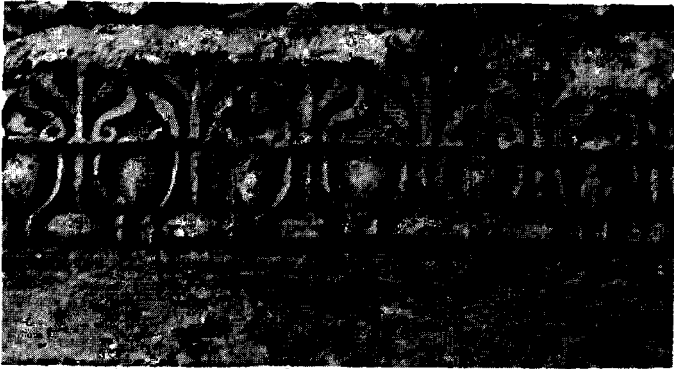
Resim : 17

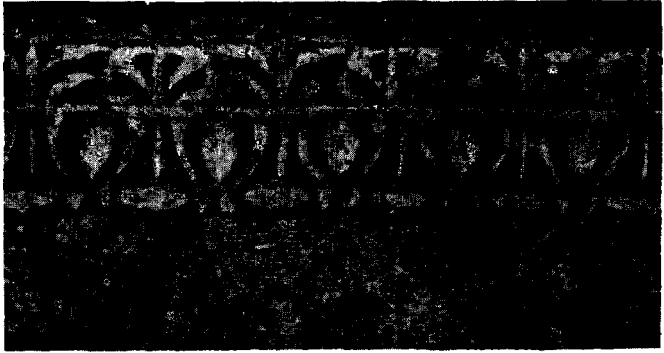
Resim : 19

Resim : 18

Resim : 20

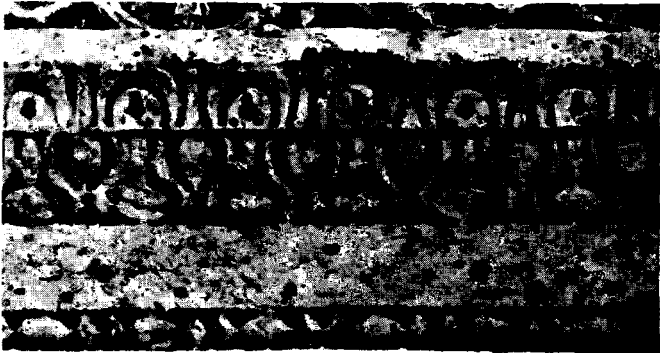
Resim : 21

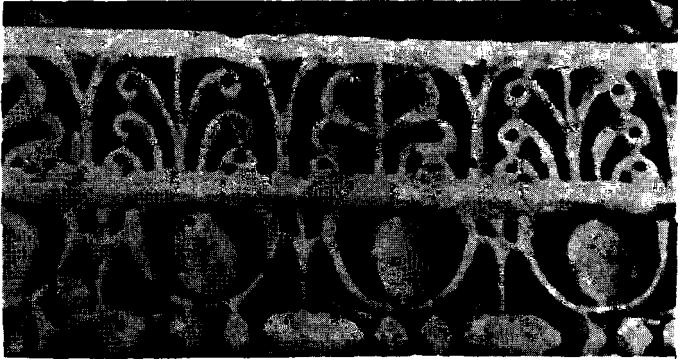
Resim : 23

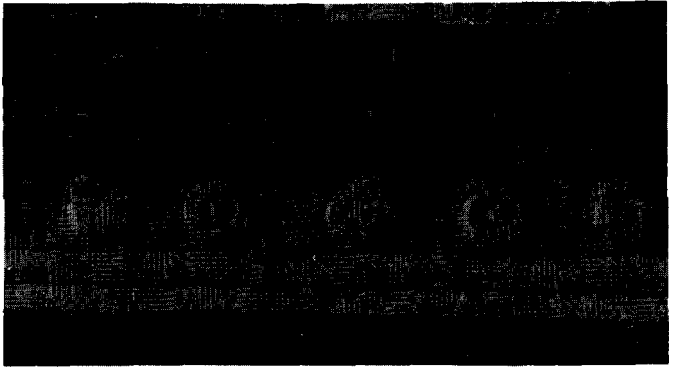
Resim : 22

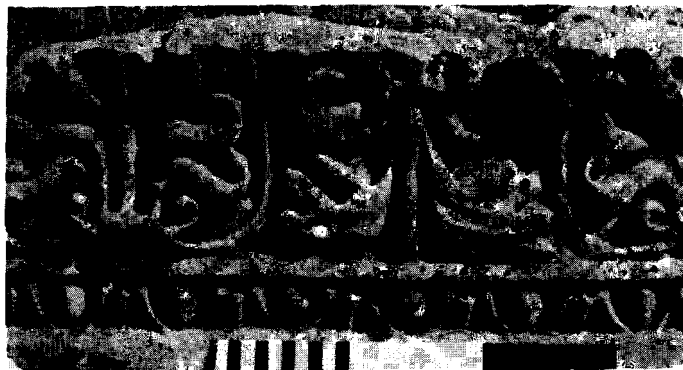
Resim : 24

Resim : 25

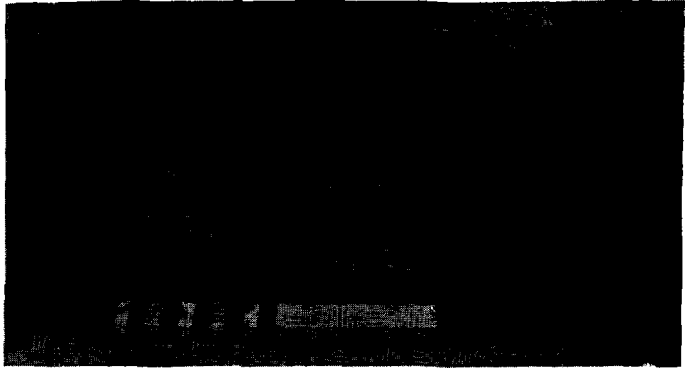
Resim : 27

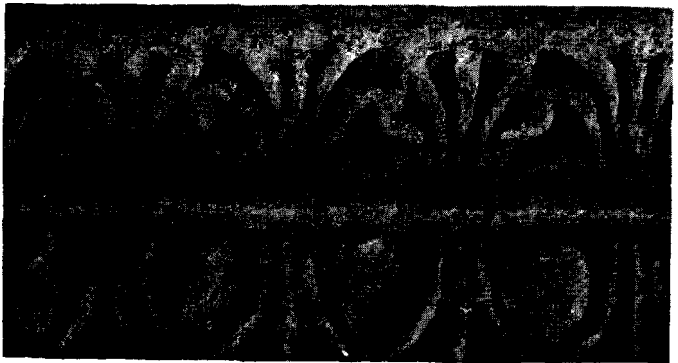
Resim : 26

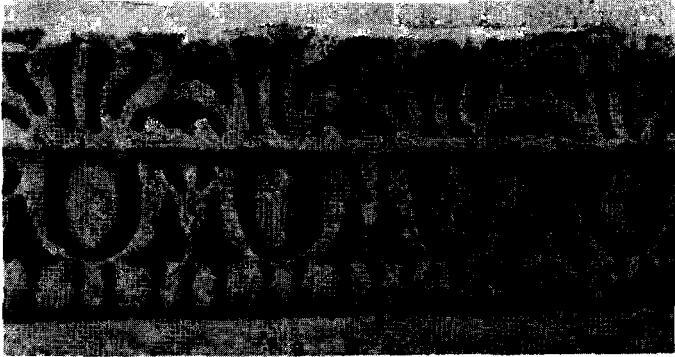
Resim : 28

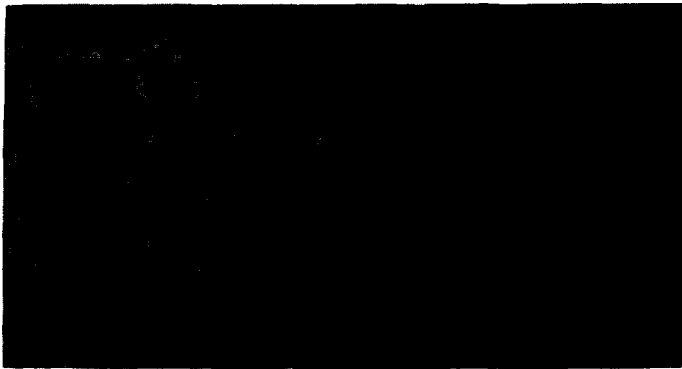
Resim : 29

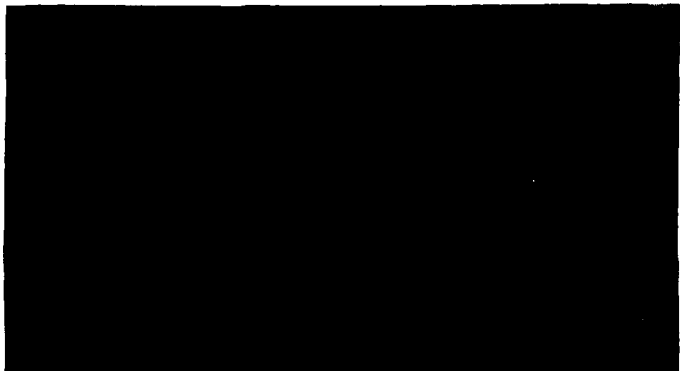
Resim : 31

Resim : 30

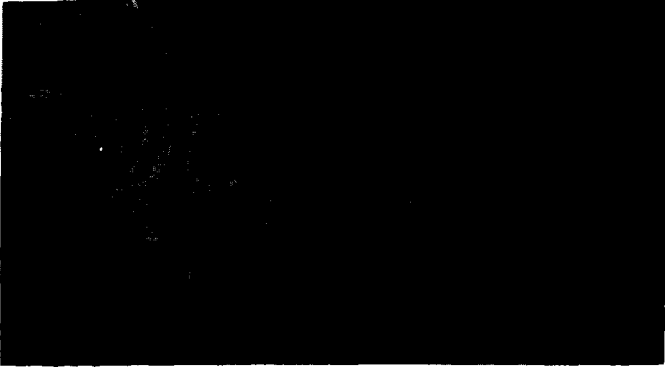
Resim : 32

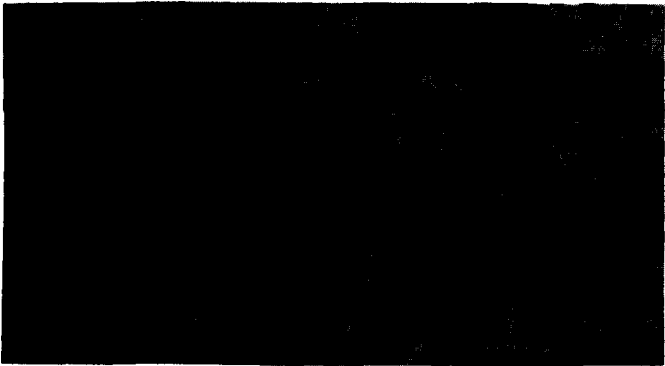
Resim : 33

Resim : 35

Resim : 34

Resim : 36

PANAZTEPE İSKELETLERİNİN PALEOANTROPOLOJİK VE PALEOPATOLOJİK İNCELENMESİ

Erksin GÜLEÇ *

Panaztepe : Panaztepe, günümüzde İzmir-Menemen-Kesikköy sınırları içinde bulunan antik bir yerleşim alanıdır. Menemen'in 13 km. kadar güneybatısında yer alan Panaztepe Höyüğü'nde M.Ö. İkinci Binde başladığı anlaşılan bir iskânın İslâm Dönemi'nde de sürdüğü belirlenmiştir¹. Elimizdeki iskeletler² burada, M.Ö. 2. bin-Roma ve İslâm dönemlerinde yaşamış üç ayrı toplumu temsil etmektedir.

Bu araştırmamıza konu olan paleoantropolojik materyal Panaztepe'nin İslâm Dönemi'ne aittir. Bunların hepsi de basit toprak mezarlardan elde edilmiştir. Bilindiği gibi, Batı Anadolu M.S. XI. yüzyıl sonlarında yoğun bir Türkmen göçüne sahne olmuş, böylece İslâm Dönemi başlamıştı³. Ancak, incelediğimiz bu iskeletlerin tarihini bu dönem içinde daha dar bir limit içinde gösterebilmek bu aşamada mümkün olmamaktadır. Bu konuda yaptığımız araştırmalar, adı geçen höyüğün bütün İslâm Dönemi boyunca yerleşim alanı olarak kullanılmamış olduğunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, XVI. yüzyıl sonlarında, sadece tarımsal bir işletme biçiminde bir «Panaz Mezra'ası» bulunmakta, yörede herhangi bir iskânın varlığı gözlenmemektedir⁴. Günümüzden yaklaşık 100 yıl öncesine ait kayıtlarda ise, «Panaz Köyü»nüün ortaya çıktığı belirtilmektedir⁵. Bu veriler, höyüğün eski yerleşim katmanları ile bir süre boş kaldığını, daha geç dönemlerde ise, yakınında oluşan yerleşim birimiyle yeniden hayata döndüğünü akla getirmektedir.

Bu gibi araştırmalar, Panaztepelilere ilişkin elde etmiş bulunduğumuz laboratuvar sonuçlarının açıklanmasına yardımcı olacak nitelikte-

(*) Doç. Dr. Erksin GÜLEÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Paleoantropoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

(1) Erkanal, A. 1986, s. 255.

(2) Panaztepe Arkeolojik kazıları, H.Ü.E.F. Öğretim Üyesi Prof. Dr. Armağan Erkanal tarafından yürütülmektedir. Buradan elde edilen Paleoantropolojik materyal üzerinde bize çalışma fırsatı veren sayın başkanına teşekkürlerimi sunarım.

(3) Sümer, 1971. s. 134 vd.

(4) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Manisa Tahrir Defteri, No. 115.

(5) Tapu ve Kadastro Gn. Md. Arşiv Müracaat Defterleri.

dir. Bu arada, özellikle ilgili bireylerin yaşamış oldukları ortamın özelliklerinin ortaya konulması, elde edilen rakamsal verilerin canlılık kazanmasını sağlayacaktır. Şimdi, bu doğrultuda yapmış bulunduğumuz kısa bir araştırmanın sonuçlarını aktarmak istiyoruz : Günümüzden yaklaşık 400 yıl önce, Panaztepe zengin tarımsal kaynaklara sahip bir çevrede bulunuyordu. Özellikle buğday tarımı yapılmakta, bağlar bulunmaktaydı. Ayrıca, arpa, nohut, susam, pamuk gibi tarımsal ürünler de yetiştiriliyordu. Çayırın ve sazlık alanların varlığı ise, Panaztepelilerin sulak ve nemli bir ortamda yaşadıklarını gösteriyor⁶. Panaztepelilerin çevre koşullarını belirleyen bu ortamı, onların özellikle patolojik ve demografik yapılarının açıklanmasında dikkate almamız gerekmektedir.

Materyal ve Metod : Bu araştırmamıza konu olan iskeletler, Panaztepe Höyüğü'nde İslâm Dönemi'nde yaşamış 82 bireyi temsil etmektedir. 1985, 1986 ve 1987 arkeolojik kazılarında çıkarılmışlardır. İskeletlerden, 31'i kadın, 24'ü erkek, 25'i de çocuklara aittir. 2 iskeletin cinsiyeti belirlenememiştir.

İslâm Dönemi iskeletleri, M.Ö. 2. bin ve Roma Dönemi malzemesine göre daha iyi durumdadır. Panaztepe'de burada yaşamış toplulukların kültürel farklılığına paralel olarak çeşitli mezar tipleri vardır. Örneğin, 2. binde kullanılmaya başlandığı saptanan mezarlık alanında kutu biçiminde, sandukah, pithos (bazılarının çevresi mimari düzenleme içinde) ve tholos (kısa birer dromoslari vardır) mezarlar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlardaki iskeletler genellikle çok hırpalanmış durumdadır⁷. İncelediğimiz iskeletler, bu erken dönem iskeletlerine göre daha iyi durumdadır. Ancak yine de çıkarıldığı ortamın iskelet malzemesi için pek elverişli olmayan yapısının olumsuz etkilerini taşımaktadır. Genellikle parçalı bir biçimde ele geçirilen kemikler laboratuvarda yapıştırılarak rekonstrüksiyon işlemleri tamamlanmıştır.

Elimizdeki iskeletlerin laboratuvar incelemeleri sırasında, günümüzde geçerli olan bilimsel yöntemler uygulanmıştır. Örneğin, yaş tayini için, «European Anthropological Association Workshop (1980)» da kabul edilen kriterler esas alınmıştır. Cins saptamaları ise, «kafatası» ve «pelvis» başta olmak üzere, tüm kemiklere ait ölçüm değerleri ve morfolojik gözlemlere göre belirlenmiştir. Bu araştırmamızda kullanılan biyometrik ölçüler «Martin Teknikleri» uygulanarak alınmıştır.

Panaztepe Bireylerinin Biyometrik Analizi ve Morfolojik Yapısı

Baş ve Yüz Özellikleri : İncelediğimiz iskeletler morfolojik bir homojenlik içinde gözükmemektedir. Elde edilen laboratuvar değerleri tas-

(6) Tapu ve Kadastro Gn. Md. Arşivi, 115 Numaralı Defter.

(7) Erkanal, A., 1986, s. 255 - 258.

nif edildiğinde, Akdeniz, Eurafrikan, Alpin ve Dinarik tiplerin hepsinin de temsil edildiği bir görünüm ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu üzerine gerçekleştirilmiş olan Paleoantropolojik araştırmalarda bu tablo genellikle gözlenmiştir. Bazı iskeletlerin ölçüm için elverişli olmaması yüzünden kimi değerlendirmelerimiz görsel yolla yapılmıştır. Elimizdeki rakamsal verilere bu gözlemlerimiz eklendiğinde, ilgili toplumda Akdeniz Tipi'nin ağırlıklı olduğu belirlenmektedir. Ancak, kafa endisi hesaplanabilen bireylerin çoğu «yuvarlak kafalı»dırlar. Bu bireylerden (22 birey) 3 tanesi ultrabrakikran, 2'si hyperbrakikran, 5'i brakikran endis değerleri içinde yer almaktadır. Ayrıca, 4'ü mezkran olup, 8'i ise uzun kafalık sınırları içine girmektedir. (5'i dolikokran, 3'ü hyperdolikokran)

Panaztepe iskeletlerinin biyometrik değerleri ortalaması Tablo I'de gösterilmiştir. Buna göre, Maksimum Kafa Uzunluğu Ortalaması 174.54 cm., Maksimum Kafa Genişliği Ortalaması ise 140.22 cm. dir. 80.34'lük bir Baş Endisi'ni belirleyen bu oran, Brakikran Baş Endisi değerinin alt sınırında yer almaktadır. Yani, bu toplumda, Akdeniz tipinden brakise-falleşmeye doğru bir yönelme vardır.

Tablo II'de yer alan değerler içinde, 96.26'lık Kafatası Genişlik-Yükseklik Endisi ortalama değeri, orta yükseklikteki kafatasına işaret etmektedir. 69.05'lik Transversal-Fronto-Parieta Endis ortalaması ise, toplumda, kafatasına oranla geniş alınlı bir morfolojik yapının ağırlık taşıdığını göstermektedir. Yine, aynı tabloda gözlemlendiği üzere, Alın Endisi değeri 80.13'dür. Böyle bir değer, serimiz iskeletlerinin ait olduğu bireylerde orta derecede ayrışık bir alının yaygınlığını ortaya koymaktadır. 92.25'lik Yüz Endisi ise, orta genişlikte sayılabilecek bir yüze işaret etmektedir. Alveolar Endisi saptanabilen Panaztepe'li 8 bireyden sadece bir tanesinde hafif bir prognatizma belirlenmiş olup, diğerleri ortognath'dır. Bu saydığımız değerlerden başka, ilgili seriye ait yüz özelliklerinin belirlenmesine yardım eden diğer biyometrik sonuçlar da Tablo II'de yer almaktadır. Bu noktada, Panaztepe'de orta derecede geniş yüz, orta yükseklikte göz çukuru ve yine orta derecede bir burun yapısının yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Bu grup içinde yer alan. 46.03'lük Dental Endis değeri ortalaması ise, «megadont», yani, «iri dişli» bir morfolojik yapıya işaret etmektedir.

Boy : Panaztepe iskelet materyali üzerinde yaptığımız laboratuvar incelemeleri sonunda, ilgili toplumun maksimum, minimum ve ortalama boy değerleri de belirlenmiştir. Eski Anadolu toplumlarının boy özelliklerine ilişkin yapılmış olan araştırmalarda Pearson, Trotter-Gloser ve Olivier-Tissier formülleri gibi geçerli yöntemler kullanılmıştır. Biz de, elde ettiğimiz sonuçların diğer çeşitli verilerle karşılaştırılabilmesini müm-

kün kılabilmek için her üç yöntemi de uygulamış bulunuyoruz. (Tablo III).

Panaztepe Höyüğü'nde İslam Dönemi'nde yaşamış 17 erkek bireyde Minimum Boy 153.95 cm. Maksimum Boy ise 174.83 cm. dir. 21 dişi bireyin Minimum Boy değeri 148.06 iken, Maksimum Boy değeri 164.25'e ulaşmaktadır. Anadolu «boy» incelemelerinde genellikle kullanılan «Pearson Formülü»ne göre, serimiz erkek ve kadınları için 164.58 cm.-156.33 cm.'lik ortalama değer bulunmuştur. Her iki cinsin «orta boyluluk» limitleri içinde gözüktüğü bu değerler, aynı zamanda 160.02 cm.'lik genel ortalamayı vermektedir.

Bu aşamada, Panaztepe toplumunun, Eski Anadolu'ya ait boy değerleri içindeki yerini de belirlememiz yararlı olacaktır. Hemen şunu vurgulamalıyız ki, Panaztepe için elde ettiğimiz boy değerleri Eski Anadolu toplumlarını temsil eden verilere göre biraz daha yüksektir. Bu karşılaştırmayı Panaztepe boy ölçülerine «Trotter-Gloser Formülü»nü uygulayarak elde ettiğimiz erkekler için 170.78 cm, kadınlar için 160.44 cm.'lik ortalama boy değerlerini kullanarak gerçekleştirdik.

Örneğin, Neolitik Çatalhöyük'te erkekler için, 170 cm. kadınlar için 156 cm. boy ortalaması bulunmuştur (N : 28 ve 21) ¹. Eski Tunç Dönemi'nin de ise, erkek ve kadınlar için boy ortalaması Truva'da 168 cm-155 cm. (N : 6-5), Karataş'ta ise, 167 cm-153 cm idi. (N : 77-69) Orta Bronz Çağı'na gelince, Gordion'da 169 cm-155 cm (N : 3-8) ortalama boy değerleri karşımıza çıkmaktadır. Hellenistik Dönem'de ise, Truva'da erkeklerin boy ortalaması 165 cm. kadınların boy ortalaması 155 cm idi (N : 5-5) ⁸.

Demografik Değerlendirme

Serimize ait 82 iskeletten 71'inin yaşı belirlenmiştir. İskeletlerin tahrip olması yüzünden yaşı belirlenemeyen 11 bireyden, 6'sı erişkin, 1'i yaşlı, 1'i çocuk, 3'ü de genç gruplarına girmektedir. 15 yaş ve üzerinde olup cinsiyeti belirlenen 57 bireyden 31'i kadın, 24'ü erkektir (Kadın % 58, Erkek % 42).

Serimizde yaşı 15'den aşağı birey sayısı 24'tür. Bunlardan 2'si 0-1 yaş arası, 5'i ise, 1-2 yaş arasına girmektedir. 1 yaşın altındaki çocukların ölüm yüzdesi : -15 yaş içinde % 8,3; tüm popülasyon içinde % 2,4'lük bir değer vermektedir. 1-2 yaş arasındaki ölüm oranı ise, 0-15 yaş grubu içinde % 20'ye, toplumun tamamı içinde ise, % 5,9'a ulaşmaktadır. Bu

(8) Angel, J. L., 1988, s. 72.

Eski Anadolu toplumlarının «Boy» özelliklerini konu alan araştırmamız yayına hazırlanmakta olup, bu çalışma içinde Panaztepe boy değerleri de genel veriler içinde analiz edilmektedir.

olguyu, anne sütünden kesilmiş çocukların, devrin gıda sistemi karşısındaki zayıflığı ve genel sağlık koşulları ile açıklamak mümkündür. Panaztepe iskelet materyali içinde yer alan 0-15 yaş arası çocuklar, genel kitle içinde % 18,3'lük bir oran tutmaktadır.

Panaztepe toplumunda yer alan 15 yaş üzeri bireylerin yaş ortalaması 38,6 olarak belirlenmiştir. (N : 47) Kadınlarda yaş ortalaması 35,5 iken erkeklerde 42,5'e çıkmaktadır. (N : 25-22) Panaztepe toplumuna ait yaş ortalaması verileri, Anadolu'ya ait diğer değerlerle uyum içinde gözükmektedir (Tablo IV). İncelediğimiz toplumda yaşamış olan kadınların ilk doğum yaptıkları döneme rastlayan yaş periyodunda yüksek bir ölüm oranı içinde buldukları dikkati çekmektedir (Tablo V). Bu oran, daha sonra normal bir seyir almakta, 30-34 yaş arasında yeniden yükselmektedir. Erkeklerin ölüm oranı grafiği içinde dalgalanmalar yoktur. Sadece, 60-64 yaşına ulaşabilmiş erkeklerin sayısı kadınlara göre daha fazladır. Tablo VI'da yer alan yaşam eğrisi ilgili verilere paralel olarak istikrarlı bir seyir içindedir. Ancak yukarıda vurgulamaya çalıştığımız kritik dönemler bu eğriye yansımıştır.

Paleopatolojik Değerlendirme

Panaztepe İslam Dönemi iskeletlerinde gözlediğimiz patolojik bulgular, genellikle ilgili bireylerin dişlerinde ortaya çıkmıştır. Bu toplumu temsil eden 87 iskeletin % 24,1'inde ağız ve diş hastalıkları, % 14,9'unda ise kemiğe yansıyan hastalıklar saptanmıştır. Ağız ve diş dayalı rahatsızlıkların öncelikle, alınan gıdalarla ilişkili olduğu bilinmektedir. Özellikle, tahıl ürünü ağırlıklı beslenme rejimleri bu tür hastalıklara yol açmaktadır. İlgili toplumun, bu dönemde buğdaydan susama kadar yoğun bir tarımsal üretim içinde olduğunu yukarıda vurgulamıştık. M.Ö. 2.bine ait Panaztepe materyali üzerinde yaptığımız ilk gözlemlere göre ise, bu dönemde ağız ve diş patolojileri hemen hiç yoktur. Aynı mekanda, 3000 yıl farklı dönemlerde yaşamış bu iki toplum arasındaki belirgin patolojik farklılık, bu sınırlı bilgilerimizin ışığında önemli ipuçları taşıyabilir. Muhtemelen, Antik Çağ'ın diğer Batı Anadolu kentleri gibi «deniz»le sıkı ilişki içinde bulunan Panaztepeliler bu olgu içinde proteinli deniz ürünlerini de bol bol tüketmiş olmalıdırlar.

Panaztepe serisini oluşturan iskeletler üzerinde yaptığımız patolojik gözlemler arasında diş çürükleri dikkati çekmektedir. Elde ettiğimiz sayısal sonuçlara göre, süt dişlerindeki çürük yüzdesi 5,8; kalıcı dişlerdeki çürük yüzdesi ise 7,3'tür. Bunun yanında alveol kaybı, abse ve diştaşı, incelediğimiz popülasyonda görülen diğer diş patolojileridir (Resim 1, 2, 3). Dişlerdeki besleme bozukluklarının göstergesi olan hypoplasia diş

Patolojilerinin % 23,8 ini oluşturmaktadır (Tüm toplumdaki rastlanma sıklığı ise % 5,7'dir).

Dişlerde aşınmalar, çiğneme sırasında çiğneme yüzeylerinin birbirleriyle teması, besin maddelerinde bulunan sert taneciklerin etkisi ve bazı geleneksel davranış nedenleriyle oluşabilir⁹. Eski Anadolu toplumlarında görülen diş aşınmaları günümüze oranla daha fazladır. Bu durumun gıda rejimiyle ve kuvvetli çiğnemeyle ilişkili olması doğaldır. Eski Anadolu toplumları bütünü içinde Panaztepelili bireylerde diş aşınması orta derecededir. Bu durum Tablo VII'de de gözlenmektedir. En çok rastlanan aşınma değeri +3'tür.

Bazen dişlerde shovel-shaped (kürek biçimli) ve carabelli tüberkülüne sahip olma gibi olağan dışı morfolojik yapılar rastlanmaktadır. Panaztepe'de de bu oluşumlar mevcuttur. Shovel-shaped (Resim : 4) kesici dişler Mongoloid gruplarda çok sık bulunmaktadır (% 80'den fazla). Avrupalılarda rastlanma sıklığı % 15 dolayındadır¹⁰. Panaztepe'de rastlanma sıklığı ise % 8'dir. Carabelli tüberkülüne ise daha az bir oranda rastlanmaktadır (% 4) (Resim : 5). Ayrıca bir bireyde üçüncü moların ikinci molara doğru horizontal biçimde uzandığı görülmektedir (Resim : 6). Günümüzde de görülen bu biçim bozukluğu ameliyatla giderilmektedir.

Ağız ve diş hastalıkları dışında kemiğe yansıyan rahatsızlıklar ise serimizde % 12'lik bir değere ulaşmaktadır. Bu hastalıklar tüm toplumu etkilemekten çok bireysel bir seyir içinde gözükmektedir. Bu noktada bazı bulgularımızı belirtmekte yarar görüyoruz :

63 yaşlarında olan bir erkek bireyde bir dizi ilginç patolojik gözlem ortaya çıkmıştır. Mongoloid tipe mensup olan bu birey morfolojik açıdan toplumun genelinden farklı bir görünüm sergilemektedir. Bu bireyde frontal bölgede birbirine paralel iki çökme kırığı saptanmıştır (Resim : 7). Bu izlerin kesici bir aletle açılmış yaralar sonucu meydana gelmiş olması muhtemeldir. Omurgada da birtakım patolojik oluşumlar mevcuttur. Örneğin sağ coxae'de facies auricularis'in hemen bitişiğinde sacrumla kaynaşma belirtileri vardır. Ayrıca bel omurlarında schumori nodülü (Resim : 8) ve osteofit (Resim : 9) gibi patolojik oluşumlar mevcuttur. Bilindiği gibi schumori nodülü intervertebral diskin üstte ve alta vertebra corpusuna fitikleşmesi olarak tanımlanmaktadır ve ileri aşamalarda kamburluğa bile neden olabilmektedir. (Bu patolojiye serimizde bir başka örnek daha mevcuttur). Yaşamında sağlıklı bir kişi olduğu anlaşılan bireyin her iki tibiasının proximalinde periostit gözlenmektedir (Resim : 10).

(9) Brothwell, D. R., 1981, s. 71.

(10) Brothwell, D. R., 1981, s. 115 - 116.

31 yaşlarında bir erkekte ise ön kol kemiklerinde kaynamış bir kırıktan geriye kalan patoloji belirlenmiştir. Kırıktan sonraki yeni kemik oluşumu sonunda her iki kemikte birbirine doğru çıkıntılar oluşmuştur (Resim : 11).

Erişkin bir kadının humerusunda osteomyelit sonucu proximal epifizde yoğunlaşan iltihabın dışarı aktığı bir delik gözlenmiştir. Bu patolojik durum büyük bir olasılıkla bölgesel bir travma sonucu oluşmuştur Aynı bireyin başka kemiklerinde bu doğrultuda bir bulgu gözlenmemesi bu savımızı güçlendirmektedir (Resim : 12).

30-35 yaşlarındaki bir kadında görülen cribra orbitalia serimizde bulunan tek örnektir.

60 yaşlarında bir kadında ise sol tarafta daha belirgin olmak üzere caput mandibula'da dejenerasyon gözlenmiştir (Resim : 13). Bu bireyin capitulum mandibulae'lerinde sağda daha fazla olmak üzere belirgin bir düzleşme göze çarpmaktadır. Bu birey muhtemelen çiğneme zorluğu içindeydi.

**PALEOANTHROPOLOGICAL AND PALEOPATHOLOGICAL
EXAMINATION OF PANAZTEPE**

(ABSTRACT)

Panaztepe is an antique settlement within the boundaries of Mene-men, İzmir. 3 Groups of skeletons have been unearthed belonging to 2 nd Millenium, Roman and Islamic Periods during the archaeological excavations at Panaztepe under the direction of Prof. Dr. Armağan Erkanal.

The material subject to our present study belongs to the Islamic Period findings of Panaztepe. West Anatolia was the scene of an intensive Turkmen Tribes migration toward the end of XI th Century A.D., and thus the Islamic Period began. According to archive records of XVI th Century, there had been settlement during that time in this tumulus. Wheat farming used to be practised in the surrounding area, and there were vineyards. In addition, other agricultural produces were cultivated, and there were grazing lands, and fields of reeds. This ecological medium gives us clues to the people of Panaztepe, whose skeletons we have studied.

Panaztepe series; composed of 82 skeletons, seem to give us a morphological appearance in a homogeny.

We have observed that all Mediterranean, Euroafrican, Alpine and Dynaric types are represented in them. However, Mediterranean types weigh heavier in this collection.

The average biometric values of Panaztepe Skeletons are given in table I. According to this, average maximum cranial length is 174.54 cms. Maximum Cranial width has been found to be 140.22 cms. This ratio which defines cranial index of 80.34 takes place at the lower margin of brachicranial head index. That shows that there is an inclination from Mediterranean type towards brachicephalization.

The index values of the related population have been given in table 2. According to the results obtained, a morphological characteristic of skeletons with broad meadow weighs heavier compared to cranium. While the average facial index points to considerably a median breadth face of the eight individuals whose alveolar indices could be established, in one, a slight prognatism was determined and the rest are orthognaths;

as to the other related values in this community, we can say the following: a medium degree of broad face, of medium height eye socket and again a medium degree of nasal structure.

On the skeletons which belong to Islamic Period of Panaztepe: The average of stature which we have calculated according to T. Gleser formula is 170.78 cms. for males, and 160.44 cms. for females. These stature values are higher when compared with the data which represent Ancient Anatolian populations. (e.g in the Ancient Bronze Troia males were 168 cms-females 155 cms, Medium Bronze Gordium 169 cms, men-155 cms. Women.; in Byzantium Period at Kalenderhane, İstanbul 170 cms men-155 cms, women are the average stature values that we witness.)

Of the individuals of Panaztepe, whose sex could be identified, 58 % were women and 42 % men. The number of individual below 15 years of age was 24. Mortality rate at 1 - 2 years old 20 %; for 0 - 15 years group while the mortality rate for the whole population reaches 5.9 %. It is possible to account for this situation with the weakness of infants that are weaned, and feeding system of the era and the general health conditions.

The average ages of individuals above 15 years old was fixed to be 38.6. While average female age was 35.5 (N : 25). This rises to 42.5 in males (N : 22). The fact that women were found to have shown a high rate of mortality at their first delivery is particularly noteworthy.

Pathological findings that belong to the skeletons we have examined appear to concern the teeth. Of the 87 skeletons representing this community we have determined dental and oral diseases in 24.1 %; in 14.9 % diseases referring to bones. It is known that the dental and oral disorders were related primarily to food materials ingested. Then we consider that the diet of the period was mostly cereal, the situation explains itself. Whereas on the Panaztepe skeletons that belong to 2nd millennium B.C which we are still studying there is almost no oral pathology. The reason for this can be thought in the dietary system of West Anatoia of the antique period west board on the sea and marine products. At least this is what we are considering when we try to explain this fact. In addition, the existence of osteofit and schumorl on vertebrae, osteomyelitis, fracture, osteo-arthritis, have been established on these individuals.

KAYNAKÇA

- ANGEL, J. L., - S. C. BİSSEL, 1986, «Health and Stress in an Early Bronze Age Population», CANBY S. Ub (Eds), Ancient Anatolia: Aspect of Change and Cultural Development The University of Wisconsin Press, ss. 12 - 30.
- ANGEL, J. L. 1971. Early Neolithic Skeletons From Çatalhöyük. Demography and Pathology, Anatolien Studies, 21. ss. 77 - 98.
- ANGEL, J. L. 1986. «The Physical Identity of the Trojan» İn M. J. Mellink (Ed): Troy and Trojan War, A Symposium Held and Bryn Mawr College, October 1984. Bryn, Mawr College Press.
- BROTHWELL, D. R., 1981. Digging up Bones. BAS Printers. Great Britain.
- ERKANAL, A. - ERKANAL, H. 1986 «A New Archaeological Excavation in Western Anatolia», Turkish Review Quarterly Digest Spring, 1986, ss. 67 - 78.
- ERKANAL, A. 1986. «Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları», VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, ss. 253 - 262.
- GÜLEÇ, E. 1987. «Topaklı Populasyonunun Demografik ve Paleoantropolojik Analizi», V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, ss. 347 - 357.
- MARTİN. R. and SALLER, K. 1962. Lehrbuch der Anthropologie (Stuttgart: Gustav Fischer Verlag).
- ÖZBEK, M. 1984, «Roma Açık hava Tiyatrosundan (İznik) Çıkarılan Bizans İskeletleri», H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2/1/1984, ss. 81 - 89.
- SÜMER, F. 1971. Oğuzlar (Türkmenler), Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK CEP YILLIĞI, 1988. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- WİTTWER - BACKOFEN, U. 1987. Paleodemography of the Early Bronze Age... of İkiztepe/Samsun, ss. 175 - 190.
- WİTTWER - BACKOFEN, U. 1987. Anthropological Study of the Skeleton Material From Lidar, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, ss. 191 - 202.
- Workshop of European Anthropologists. 1980. Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons, Journal of Human Evolution, 9, ss. 517 - 549.

TABLO I : Panaztepe İskeletlerine Alt Ölçüler (*)

	Genel				
	Ölçü No.	n	\bar{X}	S	V
1 — Maximum kafa uzunluğu	1	24	174.54	11.55	6.62
2 — Maximum kafa genişliği	8	25	140.22	11.49	8.20
3 — Minimum alın genişliği	9	21	95.42	6.63	6.96
4 — Maximum alın genişliği	10	18	111.64	11.32	9.46
5 — Kafakaidesi uzunluğu	5	9	96.94	5.32	5.49
6 — Biauricular genişlik	11	25	121.84	11.00	9.03
7 — Basion - Bregma yüksekliği	17	10	133.50	4.45	3.33
8 — Yüz derinliği	40	8	89.06	6.65	7.46
9 — Morfolojik yüz yüksekliği	47	10	115.35	10.63	9.21
10 — Üst yüz yüksekliği	48	13	67.78	6.58	9.70
11 — Orbital genişlik	51	13	41.04	2.38	5.79
12 — Orbital genişlik	52	13	33.61	2.87	8.55
13 — Bizyomatik genişlik	45	13	126.42	8.75	6.92
14 — Burun genişliği	54	14	23.93	2.97	12.41
15 — Burun yüksekliği	55	11	50.23	4.11	8.18
16 — Bigonial genişlik	66	23	94.39	6.03	6.39
17 — Alt çene yüksekliği	69.1	27	31.52	3.38	10.72
18 — Alt çene gövde kalınlığı	69.3	37	11.66	1.26	10.84
19 — Dental uzunluk	80.2	15	44.60	1.94	4.35

(*) Ölçü numaraları Martin ve Sailer (1957)'e göre dir.

Kadınlar

Erkekler

Kadınlar					Erkekler				
n	min - max	X	S	V	n	min - max	X	S	V
11	157-194	171.32	12.41	7.24	13	157-193.5	177.27	10.48	5.91
11	124-163	137.73	11.04	8.02	14	125-166	142.18	11.88	8.34
11	85-108	94.55	6.19	6.55	10	88-112	96.40	7.28	7.55
8	112-131	119.13	7.38	6.19	10	103-144	120.05	14.12	11.76
5	91-99.5	95.00	3.59	3.78	4	90-105.5	99.38	6.65	6.89
12	108.5-134	118.25	8.87	7.50	13	102-148	25-15	12.05	9.63
5	125-135	130.20	3.95	3.03	5	135-138	136-90	1.30	0.95
5	83-90	86.40	4.62	5.35	3	85-101	93-50	8.05	8.61
3	103-112	106.67	4.93	4.54	7	103-134	118-21	11.37	9.62
6	55.5-70	64.08	4.80	7.49	7	61-80	70.93	6.48	9.14
5	39.5-43	41.30	1.64	3.97	8	36-45	40-88	2.84	6.95
5	30-33.5	31.50	1.66	5.27	8	31.5-39	34.94	2.72	7.78
7	112-137	122.29	8.36	6.84	6	124-143.5	131.25	6.91	5.26
6	18.5-29	23.33	3.71	15.90	8	21-28.5	24.38	2.46	10.09
4	43-49	46.25	2.75	5.95	7	48-56	52.50	2.78	5.30
12	81-101	92.50	6.48	7.01	11	86-105	96.45	4.98	5.16
12	24.5-34.5	29.79	2.76	9.26	15	25.5-40.5	32.90	3.28	9.91
19	9-14	11.37	1.46	12.84	18	10.5-14	11.97	0.96	8.02
7	42.5-49	44.36	2.19	4.94	8	43-48	44.81	1.81	4.04

TABLO II : Panaztepe İskeletlerinde Endis Değerleri (*)

	Kadınlr					Erkekler					Genel				
	n	\bar{x}	min-max	S	V	n	\bar{x}	min-max	S	V	n	\bar{x}	min-max	S	V
1 — Kafa endisi (1)	9	82.47	70.61-103.82	11.17	13.54	13	78.88	68.46-105.73	10.52	13.34	22	80.35	68.46-105.73	10.68	13.29
2 — Kafatası uzunluk-yük. en. (2)	5	78.17	71.42- 84.07	4.83	6.18	4	75.61	72.63- 78.38	2.71	3.59	9	77.03	71.42- 84.07	4.03	5.23
3 — Kafatası gen.-yük. en. (3)	5	94.26	85.62-101.94	7.06	7.49	5	98.25	87.34-108.80	7.97	8.12	10	96.26	85.62-108.80	7.41	7.70
4 — Alın endisi (12)	6	77.70	71.43- 81.53	3.84	4.88	10	81.80	73.81- 86.40	3.89	4.77	16	80.13	71.43- 86.40	4.16	5.19
5 — Alın -kafa endisi (13)	8	68.24	61.64- 75.48	4.13	6.05	10	69.70	63.28- 76.08	3.61	5.18	18	69.05	61.64- 76.08	3.91	5.66
6 — Yüz endisi (38)	2	95.49	90.98-100.00	6.38	6.68	5	90.96	80.46-100.00	8.20	9.02	7	92.25	80.46-100.00	7.52	8.15
7 — Üst yüz endisi (39)	4	49.17	42.85- 54.62	6.06	12.33	6	54.27	47.65- 59.70	4.35	8.02	10	52.23	42.85- 59.70	5.45	10.43
8 — Yüz-çene endisi (40)	4	74.16	70.73- 79.13	4.09	5.51	7	73.25	64.80- 78.36	5.24	7.16	11	73.58	64.80- 79.13	4.66	6.33
9 — Gözçukuru endisi (42)	4	75.83	75.00- 76.74	0.73	0.96	9	84.71	77.91- 92.85	5.43	6.41	13	81.97	75.00- 92.85	6.17	7.53
10 — Burun endisi (48)	3	48.10	46.51- 50.00	1.77	3.67	8	48.08	38.18- 59.18	7.62	15.86	11	48.08	38.18- 58.18	6.43	13.37
11 — Burun-yüz gen. en. (51.1)	3	18.35	17.41- 20.17	1.57	8.56	6	18.84	15.67- 22.65	2.43	12.91	9	18.67	15.67- 22.65	2.09	11.19
12 — Gnatik endis (60)	5	90.97	86.95- 97.80	4.41	4.85	3	95.00	89.57-101.00	5.74	6.04	8	92.48	86.35-101.00	4.99	5.40
13 — Altçene yük. -kal. en. (66)	13	38.94	31.88- 48.38	5.00	12.83	12	36.89	30.88- 50.98	4.48	12.14	25	37.96	30.88- 50.98	5.39	14.20
14 — Dental endis (68)	1	43.72	—	—	—	2	47.19	45.49- 48.88	2.40	5.08	3	46.03	43.72- 48.88	2.62	5.70
15 — Kafa-yüz endisi (71)	5	88.67	83.56- 95.34	5.32	6.00	7	95.96	91.15-103.98	4.62	4.81	12	92.93	83.56-103.98	6.01	6.47

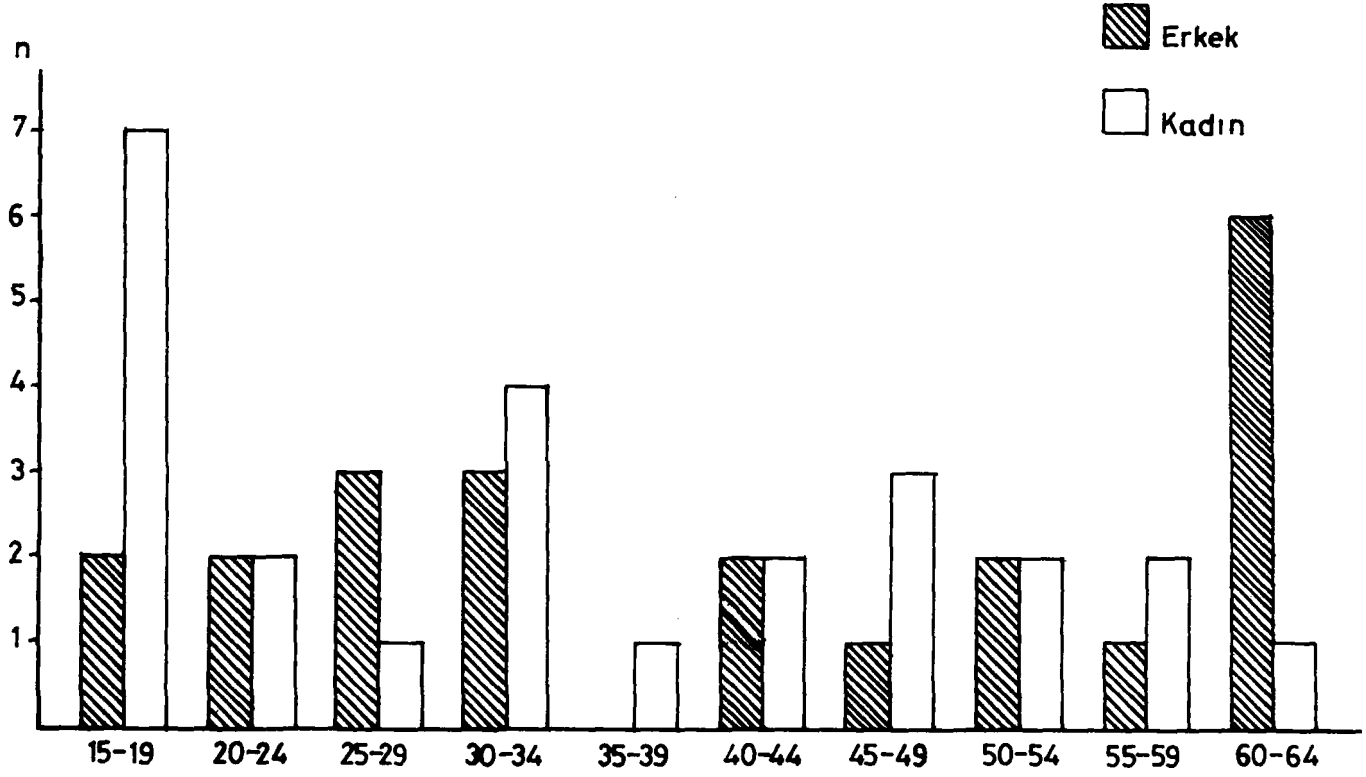
(*) Endis numaraları Martin ve Saller (1957)'e göreler.

TABLO III : Panaztepe Toplumunda Boya İlişkin İstatistiksel Veriler

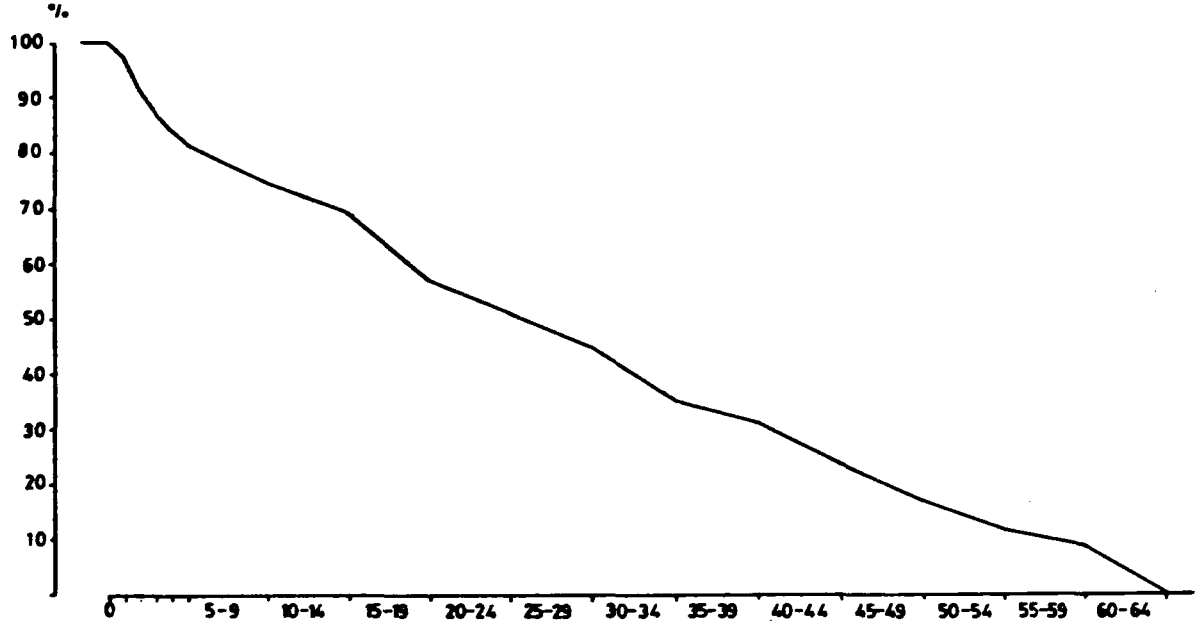
	n	\bar{x}	min-max	S	V
Erkekler					
Pearson	17	164.58	153.95-174.83	5.44	3.31
Trotter - Gleser	17	170.78	158.84-182.21	6.02	3.53
Olivier - Tissier	17	167.85	155.88-178.20	6.38	3.80
Kadınlar					
Pearson	21	156.33	148.06-164.25	4.47	2.85
Trotter - Gleser	21	160.44	151.91-170.36	8.84	5.50
Olivier - Tissier	21	161.21	149.72-173.19	5.96	3.70
Genel Ortalama					
Pearson	38	160.02	148.06-174.83	6.40	4.00
Trotter - Gleser	38	165.07	151.91-182.21	7.97	4.83
Olivier - Tissier	38	164.18	149.72-178.20	8.07	4.91

	Araştırmacı	Dönem	♀	n	♂	n	♀ + ♂	n
Çayönü	Özbek	Neolitik					29	50
Çatal Höyük	Angel	Neolitik	29.8	132	34.3	84		
Troy I-V	•	E.Bronz	25.2	3	28.3	3		
Karataş	•	E.Bronz	29.5	197	33.6	159		
Gordion	•	Hitit(O.B)	32.1	17	39.9	11		
Troy VI-VIII	•	Geç Bronz	31.4	8	32.8	8		
Troy IX	•	Helenistik	45.2	34	34.0	2		
Topaklı	Güleç	E. Bizans					32.8	87
Boğazköy	W - Backofen	E.Bizans					33.0	
Serik	Özbek	G.Bizans					35.2	36
Kalenderhane	Angel	G.Bizans	37.3	32	46.2	100		
Panaztepe	Güleç	İslam	35.5	26	42.5	2	38.6	47
Türkiye	DİE	Günümüz	65.5		60.6			

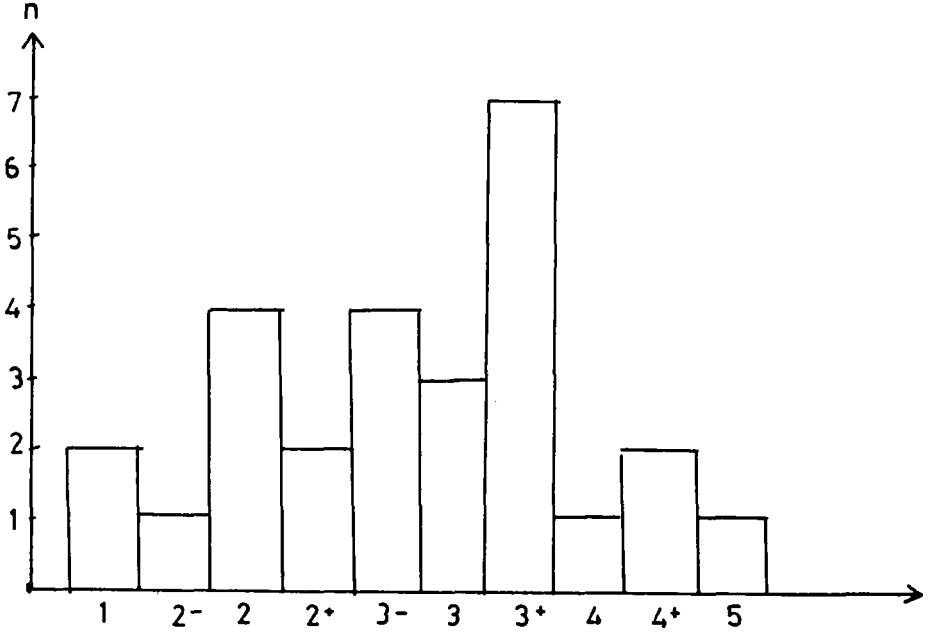
Tablo: IV — Anadolu'da yaş ortalamalarının bazı merkezlere göre dağılımı

Tablo : V — Panaztepe İslâm Dönemi kadın-erkek ölüm oranı

Tablo: VI — Panaztepe İslâm Dönemi yaşam eğrisi

Tablo : VII — Panaztepe İslâm Dönemi M1 aşınma grafiği

Resim : 1

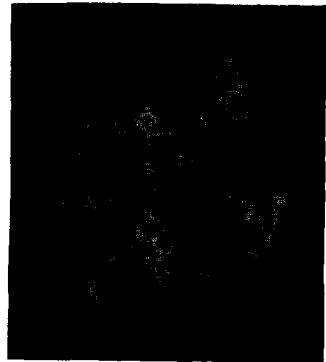
Resim : 2

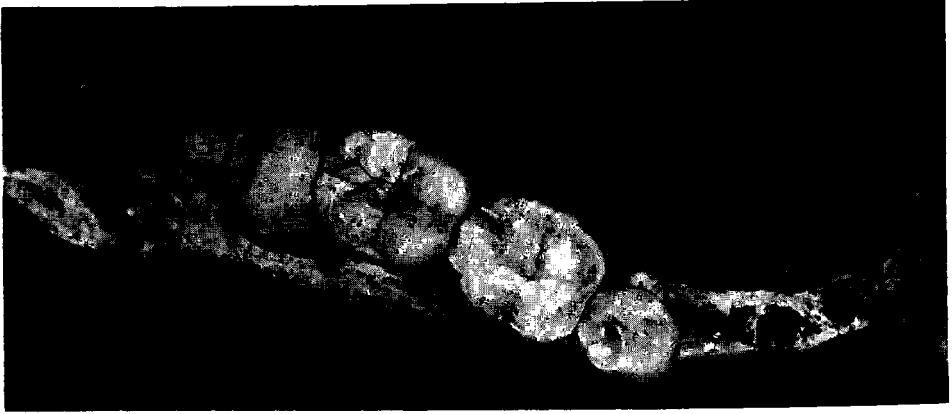
Resim : 3

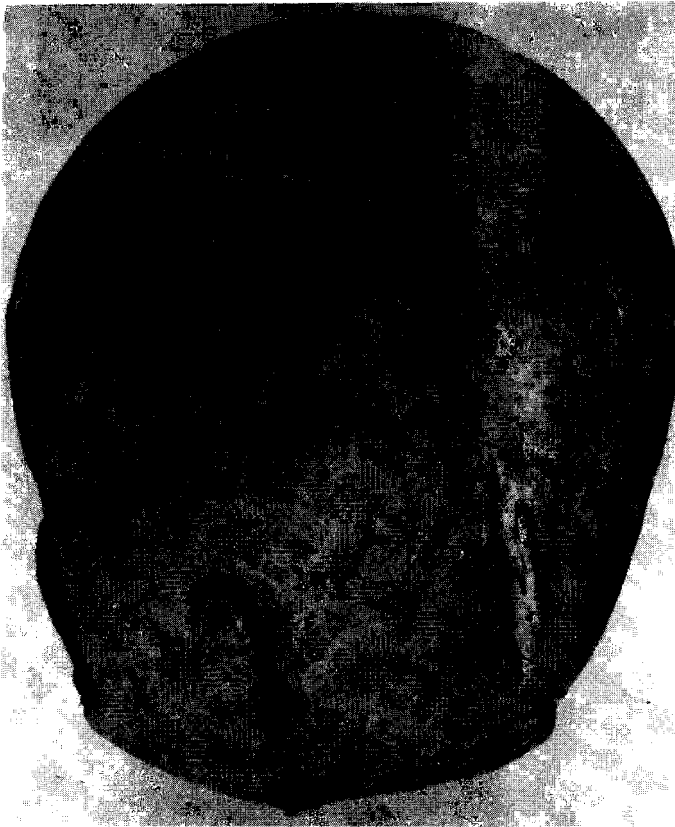
Resim : 4

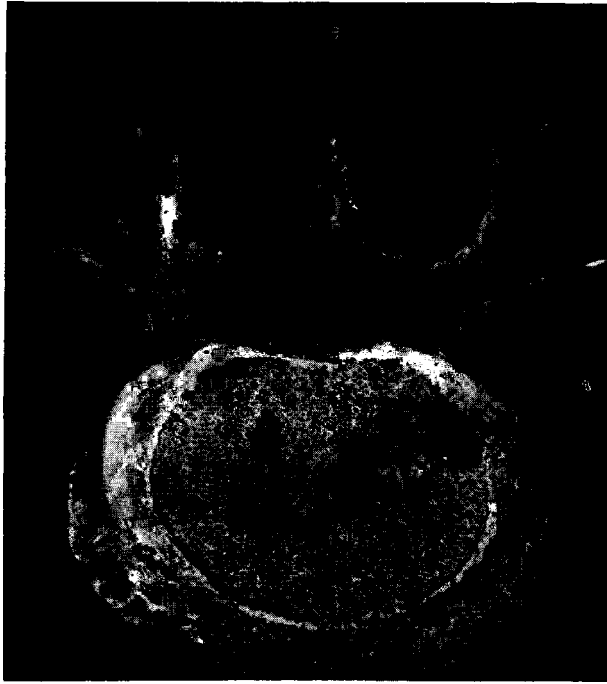
Resim : 5

Resim : 6

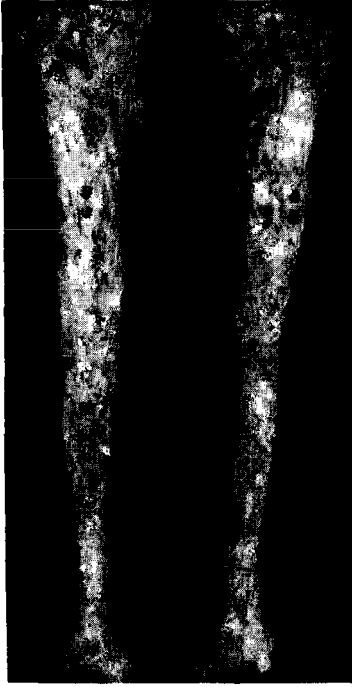
Resim : 7

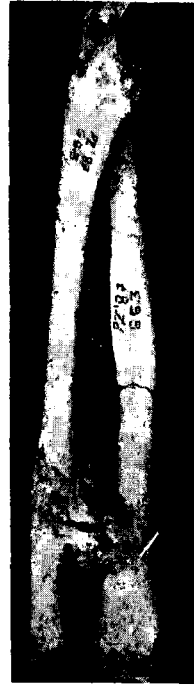
Resim : 8

Resim : 9

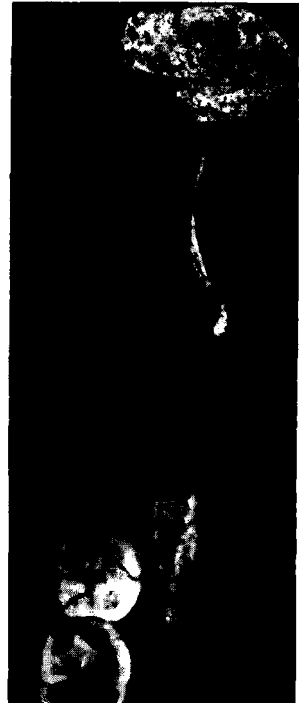
Resim : 10

Resim : 11

Resim : 12

Resim : 13

ORTA ANADOLU HÖYÜKLERİ, KARAMAN - EREĞLİ ARAŞTIRMALARI

«Kemal Katıtaş'ın Anısına»

Semih GÜNERİ *

Orta Anadolu'da var olan, bu araştırma tasarısına kadar tanıtılmamış¹ İ.Ö. binyıl yerleşim birimlerinin bir harita üzerinde toplanması ve onların -tekilden genele- çok yönlü incelenmesini amaçlayan araştırmaların üçüncüsü, olanakların sınırladığı süre içinde yine Konya'da gerçekleştirildi.

Araştırmalarımız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve parasal desteği ile, araştırmalarımız bitiminden kısa bir süre sonra yaşamını yitiren Konya Valisi Kemal Katıtaş'ın sağladığı önemli ölçüdeki kolaylıklar sayesinde yapılabildi. Bu nedenle, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne içten teşekkürlerimizi sunar, Kemal Katıtaş'ı saygıyla anarız².

1987 çalışmalarına araştırmacı olarak, Atatürk Ünivresitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden Ali Candemir, Osman Ünsal, Adem Yıldız, Murat Duman, Sevim Tunçdemir, Aşkı Denizkuşu, Ayşe Yalçın adlı öğrenciler, Selçuk Üniversitesi'nden master öğrencisi Ömer F. Türkan ve Bakanlık Temsilcisi olarak da Sayın Osman Ermişler katıldılar.

Bir önceki çalışma döneminde olduğu gibi, tüm araştırmalar boyunca başarıya ulaşma çabasında en büyük pay yine yukarıda adları geçen özverili ve çalışkan öğrencilerin oldu. Kendilerine teşekkür ediyorum. Bakanlık temsilcisi Sayın Osman Ermişler'in bilgi ve deneylerinden olabildiğince yararlandığımızı hemen belirtmeliyim. Konya, Karaman, Ereğli'de bulunduğumuz süre içinde araştırmacılardan ilgi ve yardımlarını esirgemeyen Müze yetkililerine bir kez daha teşekkür ediyoruz.

Bu yılki araştırmalarımızın iki temel amacından ilki Karaman ve Ereğli'de II. bin seramiği bulduran yerleşim birimlerinin listeye alınmasıydı, diğeri ise merkezi Konya Ovası olarak tanımladığımız Çumra

(*) A. Semih GÜNERİ. Konkur Sitesi, 1. Blok No. 20, 06200 ANKARA.

(1) J. Mellaart'ın prehistorik ağırlıklı araştırmaları sırasında incelediği bazı II. binyıl merkezleri de araştırmalarımızın bütünlüğü içinde değerlendirildi.

(2) Sınırlı maddi olanaklarla, üç kısa çalışma dönemi içinde yüz kadar höyüğü ayrıntılı sayılabilecek biçimde araştırabilirdiysek, bunu, çalışmalarımıza hep içten ilgi duyan Vali Kemal Katıtaş'ın sağladığı küçümsenmeyecek ölçüdeki yardımlarına borçluyuz.

çevresi ile, en son araştırılan bölgeler arasındaki benzerlik ya da farklılaşmaların saptanmasına yönelik olan çalışmalardı.

Araştırmalar önceden tasarlandığı gibi Karaman-Ereğli bölgesindeki höyükler üzerinde yoğunlaştırıldı. Geçen yıl kazandığımız deneylere dayanarak, genellikle II. binyıl yerleşmeleri bulundurmayan küçük ya da orta büyüklükteki höyükler de dahil yöredeki hemen tüm merkezler aynı özenle incelendi. Höyüklerdeki ilk araştırmalar eteklerin tarla düzeyi ile birleştiği kesimlerden başlayarak yaklaşık 100 m. yarıçaplı dairesel bir alanı kapsadı. Bu, aradığımız seramik türünün ilkin höyük dışında varlığı, varsa hangi yönlerde yoğunlaştığı konusunda bilgi edinmemizi sağladı. Daha sonra, yön ve yükselti göz önünde tutularak eteklerden tepeye kadar dört bir yandan olabildiğince fazla ve her türden seramik toplandı. Birkaç parça bile olsa II. bin seramiği bulduran höyüklere daha fazla zaman ayrıldı. Ölçümler zaman darlığı nedeniyle höyüğün yalnızca en geniş boyutu gözetilerek tek doğrultuda alındı. Seramik toplama sırasında geçen yıldan farklı olarak;

1/ «Boyalı metalik mal» diye bilinen İ. Ö. III binyılın son evresine ait parçalar her höyükte özellikle arandı.

2/ II. Bine ait, ağız kenarı, kulp ve dip parçaları dışında, sıradan bir parça bile değerlendirmeye alındı.

Araştırmalarda çok sık rastlanan metalik kaplar³ bazı yönlerden Konya Ovası için önem taşımaktadır. Ovada geniş bir yayılım alanı bulan bu kapların yapım tekniği, fırınlanma durumu ve diğer ayrıntıları yörenin III. bin seramik geleneğinin bilinen genel özelliklerinden farklıdır. Gerek yayılım alanı ve yoğunlaştığı bölgeler hakkındaki bilgileri artırmak, gerekse türlü yönleriyle inceleyebilmek ve konuya yorum getirebilmek amacıyla bu tür parçalardan olabildiğince fazla toplandı.

II. bin seramiğine dayalı araştırmalarımızın ağırlık noktalarından biri de renk karşılaştırmalarıdır. Büyük Konya Havzası'nın Orta Anadolu'ya yakın olan bölgeleri, yani kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde, merkezi Kayseri olan Orta Anadolu seramik geleneği etkilerinin daha açık biçimde izlenebilmesi beklenen bir olgudur. Bu etkileşim sorununa yüzey araştırmaları koşulları çerçevesinde yaklaşabilme ve ona açıklık getirebilmenin, daha çok, toplanan seramik parçaları üzerinde yapılacak renk sayımlamalarının⁴ yardımıyla mümkün olabileceği varsayılmıştır. Bu düşünceyle, ayırım yapmadan ele geçen en küçük II. bin seramiği de değerlendirmeye katıldı.

(3) Bu yazıda anılan «metalik kaplar» ya da «boyalı metalik kaplar» terimleri salt yörenin III. bin malzemesi anlamında kullanılmıştır; Güneydoğu Anadolu'da I., II., III. binyılları simgeleyen metalik kaplarla ilgisi yoktur.

(4) Sayımlamalarda seramiğin hamur renkleri ayrıca değerlendirilmeye alınmamıştır.

Araştırmalarda seramik toplamağa değer 32 merkez incelendi. Bunların içinde daha önce Mellaart tarafından kayıtlara geçilen bazı küçük höyüklerin büyük ölçüde tahrip edildikleri izlenmiştir. Birkaçı dışında büyük boyutlu höyükler yıkım görmemiştir. 32 höyük içinde üçü Ereğli'de (Ereğli Karahöyük, Zincirli H., Gövezli H.) 16 II. binyıl yerleşim birimi daha listeye alındı. Bunlardan beşi (Mandasun H., İllisra H., Büyük Gonu H., Zincirli H., E. Karahöyük) Mellaart tarafından saptanmıştı. Araştırmalarımızla ortaya çıkartılan onbir II. binyıl merkezinden onu (Derbe H., Eminler H., İslıhisar ., Süleymanhacı H., Kaşoba H., Gavur H., Asar H., Milledana H., Koca H., Sıranlı H.) Karaman'da, diğeri (Gövezli H.) Ereğli'de yer almaktadır.

Karaman bölgesinde seramikte renk ağırlığı kırmızı (2.5 YR 4/8-5/6-6/6) ve koyu kırmızı (10 R 3/6) tonlardır. Ancak bunların seramik yüzeyindeki yansımaları genellikle canlı olmaktan uzaktır. Bir küme malzeme dışında seramiğin astar ve parlatma işlemlerinde belirgin kalitesizlik göze çarpar. Geçen yıl araştırılan Çumra bölgesinde de durumun hemen hemen aynı olmasına karşın, Çumra'dan doğuya doğru gidildikçe az da olsa bazı farklılaşmalar kendini göstermeğe başlar; örneğin Çumra'nın doğusu ile Karapınar'ın kuzeyi arasında kalan düzlükte konumlanmış Süleymanhacı, İslıhisar, Eminler gibi merkezlerde, gerek kırmızı tonların biraz daha koyuya çaldığı, gerekse parlaklık olgusunun önem kazandığı izlenebilmektedir.

Ereğli'deki araştırmalarda incelenen sekiz merkezin yalnızca üçünde II. bin seramiğine rastlandı. Diğer höyükler küçük boyutludur ve Roma, Bizans çağında zengin yerleşmeler görmüştür. Zincirli'nin, bugüne kadar araştırdığımız höyükler içinde rastladığımız en zengin II. binyıl yerleşmelerinden biri olması yanında malzemedeki renk ve (mevcut) biçimin oluşturduğu birliğin öncelikle Çumra ve daha sonra Karaman bölgesine göre farklılıklar içerdiği dikkat çekmiştir.

KARAMAN BÖLGESİ II. BİNYIL YERLEŞİM BİRİMLERİ

Büyükgonu Höyük

Karaman'ın 16 km. kuzeydoğusunda yer alan höyük, ortasından geçen karayolu tarafından ikiye bölünmüştür. Yolun her iki tarafında kalan yüksek ve alçak iki tepeden oluşan höyüğün güney-kuzey yöndeki uzunluğu 400 m. dir. Höyük Selereki nehri yelpazesi toprakları içerisinde yer alır ve çevresi yer yer sığ killi topraklarla çevrilidir. Toplanan seramik içinde II bine tarihlenenler, ağız kenar profili vermeyen birkaç parçadan oluşur. Büyükgonu aynı zamanda tek renkli saman katkılılar ve boyalı metalik kaplardan kopma parçalarla temsil edilen zengin III. binyıl yerleşme yeridir de.

İslihisar Höyük

Karaman'ın yaklaşık 25 km. kuzeybatısında yer alan höyük, aynı adla anılan köyle içiçedir. Doğu-batı yöndeki çapı 350 m. dir. Höyükte IV. bine ait parçalar da bulunmaktadır. III. binyılda kuvvetli yerleşimlere tanık olduğu anlaşılan İslihisar II. binyılda da önemini korumuştur.

Süleymanhacı Höyük

Karaman'ın 32 km. kuzeyinde, Süleymanhacı köyünün bitişiğindedir. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultudaki çapı 250 m. olan höyük, Karadağ'ın kuzey eteklerinde (1050 m.) volkanik yüksek arazi topraklarında, çevresi sazlıklarla kaplı bir gölün (Acıgöl) kıyısına kurulmuştur. Süleymanhacı II. binyılda zengin bir yerleşme yeri olmuş, I. binin ikinci yarısında da yoğun biçimde yaşanmıştır.

Derbe Höyük

Bizans Dönemi'nde önemli bir yerleşme yeri olduğu anlaşılan höyükte, Karaman Müzesi tarafından ön araştırmalar yapıldığı öğrenilmiş, böylece ayrıntılı incelemelere girilmemiştir. Derbe'de II. binyıl'n ilk yarısı içine tarihlenebilen çok az sayıda seramik parçasının varlığı gözlenmiştir.

Eminler

Karaman'ın 17 km. kuzeyinde yer alan Eminler köyünün hemen bitişiğindeki dört büyükçe tepe Eminler yaşayış yerini oluşturur. Herbir tepenin birbirinden kopuk değil, fakat geniş otuurlara sahip olmaları, bunların ayrı ayrı tanımlanmalarını gerektirmiştir. Buna göre Eminler I kuzeybatı-güneydoğu yönde 230 m. çaplıdır ve yaklaşık 18 m. yüksekliktedir. Eminler II kuzeybatı-güneydoğu yönde 200 m., Eminler III güney-kuzey yönde 450 m., Eminler IV doğu-batı doğrultuda 350 m. güney-kuzey yönde 200 m. ölçüler içerirler, yükseklikleri 18-20 m. kadardır. Volkanik Karadağ'ın (2271 m.) güney eteklerinde (1010 m.) konumlanan Eminler yaşayış yeri, kızıl kahverengi killi ve köşeli taşlı, kumlu topraklarla çevrilidir. Höyük yoğun II. bin seramiği bulundurmaktadır. Seramiğin yoğunluğu anlamında, herbir tepe arasında belirgin bir ayrıcalık yoktur.

Mandasın Höyük

Karaman'ın yaklaşık 19 km. kuzeybatısında, Eminler'in birkaç km. kuzeyinde yer alan höyük, adını bitişiğindeki köyden almıştır. Kuzey-güney doğrultuda 260 m. çaplıdır. Tepede Bizans Çağı'nın yoğun seramik

ve mimari kalıntıları gözlenmiştir. Köşeli taşlı kumlu-killi topraklarla çevrili olan Mandasun çok zayıf II bin merkezidir.

Kaşoba Höyük

Süleymanhacı'nın yaklaşık 6 km. güneybatısındaki Kaşoba köyünün batısındadır. Höyük güney-kuzey doğrultuda 200 m. çaplıdır. Zayıf II. bin yerleşim birimi olduğu anlaşılan Kaşoba az sayıda III. binin saman katkılarını, yoğun olarak da Roma, Bizans Çağı'na ait parçaları içermektedir.

Gavur Höyük

İslihisar'ın yaklaşık 2 km. batısındadır. Çapı güney-kuzey doğrultuda 200 m. kadardır. Gavur höyük yoğun değilse de II. bin seramiği bulundurmaktadır. III. binyıla tarihlenen tek renkli kaba kaplar burada seyrek olarak görülmektedir. Höyük Roma, Bizans Çağı'nda da yaşanmıştır.

Asar Höyük

Karaman'ın 22 km. batısında bulunan Kazımkarabekir kasabası höyüğün üstüne ve çevresine kurulmuştur. Bu nedenle tepede 25-30 m. çaplı bir alan açığa kalabilmiştir. Höyük literatüre «Gaferiyat» adıyla geçmiştir, fakat yerli halk tepeyi **Asar** diye tanımlar. Asar'da buluntu çok azdır, toplanabilenler içinde II. binyılı temsil edenler de fazla değildir. Çevrede «Kazımkarabekir taşı» diye bilinen yassı beyaz plaka taşlar köy içinde ve geniş çevresinde yoğun şekilde kullanılmaktadır. Yüzeye çok yakın derinlikte bulunan, kolayca çıkartıldıktan sonra pek fazla işçilik gerektirmeden kullanılabilir hale gelebilen 8-10 cm. kalınlığındaki kalker plakaların küçük parçaları höyük yüzeyinde de görülmektedir. Ereğli'de yaptığımız araştırmalarda İslam dönemi yapılarında da bu taşın kullanılmış olduğunu gördük.

İllisra Höyük

Karaman'ın 15 km. batısındaki Yollarbaşı kasabasının içindedir. Çapı 350 m., yüksekliği 30 m. kadardır. II. binyılda yaşanmış olan İllisra daha çok I. binyılın ikinci yarısında önem kazanmış bir merkezdir. Ne var ki bu yerleşim birimi de bu gün tanınmaz durumdadır. Tıpkı geçen çalışma yılında araştırdığımız **Sırçalı Höyük** gibi ağaçlandırılmış; yol açma amacıyla eteklerden tepeye kadar açılan yarmalar höyüğü tahrip etmiştir. Yarma kesitlerinde «Kazımkarabekir taşının» düzenli biçimde kullanılmış olduğunu belgeleyen izlere rastladık. Yassı beyaz taşlar üst üste ve dikine konularak aralara kerpiç doldurulmuştur. Taşların izlendiği kesitlerde II. bin seramiğine de rastlanmıştır.

Milledana Höyük

Karaman'ın yaklaşık 5 km. batısındadır. Doğu-batı yönde 350 m çaplıdır. Tümüyle ekili olan höyükte seramik azdır. Toplananlar içinde III. bine tarihlenen kaba kaplar çoğunluktadır. II. bine ait parçalar az da olsa burada varlık gösterir.

Koca Höyük

Milledana'nın yakın komşusu Koca höyük doğu-batı yönde 330 m. çaplıdır ve yüzeyi oldukça geniştir. Zengin III. binyl merkezli olan höyük, bu çağın kaba kaplarından kopma yüzlerce parçaları yanında, çok sayıda metalik kap parçası da bulundurmaktadır. Tepenin batı eteklerinde kaçak kazılarla ortaya çıktığı anlaşılan bir çukurun kalıntıları arasında, yalnızca metalik kap parçalarından küçük büyüklükte onlarcası bir arada görüldü.

Sıranlı Höyük

Karaman'ın 18 km. kuzeyinde Hamidiye köyünün birkaç km. güneyinde, eski bataklık ardi toprakları içinde yer alır, koyu gri organik ve karbonatlı topraklarla çevrilidir. Güneybatı-kuzeydoğu yönde 280 m. uzunluğundadır. İki tepeden oluşan höyük yoğun II. bin seramiği bulundurmaktadır.

EREĞLİ BÖLGESİ

Zincirli Höyük

İlçenin yaklaşık 32 km. kuzeydoğusundaki Yeniköy'ün 500 m. kuzeyindedir. Çevresi kahverengi killi topraklarla çevrilidir. Kuzey-güney yöndeki çapı 310 m. yüksekliği 20 metreden fazladır. Höyük İ. Ö. I. binden III. bine değin zengin yerleşmeler görmüştür. Demir Çağı'nın boyalı kapları, II. bin yılın **Orta Anadolu** etkili tek renklileri ve boyalı metalik kaplar Zincirli'nin önemini artıran belgelerdir. Höyük çok az tahrip edilmiştir.

Ereğli Karahöyük

İlçenin 24 km. kuzeydoğusunda, Aziziye köyünün batı bitişiğinde, kahverengi killi topraklar içinde yer alır. Kuzey-güney yönde yaklaşık 350 m. çaplıdır. Höyük bugün köylülerce hayvan barınağı vb. gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Tepe ve eteklerde aynı amaçlı yapılar vardır. Yüzey buluntusu yok denecek kadar az olan höyük, anlaşıldığı kadarıyla I. binden III. bine değin yaşanmıştır.

Gövezli Höyük

Ereğli'nin batı sınırlarında, Ambar köyünün birkaç km. kuzeyinde, Kavuklar köyünün 4 km. kuzeybatısında yer alır. Birkaç tepeden oluşan höyük geniş yüzeylidir ve 500x300 m. ölçüler içerir. I. bini baştan sona temsil eden tek renkli ve boyalılar dışında II. bin seramiği az sayıda ele geçmiştir. Tepede insitu(?) durumda 3 m. aralıklı iki mermer sütun ve mimari izler bulunmaktadır.

ÇANAK - ÇÖMLEK

Karaman bölgesinin en zengin dört II. binyıl merkezi Süleymanhacı, Eminler, İslıhisar, Sıranlı bulundurdıkları seramik malzemesi açısından genel olarak birlik oluştururlar. Toplanan seramiğin sayısal varlığına göre zengin sayılabilecek İllisra, Asar, Kaşo'ba, Gavur ve aynı değer ölçüsü içinde zayıf kabul ettiğimiz Kocahöyük, Derbe, Mandasun, Milledana, Büyükgonu hemen hemen bu birlik içerisinde ele alınabilmektedirler.

Höyüklerin en geniş boyutları ortalama 350 m. yi aşmaz ve böylece K. Karahöyük, Domuzboğazlayan H., Alibey H., Türkmenkarahöyük'ün ölçü olduğu büyük Konya Ovası höyükleri⁵ içine dahil edilmezler. Bunun yanı sıra II. bin seramiğince zengin sayılabilecek bazı höyüklerin en geniş boyutları ise 200 m. den fazla değildir. Ovada II. binyıl merkezlerini ararken, önceki yılda olduğu gibi küçük boyutlu höyüklerin üzerinde duruşumuz bir bakıma sonuç vermiş, Mellaart'ın gözünden kaçan dokuz II. binyıl yerleşme yeri içinde birkaç küçük boyutlu höyük de yer almıştır. Karaman çevresindeki II. binyıl merkezlerinin Karadağ'ın eteklerine sıralanmış oluşu da bir özellik olarak değerlendirilebilir.

Çumra bölgesi olarak tanımladığımız, batıda K. Karahöyük, güneyde Lilli H.⁶, kuzeyde Domuzboğazlayan H.⁷, doğuda Türkmenkarahöyük⁸ ile çevrili geniş düzlükte konumlanan II. binyıl merkezlerine ilişkin seramik malzeme üzerinde yapılan renk sayımlamaları şu sonuçları vermiştir.

Anılan bölgede derlenen malzeme içinden orantılı olarak seçilen 100 seramik parçasının oluşturduğu karışımdan yaklaşık 60 tanesi açık kahverengi (7.5 YR 6/4) pembe-soluk kırmızı (7.5 YR 7/4) ve kırmızımsı sarı (7.5 YR 6/6) hamurlarının rengine astarsız kaplardan koorma parçalarıdır. Bunların hamurları iyi elenmemiştir. Bir küme malzemenin yü-

(5) Adı geçen höyükler için bak. S. Güneri, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1986, 209; ay. V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1987, 78 - 80.

(6) a. g. e.

(7) a. g. e.

(8) a. g. e.

zeyinde ya da kesitlerinde iri taşçıklar görülmektedir. Parçaların diğer 10'u pembeden kırmızıya değişen hamurlarının renginde astarlı, parlak ya da mat yüzeyli kaplara aittir. Arda kalan 30 parçadan 20'si değişik renklerde (kirli kremden kırmızıya) ince astarlı, perdahlıdır. 10 tanesi ise kırmızı (2.5 YR 4/8) astarlı ve iyi perdahlıdır.

Elde edilen verilere göre astarlı parlak yüzeyli kapların Çumra bölgesinde % 30'u aşmadığı ve egemen rengin de 2.5 YR 4/8-5/6-6/6 kodlarla anılan kırmızının tonları olarak somutlaştığı anlaşılmaktadır.

Karaman bölgesine uygulanan söz konusu sayımlamalardan alınan sonuçlar ise aşağıdaki gibidir :

Bölgeye ilişkin seramik malzemesi içinden seçilen 100 parçadan 20 si çoğunlukla pembe hamurunun renginde düzeltilmiş kaplara aittir. Hamurlarının renginde astarlı mat ya da parlak yüzeyli parçalar 10 kadardır. Geriye kalan parçalar ince ve kısmen kalın astarlı, iyi perdahlıdır. Bu kapların astar renkleri kırmızı ile koyu kırmızı arasında değişmektedir ve renklerdeki canlılık, astar ve perdah işlemlerindeki durum Çumra bölgesine oranla daha üstündür.

Ereğli'de konumuzla ilgili merkezlerin sayısı üçü aşmadığından, üstelik üç merkezden ikisinde (E. Karahöyük, Gövezli H.) yeterli ölçüde malzeme elde edilemediğinden, burada denenecek sayımlamaların sağlıklı ve istendiği şekilde sonuç vermeyeceği doğaldır.

Ereğli bölgesini temsil eden Zincirli Höyük'te, Koloni Çağı'nın geç evrelerinin bilinen özelliklerini yansıtan, biri (Resim : 6.16) kırmızı (10 R 4/6) hamurunun renginde astarlı mat yüzeyli keskin omuzlu çanak ve devetüyü hamurunun renginde, basit ağız kenarlı parlak yüzeyli diğer çanak (Resim : 4.7; 18.1) dışında parçaların tümü kaliteli işçilik yansıtırlar Seramik yüzeyindeki astar renkleri kırmızı, koyu kırmızı, şarap kırmızısı, kızılkahverengi ve kahverengi tonlardır. Bazılarında perdah izleri belirgindir. Birkaç vazunun ağız kenar içleri boyun bölgesine kadar astarlanmıştır (Resim : 11.2; 16.1). Bazı çanaklarda da (Resim : 6.1-2, 14) dış yüzeye vurulan astar ağız kenar üstünde kesilmiş içi hamurunun renginde bırakılmıştır. Korunabilmiş parçalardan birkaçında kabın içine uygulanan astar, dışta omuz altında kesilmiştir (Resim : 6.13-14). Vazo ya da kulplu çömlek türü kaplardan kırılma çok sayıda parça gözden geçirilmiş olmasına karşın, ağız kenarı kapak profilli örneklerle yalnızca Ereğli'de rastlanmıştır (Resim : 2.1-3; 14.1-4) Bu tür kaplara ait parçalar Çumra bölgesinde de ele geçmemiştir. Doğal ki bu, sözü edilen kapların, bu güne kadar araştırdığımız höyüklerde mevcut olmadığı anlamına gelmeyecektir.

Önceki raporlarımda da vurguladığım gibi Ovanın II. bin seramiğinin yapımı ve çeşitlemesinde, merkezi Orta Anadolu'nun çağdaş kentlerine göre üstün bir yan yoktur. Fakat bu görünüm Ova'nın doğusuna doğru kaydıkça hissedilir oranda değişmektedir. Yapılan sayımlamalardan da açıkça anlaşılacağı gibi Karaman'da kırmızı astarlı, iyi perdahlı kaplara ait parçaların sayısı artmış, Ereğli'de ise Çumra bölgesi için tipik olmayan koyu kırmızı-kahverengi arası renk tonları karşımıza çıkmıştır. Genel söylenişle «Hitit seramiği»nin tipik kırmızısı 2.5 YR 4/8 (ve diğerleri) Ereğli'de de yaygındır. Fakat Çumra için karakteristik olmayan şarap kırmızısı, kırmızı ve kahverenginin karışımından elde edilen kızıl kahve tonlar salt Ereğli'ye özgüdür. Bu iki rengi bir arada bulunduran Zincirli ürünü vazunun (Resim : 16.1) dış yüzeyi kahverengi, içi ise ağız kenarından boyun çizgisine kadar şarap kırmızısı renkte astarlıdır.

Görüldüğü gibi Ova'nın içlerinden Niğde, Aksaray'a yaklaştıkça, seramikte belirgin ayrıcalıklar ortaya çıkmıştır. Başka bir deyimle Orta Anadolu seramik geleneğinin etkileri artık burada iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır. Etkileşimde şüphesiz Koloni Çağı'nda önemli bir kent olma niteliğini korumuş Acemhöyük'ün⁹ ve kazıları yapılmamış diğer merkezlerin rolü vardır. Zincirli seramiği Konya Ovası geleneğinden tümüyle kopmamıştır, ancak büyük ölçüde Acemhöyük izleri taşımaktadır. Bununla birlikte Acemhöyük'ün Koloni Çağı katlarında var olan boya bezemeli kaplara Zincirli'de de rastlanmamıştır¹⁰.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda merkez Kayseri bölgesinden güneye, Konya Ovası'na inen ticaret yolu büyük olasılıkla Niğde üzerinden Ereğli-Karaman-Çumra güzergahını izleyerek, bu çağın belirleyici kentleri olan Konya Karahöyük, Çomaklı Höyük, Domuzboğazlayan Alibeyhöyük yerleşim birimlerinin yoğunlaştığı asıl Konya Ovası'na ulaşmış olmalıdır. 1985 yılından bu yana yaptığımız araştırmalarda elde edilen bilgiler, böyle bir sonuca gitmekte yol gösterici olmuştur.

(9) a. g. e., 82.

(10) Her bir höyükte özenle aranan söz konusu boyahlar, önemi ilgisiyle Zincirli'de özellikle arandı. Ancak ele geçmemiş olması, bu seramiğin burada mevcut olmadığı anlamına da gelmez.

SERAMİK TANITIM KATOLOĞU (*)

Resim : 1

1. 275 Zincirli h. R : 32, 2.5 YR 4/8, içi ağız kenarına, dışı omuz altına kadar astarlı, iyi perdahlı. h.r. 5 YR 7/8, orta kum katkı.
2. 818 Eminler h. R : 31, 7.5 YR 6/4 hamurunun renginde, iri kum katkı.
3. 180 Asar h. R : 23, 2.5 YR 4/8, içi dışı hamurunun renginde astarlı perdahlı, hamuru iyi elenmiş.
4. 162 İllisra h. R : 36, 5 YR 5/8, hamurunun renginde düzeltilmiş, ince kum katkı.
5. 962 Asar h. R : 32, 2.5 YR 4/8, hamurunun renginde astarlı perdahlı, orta kum katkı.
6. 819 Asar h. R : 28 7.5 YR 6/4 hamurunun renginde astarlı perdahlı. iri kum katkı.
7. 675 Eminler h. 7.5 YR 6/4, R : 28, hamurunun renginde astarlı perdahlı.
8. 575 İllisra h. R : 31, 2.5 YR 6/6, içi ve dışı omuz çizgisine kadar astarlı, h.r. 5 YR 7/8, orta kum katkı.
9. Sıranlı h. R : 28, 2.5 YR 5/6, astarlı, perdahlı, h.r. 5 YR 7/8, iri kum katkı, yer yer kararmış.
10. 460 Sıranlı h. R : 34, 2.5 YR 5/6, içi dışı astarlı, h.r. 5 YR 5/8 hamuru iyi elenmiş.
11. 166 Eminler h. R : 20, 2.5 YR 5/6, içi dışı hamurunun renginde astarlı, perdahlı.
12. 112 Kaşoba h. R : 27, 2.5 YR 5/6, içi dışı astarlı iyi perdahlı, h.r. 5 YR 8/4, ince kum katkı.
13. 696 Asar h. R : 30, 7.5 YR 6/4, içi dışı hamurunun renginde astarlı, perdahlı.
14. 615 Sıranlı h. R : 28, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı perdahlı, h.r. 5. YR 8/4, orta kum katkı.
15. 668 Süleymanhacı h. R : 32 2.5 YR 5/6, içi dışı astarlı perdahlı, h.r. 5 YR 5/8, orta kum katkı.
16. 793 Kaşoba h. R : 24, 5 YR 7/8, hamurunun renginde astarlı perdahlı, orta kum katkı.
17. 801 Zincirli h. R : 24, 10 R 4/6, içi dışı astarlı perdahlı h.r. 5 YR 7/8 ince kum katkı.
18. 862 Süleymanhacı h. R : 27, 5 YR 7/8, hamurunun renginde. ince kum katkı.
19. 796 İllisra h. R : 28., 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde düzeltilmiş, orta kum katkı.
20. 800 Süleymanhacı h. R : 36, 10 YR 7/3, hamurunun renginde. kabı iççilikli, orta kum katkı.

Resim : 2

1. 6 Zincirli h. R : 34, 10 R 3/6, (daha çok şarap kırmızısı) yer yer koyu kırmızı, ağız kenarı kapak profilli, içi dışı kalın astarlı, iyi perdahlı, h.r. 5 YR 5/8, orta kum katkı.

2. 80. Zincirli h. R : ?, 10 R 4/6, ağız kenarı kapak profilli, içi dışı hamurunun renginde, iyi perdahlı, hamuru iyi elenmiş.
3. 10 Zincirli h. R : 34, 10 R 3/6 (daha çok şarap kırmızısı), ağız kenarı kapak profilli, içi dışı astarlı iyi perdahlı h.r. 5 YR 5/8, orta kum katkılı.
4. 5 İlisra h. R : 34, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde, ince astarlı parlak yüzeyli, hamuru iyi elenmiş.
5. 45 İslıhisar h. R : 29, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4, ince kum katkılı.
6. 15 Eminler h. R : 36, 2.5 YR 4/8, içi astarlı perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4, ince kum katkılı.
7. 4 Süleymanhacı h. R : 19, 7.5 YR 6/4, içi dışı kalın astarlı, iyi perdahlı, ince kum katkılı.
8. 14 Kocahöyük, R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı, h.r. 7.5 YR 6/4, hamuru iyi elenmiş.
9. 1 Gavur h. R : 36, 5 YR 6/6, içi boyun çizgisine kadar, dışı hamurunun renginde astarlı, iyi perdahlı, iri kum katkılı.
10. 69 Zincirli h. R : 22, 10 R 3/6, (yer yer kızıl kahve) içi boyun çizgisine kadar, dışı kalın astarlı perdahlı, h.r. 10 YR 7/3, orta kum katkılı.
11. 13 Gavur h. R : 36, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı, içi iyi perdahlı h.r. 7.5 YR 7/4, ince kum katkılı.
12. 36 Zincirli h. R : 34, 10 R 3/6, (yer yer kızıl kahve), içi dışı kalın astarlı iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 7/4, iri kum katkılı.
13. 9 İslıhisar h. R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı az perdahlı, h.r. 7.5 YR 7/4, orta kum katkılı.
14. 11 Gavur h. R : 36, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 7/4, taşçıklı.
15. 3 Eminler h. R : 30, 10 R 4/8, içi dışı kalın astarlı perdahlı, h.r. 5 YR 6/4, taşçıklı.
16. 18 İslıhisar h. R : 26, 10 R 3/6, içi dışı astarlı, h.r. 7.5 YR 6/6, ince kum katkılı.
17. 101 Eminler h. R : 22, 2.5 YR 5/6, hamurunun renginde astarlı, içi perdahlı, ince kum katkılı.
18. 108 Süleymanhacı h. R : 22, 5 YR 3/4, içi hamurunun renginde kalın astarlı iyi perdahlı orta kum katkılı.
19. 2. Gavur h. R : ?, 10 R 3/6, içi dışı astarlı iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 7/4, ince kum katkılı.
20. 19 Asar h. R : 30, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4 ince kum katkılı.
21. 17 İslıhisar h. R : 30, 10 R 3/6, içi dışı astarlı içi perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4, orta kum katkılı.
22. 12 Zincirli h. R : 22, şarap kırmızısı - kahve, içi (boyun çizgisine kadar) dışı astarlı iyi perdahlı, h.r. 5 YR 4/4 orta kum katkılı, az oranda mikalı.

23. 8 İllisra h. R : 16, 2.5 YR 4/8, iç ağız kenarı ve dışı astarlı iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4
24. 26 Gavur h. R : 33, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı iyi perdahlı, taşçıklı.
25. 16 İllisra h. R : 35, 2.5 YR 6/6 içi dışı astarlı perdahlı orta kum katkılı.

Resim : 3

1. 683 Süleymanhacı h. R : 22, 5 YR 6/6, içi dışı hamurunun renginde astarlı orta kum katkılı.
2. 581 Süleymanhacı h. R : ?, 10 R 4/8, içi (ağız kenarına kadar) dışı kalın astarlı, iyi perdahlı, h.r. 10 YR 7/6, gri özlü, orta kum katkılı.
3. 160 İslıhisar h. R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı, perdahlı, h.r. 7.5 YR 7/4, ince kum katkılı.
4. 855 İslıhisar h. R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı perdahlı, h.r. 10 YR 7/6, hamuru iyi elenmiş.
5. 980 Süleymanhacı h. R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı kalın astarlı iyi perdahlı, ince kum katkılı.
6. 912 İslıhisar h. R : 28, 10 R 4/8, içi dışı kalın astarlı, perdahlı, h.r. 5 YR 6/6, gri özlü, ince beyaz mineral katkılı.
7. 990 Eminler h. R : 22, 10 R 4/8, içi dışı kalın astarlı, iyi perdahlı h.r. 5 YR 6/6, ince kum katkılı.
8. 982 Asar h. R : 32, 10 R 4/6, içi dışı astarlı, perdahlı h.r. 5 YR 6/6, iri kum katkılı.
9. 159 Eminler h. R : 30, 10 R 4/8, içi dışı astarlı, h.r. 7.5 YR 7/4, iri kum katkılı.
10. 882 Eminler h. R : 26, 2.5 YR 5/6, içi dışı hamurunun renginde, astarlı perdahlı, hamuru iyi elenmiş.
11. 112 Zincirli h. R : 21, 2.5 YR 6/6, içi dışı kalın astarlı iyi perdahlı h.r. 10 YR 7/3, orta kum katkılı.
12. 622 Sıranlı h. R : 18, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı perdahlı h.r. 10 YR 7/6, hamuru iyi elenmiş.
13. 850 Eminler h. R : 30, 10 R 4/6, içi dışı astarlı perdahlı, h.r. 5 YR 6/4 orta kum katkılı.
14. 115 İslıhisar h. R : ?, 2.5 YR 5/6, içi dışı astarlı, perdahlı, h.r. 7.5 YR 7/6, orta kum katkılı.
15. 250 İllisra h. R : 28, 5. YR 6/6, içi dışı hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı.
16. 128 Eminler h. R : 16, 10 R 4/8, içi dışı kalın astarlı iyi perdahlı h.r. 10 YR 7/6, ince kum katkılı.
17. 900 Kaşoba h. R : ?, 10 R 4/8, içi dışı kalın astarlı iyi perdahlı h.r. 7.5 YR 7/4 orta kum katkılı.
18. Koca h. R : ?, 5 YR 3/4, içi dışı hamurunun renginde astarlı, perdahlı ince kum katkılı.
19. 602 İslıhisar h. R : 13, 7.5 YR 7/4, hamurunun renginde, kaba işçilikli orta kum katkılı.
20. 819 Asar h. R : 18, 10 R 3/6, hamurunun renginde kalın astarlı iyi perdahlı ince kum katkılı.

21. 067 Kaşoba h. R : 23, 10 R 4/8, içi dışı kalın astarlı iyi perdahlı h.r 7.5 YR 7/6, orta kum katkılı.
22. 246 Kaşoba h. R: 16, 2.5 YR 4/8, içi dışı kalın astarlı iyi perdahlı, ince kum katkılı.
23. 102 Sıranlı h. R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı hamurunun renginde astarlı.
24. 259 Süleymanhacı h. R: 22, 2.5 YR 6/6, içi dışı astarlı perdahlı, h.r. 7.5 YR 7/4, ince kum katkılı.
25. 039 Eminler h. R : ?, 2.5 YR 5/6, içi dışı astarlı, h.r. 7.5 YR 6/4, orta kum katkılı.
26. 139. İslıhisar h. R : ?, 10 Y 4/6 hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı
27. 561 Kaşoba h. R : 18, 7.5 YR 7/4, hamurunun renginde astarlı perdahlı orta kum katkılı.
28. 811 İllisra h. R : ?, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde ince kum katkılı
29. 061 İllisra h. R : 22, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde, düzeltilmiş, hamuru iyi elenmiş.
30. 022 Sıranlı h. R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı hamurunun renginde astarlı.
31. 820 Süleymanhacı h. R : 12, 5. YR 8/4 hamurunun renginde, kaba işçilikli, ince kum katkılı.
32. 367 Eminler h. R : 10, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde, kaba işçilikli ince kum katkılı.
33. 281. Eminler h. R : 11, 2.5 YR 4/8, hamurunun renginde kaba işçilikli.
34. 812 İllisra h. R : 8, 7.5 YR 7/4, hamurunun renginde kaba işçilikli ince kum katkılı.

Resim : 4

1. 602 Derbe h. R : ? 7.5 YR 7/6, hamurunun renginde, kaba işçilikli, ince kum katkılı.
2. 150 İllisra h. R : 26, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde kaba işçilikli, orta kum katkılı
3. 283 Koca h. R : ?, 7.5 YR 7/6, hamurunun renginde, düzeltilmiş, hamuru iyi elenmiş
4. 672 İllisra h. R : ?, 5 YR 6/6, hamurunun renginde düzeltilmiş, hamuru iyi elenmiş.
5. 289 Koca h. R : ?, 7.5 YR 6/6, hamurunun renginde, düzeltilmiş, ince kum katkılı.
6. 869 İllisra h. R : 26, 7.5 YR 6/6, hamurunun renginde, kaba işçilikli orta kum katkılı.
7. 029 Zincirli h. R : 19. 5 YR 6/6, hamurunun renginde, parlak yüzeyli iyi işçilikli, ince beyaz mineral katkılı.
8. 616 Derbe h. R : 34, 7.5 YR 7/2, hamurunun renginde, iri kum katkılı.
9. 262 Koca h. R : 36, 2.5 YR 6/6, hamurunun renginde, ince kum katkılı.
10. 782 Mandasun h. R : ?, 7.5 YR 6/6, hamurunun renginde, ince kum katkılı.
11. 928 İslıhisar h. R : 28, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde, düzeltilmiş, ince kum katkılı.

12. 952 Sıranlı h. R : 29, 7.5 YR 7/6. hamurunun rengine, kaba işçilikli ince kum katkı.
13. 5 Mandasun h. R : 26, 7.5 YR 6/4 hamurunun rengine, düzeltilmiş orta kum katkı.
14. 627 Sıranlı h. R : 30, 10 R 4/6, içi astarlı perdahlı h.r. 7.5 YR 7/4, ince kum katkı.
15. 232 Sıranlı h. R : 22, 5 YR 7/8, hamurunun rengine, ince kum katkı.
16. 690 Sıranlı h. R : 24, 2.5 YR 5/6, hamurunun rengine, düzeltilmiş, ince işçilikli, hamuru iyi elenmiş.
17. 988 Sıranlı h. R : 28, 10 R 4/8, içi dışı hamurunun rengine, kalın astarlı, iyi perdahlı, orta kum katkı.
18. 288 Sıranlı h. R : 18, 2.5 YR 5/6, içi hamurunun rengine, astarlı, ince kum katkı.
19. 692 Zincirli h. R : 22, 2.5 YR 6/6, ağız kenar üstü - dışı astarlı, parlak yüzeyli h.r. 5 YR 8/4, ince kum katkı.
20. 764 Sıranlı h. R : 22, 10 YR 6/3 hamurunun rengine, düzeltilmiş, ince kum katkı.
21. 931 Asar h. R : 26, 2.5 YR 6/6, hamurunun rengine kalın astarlı perdahlı, gri özlü, ince kum katkı, beyaz minerali.
22. 792 Kaşoba h. R : 23, 7.5 YR 7/6, hamurunun rengine astarlı perdahlı hamuru iyi elenmiş.
23. 939 Sıranlı h. R : 29, 2.5 YR 5/6, hamurunun rengine, kaba işçilikli iri taşçıklı.

Resim : 5

1. 366 İllisra h. R : 18, 5 YR 4/4, içi dışı astarlı, iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/6, orta kum katkı.
2. 964 Sıranlı h. R : 20, 2.5 YR 5/6, hamurunun rengine astarlı perdahlı ince kum katkı.
3. 667 İllisra h. R : 19, 2.5 YR 6/6, hamurunun rengine astarlı perdahlı, ince kum katkı.
4. 782 Milledana h. R : 19, 10 YR 7/6, hamurunun rengine düzeltilmiş ince kum katkı.
5. 259 İllisra h. R : 30, 7.5 YR 6/4 hamurunun rengine düzeltilmiş, orta kum katkı.
6. 582 Sıranlı h. R : 7.5 YR 6/6, hamurunun rengine düzeltilmiş, ince kum, beyaz mineral katkı.
7. 118 İslıhısar h. R : 36, yeşilimsi beyaz hamurunun rengine, düzeltilmiş iri kum katkı.
8. 391 Süleymanhacı h. R : 35, 7.5 YR 6/4, hamurunun rengine, iri taşçıklı.
9. 393 Süleymanhacı h. R : 34, 7.5 YR 6/4, hamurunun rengine, orta kum katkı.
10. 392 Süleymanhacı h. R : 30, 5 YR 8/4, hamurunun rengine, düzeltilmiş orta kum katkı.

11. 807 Eminler h. R : 35, 7.5 YR 6/6, hamurunun renginde, düzeltilmiş, iri kum katkı.
12. 694 İllisra h. R : 35, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde düzeltilmiş ince kum katkı.
13. 077 İllisra h. R : 34, 5. YR 8/4, hamurunun renginde ince kum katkı
14. 632 Milledana h. R : 36, 10 R 4/6, hamurunun renginde düzeltilmiş, iri kum katkı.

Resim : 6

1. 201 Zincirli h. R : 36, 10 R 3/6, dışı kalın astarlı perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4, gri özlü, iri taşçıklı. Ağız kenar üstü kapak profilli.
2. 892 Zincirli h. R : 28, 2.5 YR 6/6, içi (ağız kenarına kadar) dışı kalın astarlı, iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4, iri taşçıklı.
3. 021 Eminler h. R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı hamurunun renginde astarlı iyi perdahlı, orta kum katkı.
4. 650 Sıranlı h. R : 26, 10 R 3/6, içi dışı astarlı, h.r. 7.5 YR 6/6, iri taşçıklı.
5. 010 Gavur h. R : 26, 5 YR 4/4, dışı astarlı iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4, gri özlü, orta kum katkı.
6. 211 Gavur h. R : 22, 7.5 YR 4/6, dışı hamurunun renginde astarlı perdahlı iri kum katkı.
7. 350 Zincirli h. R : 26, 10 YR 6/3, içi dışı astarlı iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/4, orta kum katkı.
8. 286 Zincirli h. R : 22, 5 YR 3/2, kızılkahverengi içi dışı hamurunun renginde astarlı iyi perdahlı, orta kum katkı.
9. 200 İslıhisar h. R : 18, 2.5 YR 4/8, içi dışı hamurunun renginde astarlı iyi perdahlı ince kum katkı.
10. 687 Coğlu Gök h. R : 13, 10 R 3/6, içi dışı astarlı iyi perdahlı ince kum katkı.
11. 153 Zincirli h. R : 20, 10 R 4/8, içi dışı astarlı, iyi perdahlı h.r. 10 YR 7/6, ince kum katkı.
12. 225 Eminler h. R : 12, 2.5 YR 5/6, hamurunun renginde astarlı perdahlı ince kum katkı.
13. 588 Zincirli h. R : 11, 10 R 3/6, (daha çok şarap kırmızısı) içi dışı kalın astarlı, iyi perdahlı h.r. 5 YR 6/6, gri özlü, ince kum katkı.
14. 862 Zincirli h. R : 20, 10 R 3/6, içi (ağız kenarına kadar) dışı kalın astarlı iyi perdahlı, h.r. 10 YR 7/6, gri özlü, orta kum katkı.
15. 703 Sıranlı h. R : 35, 7.5 YR 4/8, hamurunun renginde düzeltilmiş, ince beyaz mineral, mika katkı.
16. 679 Sıranlı h. R : ?, 2.5 YR 6/6, içi dışı astarlı h.r. 5 YR 5/8, ince kum katkı.
17. 650 Sıranlı h. R : 26, 10 R 4/6, içi (ağız kenar içine kadar) dışı kalın astarlı, iyi perdahlı, iri taşçıklı, gri özlü.
18. 062 Asar h. R : 14, 5 YR 5/8, hamurunun renginde, ince kum katkı.
19. 698 Süleymanhacı h. R : 15, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde, düzeltilmiş ince kum katkı.

Resim : 7

1. 582 Zincirli h. R : 24, 10 R 4/6, içi dışı hamurunun renginde, kalın astarlı, kaba işçilikli, iri kum katkılı.
2. 269 Eminler h. R : 32, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde düzeltilmiş, ince kum katkılı.
3. Koca h. 190, R : 16, 2.5 YR 4/8, içi dışı hamurunun renginde astarlı iyi perdahlı, ince kum, beyaz mineral katkılı.
4. 899 Süleymanhacı h. R : ?, 5 YR 6/6, içi dışı astarlı iyi perdahlı h.r. 10 YR 7/6, hamuru iyi elenmiş.
5. 668, Sıranlı h. R : 26, 10 R 4/8, içi dışı hamurunun renginde astarlı perdahlı, orta kum katkılı.
6. 892, Süleymanhacı h. R : ?, 2.5 YR 4/8, içi dışı astarlı iyi perdahlı h.r. 7.5 YR 6/4, ince kum katkılı.
7. 250. Süleymanhacı h. R : ?, 2.5 YR 6/6, içi dışı astarlı, perdahlı h.r. 10 YR 7/4, taşçıklı.
8. 163 İllisra h. R : 22, 2.5 YR 6/6, hamurunun renginde düzeltilmiş, hamuru iyi elenmiş.
9. 889 Zincirli h. R : 23, siyahımsı kahverengi, dışı astarlı perdahlı, h.r. 10 YR 7/4 orta kum katkılı.
10. 511 İllisra h. R : 30, 5 YR 5/8, hamurunun renginde astarlı, taşçıklı.
11. 961 İslihisar h. R : 18, 10 R 4/8, içi dışı kalın astarlı iyi perdahlı, h.r. 7.5 YR 6/6, ince beyaz mineral katkılı.
12. 008, İslihisar h. R : ?, 7.5 YR 6/4, hamurunun renginde kaba işçilikli orta kum katkılı.

Resim : 8

1. Kerhane h.
2. Koca h.
3. Üçhöyük.
4. Üçhöyük.
5. Koca h.
6. Kerhane h.
7. Kırbız h.
8. Kırbız h.
9. Koca h.
10. Koca h.
11. Koca h.
12. Koca h.
13. Koca h.
- 13a. Koca h.

Resim : 9

1. Kerhane h.
2. Domuzboğazlayan h.
3. Topraktepe
4. Koca h.
5. Kırbız h.
6. Koca h.

7. Topraktepe
8. Kırbız h.
9. Kırbız h.
10. Koca h.
11. Topraktepe
12. Koca h.
13. Koca h.
14. Koca h.
15. Kırbız h.
16. Koca h.
17. Koca h.
18. Koca h.
19. Koca h.

Resim : 10

1. Üçhøyük
2. Kerhane h.
3. Kerhane h.
4. Üçhøyük
5. Koca h.
6. Kerhane h.
7. Üçhøyük
8. Kerhane h.
9. Kerhane h.
10. Kerhane h.
11. Üçhøyük
12. Topraktepe
13. Koca h.
14. Koca h.
15. Koca h.
16. Koca h.

RENK KODLARI*

5 YR 7/8	Kırmızımsı sarı
5 YR 3/2	Kızılkahve
5 YR 5/6	Sarımsı kırmızı
5 YR 8/4	Pembe
5 YR 4/4	Sarımsı kırmızı
5 YR 3/3	Koyu kızılkahve
5 YR 6/6	Kırmızımsı sarı
5 YR 6/4	Açık kırmızımsı kahve
10 YR 7/3	Çok donuk kahve
10 YR 7/4	Çok donuk kahve
10 YR 7/5	Donuk sarı
10 YR 7/6	Çok donuk kahve
10 YR 6/3	Donuk kahve

10 YR 6/4	Açık sarımsı kahve
10 R 3/6	Koyu kırmızı
10 R 4/6	Kırmızı
10 R 4/8	Kırmızı
2.5 YR 5/6	Kırmızı
2.5 YR 4/8	Kırmızı
2.5 YR 6/6	Kırmızı
7.5 YR 6/4	Açık kahve
7.5 YR 6/6	Kırmızımsı sarı
7.5 YR 7/4	Pembe, 7/5 Pembemsi sarı
7.5 YR 7/2	Pembemsi gri
7.5 YR 7/6	Kırmızımsı sarı

Boyalı Metalik Kaplar (Resim : 8, 9, 10, 43 - 52)

Doğuda Kilikya Bölgesi, Kuzeyde Tuz Gölü'nün güney kesimleri, batıda Beyşehir Gölü, güneyde Karaman'ın sınırladığı geniş alanda¹¹ varlık gösteren bu tür kaplar ilk kez topluca Konya Ovası survey malzemesi olarak Mellaart tarafından ele alınmış, Kilikya'daki stratigrafik paralellere göre kabaca III. binin ortalarına tarihlendirilmiştir. Araştırmalarımız boyunca çok sayıda ele geçen bu kapların tümü elde yapılmıştır, deve tüyü, açık kahverengi (7.5 YR 6/4) hamurları ince kum katkılıdır ve çok iyi pişirilmiştirlerdir. Kapların yalnızca dış yüzeyleri iyi ya da kötü mutlaka düzeltilmiş -perdahlanmıştır. Mor-koyu kahverengi boya, düzeltme -perdah işleminden sonra, bant şeklinde ağız kenar dışına (çoğunca içine de) boyun ile gövdenin kesiştiği bölgelere, noktalama biçiminde gövdenin çeşitli yerlerine ancak daha çok boyunla gövdeyi birleştiren çizgi üzerine uygulanmıştır. Kulplar mutlaka yarım (Resim : 10. 3-4 ve diğerleri) ya da tümüyle boyalıdır. Bunların dışında gamalı haç (?) (Resim : 8.9)¹² ağız kenarı altında bitki (Mellaart, «ağaç») ve diğer örgeler bezeme amaçlıdır. Kapların boyun bölgesinde görülen «anlamsız» dikine çizgiler (Resim : 8.2, 12. 10, 14) ağız kenarı boyanırken, boyanın aşağı doğru akmasıyla oluşmuştur¹³. Kulpların boyun ve gövdeye yapıştığı noktaların çevresi de kulpla birlikte boyanmıştır.

Bazı küçük gaga ağızlı testicikler yapılırken sözü edilen boyanın da üretildiği ve demir türevinin yoğun olduğu malzeme kullanılmış, böylece kap tam anlamıyla «metalik» görünüm kazanmıştır. Bu güne kadar çeşitli şekillerde inceleme olanağı bulabildiğimiz boyalı metalik kaplar iki

(11) Yapılacak yeni araştırmalar, bu tür seramiğin yayılım alanı konusundaki öneriyi değiştirebilir.

(12) S. Güneri, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, 1987, 103, Res. 15.

(13) a. g. e.

biçimle karşımıza çıkmıştır. İlki, türlü boylarda «gaga ağızlı» testiler, diğeri ise yuvarlak ağızlı silindirik boyunlu tek kulplu kaplardır. Her ikisinde de akıtacağı hemen altında ve gövdenin boyun çizgisinden ayrıldığı bölgelerde birbirini gören altlı üstlü iki ip deliği çıkıntısı vardır¹⁴. Çıkıntı deliklerin ip giriş çıkış doğrultuları paralel değil birbirine diktir. Kulplar çoğunca yuvarlak kesitlidir. Kapların bir özelliği de kapların boyun bölümüne yakın yerlerinde çizgisel, çeşitli işaretler bulundurmamasıdır (Resim: 8, 9, 10). Bunlar kapların hacimlerini belirten semboller olamazlar, çünkü aynı işaret hem de küçük hem de büyük kaplara ait olabileceği kulp parçalarında görülmüştür. İşaretler, türlü şekillerde yan yana getirilmiş nokta ve uzunlu kısıklı çizgilerden oluşurlar ve kümelenmiş en fazla 10 ayrı şekil grubu ortaya çıkar. Bunları, kapları üreten ustaların monogramları gibi görmek de olasıdır. Soruna bu şekilde yaklaşırsak, her bir işareti dar anlamda bir ustaya ya da geniş anlamda bir üretim merkezine yakıştırmak gerekecektir. Bu durumda, tek ve alt alta, yan yana birden fazla nokta ya da çizgi gibi çeşitlemesi kısırlı olan işaret gruplarının birbirine çok benzediği de hatırdan tutulursa, bunların **tek bir merkezde üretilip** yöreye dağıtıldığı düşüncesi doğacaktır. Yani birbirine benzeyen ancak yine de farklı gruplar oluşturan işaretler, aynı üretim merkezinde çalışan ustaların ürettikleri malların herbirini belgelemek amacıyla kullandıkları belirteçler olacaktır¹⁵. Eğer kaplar her bir merkezde ayrı ayrı üretiliyor olsalardı, buna göre kullanılan işaretlerin de özgünlük yaratacak ölçüde farklı ve çok çeşitli olmaları beklenebilirdi, ya da bu işaretler söz konusu olmazlardı. Konya bölgesinde bu tür kapların en yoğun olduğu kesimler Çumra ve Karaman çevresidir. Diğer kesimler yoğun değilse de bu seramiğin sık görüldüğü alanlardır. 1986 çalışma döneminde incelediğimiz Kerhane höyük, Üç höyük, 1987'de araştırdığımız Kırbız höyük gibi zengin III. bin yerleşme yerleri metalik kapları yoğun biçimde bulundurmaktadır. Karaman'ın batısındaki Koca höyükte, bir tahrip çukurunun artıkları arasında çok sayıda anılan türden kap parçalarına rastladık. Bir rastlantı sonucu da olsa, bunca kabın bir arada bulunması, burasının metalik kapların toplandığı bir mekan ya da «üretim alanı» olabileceğini düşündürmektedir. Bu güne dek edindiğimiz bilgiler ve gözlemlerimiz, bu malzeme kümesinin yukarıda sınırlanan coğrafi alan içinde hemen her III. bin merkezinde az ya da yoğun bulunduğunu göstermiş, dolayısıyla, bölgenin özgün diğer bir türünü oluşturduğu doğrultusundaki sava da katılmayı gerektirmiştir.

(14) a. g. e.

(15) Erzurum araştırmalarında ele geçen, iki ayrı höyüğe ait küçüklü büyüklü üç Ortaçağ çömlek altı parçasının altında görülen ve prensipte fazlaca farklı olmayan ψ işareti usta monogramından başka bir anlam taşıyor olmalıdır.

Salt yüzey araştırmalarının sınırladığı olanaklar çerçevesinde değerlendirildiğinde genel III. bin malzemesine (Mellaart'a göre, thin burnished red and black slipped, coarse vares, white painted, scored ware v.d.) göre üstün teknik özellikler sergileyen ve III. binyılın sonlarına tarihlenen bu kapların köken-terminoloji sorununa kapsamlı araştırmalarla çözüm getirilebilecektir. Ancak, henüz sonuçlanmamış olan Konya araştırmalarımızın şimdiki sonuçları konuya çok küçük de olsa bir boyut kazandırmıştır.

II. BİN SERAMIĞI BULUNAMAYAN DIĞER YERLEşİM BİRİMLERİ

Akçaşehir

Karaman'ın 38 km kuzeydoğusundadır.

Çap : 110 m

Yükseklik : Yaklaşık 10 m.

Seramik : Yoğun III. bin, I. binin ikinci yarısı.

Kameni (Boyalı Tepe)

Karaman'ın 17 km kuzeyindedir.

Çap : Yaklaşık 700 m.

Yükseklik : Düz yerleşim yeri

Seramik : Hellenistik, Roma, Bizans.

Gök Höyük

Karaman'ın 27 km. kuzeyindedir.

Çap : Kuzey-güney 160 m.

Yükseklik : 5-6 m.

Seramik : Ekili olduğundan yüzey buluntusu azdır. III. binin sorman katkıları, Hellenistik, Roma.

İbrahim Höyük

Karaman'ın 24 km. kuzeyindedir.

Çap : Kuzeybatı-güneydoğu 200m.

Yükseklik : Alınmadı.

Seramik : III. binin kaba kapları, Hellenistik, Roma.

Sinneli Höyük

İbrahim Höyük'ün 2 km. güneyindedir.

Çap : Güney-kuzey 250 m.

Yükseklik : Alınmadı

Seramik : Yoğun III. binin kaba kapları, Hellenistik, Roma.

Kırbız Höyük

Karaman'ın 22 km. kuzeyindedir.

Çap : Doğu - batı 250 m.

Yükseklik : Yaklaşık 18 m.

Seramik : III. binin kaba kapları, boyalı metalik kaplar, Hellenistik, Roma.

Davda Höyük

Karaman'ın yaklaşık 10 km. kuzeyindedir.

Çap : Doğu - batı 200 m.

Yükseklik : Yaklaşık 25 m.

Seramik : Zengin ortaçağ yerleşmesi. Su kanalı çalışmalarıyla Tahrip edilmiş.

Mercik - Bozhöyük

Karaman'ın 12 km. kuzeybatısındadır.

Çap : Kuzeybatı - güneydoğu 200 m.

Yükseklik : Alınmadı.

Seramik : Yoğun ortaçağ yerleşmesi

Keyre Höyük

İslihisar'ın kuzeyindedir.

Çap : Kuzeydoğu - güneybatı 215 m.

Yükseklik : Yaklaşık 18 m.

Seramik : Yoğun III. bin

Kızıldağ

Karaman'ın yaklaşık 38 km. kuzeybatısındadır.

Çap : 100 m.

Yükseklik : 8 - 10 m.

Seramik : Buluntu yok denecek kadar azdır. Ortaçağ.

Kadirli Höyük

Bitişiginde bulunan köyün eski adı Masara, şimdiki adı ise Bölük-yazı'dır.

Karaman'ın yaklaşık 8 km. batısındadır.

Çap : Doğu - batı 200 m.

Yükseklik : Yaklaşık 15 m.

Seramik : Ekili olduğundan buluntu azdır, III. bin.

Güdümen Höyük

Karaman'ın yaklaşık 10 km. kuzeydoğusundadır.

Çap : Doğu - batı 100 m.

Çevresi duvarla kuşatılmış, mezarlık olarak kullanılmaktadır.

Akhöyük

Ereğli'nin 8 km. kuzeyindedir.

Çap : Doğu - batı 100 m.

Yükseklik : 25 - 30 m.

Seramik : Alınmadı.

Çiller Höyük

Ereğli'nin 12 km. kuzeyindedir.

Çap : Kuzey - güney 220 m.

Yükseklik : Alınmadı.

Seramik : Az sayıda metalik kaplar, Hellenistik, Roma, Bizans. Burada ele geçen II. bin seramiği özellikleri taşıyan çok küçük bir - iki parça değerlendirmeye alınmadı.

Zengen Höyük

Ereğli'nin 38 km. kuzeydoğusundadır.

Çap : 100 m.

Yükseklik : Yaklaşık 20 m.

Seramik : Orta çağ

Toprak Tepe

Ereğli'nin 28 km. kuzeydoğusundadır.

Çap : Kuzey - güney 110 m.

Yükseklik : 20 metreden fazla

Seramik : Yoğun metalik kaplar, Hellenistik. Değerlendirmeye katılmayan çok küçük birkaç II. bin (?) parçası.

Anbar

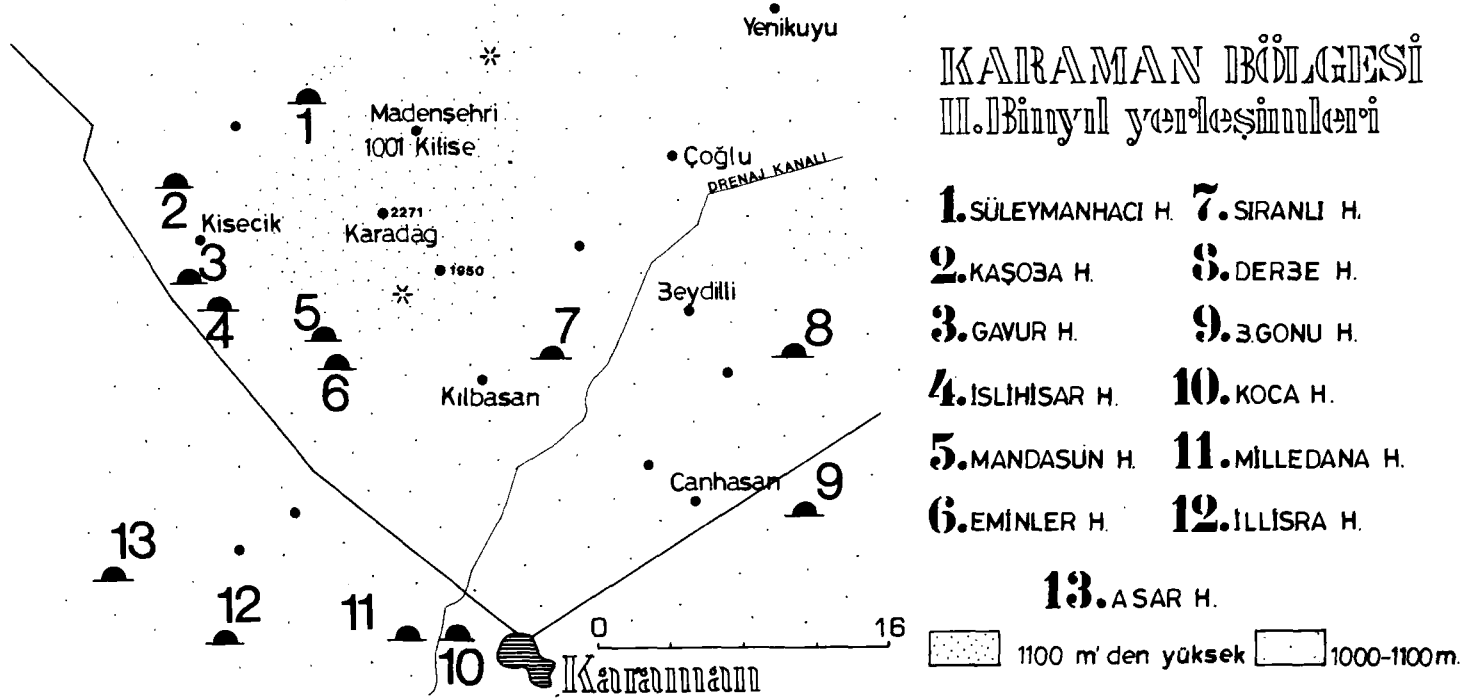
Ereğli'nin 36 km. batısındadır.

Çap : Doğu - batı 180 m.

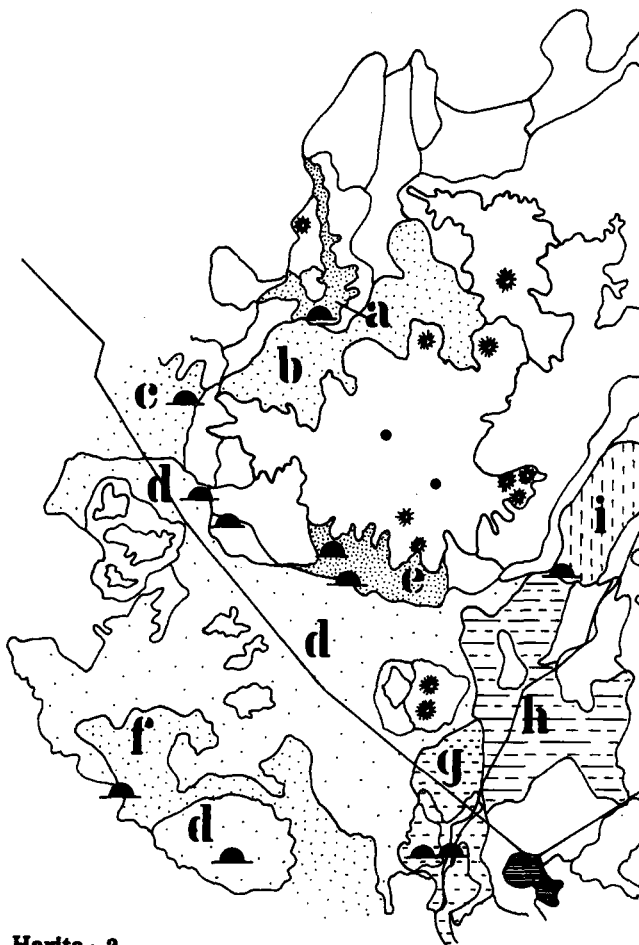
Yükseklik : Yaklaşık 20 m.

Seramik : Alınmadı.

ORTA ANADOLU HÖYÜKLERİ 1987

Harita : 1

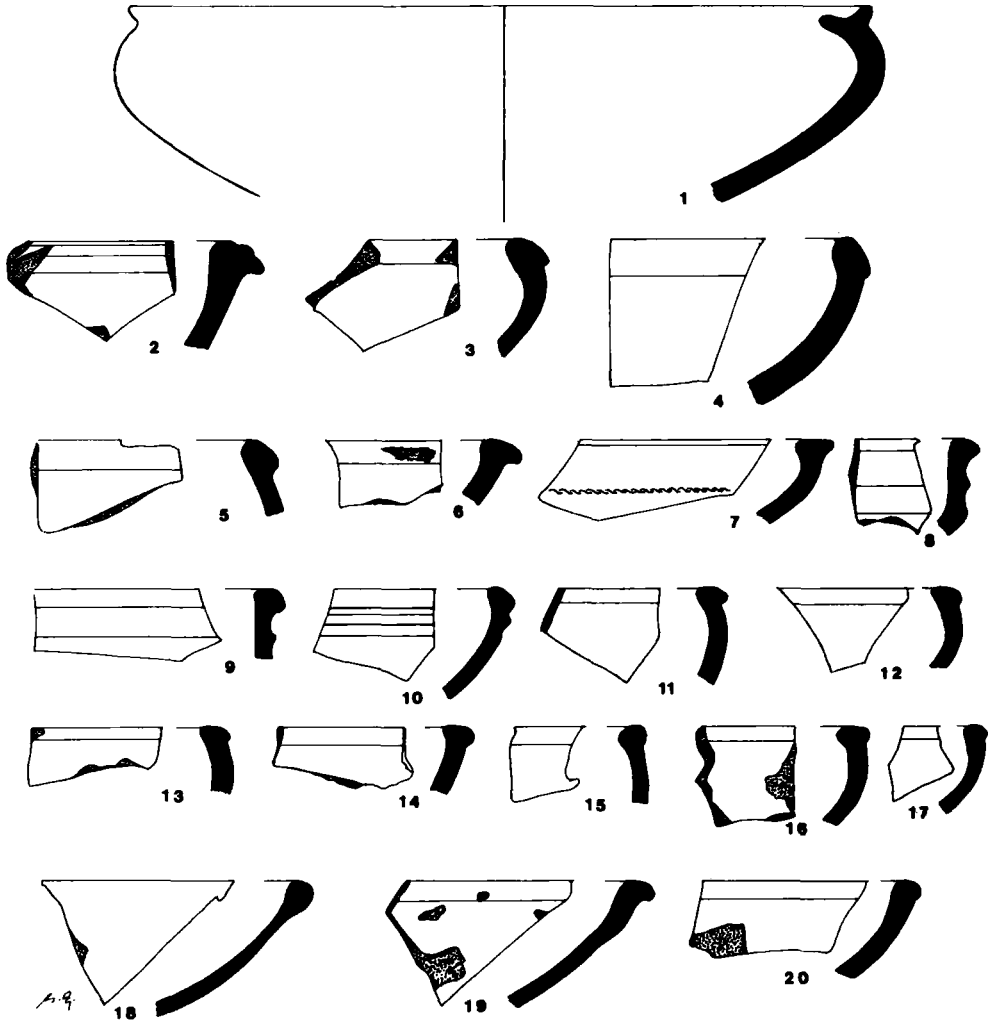

Harita : 2

KARAMAN TOPRAK HARİTASI

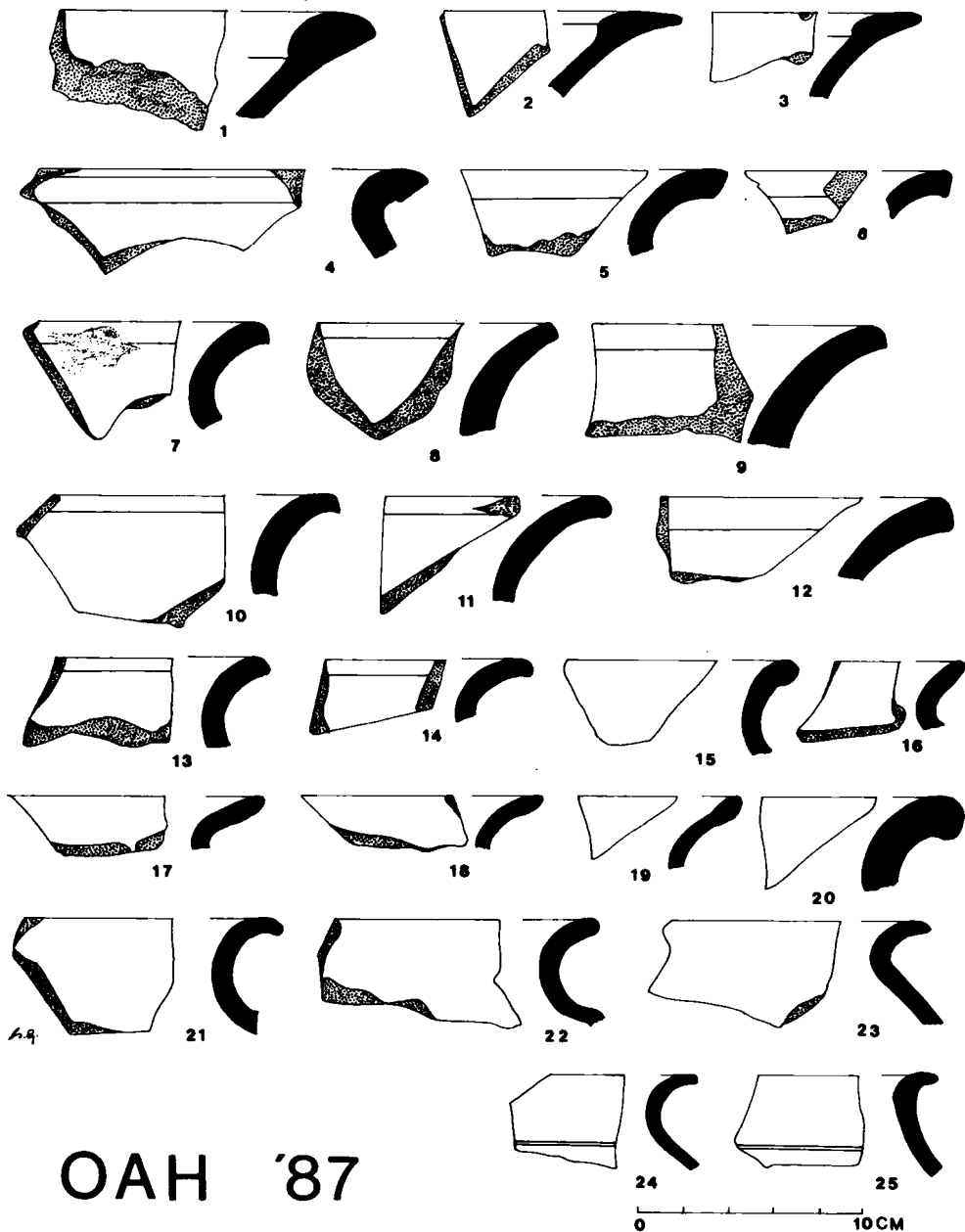
- a. Köseli taşlı, volkanik kül
- b. Volkanik köseli taşlı
- c. Tınlı & killi
- d. Killi, genellikle kırmızımsı kahverengi
- e. Köseli taşlı kumlu & killi
- f. Köseli taşlı yer yer çok sığ killi
- g. Killi- tınlı
- h. Açık kahverengi killi
- i. Koyu gri organik ve karbonatlı killi
- j. Yer yer marn üzerine sığ killi
- k. Tınlı
- l. Tınlı & killi, genellikle kahverengi

0 2 4 6 8 10 CM

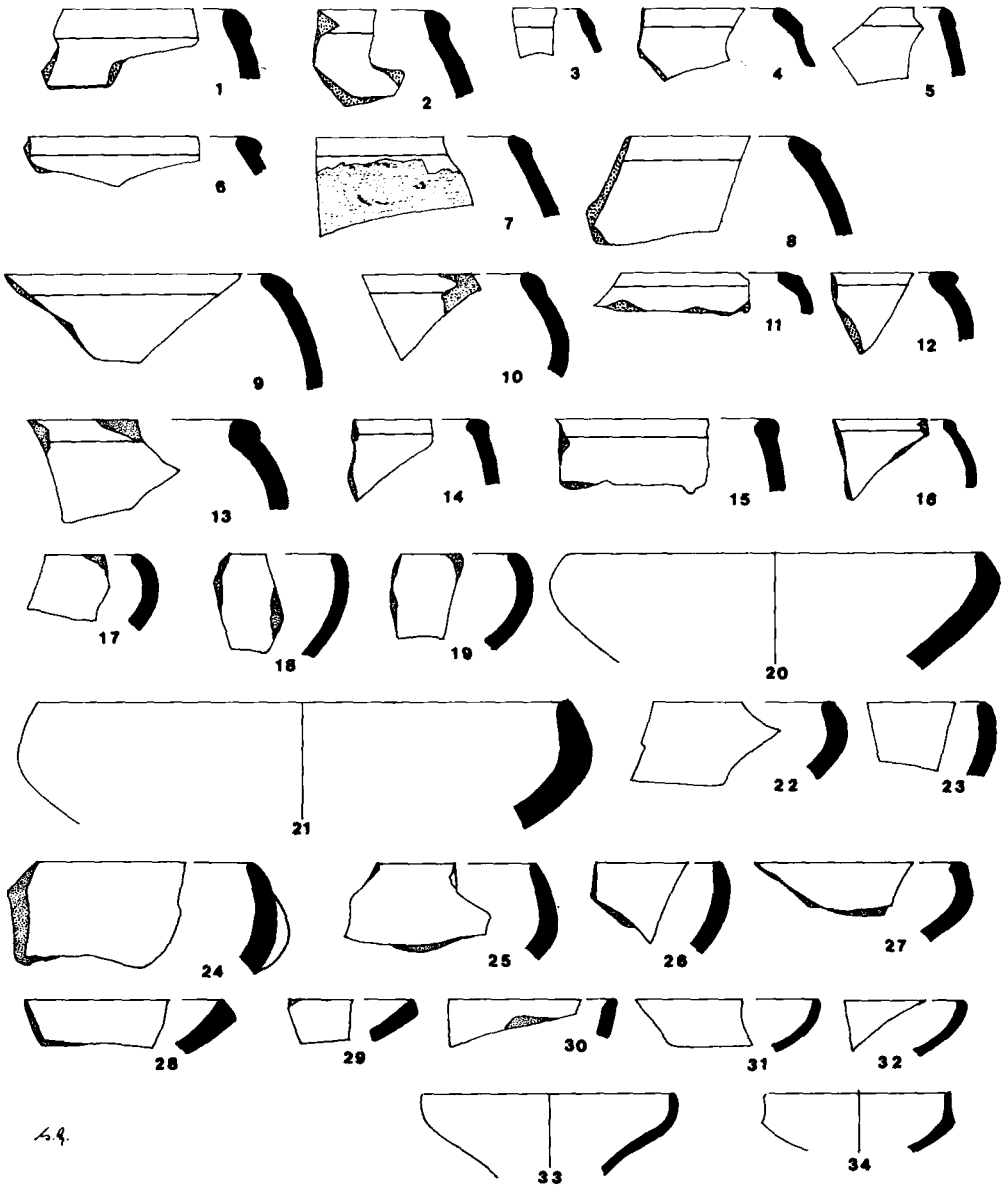
OAH '87

Resim : 1

OAH '87

Resim : 2

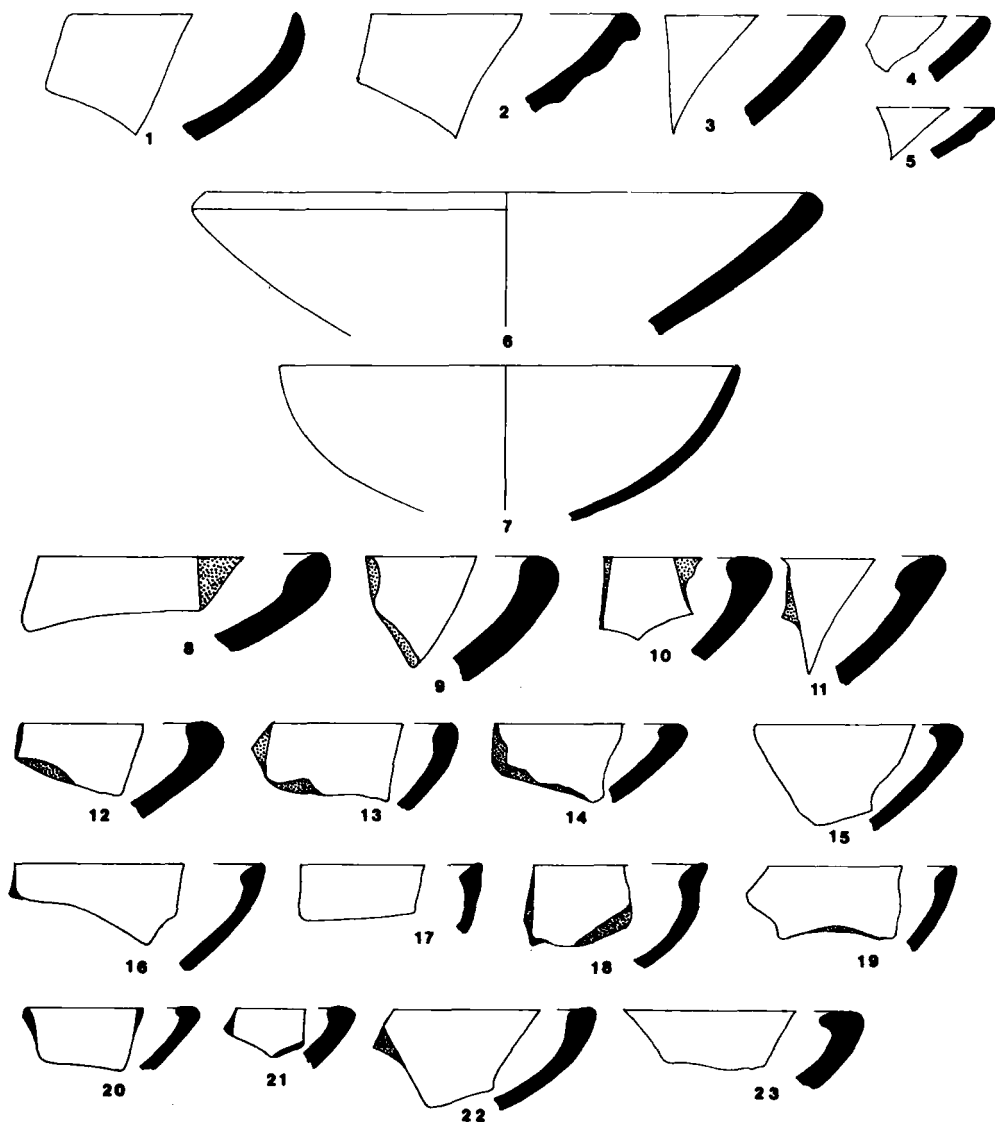

6.9.

OAH '87

0 10 CM

Resim : 3

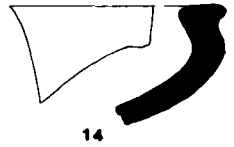
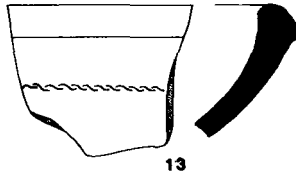
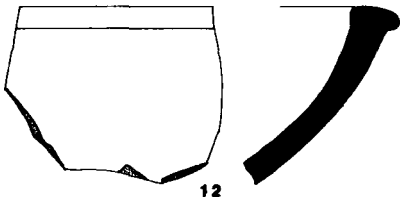
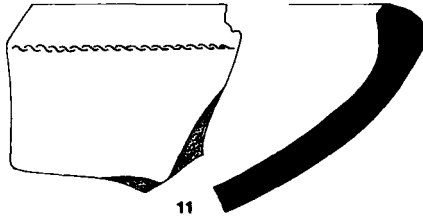
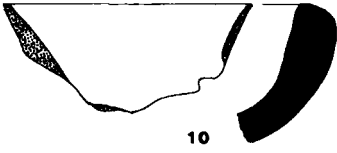
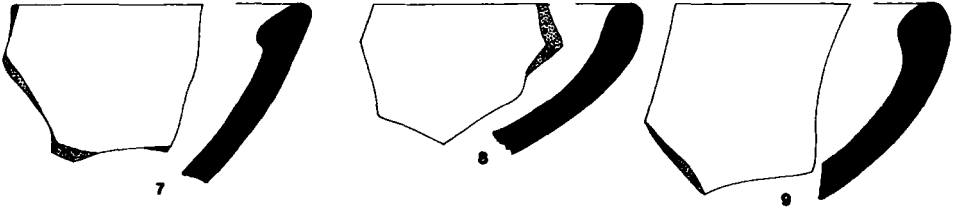
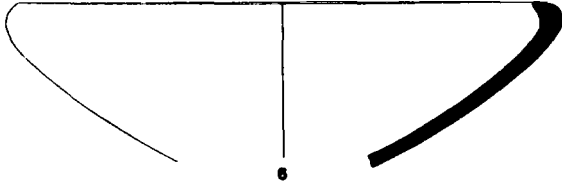
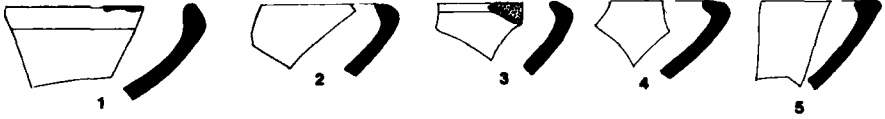

A.P.

OAH '87

0 10 CM

Resim : 4

44

0 10 CM

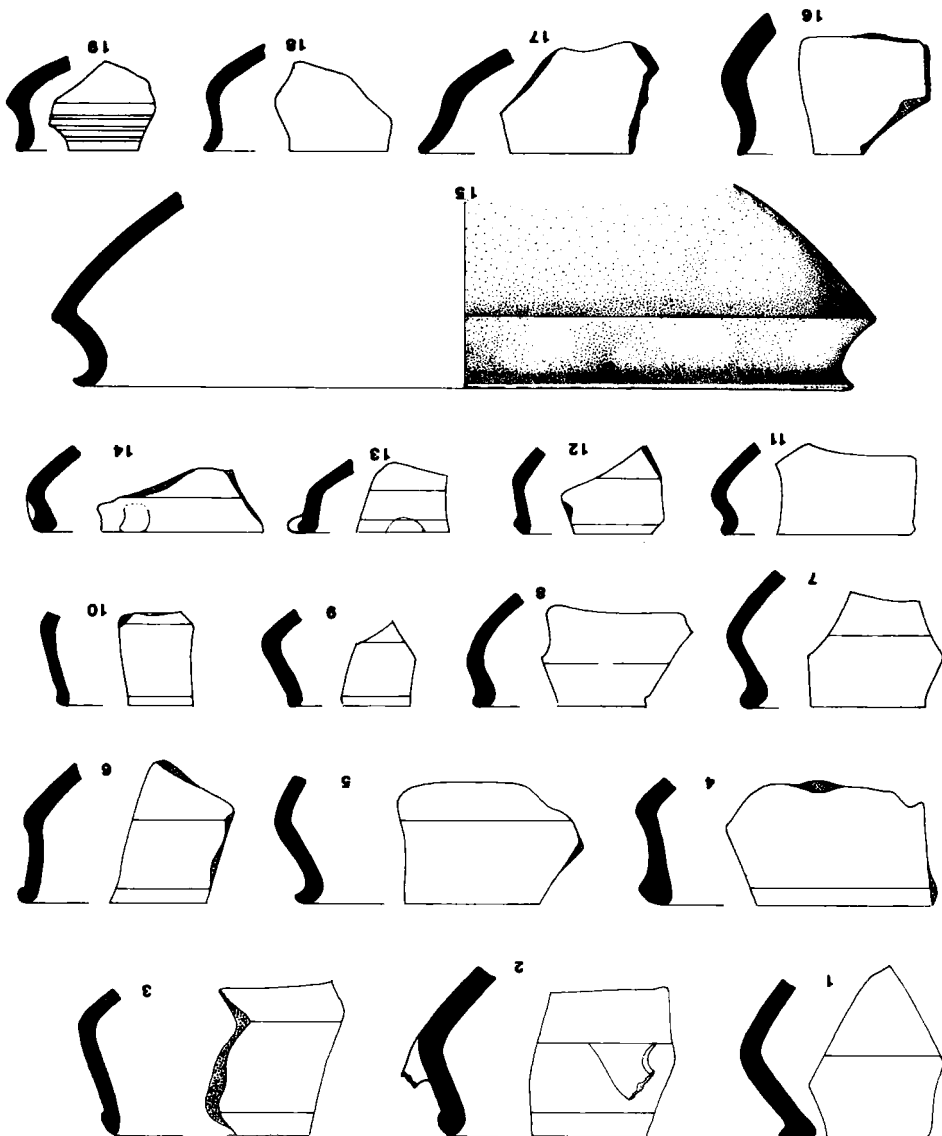
DAH 987

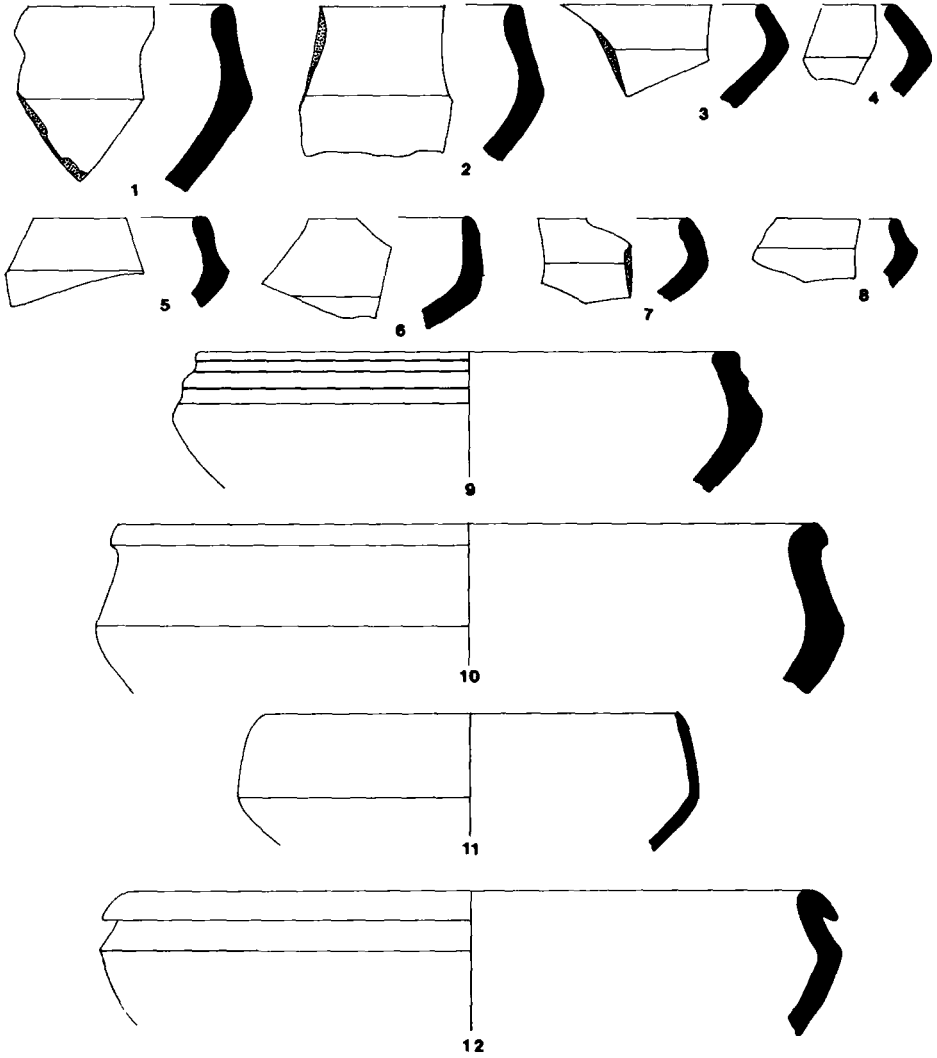
Resim : 5

Resin : 6

DAVID

0 10 CM

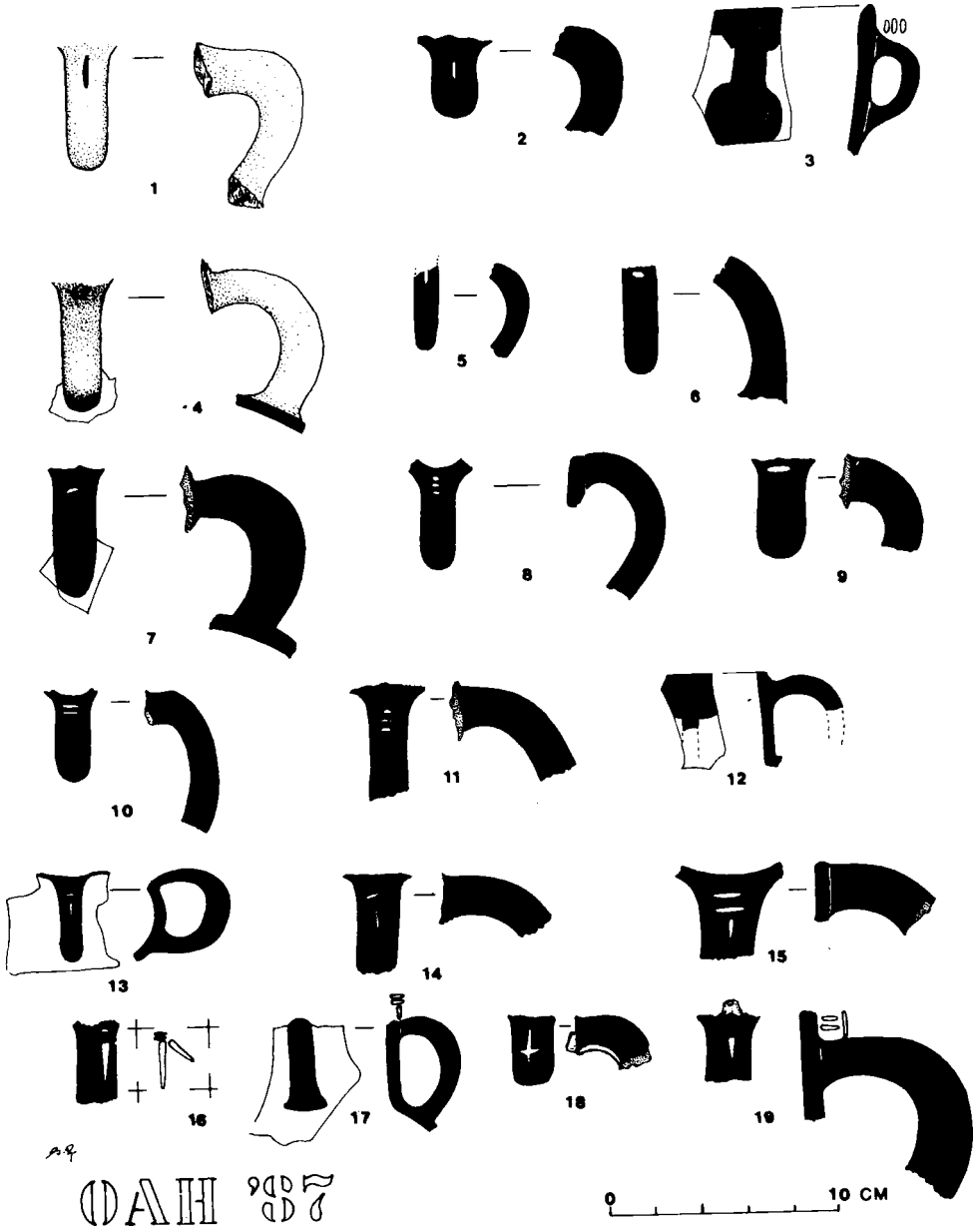

5.9.

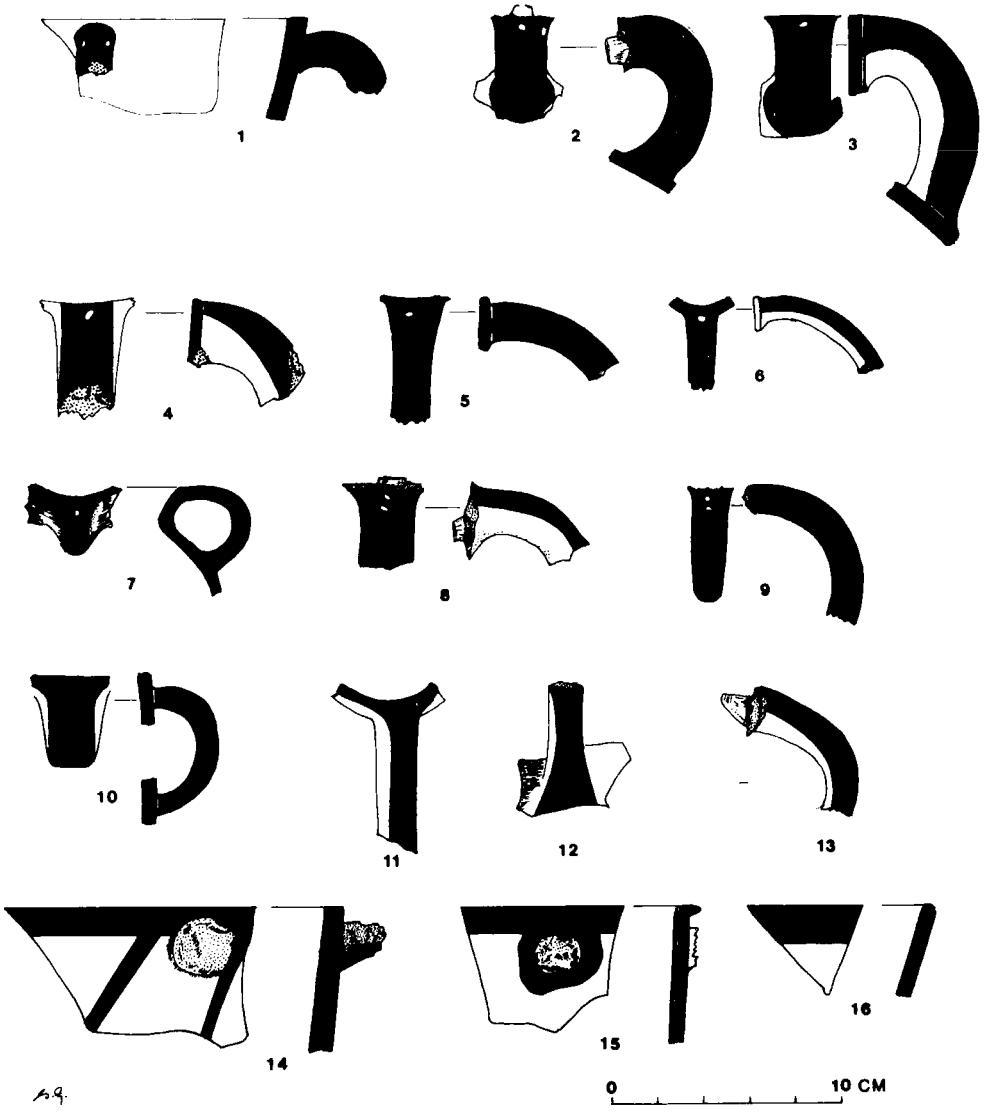
DAH 'S 7

0 10 CM

Resim : 7

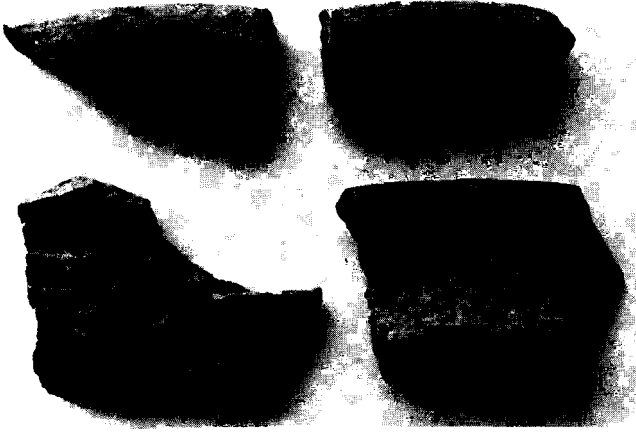

Resim : 9

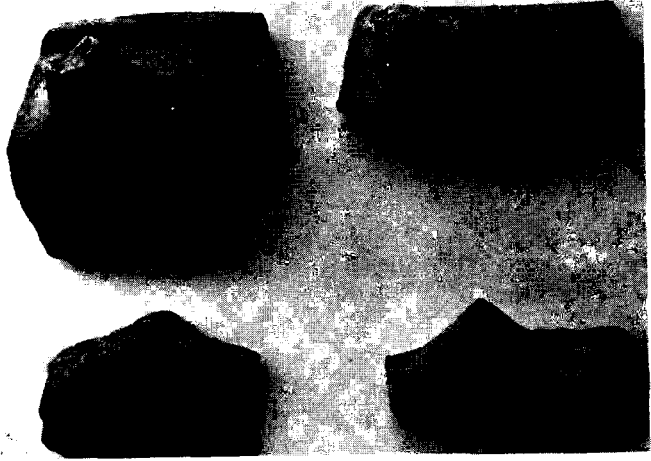

0 A III 9887

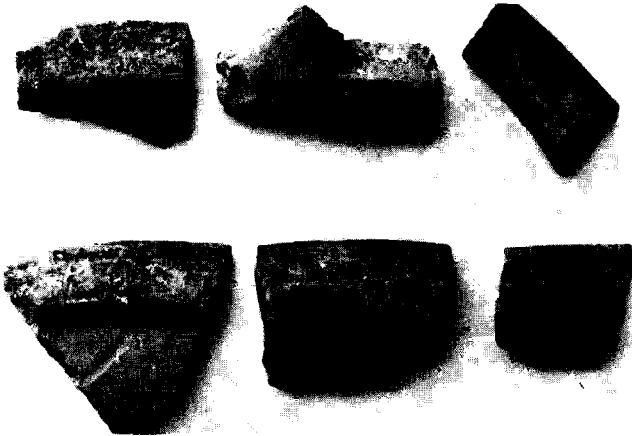
Resim : 10

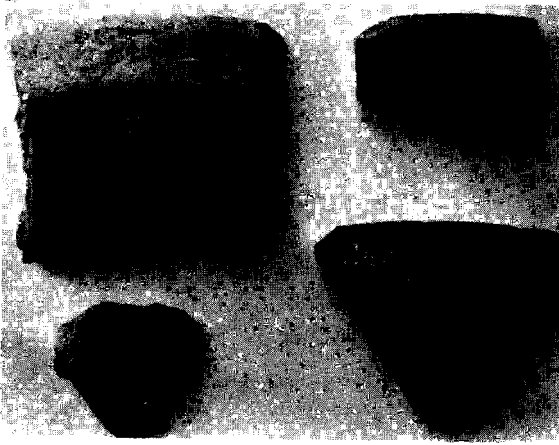
Resim : 11 — Zincirli Höyük'ten

Resim : 12 — Zincirli Höyük'ten

Resim : 13

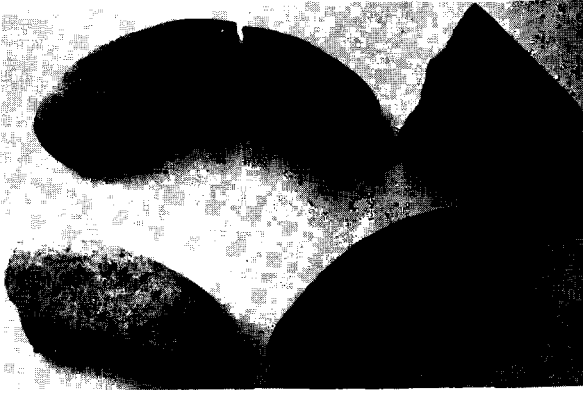
Resim : 14

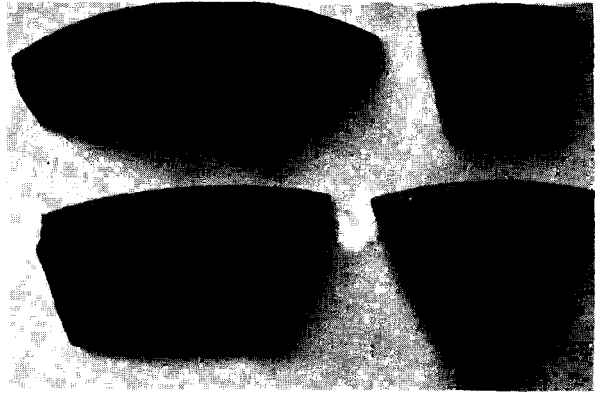
Resim : 15

Resim : 16 — Zincirli'den Orta Anadolu etkili seramik örnekleri

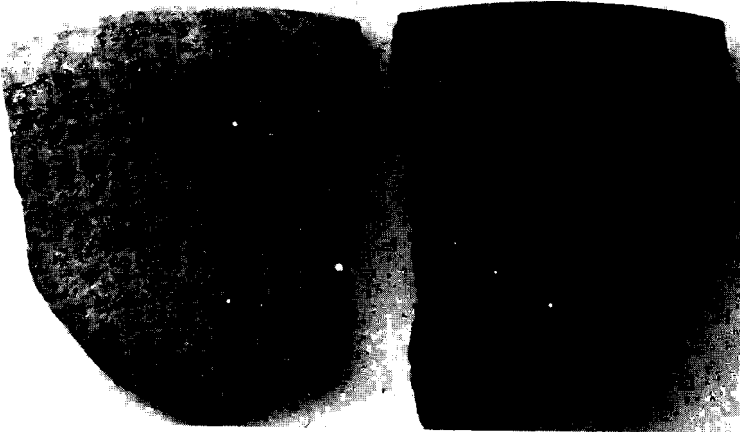
Resim : 17 — Yarım ay biçimli aletler.

Resim : 18

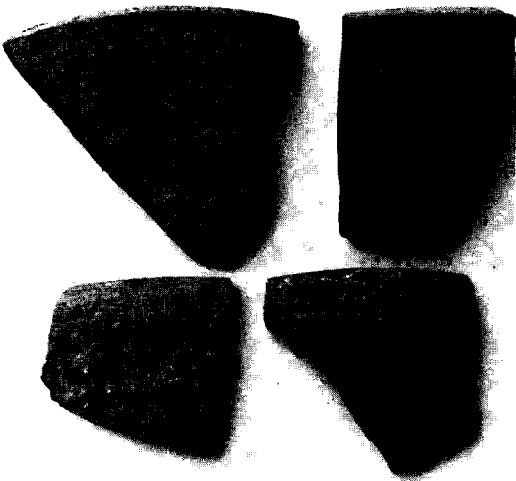
Resim : 19

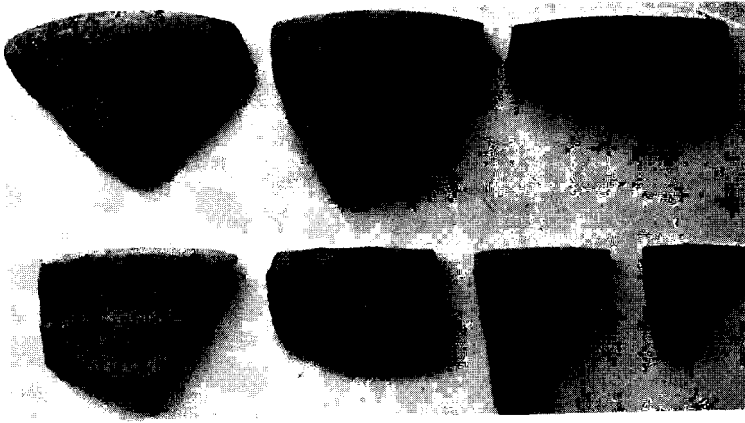
Resim : 20

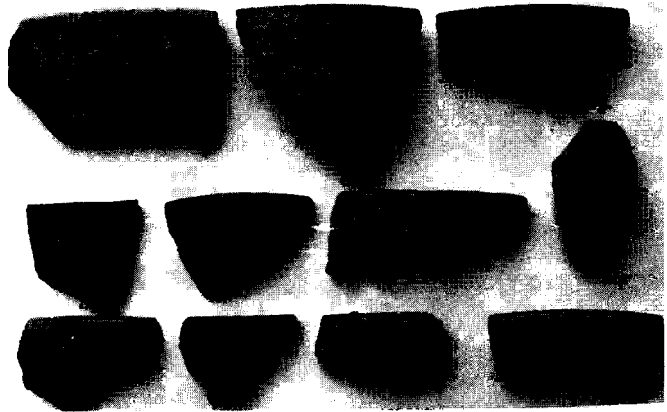
Resim : 21

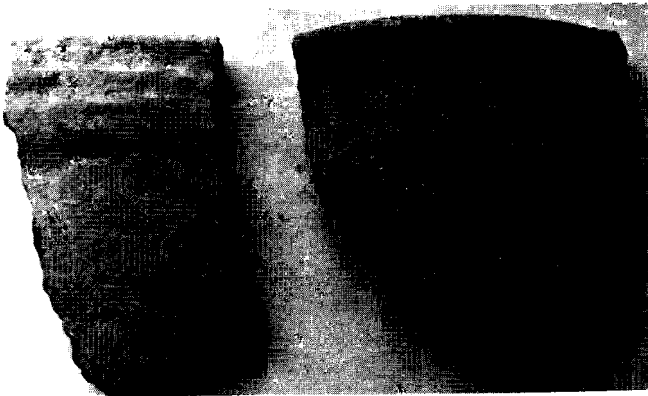
Resim : 22

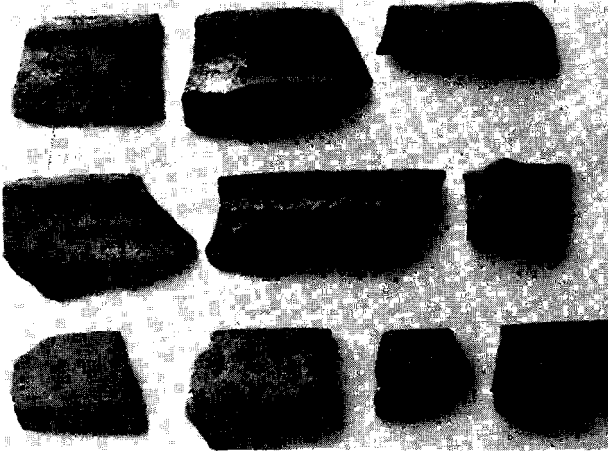
Resim : 23

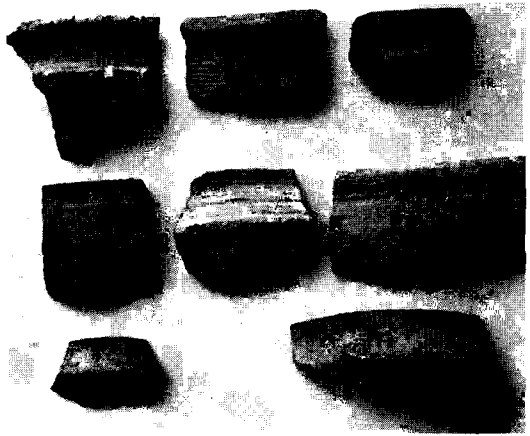
Resim : 24

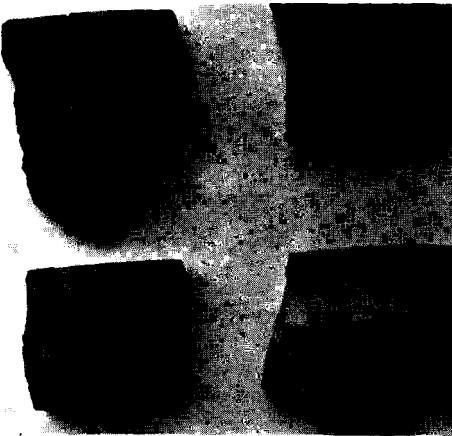
Resim : 25

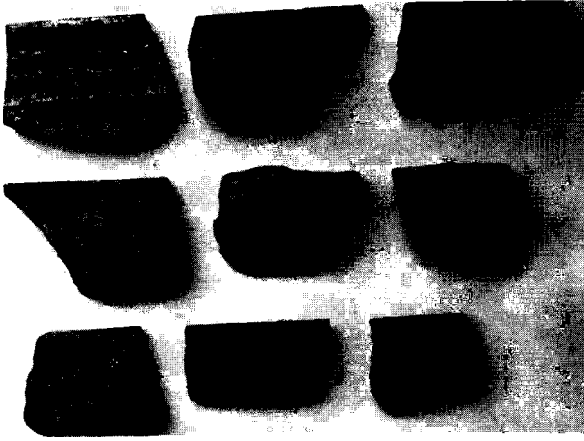
Resim : 26

Resim : 27

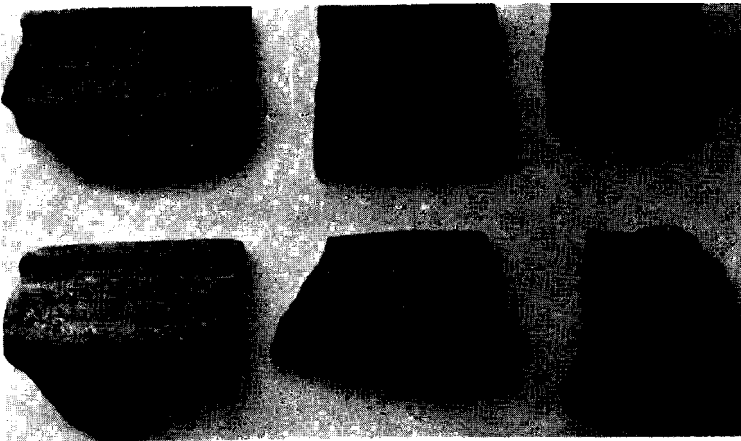
Resim : 28

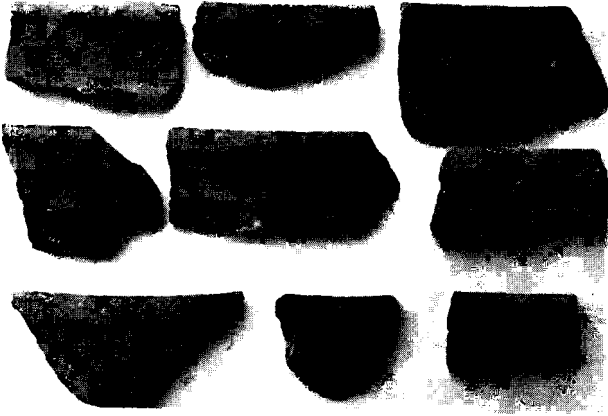
Resim : 29

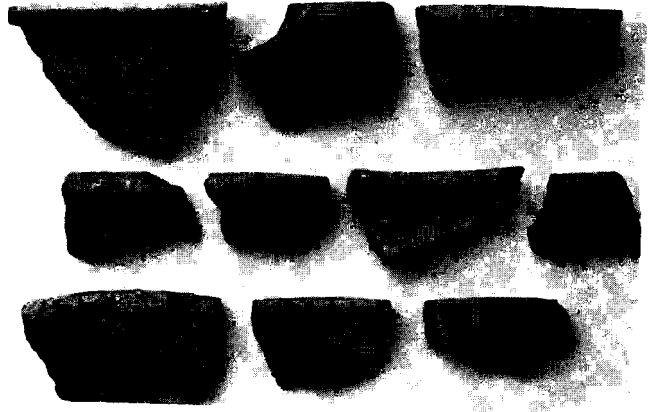
Resim : 30

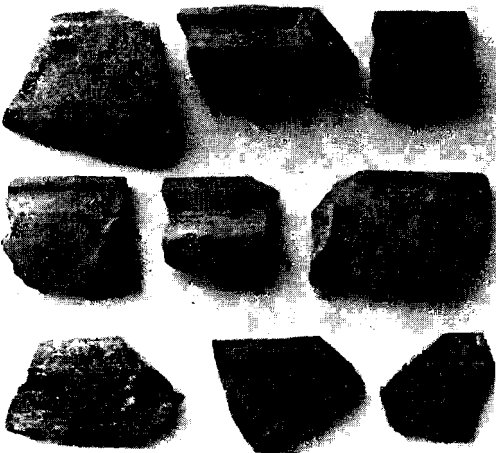
Resim : 31

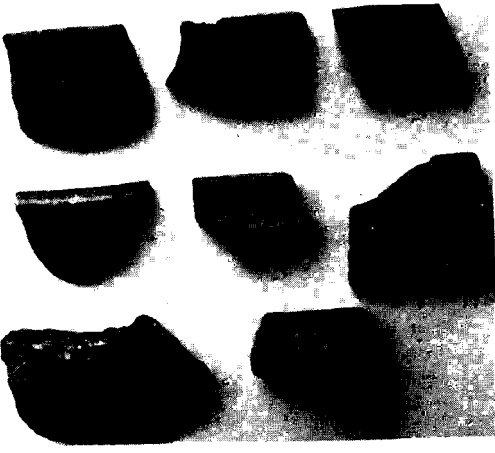
Resim : 32a

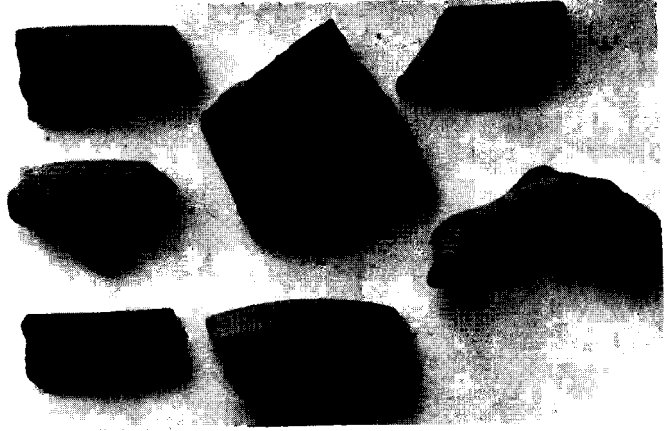
Resim : 32b

Resim : 33

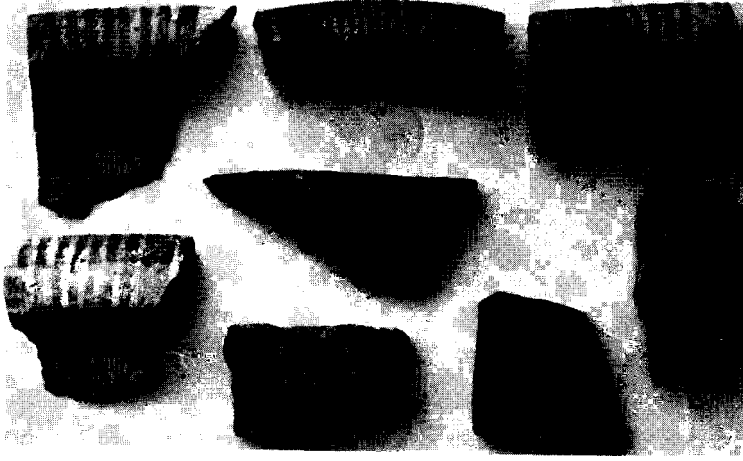
Resim : 34

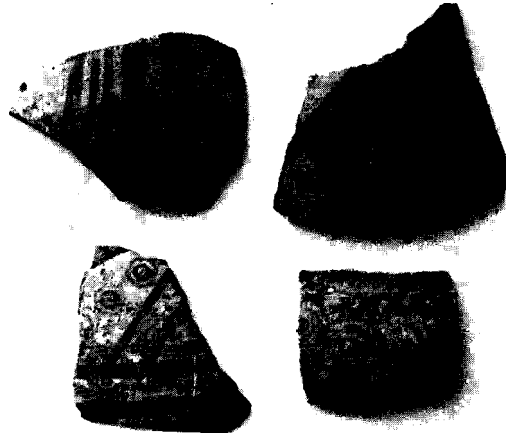
Resim : 35

**Resim : 36 -- II. Binyıl üçgen kesitli
kulp parçaları**

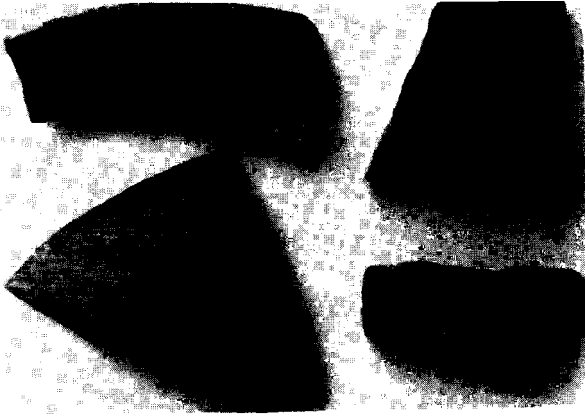
Resim : 37 — Zincirli, Demir Çağı seramiği

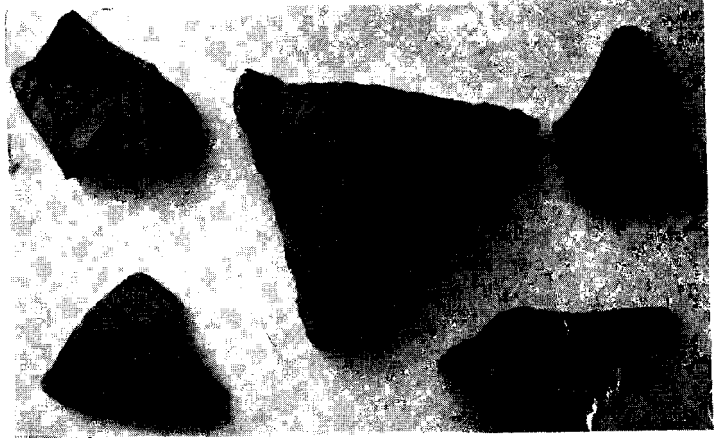
Resim : 38 — Zincirli - Gövezli Demir Çağı seramiği

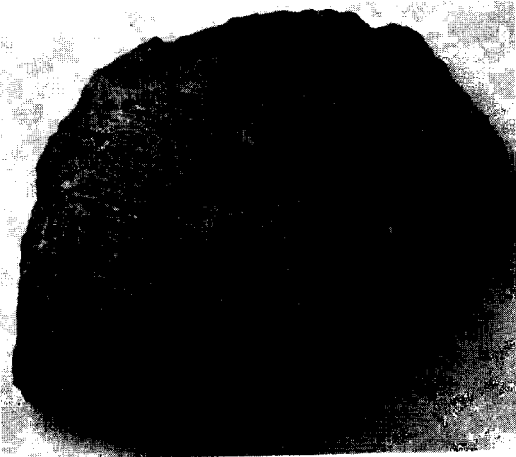
Resim : 39 — Zincirli, Demir Çağı seramiği

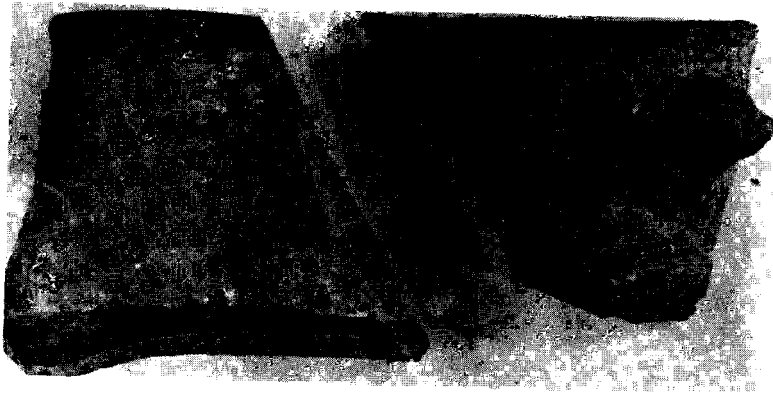
Resim : 40 — Zincirli, Demir Çağı seramiği

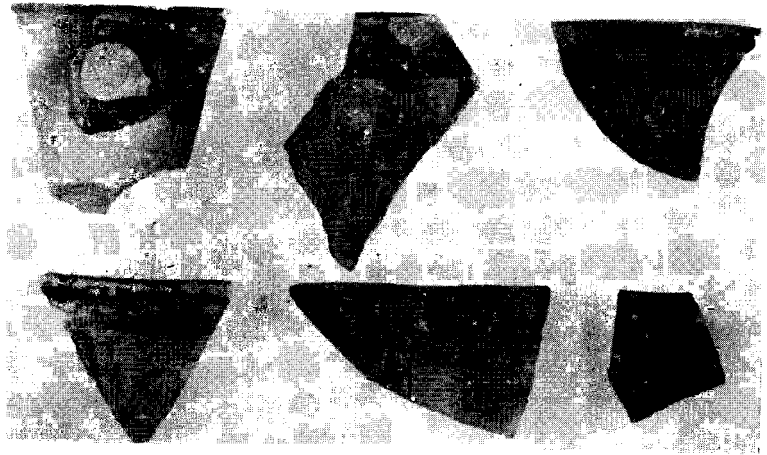
Resim : 41 — Zincirli, Demir Çağı seramiği

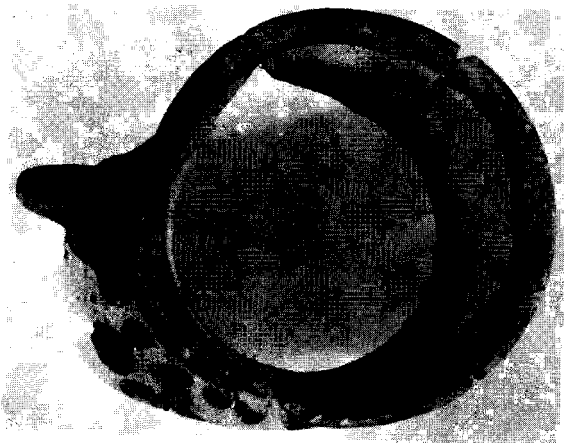
Resim : 42 — Koca Höyük'ten

Resim : 43

Resim : 44

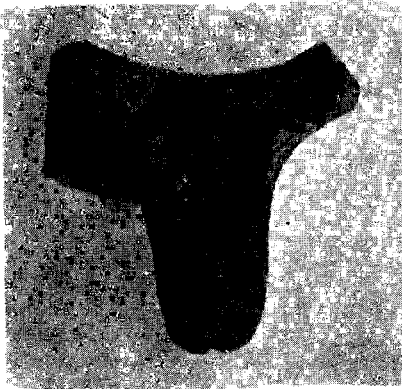
Resim : 45

Resim : 46

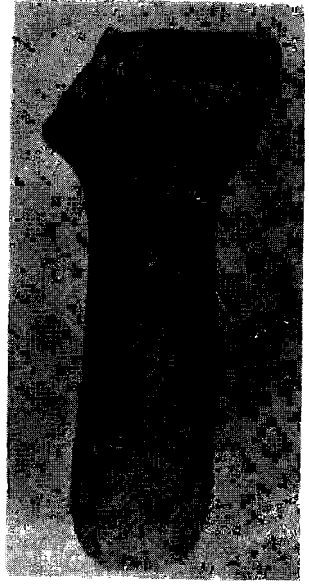
Resim : 47

Resim : 48

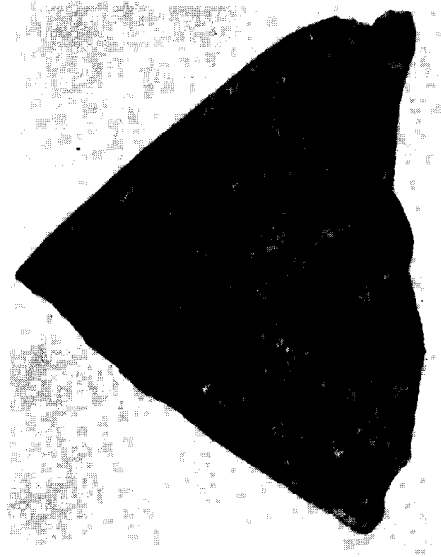
Resim : 49

Resim : 50

Resim : 51

Resim : 52

BALIBAĞI/1988 KURTARMA KAZISI ¹

Mustafa SÜEL *

Kurtarma kazımızın yapıldığı Balıbağı köyü Sariçi mevki Çankırı il merkezinin yaklaşık 20 km. doğusunda, Çankırı-İskilip karayolunun 2 km. güneyinde halen işletilmekte olan Tekel Tuzlasının 1 km. kadar kuzeyindedir. En yakın yerleşme birimi Kuşucumu 3 km. kadar kuzey-doğuda yer alan Balıbağı köyüdür.

Araştırma alanımız olan ve acilen müdahaleye karar verilen Mezarlığın, yamaçlarında yer aldığı Sariçi Vadisi, Tuzlanın hemen altında, oviden ve mevcut yollardan görülmeyen aşağı yukarı 1 km.'lik genişliğe sahip bir çöküntü vadisidir. Kazı alanımızın hemen batısında başlamakta ve önce güney-doğu daha sonra güney istikametinde ilerliyerek Kızıl-ırmak havzasına doğru gelişmektedir.

Çankırı'dan itibaren hafifçe yükselerek bu noktaya ulaşan platodan aşağı yukarı 100 m'ye yakın derinlikte görebildiğimiz vadi tabanı, tuzlu acı su derecikleriyle bölünmüştür. Bulduğumuz mevki de kuzey-doğu güney-batı istikametinde yamaç kesitlerinde de net olarak görülen bir fay hattı mevcuttur. Bu fay hattının varlığı, arazinin jeolojik yapısını tanımamız bakımından önem taşıdığı gibi, sanduka tipi mezarlarda kullanılan yan ve kapak taşları gibi mimari malzemeyi temin kolaylığı bakımından bu horizon tabakalaşma önem arz etmektedir.

Kazı alanı merkez alındığında, 5 km'lik bir çap içinde tüm bölgenin altında kaya tuzu yatakları mevcuttur. Arazi bu nedenle bütünüyle tuzlu halomorfik bir toprak yapısına sahip olduğundan kekik ve yavşan gibi ozmotik basınca dayanıklı bitkiler dışında, başkaca bir bitki örtüsü görülmemektedir.

Yüzbinlerce yıldan beri yer altına sızan sular bu tuz kayaçlarını eriterek belli noktalara biriktirdiğinden, boşalan kısımlarda yer yer çö-

(*) Arkeolog Dr. Mustafa Süel, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Teşhir - Tanzim Şubesi Müdürü.

(1) Kazı heyeti Dr. Mustafa Süel, Çankırı Müzesinden, Arkeolog Solmaz Gülşen, Genel Müdürlüğümüzden Teknik Ressam Abdullah Güneş'ten oluşmuştur. Kazının teknik ve topografik çalışmaları Desinatör Cengiz Erol tarafından yürütülmüş olup, bilimsel yol gösterecimiz değerli hocamız Prof. Dr. Kutlu Emre'ye burada bir kez daha teşekkür etmeyi görev sayıyoruz.

küntüler ve zayıf toprak örtüsünde kuvvetli erozyon izlenmektedir. Özellikle dik yamaçlarda bu erozyon kolayca gözlenmektedir.

Vadinin kuzeyinde yer alan mezarlığın tam karşısında 300 m. kadar güney-batı'da Sariçi Höyüğü yer almaktadır. Vadi tabanından takriben 70 m. kadar yükseklikte ve taban çapı 120 m. kadar olan bu höyük güney tarafı ana kayaya dayalı halde, vadi tabanından kuzey-batıya yani vadinin bitimine doğru yükselen sırt üzerinde bulunmaktadır.

Balıbağı kurtarma kazısına, gerek Çankırı Müzesi yetkililerinin, gerekse bizim çevredeki araştırma ve incelemelerimiz neticesinde Genel Müdürlüğümüzün verdiği direktifler doğrultusunda 9 Ekim 1988 tarihinde başlanmıştır.

Çalışma alanımız, olarak Sariçi Höyüğü'nün güney eteğinde yer alan ve vadide tek olan çeşmenin takriben 350 m. kadar kuzey-doğusunda kuru dere yatağının kenarındaki dik yamaç eteğindeki düzlük seçilmiştir. Burası daha önce kaçakçılar tarafından yoğun olarak karıştırılmış bir bölgedir. Bölgeyi tanırken, zaten tahrip olmuş olan bu kısım seçilerek hem buranın temizlenmesi hem de geleceğe dönük çalışmalar için bir pilot çalışma yapılması plânlanmıştır.

Mezarlık vadinin hemen hemen bitim noktasında, kuzey-doğu yamaçları boyunca uzanmaktadır. Derin sel yatakları tarafından derince oyulmuş olan bu yamaçlar 1 km. kadar bir uzunluğa sahiptir. Bu yamaçların hemen tamamının oldukça sık bir şekilde mezarlık olarak kullanılmış olduğunu görüyoruz.

Kaziya 3/AB-4/AB plan karesi içinde ve uzun kenarı kuzey-doğu güney-batı istikametinde olan 10 x 15 m.'lik bir açmada, çukurun güney kısmında bulunan ve önce erozyon nedeniyle bir kenarı açığa çıkan daha sonra da kaçakçılar tarafından tamamen boşaltılan taş lahitlerin etrafının ve içinin temizlenerek, mimarisinin tespiti ile başlanılmıştır.

Yerleşim dışında yer aldığı görülen Balıbağı mezarlığının bizim çalıştığımız kısmı tamamen Eski Tunç Çağı'na tarihlenebilmektedir. Doğrudan toprağa hoker tarzında yapılan bir örnek dışında mezarlarda iki gömme adeti görülmektedir. Bunlar sanduka ve küp mezarlardır.

Ön Tarihte Anadolu Kültürlerince daha çok kullanıldığına şahid olduğumuz küp mezarlar Alishar'ın I. nci tabakasında, Kusura'nın Kalkolitik Çağ'a verilen şehir dışı mezarlığında, Batı Anadolu'da Yortan ve Babaköy mezarlıklarında da görülmektedir. Küp mezarların kullanımının Tunç Çağı'nda oran olarak daha çok arttığını görmekteyiz.

Balıbağı mezarlığında yüzeye yakın olan gerek küp gerek sanduka mezarlar, üstten tespit edilerek soyulmuşlardır. Küplerde daha çok altın, akik, gümüş aranmış ve kırık tunç iğneler kaldırılıp atılmıştır. Yoğun

erozyon nedeniyle zaten yarı dağılmış vaziyette olan bu küp mezarlarda tam kap bulunmadığına dair bir kanaat mevcut olup, tam kapların sanduka mezarlarda bulunduğu köylülerce iddia edilmektedir.

Çalışmalarımıza öncelikle, erozyon nedeniyle yüzeye iyice yaklaşmış olan bu küp mezarların araştırılması ile başlanılmıştır. Bunlar genelde, ağızları kuzey - batı yönüne doğru hafifçe meyil oluşturacak şekilde yerleştirilmişlerdir.

Küpler bu seneki kısa çalışmamızda görebildiğimiz kadarı ile 80 - 90 cm çaplı yani geniş karınlı, çoğunluğu yuvarlak, bir kısmı ise düz veya sivri dipli, yine çoğunluğu yatay kulplu, bazıları kulpsuz, kaba hamurlu ve kötü pişirilmiş kaplardır. Küplerin ağız bir veya daha çok düz taş ile kapatılmıştır. Ayrıca gövdeyi, gerek ağız ve boyun çevresinde, gerekse küpün yattığı yönde boydan boya destekleyen taşlar görülmektedir. 90 cm. ile 125 cm. arasında tespit edilen küplerin boylarının yetmediği halde küpün alt kısmının kırılarak ölünün ayaklarının buradan çıkması temin edilmiştir.

Yukarda da belirttiğimiz gibi yüzey toprağının hemen altında bulunan bu küplerin yüksek tuzluluk, erozyon ve kaçak kazılar gibi nedenlerle ağır bir şekilde tahrip edildiği görülmektedir. Ayrıca aynı alanın tekrar tekrar kullanılması, sonradan küpün yerleştirilmesi için alanın açılması sırasında o bölgedeki mezarların büyük miktarda tahribe uğramasında bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küp mezarların altında yer alan sanduka mezarlar ise bölgede mevcut ve bilhassa vadinin bu kısmında yer alan fay kırıklarından temin edilen düzgün kalker kayalarının kenarlarının düzeltilerek dik olarak yan yana dizilmesiyle oluşmuştur. Diğer bir deyişle tabiatta düzgün dilimlenmiş olan bu kayalar kenarları düzeltilerek sandukaların yan ve üstlerinde kullanılmışlardır. Bu yılki kazı alanımızda görebildiğimiz kadarıyla sandukaların uzun kenarları kuzey - batı güney - doğu aksı üzerindedir. Uzun kenarlar bir kaç parça halinde, kısa kenarlar olan baş ucu ile ayak ucu taşları ise çoğunlukla tek parça halindedir.

Kapak taşları iki veya çok parçalı olabilmektedir. Kapakların tek parça, kalın ve dikkatli kesilmiş ve muhtemeldir ki uzak bir yerden getirilmiş olması mezar ölçülerinin büyüklüğü yerine mezara gösterilen özen ile ilgili olmalıdır. Bilindiği gibi kapakların mevcudiyetinin sebebi mezarın içini dış etkenlerden korumaktır. Dolayısıyla bazı mezarlarda özenle kalın ve düzgün kapak taşı kullanılmamış, çevrede mevcut kayalardan temin edilen ince ve kırılğan kalkerlerin bir kaç kat halinde kullanımı tercih edilmiştir. Özenle yapılmış mezarlarda, uzun ve kısa ke-

narlar kalın ve düzgün parçalarla inşa edildiği gibi, kapak taşlarında da kalın ve düzgün bloklar kullanılmıştır. Yapım olarak daha dikkatli seçilmiş malzemeden yapılanlara örnek olarak 88/7 mezarını verebiliriz. 90 x 113 ölçülerindeki bu mezarda çevirme duvarı taşları 10.3 cm. ortalama kalınlıkta olup oldukça iyi düzeltilmişlerdir. Kapak taşı yekpare olup 17 cm. kalınlığındadır. Bu mezarda iki adet silah bir adet boyun halkası (tork), iki adet küpe, iki adet saç örgü halkası, bir iğne ile hayvan dişleri bulunmuştur. Ayrıca bu mezarın hemen yanında çevirme duvarının batı kenarında bir adet mermer idole de rastlanmıştır.

Balıbağı Eski Tunç Çağı sanduka mezarları için kesin bir ölçü vermek bu gün için erken görülmektedir. 95 x 140, 45 x 136 ölçülerinde örneklerimiz olduğu gibi, 190 x 65 ölçülerinde bir başka örneğimiz de mevcut bulunmaktadır. 1988 çalışması ışığında bu konuda şimdilik şu neticeleri söyleyebiliriz; Özenle inşa edilenler, bilhassa kapak taşının düzgün ve yekpare olmasını teminen, daha derli toplu ölçülerde olduğu halde, gerek kenarlarda gerek kapakta belli ölçüde yekpare taş temin etmedeki zorluk ortadan kalktığı için diğer mezarlar daha büyük ölçülerde veya bir başka deyişle daha insan boyuna yaklaşan 80 x 170, 70 x 130, gibi ölçülerde, ve hatta iki ayrı örneğimizde olduğu gibi (88/7) 235 x 110, (88/8) 250 x 115 lik ölçülerde karşımıza çıkmaktadır.

Balıbağı sanduka mezarlarını ayrıca kare plânlılar, dikdörtgen plânlılar, bölmeli olanlar diye ayırmak mümkün görülmektedir. Bu tipler arasında bölmeli olanlara örnek olarak (88/3) mezarını verebiliriz. 110 x 235 cm. ölçülerindeki bu sandukanın batı kenarında ve ayak ucundan başlayarak 135 x 50 ebadındaki kısım içten taş levhalarla ayrılmış ve küçük bir mezar alanı elde edilmiştir.

Mezar derinlikleri ise 50 cm ile 115 cm arasında olup bugünkü elimizdeki verilere dayanarak, 60 - 70 cm'lik bir ortalama ölçü vermek mümkün görülmektedir.

Sanduka mezarlarda ölüler sağ yanlarına yatırılmış olup hediye çanak çömlek karın boşluğunda bulunmaktadır. Bacak kemiğinin bir kabın altında olduğu örnek ilgi çekicidir. Bu da bize altta kalan bacağın biraz önde olduğu ve bu pozisyonda sırtın duvara yaslandığı, altta kalan ve üstesinden daha önde olan bacağın bulunduğu kısma kap - kacağın konulduğu izlenimi vermektedir.

Balıbağı/1988 Araştırması sonuçlarına göre ölü hediyelerini üçe ayırarak inceleyebiliriz, birinci grubu pişmiş toprak malzeme olan çanak çömlekler, ikinci grubu ise madeni malzeme, üçüncü grubu da diğer malzemeler teşkil etmektedir.

Küp mezarlar satha yakın olmalarının dezavantajı ile gerek tabiat şartları gerekse insanlar tarafından şiddetle tahrip gördüklerinden, içlerine konulmuş olan hediyeler de aynı ölçüde tahrip olmuşlardır. Bu küplerin hemen tamamına yakını bilinçsizce boşaltılmış ve bu küplerde daha çok altın akik gibi malzeme bulunacağına inanıldığından içlerindeki acımasızca etrafa saçılmıştır. Ayrıca küplerin içindeki mili ayıklarken yapılan bilinçsizce çalışma, kap kaçak parçalarını veya varsa tam kapları kurtarmayı imkansız kılmıştır.

A. Çanak-Çömlekler; Tipik Eski Tunç özelliklerini hem hamur ve hemde form olarak taşıyan bu kapları ikiye ayırarak inceleyebiliriz.

1. Gaga ağızlılar; yüksek boyunlu, halka veya düz dipli, tek veya iki dik kulplu, siyah veya deve tüyü renkli olarak kendi içinde gruplandırılabilirler.

2. Çömlekler, tencereler, çaydanlık; Çömleklerin ufaklı büyüklü olanları, yanında ufki iki kulbu olanı yanında kulpsuz olup omuz üzerinde iki yarım ay şeklinde çıkıntısı olan, ayrıca karşılıklı iki üçgen kulp ve ayrıca kulplar arasında birer memecik bulunan bir diğer örnek de mevcuttur.

B. Madeni malzemeler; Bu malzemeler, çoğunlukla mezarın içinde ölünün hemen yakınında bulunmuşlardır. Ne varki mezarların alt üst olması ve çoğunlukla iskeletin-gerek küp-gerekse sandukada - mezarın bir köşesine itilmesi bu malzemelerin karmakarışık bir yığının içinde bulunmasına sebep olmuştur.

1) Madeni malzemenin içinde en kalabalık gurubu iğneler teşkil etmektedir. İğneleri tunç ve gümüş olarak ikiye ayırmamız mümkün olduğu gibi, boylarına veya formlarına göre de sınıflandırmamız mümkündür. İğnelerin boyları 8 cm'den 18.3 cm.'ye kadar değişiktir. Ayrıca bir kısım iğneler düz olarak bulunmuşken bir kısmı 90 dereceye kadar, bazıları ise 180 derece bükülmüş vaziyettedirler. Balıbağı iğnelerinin formları, başları bakımından da farklılık göstermektedir. Elimizde topuz başlı, çift topuz başlı, oval başlı, dilimli topuz başlı, haşhaş kozası görünüşlü olan, dik-dörtgen prizma başlı örnekler mevcuttur.

2) Küpeler iki ayrı tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki halka şeklinde olup, diğeri yarım ay şeklindedir.

3) Elimizde altı adet saç halkası bulunmaktadır. Çapları 1.5 cm ile 3.6 cm arasında değişiklik gösteren bu halkaların uç uca gelerek birleşenleri yanında birbiri üzerine dönen helezonvari görünüşlü olanı da vardır.

4) Metal malzeme gurubu içinde iki adet mızrak ucu bulunmaktadır. Bunlardan birinin sapı, diğerrinin ise uç kısım kırıktır.

Bir tanesi kazımız sırasında bulunmuş, diğeri aynı yerden olmakla beraber satın alma yoluyla Çankırı Müzesi'ne intikal eden iki adet mermer idol bulunmaktadır. Birbirinin hemen hemen eşi olan keman biçimli bu idoller mermer olup göz, boyun, bel ile göğüs ve göbek noktaları belirtilmiştir.

5) 1988 çalışmalarımızın önemli bir diğer buluntusu ise tunç kursur. Kursun çapı 16 cm olup ortada yer alan geyik, kursun alt kenar ortasındaki tutamak kısmından yukarı doğru koşar vaziyettedir. Kursun dairesel çerçevesinden % 40 kadarı kayıptır. Alacahöyük örneklerine çok benzeyen bu kurs sanduka mezarı üzerindeki toprak yığıntısı içinde bulunmuştur.

6) İnsitu olarak bulunan iki adet tunç bilezik oldukça kalın ve yüksek kondisyonludur. Çapları 6.7 ve 7.4 cm olan bu bilezikler yuvarlak kesitli ve halka şeklinde olup birleşme yerleri 2.3 ve 3.4 cm. birbiri üzerine binmiş vaziyettedir.

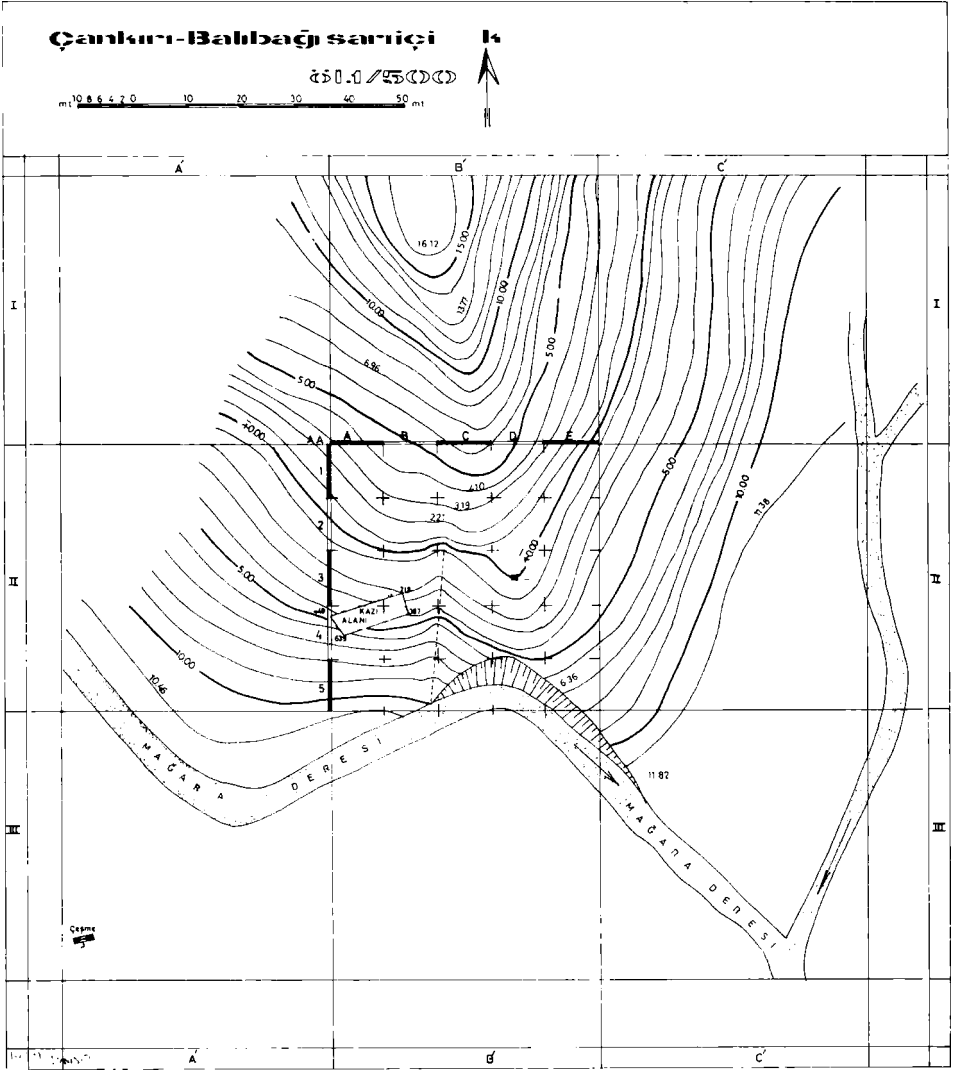
Mevcut iki adet ağırşak da pişmiş topraktır. Karın çapları 2.6 ve 2.7 cm'dir. Yükseklikleri 0.75 ve 1.6 cm'dir. Biri iç içe yivlerle diğeri ise zigzag motifleriyle süslüdür.

7) Boyun halkası 14.3 cm çapında, uçları açık halka şeklindedir. Yuvarlak kesitlidir, dövülerek ince levha haline getirilen uçlar helezon kıvrımlıdır. Bilezikler ile aynı mezarda bulunmuştur. Halka gövde de karışıklı iki adet tomurcuk bulunmaktadır.

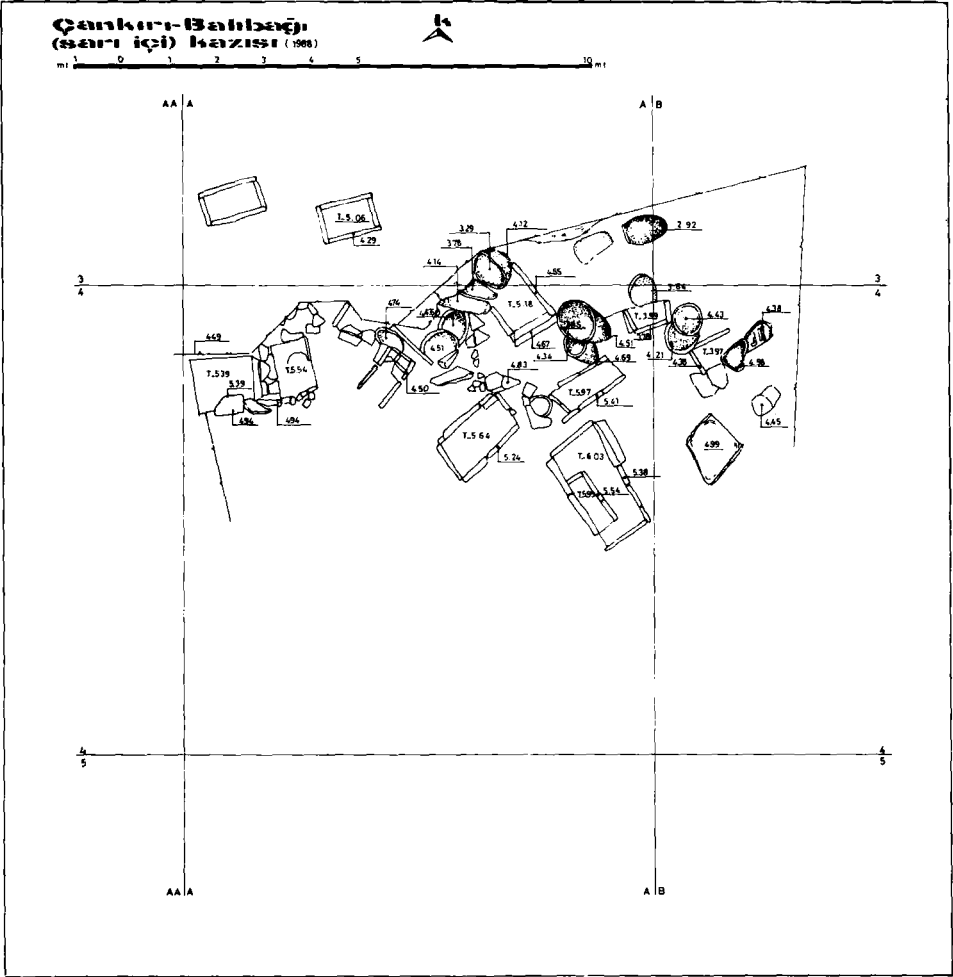
8) Bu yılki kazıda ayrıca üç adet düğme ile bir kolye bulunmuş olup bunlardan düğmeler tunç olup çapı 1 cm. olan daire şeklindedir. Altta uzunluğu 1.5 cm'ye yakın ve delikli bir sap mevcuttur.

Balıbağı/1988 çalışmaları sırasında bir sanduka mezarın dibinde bulunan ve hemen koruyucu tedbirlerle sağlamaştırılan kolyemiz akik, altın, gümüş ve değişik renkli taş boncuklardan oluşmaktadır. Boncuklar tebeşir taşı ve kalker olup aralarında değişik şekiller gösteren akikler ile kurs şeklinde iki altın, iki gümüş penez bulunmaktadır. Ayrıca ince altın safihadan bükülmüş bir adeti 10 mm, diğeri 2 mm. uzunluğunda iki parça vardır.

Balıbağı - Sariçi mezarlığında 1988 yılında gecikmiş mevsim şartları nedeniyle kısa bir çalışma yapılabilmektedir. Mezarlara bırakılan ölü hediyeleri, başta Alacahöyük olmak üzere Orta Anadolu Tunç Çağı dikkate alınarak III. binin son çeyreğine tarihlenebileceğini ortaya koymaktadır. Gerek Çankırı Müzesi'ne Balıbağı menşeli olarak satın alınan gerekse yüzeyden bulunan II. bin malzemesine henüz erişememiş bulunuyoruz. İlerdeki çalışmalarda mezarlığın bu dönemine ait buluntuları elde edebileceğimize inanıyoruz.

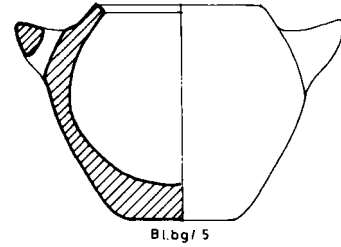
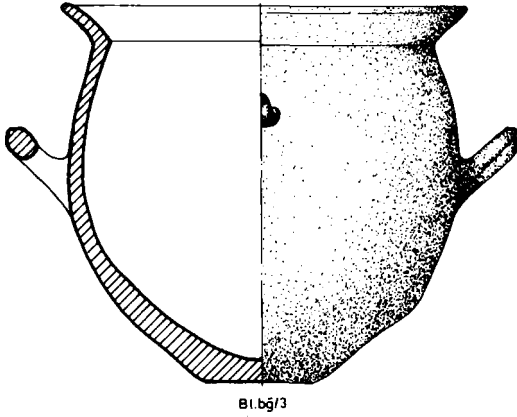
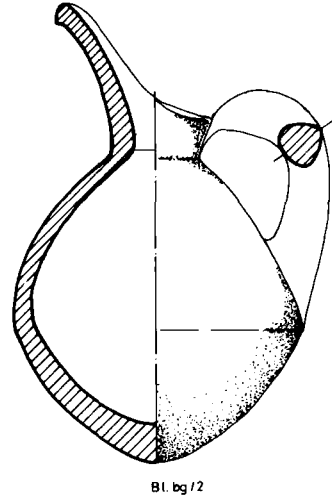
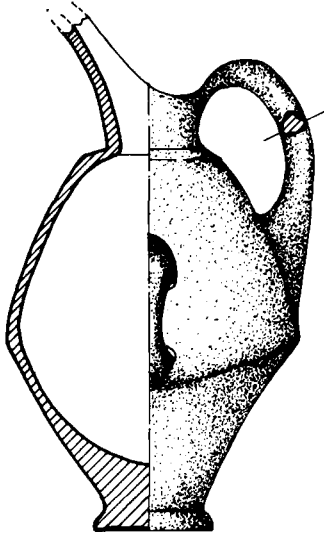

Çizim : 1

Çizim : 2

Çankırı - Balıbağı
Sarıçi kazısı 1988

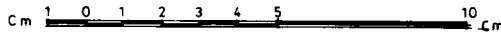
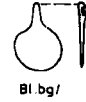
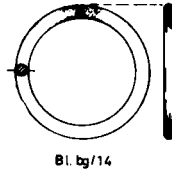
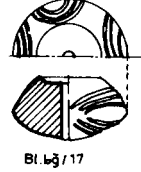
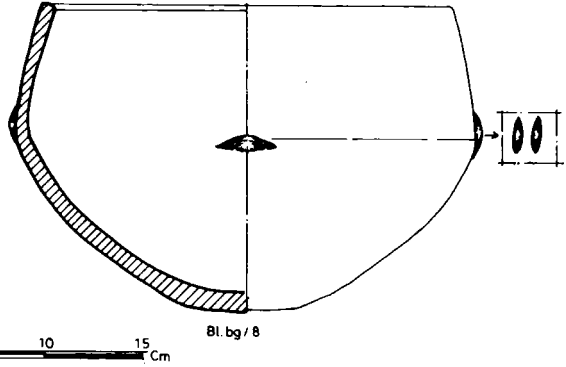
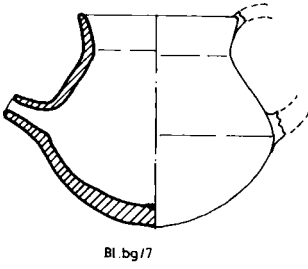
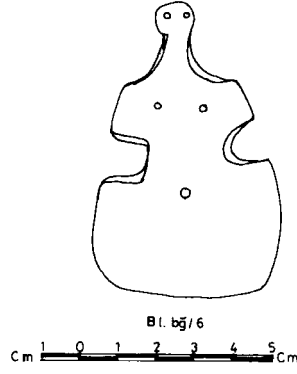
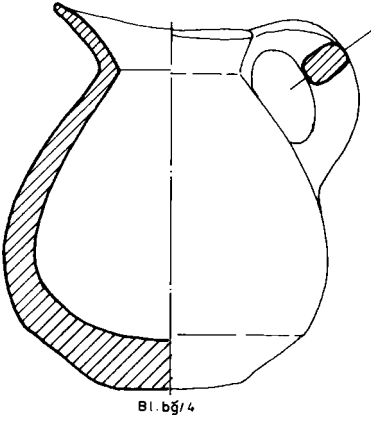

Cm 1 0 1 2 3 4 5 Cm

Cm 1 0 1 2 3 4 5 10 15 Cm

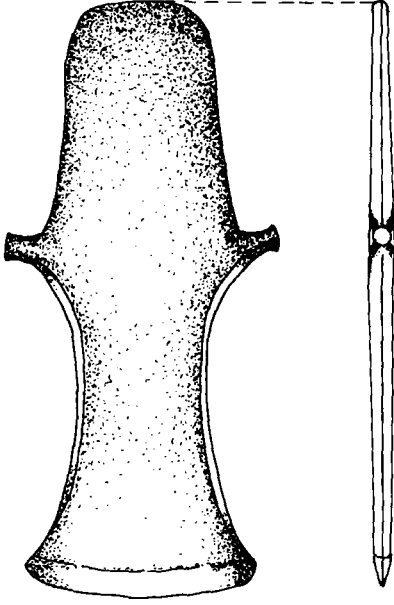
Çizim : 3

Çankırı- Balıbağı
Sarıçi kazısı 1988

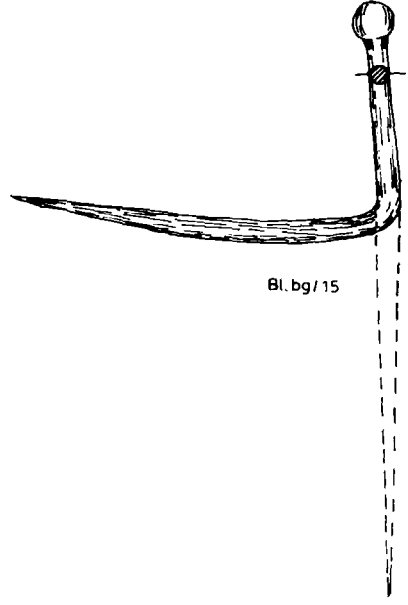

Çizim : 4

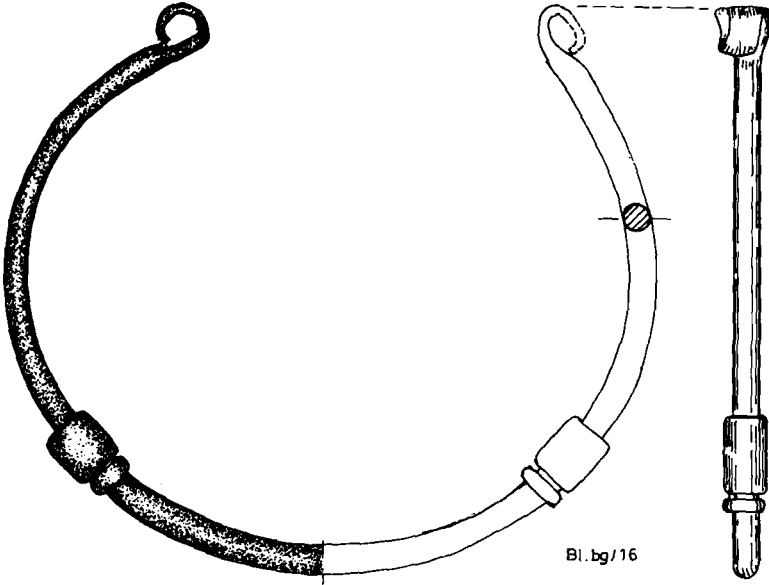
Çankırı – Balıbağı
Sarıçi kazısı 1988

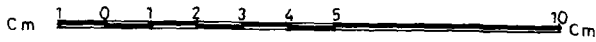
Bl. bg/9

Bl. bg/15

Bl. bg/16

Çizim : 5

Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

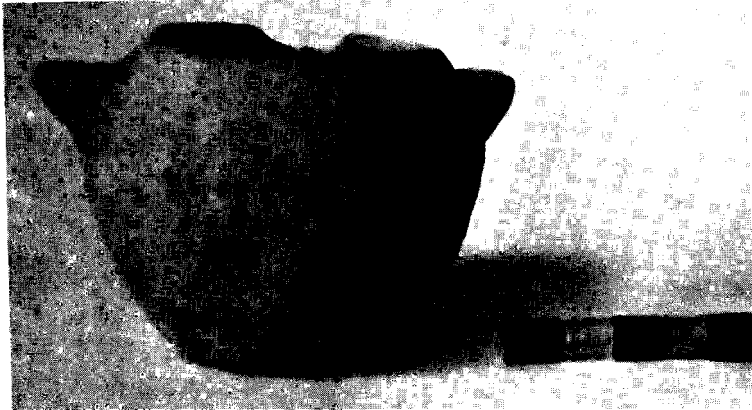
Resim : 7

Resim : 8

Resim : 9

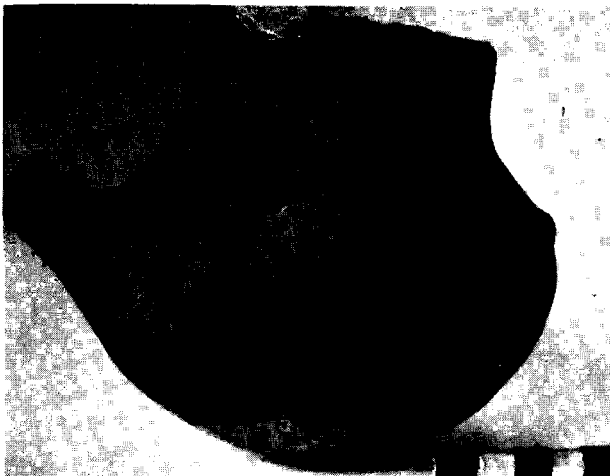
Resim : 10

Resim : 11

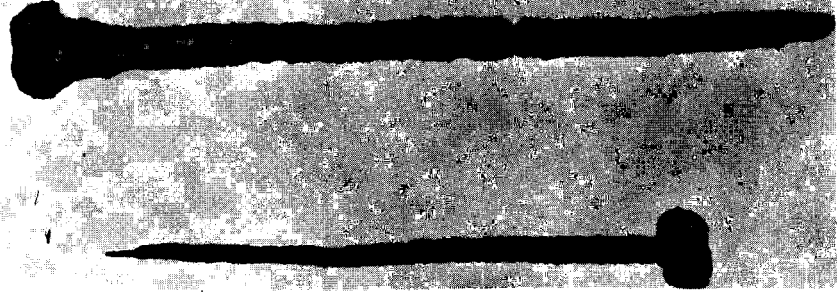
Resim : 12

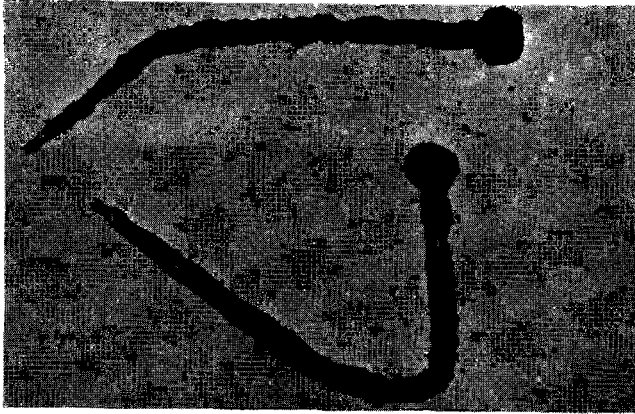
Resim : 13

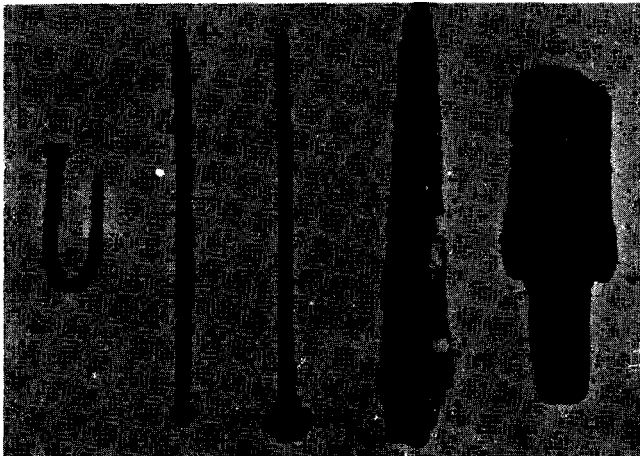
Resim : 14

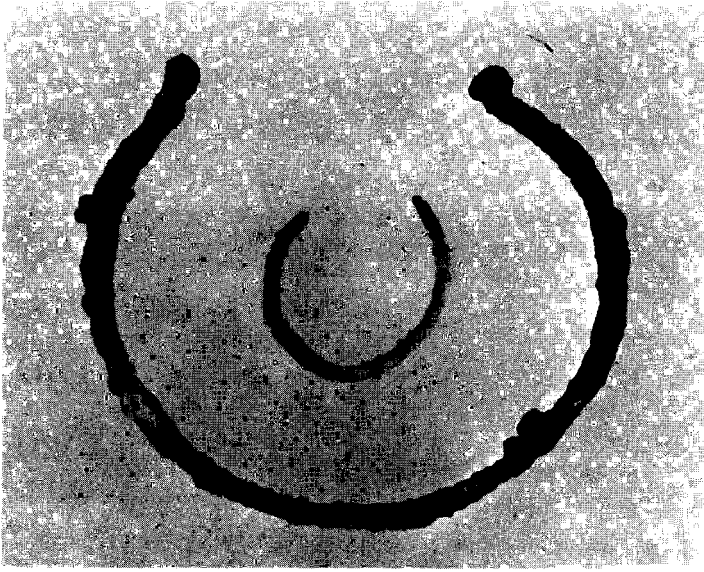
Resim : 15

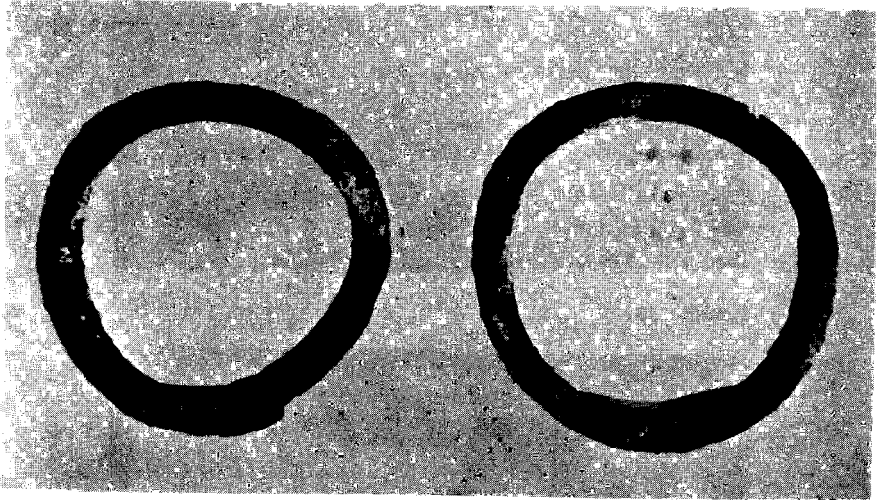
Resim : 16

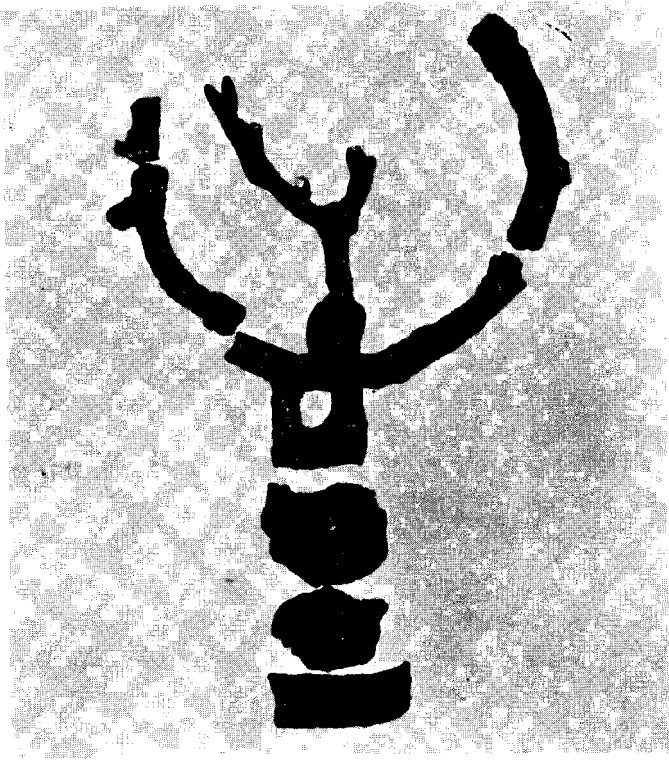
Resim : 17

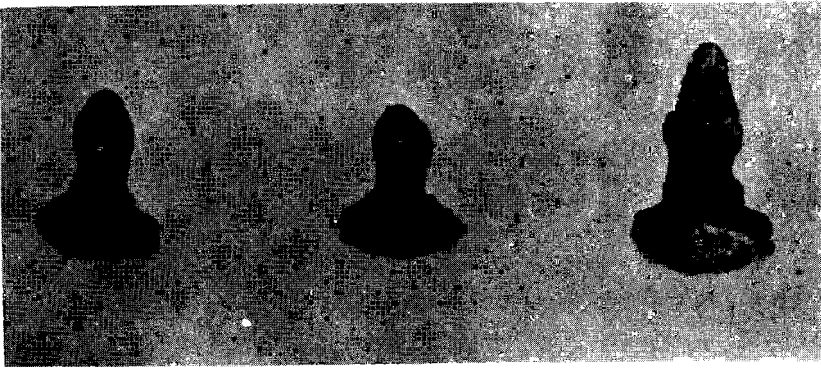
Resim : 18

Resim : 19

Resim : 20

Resim : 21

PESSINONTE : HISTOIRE ET FOUILLES

John DEVREKER *

La Pessinonte antique fut localisée à Ballıhisar près de Sivrihisar en 1834 par le français Charles Texier.

Des fouilles y furent entreprises pour la première fois par l'université de Gand (Belgique) sous la direction du professeur P. Lambrechts dans la période 1967 - 1973. Après avoir organisé trois campagnes d'études, en 1976, 1983 et 1986, le professeur J. Devreker a réussi à réouvrir les fouilles depuis 1987 avec la collaboration du Séminaire d'archéologie dirigé par le professeur J. Nenquin.

Pessinonte était le centre principal du culte de Cybèle depuis des temps immémoriaux. Bienque la tradition y atteste le culte de Cybèle dès le début du royaume phrygien et rattache au roi phrygien Midas la fondation d'un premier temple très coûteux, voire la fondation de la ville même, l'origine de la ville remonte sans doute à l'époque pré-phrygienne. Autour de ce temple se développa une «principauté sacerdotale», régie par un grand prêtre qui tirait grand profit des biens du temple. Après l'occupation de la Phrygie par les Galates dans la 2e moitié du 3e siècle après J.-C., le sanctuaire conserva toute son indépendance malgré la présence de la tribu celte des Tolistobogioi dans ses alentours immédiats.

Des liens amicaux devaient exister au moins dès 205 avant J.-C. entre Attalos I, et le grand prêtre de Pessinonte puisque c'est de toute façon par l'intermédiaire du roi pergamien que suite à la consultation des Oracles sibyllins, une ambassade romaine vint chercher en 205/4 le bétyle de Cybèle pour l'installer dans le temple de la victoire sur le Palatin et ainsi sauver Rome d'Hannibal. Les Attalides firent agrandir et embellir le sanctuaire, éventuellement en guise de compensation pour l'enlèvement de la statue cultuelle de Cybèle. Il ne subsiste plus rien de ce temple à l'heure actuelle. Il doit être complètement couvert par les maisons du village. Texier en a encore sans doute vu les fondations et des débris et il le localisa à l'Est de la mosquée actuelle.

(*) Prof. Dr. John DEVREKER, Séminaire d'Histoire Ancienne Blandijnberg 2, 9000 Gent/BELGIKA.

La correspondance secrète entre Eumenes II, puis Attalos II et le grand prêtre Attis de Pessinonte prouve que l'influence de Pergame persista dans les années 163-157/6 et indique même une dépendance politique et militaire de Pessinonte vis-à-vis de la maison royale pergamiennne.

Paradoxalement entretemps les Galates avaient réussi à pénétrer jusqu' à la plus haute prêtrise de la hiérarchie sacerdotale à Pessinonte.

En 67/6 ou 63 Pessinonte perdit sa qualité de principauté sacrée sous pression romaine en faveur de Deiotaros, tétrarque des Tolistobogioi et fidèle vassal de Rome pendant les guerres mithridatiques. C'est à son règne qu'appartiennent les soi-disant monnaies autonomes du temple.

Lorsque le royaume des Galates fut incorporé comme province dans l'empire romain en 25 avant J.-C., Pessinonte ne devint pas seulement la capitale effective des Tolistobogioi mais fut également vite transformée en une véritable cité gréco-romaine avec un propre territoire et monnayage. La ville se développa aussi en un centre commercial important, réputé pour son industrie du textile.

Le «temple-théâtre» fouillé (secteur B), directement inspiré de modèles italiques de la république, fut érigé sous Tibère ca. 32 sur le lieu où se trouvait déjà un bâtiment phrygien ou hellénistique. Il peut être caractérisé comme un «Sebasteion» où fut hébergé le culte impérial, comme une sorte de filiale d'Ancyra (Ankara). Sous le même empereur ou sous son successeur Claude au plus tard une place entourée de portiques de l'ordre ionique fut aménagée sur le terrain situé plus en bas (secteur H). Le temple construit en style corinthien présente des traces de réparations faites vers la fin ou au début du 2e siècle de notre ère, éventuellement suite à un tremblement de terre. La même catastrophe peut être à la base de la rénovation de la place qui au temps des Sévères fut nivelée et recouverte d'un pavement de grandes dalles en marbre entourant une petite construction de nature incertaine. C'est probablement au même moment que le théâtre du temple fut remblayé et qu'on construisit un escalier monumental s'élançant de l'aire des portiques au temple.

Depuis Auguste un système d'endiguement unique (secteur D) fut conçu pour maîtriser le torrent «Gallos» qui forme encore aujourd'hui l'épine dorsale du village. Il consiste en portiques (Auguste), colonnades (2e siècle après J.-C.), escaliers (avant le 3e siècle après J.-C.) et de simples murs de quai (1er et début du 3e siècle après J.-C.) dont une

section fut réparée avec des matériaux de remploi à la fin du 6e ou au début du 7e siècle. A l'extrémité septentrionale un arc monumental fut érigé dans le premier quart du 3e siècle. Le grand théâtre (secteur G) dont on peut seulement reconnaître la cavea à l'heure actuelle, fut construit ou embelli par Hadrien.

En l'an 252/3 les Goths envahissant l'Asie mineure ravagèrent e. a. la ville. Le Bas Empire nous préserve plusieurs vestiges archéologiques : un quartier de maisons non loin de l'arc monumental (secteur E) ainsi qu'un magasin aux dolia maintenant visibles au musée local; les restes d'un bâtiment de destination inconnue près de l'école actuelle (secteur F) et un énorme mur de soutènement dans l'étable d'une ferme à une centaine de mètres de notre temple. Le théâtre du temple fut couvert de maisons et d'une route de basse époque que nous avons dues démolir. Toute la zone de la stoa aussi était transformée en une agglomération de maisons et d'ateliers. Elle date de l'époque romaine tardive ou byzantine. La même incertitude chronologique se retrouve à la nécropole exhumée (secteur A) où la majorité des tombeaux à inhumation et quasiment toutes les tombes à ciste, construites avec des stèles réemployées (surtout des stèles à porte) provenant de la nécropole romaine du haut empire, datent au plus tôt de la fin de la période romaine.

Les nouvelles fouilles entreprises depuis 1987 dans le secteur communément appelé acropole (secteur I) par les voyageurs du 19e siècle, nous apprennent que cet endroit a servi de nécropole dès l'époque hellénistique et fut transformé en une forteresse et un quartier d'habitation, sans doute au début des temps byzantins. La trouvaille la plus spectaculaire est constituée par une tombe inviolée du 3e siècle après J.-C. contenant non seulement des bijoux de métal précieux mais surtout une paire de chaussures en cuir et des lambeaux de textile.

Les faits historiques connus se résument en peu de choses. En 362 en marche de Constantinople à Antioche, Julien l'Apostat, adepte fervent de Cybèle, se rendit à Pessinonte pour visiter le temple de la Magna Mater et lui faire des sacrifices. Peu après il envoya aux habitants de Pessinonte une lettre menaçante parce que deux jeunes chrétiens avaient perpétré une profanation du sanctuaire.

En 366 au cours de sa lutte contre Procope, Valens passa par Pessinonte pour y placer une forte garnison.

Lorsque Théodose divisa la Galatie ca. 400, Pessinonte devint non seulement la capitale de Galatia Salutaris (secunda) mais aussi la métropole religieuse. Ses évêques sont présents dans les listes des principaux

synodes religieux tenus dans l'empire byzantin. Nous connaissons l'existence de deux églises au début du 7e siècle : la cathédrale de Sainte Sophie et l'église des Saints Dix-mille-Anges-hors-les-murs. La date de leur construction ainsi que leur emplacement nous demeurent inconnues. Cependant plusieurs restes archéologiques en sont ressemblés au musée local.

L'évêché perdit graduellement de son importance en faveur d'Amorion et de Joustinianopolis (Sivrihisar) au cours du 9e siècle.

Nous ignorons quand précisément Pessinonte, tout comme le reste de l'Anatolie, tomba en mains des turcs. En tout cas les monnaies byzantines les plus récentes ne dépassent pas le 3e quart du 11e siècle.

PESSINUS - TARİH VE KAZILAR

Eski çağın Pessinus'ünün yeri 1834'de Fransız Charles Texier tarafından Sivrihisar yakınlarındaki Ballıhisar olarak saptanmıştır. İlk Kazılar 1967 - 1973 döneminde Prof. P. Lambrechts başkanlığında Gent Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiştir, 1976, 1983 ve 1986 tarihlerinde üç araştırma kampanyası gerçekleştiren Prof. Devreker 1987'den beri Prof. J. Nenquin başkanlığındaki arkeoloji seminerinin işbirliği ile kazılara yeniden başlamıştır.

Çok eski çağlardan beri Pessinus Kibele kültürünün en önemli merkezi idi. Kibele kültürünü Frig krallığının ilk zamanlarına, çok masraflı bir ilk tapınağın yapılmasını hatta şehrin kuruluşunu Frig Kralı Midas'a bağlayan geleneğe rağmen, şehrin kuruluşu daha eski çağlara dayanır. Söz konusu tapınak etrafında tapınak mal varlığından büyük çıkar sağlayan bir başrahip tarafından yönetilen bir «Rahip Prensiği» gelişmiştir. M. Ö. 3. yüzyılın 2. yarısında meydana gelen Frigya'nın Galat'lar tarafından işgalinden sonra çok yakında yerleşen Tolistobogioi Kelt aşiretinin varlığına rağmen tapınak bağımsızlığını korumuştur.

M. Ö. 205'ten itibaren I. Attalos'la Pessinus başrahibinin arasında dostluk bağları kurulmuştur. Zira Sibil kehanetinden sonra M. Ö. 205/4 yıllarında Roma'yı Annibal'dan kurtarmak için Palatin'deki zafer tapınağına konulmak üzere Kibele'nin heykelini almak için bir Roma heveti Bergama kralı aracılığı ile Pessinus'a gelmiştir. Bir ihtimal, Kibele kült heykelinin taşınmasına bir karşılık olarak Attalos hanedanı tapınağı büyütüp güzelleştirmiştir. Bugün, bu tapınaktan hiçbir şey kalmamıştır. Köyün evleri bu yapıyı tamamen kapatmıştır. Herhalde Texier'nin bugünkü caminin doğusunda gördüğü temellerle bazı parçalar tapınağına aitti.

II. Eumenes ve daha sonra II. Attalos ile Pessinus başrahibi Attis arasındaki gizli yazışmalar Bergama'nın etkisinin M.Ö. 163-157/6 yıllarında hala devam ettiğini hatta Bergama Krallığı'na karşı Pessinus'un bir siyasi ve askeri bağımlılığının olduğunu kanıtlar.

Buna karşılık o sırada Galat'lar Pessinus'un dini yönetiminin en yüksek kademelerine kadar yükselmeyi başaramışlardı. M.Ö. 67/6 veya 63'de Pessinus Kutsal Prenslik niteliğini yitirdi. Mitridat'a karşı savaşlar sırasında Roma'nın sadık müttefiki olan Tolistobogioi'ların Tetrark'ı olan Deiotaros Pessinus'un hükümdarı olmuştu. Tapınağın sözde özerk sikkeleri onun hükümdarlığı dönemine aittir. M.Ö. 25 yılında Galatların Krallığı Roma İmparatorluğu'na vilayet olarak katıldığında Pessinus Tolistobogioi'ların gerçek başkenti olmakla kalmamış hemen kendi bölgesi ve paraları olan hakiki bir hellen-roma şehri olmuştur. Önemli ticaret merkezi olan şehrin tekstil sanayi de ünlü idi.

Cumhuriyetin İtalya'daki örneklerinin kopyası B bölgesindeki araştırılmış «Tapınak-Tiyatro» daha önce Frig veya hellenistik bir binanın bulunduğu yerde Tiber zamanında 32 yıllarında inşa edilmiştir. Bu yapı merkezi «Ancyra» (Ankara)'da bulunan İmparatorluk kültürünün bir «Sebasteion»u olarak nitelendirilebilir. Tiber veya en geç halefi Claude zamanında H bölgesinde daha aşağıda bulunan arazide İon düzeni revaklı bir meydan düzenlenmiştir. Korint düzeni tapınakta muhtemelen bir depremden sonra I. yüzyılın sonu-II. yüzyılın başında yapılan onarımın izleri görülür. Bu aynı afetten sonra meydan yeniden düzenlenmiştir. Severler zamanında meydan düzenlenip, mahiyeti belirsiz bir küçük bina etrafında büyük mermer taşlarla kaplanmıştır. Büyük bir ihtimalle aynı zamanda, tapınağın tiyatrosu doldurulup revaklı alandan tapınağa giden anıtsal merdiven yapılmıştır.

D bölgesinde, halen köyün belkemiği olan «Gallos» çayını zaptetmek amacıyla August zamanından beri olağanüstü bir set sistemi inşa edilmiştir. Bu sistem August zamanında yapılan revakla, M. S. 2. yüzyıla ait sütun sırası, M. S. 3. yüzyıldan önce yapılan merdivenler, M. S. 1. ve 3. yüzyılın başında yapılmış, M. S. 6. yüzyılın sonu veya 7. yüzyılın başında daha önce kullanılmış malzeme ile onarılmış olağan set duvarlarından ibarettir. M. S. 3. yüzyılın ilk çeyreğinde bu setin kuzey ucunda anıtsal kemerli bir tak inşa edilmiştir.

G bölgesinde bugün sadece caveası farkedilen büyük tiyatro Hadrien tarafından ya inşa ya tamir edilmiştir. M. S. 252/3 yılında Gotlar Küçük Asya'yı işgal edip şehri talan etmişlerdi. Geç imparatorluk zamanından bize birkaç arkeolojik eser kalmıştır : - E bölgesinde anıtsal tak yakınında bir ev grubu, -köyün müzesinde bulunan dalialarla süs-

lü bir dükkan, - F bölgesinde okul yanında mahiyeti meçhul bir bina, tapınağa 100 m. uzaklıkta bir çiftliğin ahırında kocaman bir takviye duvarı. Tapınağın tiyatrosu yıkmak zorunda kaldığımız daha geç bir devre ait evlerle ve yolla kapatılmıştı. Stoa'nın bölgesi de evler ve atölyeler mahallesine dönüştürülmüştü. Sözkonusu bölge Geç Roma Devri ve Bizans Çağı'na aittir. Tarihlendirmedeki aynı zorluklar A bölgesindeki araştırılmış nekropol için de geçerlidir. Ölülerin doğrudan doğruya konulduğu mezarların çoğu ve daha önce Geç Roma İmparatorluğu Çağı'nın nekropolünde kullanılan stellerle (özellikle kapılı stel) yapılan taş bölmeli (sistli) mezarlar en erken Roma Çağı'nın sonuna aittir.

19. Yüzyıl seyyahları tarafından akropol denilen I bölgesinde 1987'de başlatılan yeni kazılar bölgenin Hellenistik Çağ'dan itibaren nekropol olarak kullanıldığını ve daha sonra muhtemelen Bizans Çağı'nın başlangıcında kale ve yerleşim merkezi olarak düzenlendiğini göstermektedir. En etkileyici buluntular M. S. 3. yüzyıla ait yağmalanmamış bir mezarda bulunan değerli madenden süs eşyaları, ama özellikle meşin ayakkabı ile tekstil parçaları olmuştur.

Bilinen tarihi olaylar pek azdır. M. S. 362 yılında İstanbul'dan Antakya'ya giden Kibele'nin sadık kulu Julien I'Apostat Magna Mater (Büyük Ana)'in tapınağını ziyaret edip kurban sunmak için Pessinus'a uğramıştır. Daha sonra iki genç hıristiyan tapınağın kutsallığına kasettikleri için Pessinuslulara tehdit dolu bir mektup göndermiştir.

M. S. 366 da Prokop'a karşı mücadele eden Valens Pessinus'ta kuvvetli bir garnizon kurmuştur.

M. S. 400 e doğru Theodose Galatya'yı bölünce Pessinus hem Galatya Salutaris (Secunda) başkenti, hem de en önemli dini merkezi olmuştur. Piskoposları Bizans İmparatorluğu'nda düzenlenen büyük dini toplantılara katılmışlardır. M. S. 7. Yüzyılın başlangıcında iki kilisenin adı bilinir : Ayasofya ve Surdışı on bin aziz melek kiliseleri. İnşa tarihleri ve yerleri bilinmemektedir. Buna rağmen birkaç parça köyün müzesinde bulunmaktadır.

M. S. 9. Yüzyılda Piskoposluğun gücü Amorion ve Justinianopolis'e (Sivrihisar) kayar. Pessinus'un hangi tarihte tam olarak Türklerin eline geçtiğini bilemiyoruz. Ama en yeni Bizans sikkeleri M. S. 11. yüzyılın 3. cü çeyreğinden daha yeni değildir.

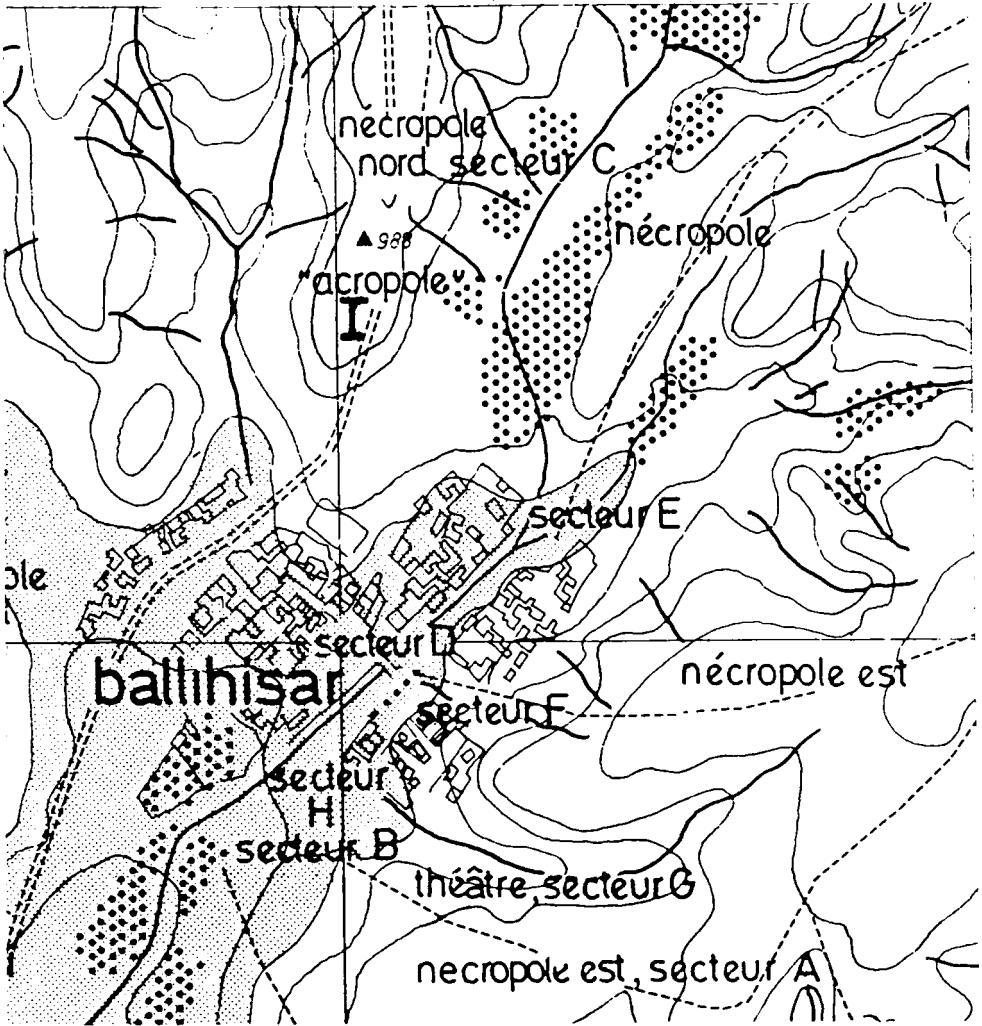

Fig. : 1

Fig. 2 — D. Piliers De L'arc Monumental

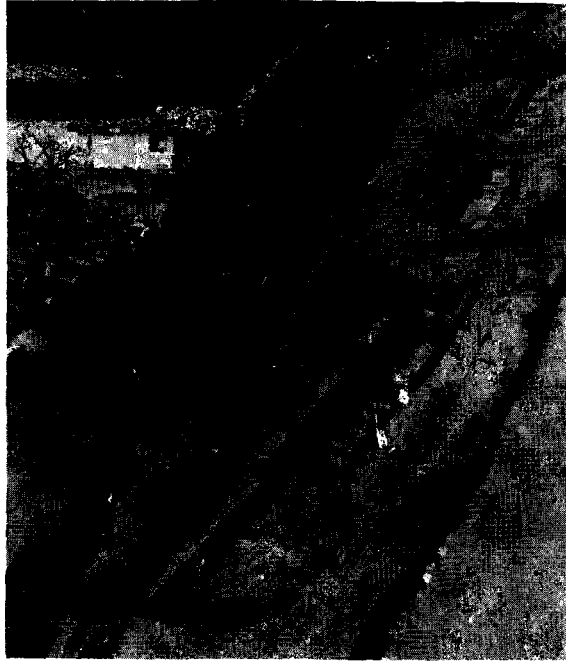

Fig. 3 — D. Système De Canalsation

Fig. : 4 — B. (Temple - Théâtre) et Stoa

Fig. : 5 — B. Théâtre (Du Temple - Théâtre)

Fig. : 6 — Tombe Inviolée Du 3e Siècle Après J. — C. À L'Acropole

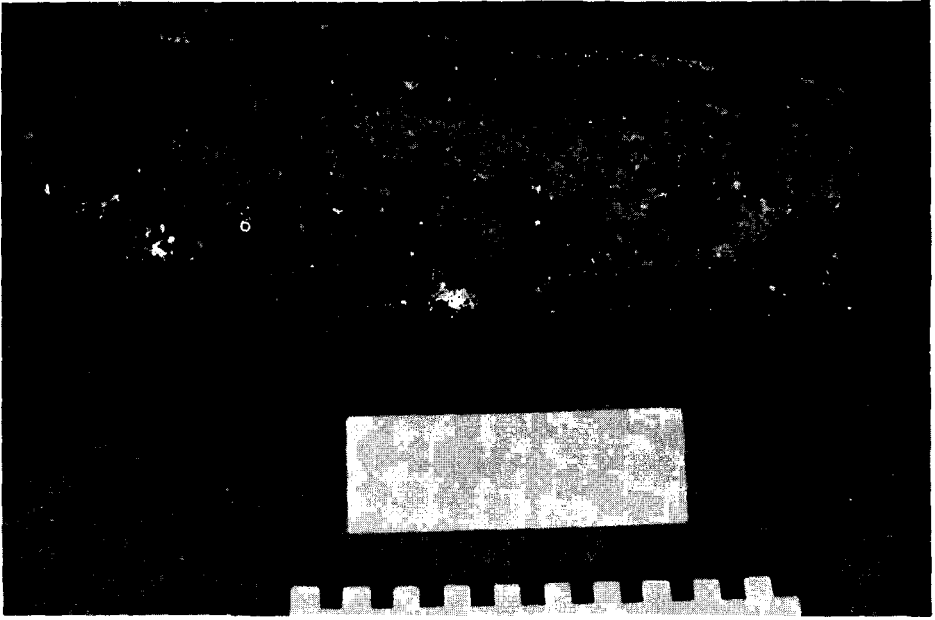

Fig. : 7 — Chaussure Provenant De La Tombe Inviolée Du 3e Siècle Après J. — C

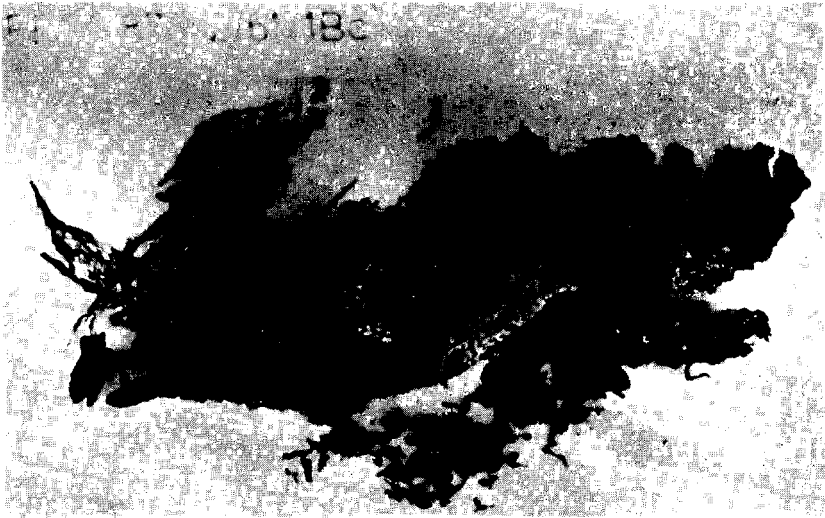

Fig. : 8 — Fragment De Textile Trouvé Dans La Tombe Inviolée

PİSİDİA ANTİOCHEİA'SI YAKININDA BULUNAN MEN KUTSAL ALANI

İsmail KARAMUT *

20. Yüzyılın başlarında arkeologlardan biraz ilgi gören fakat daha sonra neredeyse unutulmuş olan Ay Tanrısı Men'in Anadolu Arkeolojisi-nde oldukça önemli bir yeri vardır.

Geniş bir alana yayılmış olan Men kültürünün yaygın olduğu yer Frigya bölgesidir. Bu bölgede yerli halkın giysisiyle bir yerli tanrı görünümünde olan Men çok büyük ilgi ve saygı görüyordu. Frigya'da adeta baş tanrı durumundaydı. Men'e ait betimleme örneklerinde görüldüğü gibi genel olarak Frig kıyafeti olarak kabul edilen yüksek kemerli khiton ve sağ omuzu üzerinde toka ile tutturulan manto giymektedir. Ayaklarında yüksekçe potin, başında ise Friglere özgü yüksek ama dik durmayan bir başlık giymektedir. Daima sakalsız genellikle omuzlarına kadar uzun saçlı genç biri olarak gösterilmektedir¹. Tanrının en önemli ve en çok birlikte işlenen atribütleri, yarım ay motifi (ayça) ve Frigya başlığıdır. Yarım ay genellikle tanrının omuzları arkasında yer alır. Nysa ve Gordus lulia sikkeleri üzerindeki Men betimlemelerinde tanrının ayakları yanında ve altında aslanlar işlenmiştir ki bu da tanrının vahşi hayvanların da hakimi olduğuna işaret eder². Men, Anadolu sikkelerinde oldukça sık olarak at üzerinde çift yönlü balta ile betimlenmektedir. Men çok defa sağ elinde bir çanak veya çam kozalağı yahut güçlülük sembolü olan küreyi ya da Nike'yi tutar³. Sol elinde uzun bir değnek tutar ki bu genellikle ucu yapraklarla çevrili kozalak şeklindeki thyrsostur. Men'in en fazla görülen atribütlerinden birisi de boğa proformudur ve tanrı, boynuzları üzerine ayaklarını koymuş halde betimlenmiştir. Bu tür betimlemeler ile de boğanın kurban hayvanı olduğu gösterilmek istenmiştir⁴.

Men kültürünün çıktığı yer Anadolu olup hemen hemen Anadolu'nun her yerinde saygınlık görmüş ve ona tapınılmıştır⁵. Men kültü özellikle Pisidia bölgesinde önem kazanmış, Antiocheia İ. Ö. 3. yüzyıldan İ. S. 4. yüzyıla değin Men kültürünün önemli bir merkezi olmuştur⁶. Onun onuruna yapılan tapınak yıllarca saygınlığını korumuş kutsallığını yitirme-

(*) Arkeolog Dr. İsmail KARAMUT, Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Büro Müdürü.

miştir. Saldırgan kavimler bile Men'e saygı duymuş onun yerli halk tarafından sevilmesini doğal karşılayıp kendi tanrıları ile eş tutmuşlardır. Elbetteki kendisine bu denli saygı gösterilerek tapınılan bir tanrının toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamını yönlendirmesinde etkisi büyük olmuştur.

Strabon, biri Antiocheia'nın hemen yakınında, diğeri de Entiocheia civarında olmak üzere iki Men kutsal alanından söz etmektedir⁷. Yine onun anlattıklarına göre dinsel ailenin bir kolu bir kùltte diğeri ise diğerkùltte yaşıyordu. Tanrının malı mülkü belki de iki kùlt arasında bölünüyordu. Böyle bir kuruluş ise yerleşmiş rahipler takımı demekti⁸. Ramsay'a göre şimdiye değin yeri saptanamamış olan ikinci kutsal alan kentten daha uzakta ve daha eski olmalıdır. Bu ikinci kutsal alan ya Antiocheia'nın kuzeyinde Sağır köyünde⁹ ya da Eğridir gölüne (Limnai) doğru inen ve gölü eşit olmayan iki parçaya bölen kayalık bayırın üzerinde bir yerde olmalıdır¹⁰. Bütün bunlara karşın Calder ve Anderson bu ikinci tapınağın Antiocheia'nın içinde olması gerektiğini kabul etmektedirler¹¹.

Sultan Dağları'nın yüksek Karakuyu tepesinde kurulmuş olan yeni kutsal alana Yalvaç'ın güneydoğusundan yürüyerek bir kaç saatte ulaşılabilir. Kutsal alana varabilmek için Anthios ırmağını geçmek gerekir.

1912 yılında W. Ramsay, W. Calder ve M. Hadrie'nin katıldığı araştırma kurulu yerli halkın verdiği ipucu üzerine Anthios ırmağının ötesindeki tepelerde araştırma yaptı, çok geçmeden eski kutsal yolun izleri bulundu. Kutsal yolu çevrenin en yüksek tepesinin doruğuna dek izleyen arkeologlar geniş bir kùlt merkezinin kalıntıları ile karşılaştılar. Daha sonra aynı kurul tarafından başlatılan kazılarda Hellenistik Çağ ve sonrasına tarihlenen önemli buluntular elde edilmiştir.

Ramsay ve arkadaşlarının yaptıkları bu araştırmalar çalışmalarımız için çok önemli döküman ve kaynak teşkil etmiştir.

Yazıtlarda çoğu zaman bir ya da daha çok lakapla karşımıza çıkan Men için en çok kullanılan lakaplardan biri Askainos'dur. Frigya ve Pisidia bölgesinde çok yaygın olarak kullanılan bu lakabı Strabon Karakuyu tepesinde kutsal alanı bulunan Men içinde kullanmaktadır. Kùlt hakkındaki bilgilerimizin büyük bir kısmı Karakuyu tepesinde bulunan adak stelleri ve kabartmalarına dayanmaktadır.

Kutsal yol boyunca ve kutsal alanın çeşitli yerlerine yerleştirilmiş olan adak stellerinin büyük çoğunluğu kırılıp parçalanmıştır. İ. S 400 yıllarında Men kutsal alanını yıkan Hıristiyanlar birçoklarını sarmıcın içine atmışlardır.

Adak kabartmalarının çoğunun üzerinde ya da altında yazıt bulunmaktadır. Genellikle özensiz biçimde kazılmış olan harfler uzun yılların yıpratıcı etkisi sonucu zor okunmaktadır. Yazıtların büyük çoğunluğu Latince değil Grekçe yazılmıştır (Şekil : 1-2). Yazıtı okunabilen adakların hemen hepsi Men Askainos'a adanmıştır. Kiminin tek kişi kiminin bütün bir aile yada topluluk tarafından yapıldığını görüyoruz. Adakların çoğunda adama nedeni belirtilmemiştir. Büyük çoğunluğunun kalitesiz malzeme üzerinde özensiz bir işçilikle yapılmış olması adak yapan kişilerin fakir, okumamış, alt tabakadan oldukları görüşünü desteklemektedir. Kutsal alan boyunca gayet ustalıkla dikilmiş mermer adak stellerine de rastlanmaktadır.

Kutsal alanın dış duvarlarına kazılan adak kabartmaları birbirine çok benzemekte olup tek bir örnek üzerine yapılmıştır. Hemen hepsinde iki payeli akroterli naiskos şeması karşımıza çıkmaktadır. Kabartmaların hepsinin üzerinde bir ya da daha çok ayça veya ayçaya benzer nesne yer alır (Resim : 1). Yazıtlı olanlardan ayçaların sayısının çoğu kez adak yapan kişilerin sayısını gösterdiği anlaşılır.

Kutsal yoldan giderek Karakuyu tepesine ulaştığımızda gördüğümüz mimari kalıntılardan en göze çarpanı kutsal alandır. 42. 7x71. 9 m. ölçülerinde¹² tam dikdörtgen olmayan dört yanıda duvarla çevrili bu alanın içinde tümüyle yıkılmış olan bir yapının çevreye dağılmış taşları görülmektedir (Resim : 2). Tapınak olduğu kesin olan bu yapı alanın tam ortasında yer almayıp kuzey ve doğu temenos duvarlarına daha yakın yerleştirilmiştir. Temenos duvarlarında olduğu gibi koyu gri renkli kolay işlenir tepenin güney eteklerinden yontulduğu sanılan taşlar kullanılmıştır. Temelde ve duvarların alt kısmında bu yerli taş görülmektedir. Üst yapıdan hiçbir şey kalmamıştır. Mermerden yapılmış olması gereken üst yapının bütün taşları daha sonraki devirlerin yapılarında kullanılmak üzere götürülmüştür. Bunlardan birkaç parça, kutsal alanın aşağısında yer alan küçük kilisenin yapımında kullanılmıştır. Bazı parçalar ise Yalvaç'a kadar taşınmış çağdaş yapıların temellerinde kullanılmıştır.

Tapınak, Miletos, Priene ve Keramos'da tipik örneklerini gördüğümüz gibi teras şeklinde bir platform üzerine yerleştirilmiştir.

Bu şekilde yapılmasındaki amaç onun kutsallığının pekiştirilmesi fikrinden kaynaklanmaktadır. Geniş bir platform üzerine yapılmış bir tapınak toplumun yaşama ünitelerinin dışında ama koruyuculuğunu ve egemenliğini duyurabileceği bir yere yerleştirilmiş olmaktadır. Yalnız güneybatı tarafında görülen krepidoma, bugün oldukça harap ve eksiktir (Resim : 3). Basamak sayısı 9 dur. Basamakların orjinal ölçüleri ve

nasıl düzenledikleri bazı yerlerde açıkça görülmektedir. Basamak derinliği 35 cm. yükseklik 25 cm. dir (Kesit : 1)¹³. Tapınağın temel duvarları, hatta yer yer sella duvarlarının bazı kısımları ayakta. Hemen hemen sella büyüklüğünde olan opistodomosun nasıl sonuçlandığı belli değil. Bunlara bakarak tapınağa ait bazı ölçüler çıkarmamız mümkün olmuştur (Plan : 1). Tapınağın dıştan dışa eni 7. 90 m. Sella'nın iç ölçüleri 6.40 x 7.85 metredir. Kuzeybatı yöndeki cephede yan duvarların çıkıntısı 2. 50 metre, bunlar arasında olasılıkla 75 cm. çapında iki, daha önde de dört adet sütun var. Tapınağın duvar kalınlığı 75 cm. (Kesit : 2). Tapınak sahasında bulunan bir sütun parçasından (Resim : 4) sütun gövdelerinin iyon nizamında kanalürlerle yivlendiği anlaşılıyor. Duvarlarında kullanılan kesme taş blokların mekik biçiminde ahşap kenetlerle birbirine bağlandığı dikkati çekiyor. Elimizdeki bütün bu verilere rağmen bu alanda kazı yapılmadıkça tapınağın hangi tipde bir plana sahip olduğunu belirlemek olası değildir.

Tapınağın Men Askainos'a ait olması çok doğaldır. Çevrede bulunan yüzlerce adak stelinde görülen iki payeli üçgen alınlıklı küçük naiskosun kutsal alanın ortasında duran Men Askainos Tapınağı'nı betimlediği güçlü bir olasılıktır (Şekil : 1-2). Tapınak şehir için yapılmıştır. Şehirle yakın ilişkiler içindedir. Kentin kalıtsal din anlayışını biçimler ve şehirsiz görkemliliğin ve kutsallığının simgesidir. Her nasılsa şehirden bağımsız olarak varlığını sürdürmüştür. Bu tapınak muhakkak ki tanrının temsilcileri olarak onun dünyadaki mallarını yöneten dinsel aile ya da ailelerin kontrolü altındadır.

Kutsal alanın dışında güneybatı duvarına paralel olarak 11 m. uzakta duran bir başka yapının kalıntıları vardır. Zamanımıza ancak temel taşlarıyla gelen bu yapıyı Ramsay, üyeliğe kabul töreninin yapıldığı salon olarak isimlendirmiştir¹⁴. 16.2 x 13.7 m. ölçüsündeki salonun kapısı doğuda, güney köşeye yakın bir yerdedir. Yapının büyük bir kısmı inşa edilmiş diğer kısmı doğal kayadan oluşmuştur.

Yapı topluluğunun diğer bir bölümünü de kutsal alanın kuzeyinde yamaçtan 50 m. kadar aşağıda bir tiyatro oluşturur. At nalı biçiminde olan tiyatronun kuzey tarafı açık bırakılmıştır. Seyircilerin oturması için taş yapı yerine doğal yamaçlara biraz şekil verilmeyle yetinilmiştir.

Tiyatronun hemen arkasında büyük çok odalı gösterişli olmayan bir yapı daha bulunmaktadır. Bunu rahiplerin evi olarak tanımlayan Ramsay'a göre bu yapı tiyatrodan daha eskidir. Burada ikiye ayrılan kutsal yolun bir kolu kutsal alana, bir kolu da rahipler evine gider. Buradan aşağı yukarı 100 m. güneydoğuya geçerek karşılıklı tepelerde kurulmuş iki küçük kült evine rastlanır.

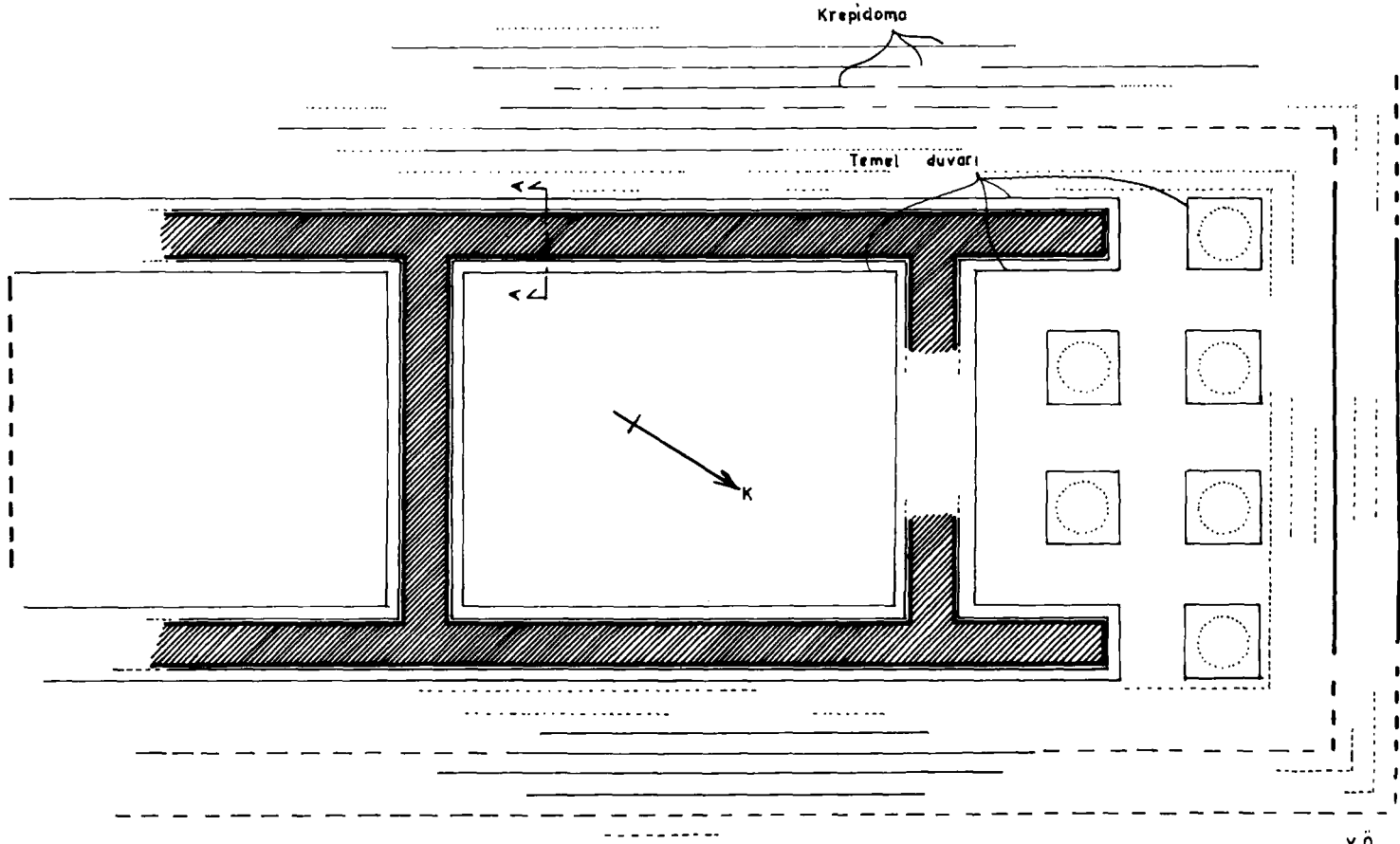
Tiyatrodan 150 m. aşağıda Men kültünün yıkılmasından az sonra yapılan kilisenin temelleri görülmektedir. Tepede böyle bir kilisenin yapılması kutsal yerlerin kalıcılığını ve kültürel etkileşimi göstermesi bakımından çok önemlidir.

Kazı araştırmalarıyla yeri kesinlikle saptanmış olan tek Men kült alanı Karakuyu tepesindeki bu hierondur. Anadolu arkeolojisi o kadar geniş, araştırılıp incelenecek yerler ve konular o kadar çok ki birçok antik yerleşim yerleri halen incelenmek üzere beklemektedir. Pisidia Antiocheia'sındaki Men Askainos kültü de 19. yüzyılın sonlarından başlayarak 1930 yıllarına değin araştırılmış daha sonra neredeyse unutulmuştur. Sadece Ramsay'ın kült hakkındaki çalışmaları ve bol sayıda yayımladığı makaleler sayesinde Men hakkındaki bilgilere sahibiz. Araştırmamızın amacı eski çalışmaları derleyip toplamak ve az da olsa İ. S. 4. yüzyıla dek Pisidia Antiocheia'sında halkın ibadetine konu olan Men Askainos kültünü tanıtmaktır. Tapınak hakkında ayrıntılı bilgiler vermekle daha sonra yapılacak olan araştırmalara katkılarımızın olacağı düşüncesindeyiz. Kutsal alanda yapılacak yeni bilimsel çalışmaların bölgenin tarihini aydınlatacağı ve Anadolu arkeolojisine önemli katkıları olacağı kanısındayız.

BİBLİYOGRAFYA

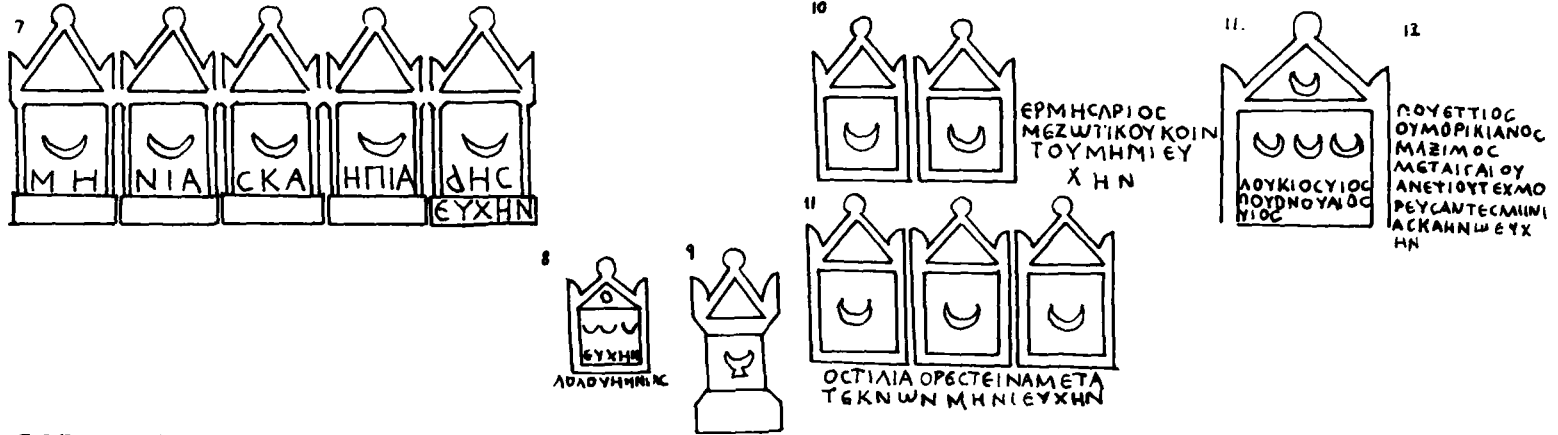
- (1) Afif Erzen, «Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında» «Belleten» C. XVII, sayı 65, Ankara, 1953, sh. 4, 5.
- (2) RE, XI/1, 1931, sh. 696 (Lesky).
- (3) RE, a. g. e., sh. 696.
- (4) RE, a. g. e., sh. 696.
- (5) RE, a. g. e., sh. 690.
- (6) RE, a. g. e., sh. 692.
- (7) Strabon, Geographika, XII, 557.
- (8) Barbara Levick, «Roman Colonies in Southern Asia Minor», Oxford, 1967, sh. 86.
- (9) Barbara Levick, «The Table of Men» «JRS», XCI, 1971, sh. 83; RE, a. g. e., sh. 692
- (10) W. M. Ramsay, «Studies in the Roman Province Galatia: 11. Dedications at the Sanctuary of Colonia Caesarea» «JRS», VIII, 1918, sh. 113.
- (11) RE, a. g. e., sh. 692.
- (12) Burada verilen ölçüler 1912 yılında Ramsay tarafından alınmıştır. (JRS, 1918, sh. 115).
- (13) Tapınağın kesitleri ve ölçüleri kutsal alanı 1980 yılında birlikte incelediğimiz Sayın Prof. Dr. Yılmaz ÖNGE tarafından alınmıştır. Kendilerine ve bu inceleme gezisine katılarak yardımlarını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Ramazan ÖZGAN'a da teşekkür ederim
- (14) W. Ramsay, a. g. e., sh. 114.

NOT: Bibliyografya içinde verilen kısaltmalar «Archaeologischer Anzeiger 1979» dan alınmıştır.

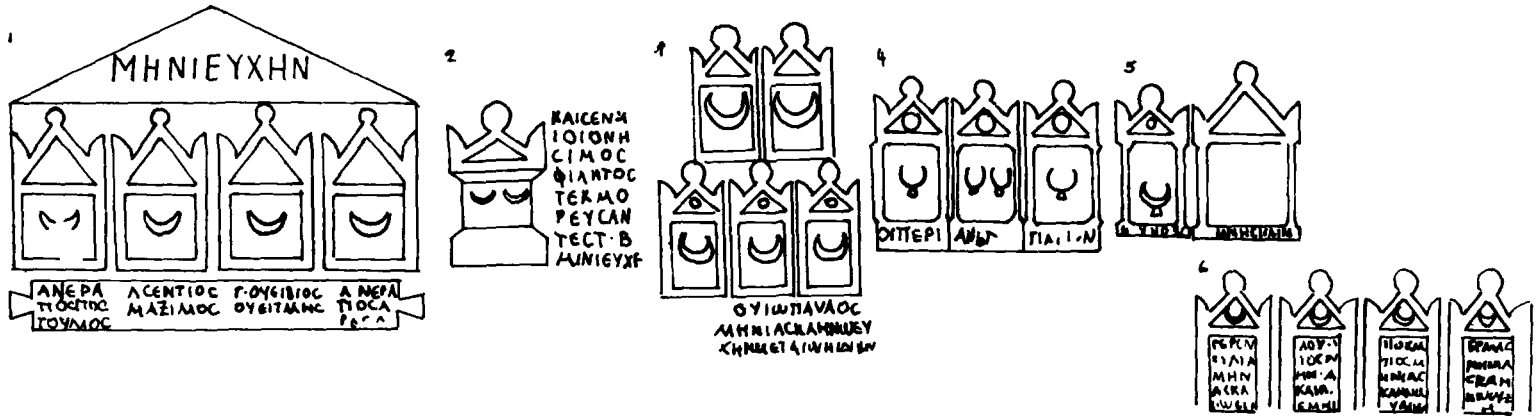

YALVAÇ (ANTIOCHIA IN PSIDIA) - MEN MABEDİ PLÂNI (Kısmi restitüsyon)
ölç: 1/100

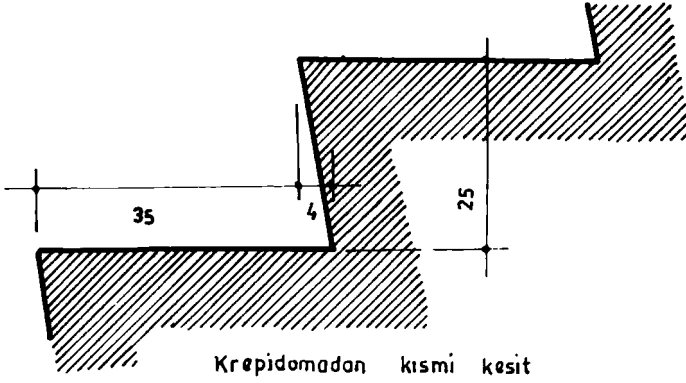
Y.Ö

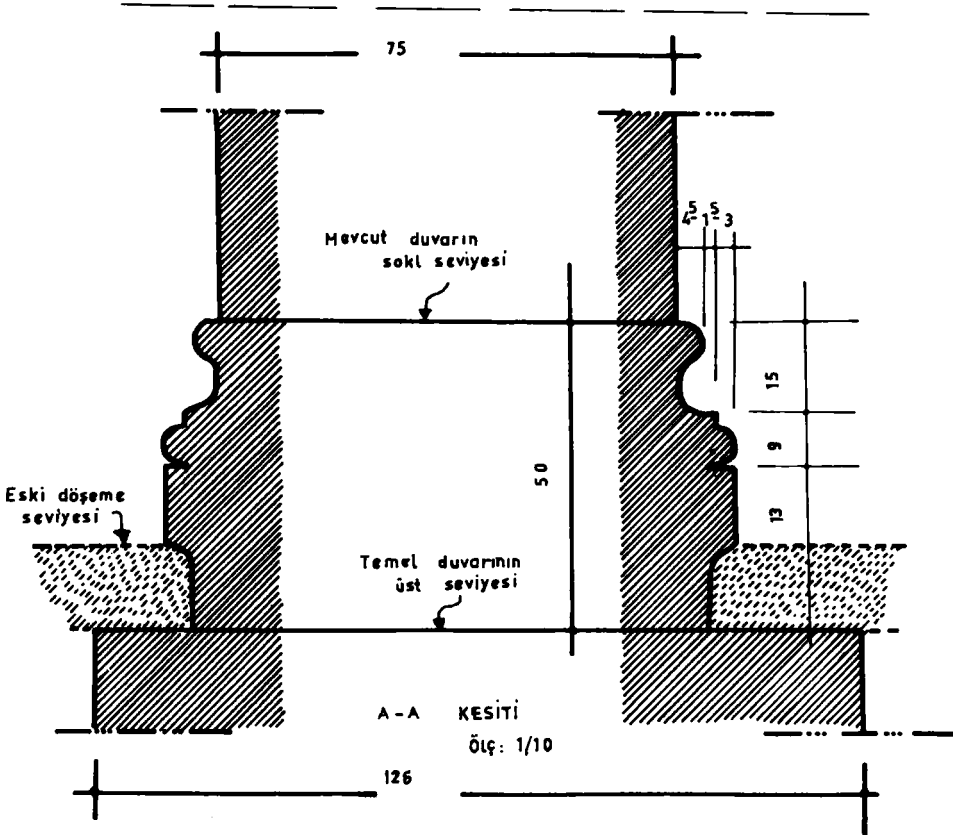
Şekil: 1 — Adak levhalarından örnekler

Şekil: 2 — Adak levhalarından örnekler

Kesit : 1 — Tapınağa ait krepidomadan kısmi kesit

Kesit : 2 — Tapınak duvarından A - A kesiti

Resim : 1 — Kutsal yol üzerindeki adak kabartmaları

Resim : 2 — Tapınaktan bir görünüm

Resim : 3 — Tapınağın krepidomalarının batıdan görünümü

Resim : 4 — Tapınak sahasında bulunan sütun parçası

GARİPLER TÜMÜLÜSÜ VE KAYSERİ'DEKİ TÜMÜLÜS TİPİ MEZARLAR

Mehmet ESKİOĞLU *

Garıpler Mezarlığı ve Tümülüs

Kayseri İli Merkezinde, Seyyid Burhaneddin Türbesi ile Gültepe Parkı'nın hemen yakınında, bir zamanlar Garıpler Mezarlığı Tepesi vardı (Resim : 1). Üzerinde düzensiz bir şekilde duran kitabesiz mezar taşları ile bu tepe, zemine göre en geniş yerlerinde 45 x 80 m. ebadında ve 5 m. yükseklikte olup, kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta idi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar bir mezarlık olarak kullanılan bu Tepeye garip (kimsesiz) ölümler gömülürmüş. Tepeye adı bu özelliğinden dolayı verilmiş olmalıdır. Aşağıda açıklanacak olan operasyon sırasında, Tepe'nin güney-doğu bölümündeki toprak yığını kaldırılırken, XIII-XIV. yüzyıllara ait taş lahit ve mezartaşı parçaları açığa çıkarılmıştır. Bir parçası noksan olan, dikdörtgen prizmal lahdin yüzünde çiçekli kûfi hat ile Ayet'l Kürsi'den bir parça yazılıdır. Kitabesinden üç satırlık bölümü kalan bir mezartaşından ise ölenin bir kadın olduğu anlaşılabilir. Kitabeli taşlar şimdi Kayseri Müzesi'nin İslâmî taş kitabeler deposunda korunmaktadır. Bu örnekler, Tepe'nin Osmanlı döneminden önce de mezarlık olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Bu mezarlık ile çevresinde yer alan marul tarlaları, Gültepe Parkı, Arkeoloji Müzesi, Seyyid Burhaneddin Mezarlığı, eski Namazgâh ve Tekel Deposu (Cumhuriyet döneminin ilk güzel taş yapılarından olan eski Hastane Binası) bölümlerini içine alan bu yöre, uygun boşlukları ile şehir merkezinde büyük bir kültür parkı oluşturmaya elverişli, belki de tek alan idi. Ne var ki, 1971 yılı sonbaharında, mezarlık tepesi ve tarlaların bulunduğu alan, binalar yapılmak üzere parsellendi ve Belediyece bu amaçla tesviyeye tabi tutuldu.

Gültepe Parkı ve Garıpler Mezarlığı, yağma toprakla meydana getirilmiş yapay tepelerdir. Dış görünüşleriyle Klâsik Çağ'da yapılmış birer tümülüs oldukları tarafımızdan tahmin ediliyordu. O tarihlerde Kay-

(*) Mehmet ESKİOĞLU, Kültür Bakanlığı Genel Müdür Yardımcısı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ulus - ANKARA

seri Müzesi yetkilisi olarak, Valilik Makamı ve Belediye Başkanlığı ile yaptığımız temaslar sonucu, tesviye işinin Müze uzmanları kontrolunda devam ettirilmesi sağlanmıştır.

Nitekim toprak hafriyatı sırasında, Tepenin güney-doğu bölümünde, taş mezar odasının tonoz örtüsünün görüldüğü andan itibaren bu bölümdaki çalışmalar, kurtarma kazısı tarzında müze uzmanlarınca yürütülerek mezar odası tamamen açığa çıkarılmıştır (Resim : 2).

Mezar Odasının Mimarisi .

Garipler Tümülüsünün mezar odasının tonoz örtülü üst kısmı, tepeden 2,5 m. kadar aşağıda görülmeye başlamıştır. Dolgu toprağı temizlendikten sonra taş mezar odası sağlam olarak açığa çıkarılmıştır.

Dikdörtgen kesitli ve yuvarlak tonoz ile örtülü mezar odası kuzey-batı-güneydoğu, yönünde olup, cephe duvarı ortasındaki kapısı güneydoğuya bakmaktadır (Resim : 3, 4). Kapıyı örten, 75 x 122 cm. ebadındaki tekparça kapak taşının kapı-giriş boşluğuna geçmesini sağlamak üzere, kapı tarafındaki yüzünün kenar-köşeleri lambalı (yuvalı) yapılmıştır. Kapı taşı kireç-harç ile tutturulduktan başka, açılmaması için iri blok taşlarla desteklenmiştir (Resim : 2).

Plânda görüldüğü şekilde, mezar odasının çevresine, yığma toprağın kaymasını önlemek amacıyla (cephe tarafı hariç) bir sıra, az düzeltilmiş iri taş blokları hilâl şeklinde dizilerek krepis (basamak) oluşturulmuştur (Resim : 4).

Mezar odasının yapımında, civardaki ocaklardan kesilen andezit cinsi taş kullanılmıştır. Taşların mezar odası içindeki ve cephede görülen yüzleri düzgün, dışarıda kalan yüzleri kabaca işlenmiştir. Taşların bağlantı yerlerinde kireç-harç kullanılmıştır. Odanın tabanı da taş ile kaplanmıştır. Ancak bu taşlar özenle seçilerek işlenmemiş; artıklardan işlenen veya sal taşları kullanılmıştır.

Odanın içi ve cephe duvarı sıvalıdır. Sıva üzerinde boya izine rastlanmamıştır. Sıvalar rutubetten yer yer kavlanarak iskeletin ve ölü heydelerinin üzerine dökülmüştür.

Mezar odasının tabandan itibaren içten yüksekliği 2,05 m. sadece tonoz kısmının yüksekliği ise 0,80 m. dir.

Mezar odası ile krepis arasındaki boşluk, moloz taşları ve iri çaytaşları ile karışık kum ile doldurulmuştur.

Kültür Bakanlığı'nın izni ile mezar odasının Kayseri Arkeoloji Müzesi'nin bahçesine nakli uygun görülmüş, numaralanan taşları sökülerek nakledilmiştir. Ancak çıkarılışından on yıl kadar sonra burada monte edilebilmiştir.

Mezar Odasında Bulunan Eserler ve İskelet

Gerek mezar odası, gerekse içinde bulunan ölü hediyesi eşyalar ilk konuldukları (in-situ) durumunda ele geçmiştir (Resim : 5). Ancak zamanla meydana gelen sıva dökülmeleri iskeleti ve bazı eşyayı örtmüş ve bazılarını da yerinden oynatmıştır. Ayrıca, toprak hafriyatının Belediye elemanlarınca araçlarla yapıldığı aşamada, tonoz örtününün batı köşesinde, kepçenin ilk takılması ile sökülen bir taştan dolayı (Resim : 6) mezar içine akan bir miktar toprak, iskeletin ayak tarafını ve o köşeye yakın konulan eşyayı örtmüş iken, bu toprak ile eskiden meydana gelmiş sıva döküntüleri tarafımızdan dikkatle temizlenerek eşya ve iskelet yeniden açığa çıkarılmıştır.

Mezar odasının batısında kalan bir kısa (girişin karşısında) ve bir uzun duvara (girişin solunda) dayanan, 10 cm. kalınlığında ve 70 cm. eninde, (L) şeklinde bir ahşap döşeme (kline) yapılarak ceset bu kline-nin üzerine, uzun duvar yanındaki bölümüne, başı kapı tarafına gelecek şekilde yatırılmıştır. Klinenin köşelerine, ağaç kalasların birbirine tutturulması için (L) biçiminde yassı demirler çakılmıştır. Mezardaki tüm demir malzeme, aşırı rutubetten tamamen okside olmuş, ahşap döşeme ağaç eşyalar çürüdüğünden korunamaz hale gelmiştir. Ahşap kısmı çürü-yüp topraklaşan bir kutunun sadece küçük bakır kilidi ve kilit kolu ele geçirilebilmiştir.

İskeletin de geçen uzun zamanın ve rutubetin yoğun etkisi ile tama-men çürümüş ve kemikleri ele alındığında ufalanır hale gelmiş olduğu görülmüş ve incelemeye alınamamıştır. Buna rağmen iskeletin, fırça ile dikkatle temizlenmesinden sonra omurga ve uzun kemikler seçilebilir hale getirilerek ölçülmüş ve boyunun 1,60 m. olduğu tespit edilmiştir. Sıva düşmeleri ile ezilen kafatası, üzerindeki döküntüden arındırılır-ken, alt çene, tüm dişleri sağlam ve düzgün olarak görülebilmştir. Me-zardaki eşyaların zenginliği, özelliği ve iskeletin sağlam diş yapısı, öle-nin, önemli ve varlıklı bir ailenin ferdi olan genç bir bayan olduğuna işaret etmektedir. Esasen mimarisi ile anıtsal olan mezar da bunu gös-termektedir.

Ölüye hediye olarak bırakılan eşya, mezar odasının kuzey köşe-sinde ve kapı karşısındaki duvara bitişik ahşap döşemenin üzerinde bu-lunmuştur (Resim : 5). Araştırma sonunda toplanan eşyalar Kayseri Ar-keoloji Müzesi'nde korumaya alınmış, envanteri yapılarak ziyaretçinin görüşüne sunulmuştur.

Buluntuların Envanteri

Altın Sikke (71/117-1)¹: Kafatası fırça ile temizlenirken bir altın sikke (madeni para) ile bir altın safiha (ince levha) açığa çıkmıştır. (Resim : 7/a-b).

Ağız içine konulduğu anlaşılan altın sikkenin çapı 18 mm., kalınlığı 2,5 mm. ve ağırlığı 7,85 gr.'dır.

Ön yüzünde : İmp. Augustus'un (M. Ö. 27 - M. S. 14) defne çelenkli başı, çevresinde AVGVSTVS DIVI F. (Augustus divus : Augustus'a vakfedilmiş; F.=Filius : oğlu) yazılıdır. Bu yazıdan paranın İmparator Augustus adına kesilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Arka yüzde : Süvari (sağa galop giden at ve binicisi), süvarinin arkasında iki askeri sancak arasında Legion kartalı, kenarlarda C. CAES. ve AVGVS. F. yazısı (Augustus'un unvanları : Caius Caesar Augustus Filius).

Altın Safiha (71/117-2) : 7.06 gr. ağırlığında, 12,7 x 4,3 cm. ebadında, 0,3 mm. kalınlıkta, elips biçimli levhanın iki dar ucu ip deliklidir (Resim : 8). Ölünün ağzını örtmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Müzede bu objenin, bölgedeki başka kazılardan getirilmiş örnekleri bulunması, geleceğin yaygınlığını ve devamlılığını göstermektedir.

Altın Yapraklar (71/117-4) : Bir kenarı iki yerinde kertilerek dilimlenmiş, üçgen biçiminde, herbiri 3,5 x 2,5 cm. ebadında, çok ince 85 adet yaprak iskeletin üzerinden toplanmıştır (Resim : 9).

Sürmelik (71/117-3) : 7,5 cm. boyunda ve 2,3 cm. çapında, silindirik biçimli gövdesi ortalarında hafif şişkin (entasis'li), gövde açık/koyu kahverengi damarlı akik benzeri şeffaf bir maddeden, iki ucu altın kapakla kapatılmış, üst kapağın ortasındaki kapakçık zincirle kenara tutturulmuştur (Resim : 10). İçinde tortulaşmış siyah renkli sürme kalıntısı vardır.

Kadeh? (71/117-6) : İstridye kabuğu biçiminde oyularak yapılmış, 3,5 cm. yükseklikte ve 8,9 cm. ağız genişliğinde, beyaz ile kahverengi arasında değişen dalgalı-damarlı bir cins akik benzeri taş veya camdan yapılmıştır (Resim : 10/solda).

Cam Vazo (71/117-5) : Işıktaki şeffaf, koyu şarap kırmızısı renginde, 14,8 cm. boyunda, ağız genişliği 8,3 cm., gövde genişliği 13,4 cm., uzunca silindirik boyunlu, basık-şişkin karınlı, halka dipli, hafif dışa taşkın ağız

(1) Parantez içindeki rakamlar, Müze envanter numarasını vermektedir.

kenarlı, parlak yüzeyli, omuz kısmı profilli, paralel çizgilerle süslü (Resim : 11). (Benzeri bir cam Vazo Torino Greko-Romano Museum'da; G. Mariacher İtalian Blown Glass from Ancient Rome, London 1961, lev. 16).

Kristal Şişecikler (71/117-7, 8, 9, 10, 11) : Boyları 4,4 ile 7,4 cm. arasında değişen 5 adet tabii camdan (kaya kristalinden) yapılmış, 3 adedi çift kulplu amphora biçiminde, biri alabastron, diğeri aryballos biçimli koku şişeleridir (Resim : 12, 13).

Gümüş leğençe (71/117-12) : Yüksekliği 17 cm. gövdeye dik bir şekilde dışa taşan geniş ağız kenarının dıştan dışa çapı 31 cm., yuvarlak gövdeli, sonradan eklenmiş halka diplidir (Resim : 14).

Gümüş içki kabı (71/117-13, 14) : Yüzü asma dalı ile pres-kabartma tekniğinde süslenmiş bir zarf, içinde haznesi ve onun içinde de yine gümüşten kepçesi vardır (Resim : 15, 16). Silindirik gövdeli zarf kısmı ağız kenarına doğru genişlemektedir. Üzeri, diplerinden birbirine dolanmış iki asma dalı ve yaprağı ile süslüdür ki, tezyinatı da içki kabı olduğunu göstermektedir. Gövdeye geçme suretiyle takılan dip kısmının kenarları sıra halinde stilize yapraklarla süslüdür. Kulbu, eğri-çatal boynuzlu koçbaşı şeklindedir (71/117-21).

İçindeki kabın (haznesinin) ağız kenarı dışa taşkın, dudak kısmı bir sıra inci dizisi ve onun altında yumurta dizisi ile süslenmiştir.

Kepçe, 11 cm. boyunda olup ağız çapı 5,8 cm.'dir (Resim : 16). Kalın cidarlı kepçenin ağız kenarına dik yükselen şerit kulbu vardır. Çanağı düz dipli ve geniş ağızlıdır. Ağız kenarı yumurta dizisi kabartması ile, gövdesinin dış kısmı ise taçlı insanbaşı kabartması ve nebati motif kabartmaları ile süslüdür. Çanağının iç yüzü sade bırakılmıştır. Düz dip kısmının üzerinde konsantrik (içiçe) daireler ve dış kenarı örgü motifi ile süslenmiştir.

Gümüş Sürahi (71/117-15) : Tam yuvarlak ağız kenarlı, ağız kenarına doğru genişleyen uzunca boyunlu, geniş omuzlu, dibe doğru daralan gövdeli, halka dipli, çift yılan şeklinde kulpludur. Yılanların dalgalı kuyruğu gövdeye yapışık, baş kısımları kıvrılarak dudak üzerine tutunmuş durumdadır (Resim : 17). Kulpsuz yüksekliği 15,5 cm., gövde çapı 11,3 cm. dir.

Gümüş Sürahi (71/117-16) : Kulpsuz olarak 18 cm. boyunda, 13 cm. genişliğindedir (Resim : 18). Ağız kenarı elips şeklinde dar boynu kulp tarafında daha da kısadır. Gövdesi dibe doğru daralmaktadır. Yuvarlak dip kısmı sonradan eklenmiştir. Kulbu gövdeden yüksekte, (?) işareti şeklinde kıvrılmış ejder biçiminde olup, detayları çok iyi işlenmiştir.

Diğer sürahilerde olduğu gibi, gövdenin alt kısmı okside olmuş ve yer yer çürümüştür.

Gümüş kadeh (kylix) (71/117-18 ve 19) : Kulpsuz 7 cm. yükseklikte, 11,2 cm. ağız çapında bir çift olarak ele geçmiştir (Resim : 19). Yuvarlak kâse biçimli hazne kısmı ayrı bir zarf içindedir. Zarfı, pres-baskı ile yapılmış asma dalı ve yaprakları ile süslüdür. Herbiri çift yılan şeklinde iki kulbu, yüksekçe ve disk şeklinde tabanı olan bir kaidesi vardır. İnce gümüştan zarf kısmı yer yer okside olarak delinmiştir.

Gümüş süzgeç (71/117-17) : Kulplu yüksekliği 6,7 cm., ağız çapı 8,3 cm.dir (Resim : 20/a). Ağızdan yuksekte, mahmuz şeklindeki kulbun içeriye bakan üst ucu aslanbaşı, ağız kenarına tutturulan alt ucun kâse içine bakan kısmı ise insanbaşı biçimindedir (Resim : 20/a, b).

Sakallı ve miğferli baş Doğulu-Pers tipini andırmaktadır.

Yuvarlak dipli gövde, daire içine alınmış 6 kollu yıldız-rozet şeklinde delinerek süzgeç haline getirilmiştir.

Pişmiş topraktan şişeler (71/117-24-27, 29, 72/34-1, 2 ve bir adet de etütlük) : Boyları 14-21 cm. arasında değişen, tamamı kırık ve bir kısmı da eksik 9 adet pişmiş topraktan şişe restore edilerek korumaya alınmıştır (Resim : 21). Uzun boyunlu, dışa taşkın ağız kenarlı, yumurta biçiminde gövdeli, düz veya basit halka dipli, ağız kenarları kırmızı astarla boyalı, boynun alt kısmı ve gövdeleri açık kahve-devetüyü renginde astarlı şişelerden etütlük olarak ayrılanı boyu en kısa olanıdır; buna karşılık gövdesi omuzdan dibe doğru genişleyen, diğerlerinden daha şişmancaadır.

Bu şişelerin mezar odası içine değilde cephe duvarının dış köşesi diplerine bırakılmış olmaları düşündürücüdür.

Garipler Tümülsü mezar odasında bunların yanında, korunması zor, çürümüş veya yer yer okside olmuş objeler de bulunmaktadır. Bunlardan da kısaca bilgi vermekle yetineceğiz :

Elbise, tamamen çürüyerek toz haline gelmiştir. Ancak elbisenin işlemleri için kullanıldığı anlaşılan **altın iplikler,** karışık bir yumak halinde ele geçmiştir (71/117-28). Çok ince olan altın ipliğin toplanabilen miktarının ağırlığı 1 gr.'ı geçmemektedir.

Dinos-lebes biçimli **gümüş kadeh (71/117-20),** 7 cm. yükseklikte, kaidesi çalpara teki şeklinde, gövdenin alt kısımları çürüyerek dökülmüştür.

Demir kadeh (71/117-etütlük); 3,5 cm. yükseklikte, yuvarlak dipli çanak biçiminde, basit ağız kenarının çapı 8 cm.'dir. Tamamen okside olduğundan korunamaz durumdadır.

Gümüş kulplu mermer kâsecik (71/117-23); Yüksekliği 2,3 cm., ağız çapı 5,7 cm.'dir (Resim : 22). Ağızın iki yanında kulbun takılması için halkaları, ağız kenarında çörtlen biçiminde akıtacağı vardır. Düz dipli kâsenin kulbu kırıktır. Mermeri yıpranmıştır.

Mermer kadeh (71/117-22); sığ, düz dipli, kalın ağız kenarlıdır. Ağız kenarında karşılıklı duran 4 adet çıkıntısı var. Yüksekliği 2 cm., ağız çapı ise 9 cm. olan kadehin mermeri yıpranmıştır.

Bunların yanında, tamamen paslanmış köşe demirleri, demir çiviler, okside olmuş bakır kilit, çürümüş ağaç kutu parçaları ve ayrıca, midye kabuğu biçimli fakat bir hayvana ait olması muhtemel kabuk-tırnak'lardan 10 tane kadar ele geçmiş olup bunlar etütlük olarak muhafaza edilmektedir.

Mezarın Tarihi

Taşmezar odası, daha önce Beştepeler Mevkiinde tesadüfen açığa çıkarılan iki mezar odasının, mimari tarz olarak çok benzeridir. Üçü de dikdörtgen kesitli, yuvarlak tonoz ile örtülü olup kireç-harç kullanılmıştır. Her üç mezar odasında da birer altın sikke bulunmuş olması, mimari üslup ve taşınır eserlerin özellikleri yanında tarihlenmeyi en az hata ile yapmaya imkân vermektedir.

Garipler Tümülüsü'nde bulunan, yukarıda tanıttığımız Augustus sikkesi M. Ö. 2 yılında basıldığına göre mezar bundan sonraki yıllarda yapılmış olmalıdır. Nitekim mezarda bulunan kristal koku şişelerinin Hellenistik Devir amphoralarının, alabastron ve aryballoslarının biçim özelliklerini devam ettirmesi, bazı gümüş kadehlerin aynı dönem kylix'leri ve dinos-lebes biçimli vazolarını andırması, ayrıca gümüş kaplarda zengin süslemeler olarak kullanılan tezyinatın ve portrelerin de hellenistik özellikleri devam ettirmesi, bize bu eserlerin aynı döneme rastlayan bağımsız Kappadokia Krallığı'nın sonları ve Roma hakimiyet döneminin başlarında yapıldığını göstermektedir.

Bu tahlil ve değerlendirmelere göre Garipler Tümülüsü Milâdi (0) yılı civarındaki yıllarda yapılmış olmalıdır.

Bölgedeki Diğer Tümülüs'ler ve Klâsik Çağ Araştırmaları

Kappadokia Bölgesi'ndeki merkez şehir Mazaka'da (sonraki adları Eusebeia ve Kaisareia) Hellenistik Devir (Bağımsız Kappadokia Krallıkları dönemine rastlar) ve Roma Hakimiyeti altında yaşanan dönem yerleşme yerlerinde düzenli, bilimsel kazı ve araştırmalar yapılmamıştır. Kültepe'de yapılan kazılar, Anadolu'nun daha eski dönemlerindeki uygarlıkları (Eski Tunç-Hatti, Hitit, Geç Hitit-Demir devirleri) ışığa çıkarır.

ken; üst tabakalarda, Roma hakimiyeti dönemine ait fakat sağlam bilgiler veremeyecek kadar tahrip olmuş, basit bir köy medeniyetinden artakalan az sayıdaki malzemeyi de şehir müzesine gönderebilmiştir. Yine Kayseri Müzesi'nde korunan pek çok Klâsik Çağ malzemesi buraya bölgedeki tesadüfi buluntular olarak intikal etmiştir.

Erciyes'in kuzeyinde, onun devamı olarak uzanan alçak dağ şeridinin yamaçlarında kurulan ünlü Mazaka'da olsun, buranın kuzey girişinde yer alan Bizans sitesinde olsun ciddi kazı ve araştırmalar biran önce başlatılmalıdır.

Kappadokia Bölgesi'ndeki Erken Hıristiyan ve Bizans dönemi eserlerini konu alan araştırmalar ve yayınlar genelde resim sanatına yönelik iken, mimarlık alanındaki boşluk yeni araştırmalar ve yayınlarla (Marcell Restle'nin «Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens», 1979 ve Lyn Rodley'in «Cave Monastries of Byzantine Cappadocia», 1985 v.b.) doldurulmaya çalışılmaktadır.

Şehirdeki tümülüs tipi mezarların bir kısmı kaçak kazı yapan defineciler tarafından soyulmuşsa da, önemli bir bölümüne define hırsızları henüz ulaşamamıştır.

Bunların en büyüğü kuşkusuz Erkilet'te, üzerine Selçuklular zamanında bir de köşk inşa edilmiş olan (Hıdırellez Köşkü) büyük tümülüs'dür. Burada defineciler çok eşinmişlerse de çabaları satıhta kalmıştır. Bu mezarın, Kappadokia krallarından birine ait olması da muhtemeldir.

Diğer büyük tümülüsler Yılanlıdağ'da ve Mazaka'da (Eskişehir) Beştepeler yöresinde bulunmaktadır. Beştepeler'deki tümülüslerin ikisi daha önce tesadüfen açılmış olup bunlardan aşağıda kısaca bahsedilecektir.

Tümülüsler genellikle yükseklerle inşa edilmişken, Garipler Tümülüsü ve Gültepe diğerlerinin aksine düzlüğe yapılmıştır. Merkeze bağlı Aydınlar (Eski Tavlusun) Köyü'nde de aynı tarzda yapılmış bir mezar odası bugün açıkta görülmektedir. Talas'ta Ali Dağı'nın ikiz tepelerinde görülen küçük tümülüsler de soyulmuştur. İncesu ilçe merkezine yakın Kumlutepe mevkiinde, yağma toprak tepe altında birden fazla taş mezarın bulunduğu basık tepe, eski yıllarda Kayseri Müzesi uzmanlarınca bir kurtarma kazısı ile kısmen araştırılmıştır.

Klâsik Çağ'da, kayalara oyulmuş mezar odaları (Ayşepınar'da yüksek kayalıklara, Tahtakemer'de yeraltındaki tuf tabakasına oyularak yapılan örnekler gibi) ve açıkta inşa edilen anıtsal taş mezarlar da bölgede yaygın olup bunlar ayrı bir araştırma konusu yapılmalıdır. Bu sonuçlara, Felahiye-Kebiş Köyü'ndeki mermer Yapı, Sahabiye Medresesi ar-

kasındaki Romalı Mezarı, Viranşehir Mezar Anıtı, Esenyurt Mahallesi'ndeki Mezar, Sakaltutan Anıtı, Dışkale Surları yanında, gövdeleri toprak altında kalmış iki mezar vb. örnek olarak gösterilebilir.

Beştepeler I Tümülsü

Erciyes'in kuzeyinde, Eskişehir adıyla bilinen antik Mazaka'nın **Beştepeler** Mevkiinde bulunan tümülüs'lerin doğudan itibaren ilki (Beştepeler I) 1940 yılında, buradaki kolordu tarafından, bölgede askeri maksatlarla yaptırılan istimlak ve tesviye çalışmaları sırasında tesadüfen açığa çıkarılmıştır (Erciyes Dergisi, Sayı 16, sh. 495 vd., 1940 Kayseri).

Tesviye işinde çalışan ameleler mezar odasının tonoz örtüsüne rastlayınca, buradan bir taşı sökerek içeriye girmiş ve eşyaları yağma etmişlerse de ilgili makamlarca buluntuların büyük bir kısmı ellerden toplanabilmiş ve Şehir Müzesine teslim edilmiştir.

Tesviye edilen yağma tepenin hacmi hakkında tam ölçüler vermek şimdi mümkün değildir. Müze arşivindeki yazı ve tutanaklar bu konuda yeterli bilgi vermemektedir. Mezarın, bugünkü şehri iyi gören eski yerinde, sonradan Belediyece su deposu-havuz inşa edilmiştir. Fakat taş mezar odası sağlam olarak korunabilmiştir. Açığa çıkarıldığı günlerde, mezar odasını yeniden araştırmak ve sağlama almak amacıyla, Maarif Vekilliği, Abideleri Koruma Heyeti Azası Abdullah Altar Kayseri'ye gönderilmiştir. Kayseri Valiliği'nin de yardımları ile, adigeçenin kontrolluğunda mezar yeniden araştırılmış ve taşları numaralanmak suretiyle sökülerek Şehir içinde, Halk Kütüphanesinin bulunduğu yere nakledilmiştir. 1969 yılında, kütüphane bahçesinin tanzimi sırasında mezar odası bu defa tarafımızdan aynı tarzda sökülerek yeni Arkeoloji Müzesi bahçesine nakledilmiştir (Resim : 23).

Mezar Odası

Mezar odasının yapımında, bölgede çok bulunan, gri renkli andezitik taşlar kullanılmıştır. Giriş kapısının iki yanındaki iri taşlar kırmızı andezitten işlenmiştir.

Dikdörtgen kesitli mezar odası yuvarlak tonoz ile örtülüdür. İri taşlar iç yüzde düzgün kesme olarak işlenmiş, dışarıda kalan kısmı gayri muntazam bırakılmıştır. Kapının bulunduğu cephedeki taşlar dış yüzde de düzgün işlenmiştir. Kapının lento taşı ve alınlıkta, kemerin hemen altına konan taş tek parça olarak işlenmiştir.

Garipler Tümülüsü mezar odasında olduğu gibi bir çevre duvarı ve oda tabanında taş döşeme veya kline var mıydı bilmiyoruz. Ayrıca, kapıyı örten bir kapak taşı da olmalıydı. A. Altar'ın notları bulunabilirse belki bu hususları aydınlatmak mümkün olabilecektir.

Mezarda Bulunan Eserler

Altın sikkeler (2147) : 8 gr. ağırlığında, 21 mm. çapında olan sikkeler Caesar'ın konsüllüğünün üçüncü yılında (M.Ö. 46) basılmıştır (Resim : 24).

Ön yüzünde : Kabartma noktalardan meydana gelen bir daire içinde Pietos'un (dindarlığın simgesi) örtülü başı, çevresinde C. CAESAR COS. TER yazısı vardır (Resim : 24-a).

Arka yüzünde : Yine noktalardan bir daire içinde, dini işaretlerden (kültle ilgili) Lituus (uğur değneği), vazo ve balta kabartmaları, etrafında A. HIRTUS PR (Ulus Hirtius, şehrin en yüksek memuru) yazısı bulunmaktadır (Resim : 24-b).

Bu sikkeler, mezarın ikinci kez araştırıldığı sırada bulunmuştur.

Bir çift altın bilezik (2136, 2137) : Biri 232, diğeri 236 gr. ağırlıkta, som altın üç çubuktan burmalı, uçları 8 dilimli ve üstü rozetli topuzbaşı şeklinde bitmektedir. Gövde ile başın birleştiği yerde, ortası konkav-yivli birer halka vardır (Resim : 25).

Altın sürmelik (2139) : 53.7 gr. 6 cm. boyunda, tabanı 2 x 4 cm. genişliğinde. Ağız kısmına doğru daralan iki boru, uçlarından (8) şekilli kelepçelerle birbirine tutturulmuştur (Resim : 26). Dip kısmı aynı biçimde kesilmiş altın levha ile kapatılmıştır. Kapakları altın zincirle gövde ortasındaki halkaya bağlanmıştır.

Altın kadeh (2140) : Som altından 230 gr. ağırlığında, 7,5 cm. boyunda olup, ağız çapı 6,8 cm.'dir (Resim : 27). Yuvarlak dipli, düz-basit ağız kenarlı olup ağız kenarının iç yüzü yivlidir.

Gümüş kadeh (2142) : Bir önceki altın kadehin benzeridir. Ağırlığı 88 gr. yüksekliği 6,7 cm. ağız çapı 8.6 cm.'dir. Ağız kenarı hafif dışa çekik ve daha kalın olup profilinde dış yüzü yivlidir. Dip kısmı okside olup çürümüştür.

Kolye-gerdanlık (2141) : 28.2 gr. altın zinciri ile birlikte 25,5 cm. uzunluğundadır (Resim : 28). Mevcut dizide 6 adedi bulunan altın baklaların kaşına birer zümrüt tanesi yerleştirilmiştir. Baklaların alt yüzleri düz geçme kapaklıdır. Baklaları birleştiren pimlerin ucuna ve baklaların alt kenarlarındaki halkalara incili ve boncuklu altın çubuklar takılmıştır. Ancak boncuk ve incilerin çoğu kayıptır.

Gümüş sürahi (2144) : Boyu 30 cm. dip çapı 9 cm.'dir. Uzun silindirik boynun orta kısmı dairesel yivlerle süslenmiştir (Resim : 29). Dışa taşkın ağız kenarlı, basık ve şişkin gövdeli, düz diplidir. Geçme olan dip

kısmı ile, boynun üst kısmından karna uzanan kulbu kayıp olup yerlerinde izleri kalmıştır.

Sepet kulplu kapağı menteşe ile ağız kenarına tutturulmuştur. Kapak üzerindeki küçük delik, hareketli ayrı bir kapakla kapatılabilmektedir.

Gümüş şişe-testicik (2145) : Boyu 10,5 cm., gövde çapı 1,7 cm., uzun silindirik boyunlu, ağız kenarı çemberli, ağız kapağı kayıp, boynun üst kısmından omuza ters (L) şeklinde çift kulplu, omuz kısmından oval gövdeye keskin profille geçişli, dip kısmı meme ucu şeklinde son buluyor (Resim : 30).

Benzeri **gümüş vazolardan** bir adet daha ele geçmiştir (2194). Bu ikincisinin kapağı üstünde olmakla birlikte bir kulbu noksan ve gövdenin alt kısmı çürümüş durumdadır. İki vazoya karşılık 5 adet kulp ele geçtiğine göre benzeri örneklerin daha fazla olması gerekiyordu (kulplar 2173 ve 2174 env. numaralarında kayıtlıdır).

Gümüş tencere (2169) : Yüksekliği 10,6 cm. ağız çapı içten 19 cm. dip çapı 21,4 cm. dir. Gövdeye dik şekilde dışa taşkın basit ağız kenarlı, düz dipli, dibe doğru hafif genişleyen silindirik gövdelidir (Resim : 31).

Ağız kenarından 1,5 cm. aşağıda yer alan Geç Aramice kitabede : «Bu Mithra (kabı), ağırlığı (ölçüsü) m//k/////t/» yazılıdır. Bu kitabeden, Mithra kültü ile ilgili olduğu anlaşılan kabın ağırlığı veya kapasitesinin belirtildiği anlaşılmaktadır.

Altın yüzük (2148) : 2 gr. ağırlığında, 15 mm. çapındaki halkanın daha geniş olan kaş kısmına elips biçiminde, yeşil renkte şeffaf bir taş yerleştirilmiştir (Resim : 32). Taş üzerine stilize hayvan motifi kazılmıştır.

Altın yüzük (2138) : 4,7 gr. ağırlıkta, halkasının içten çapı 18 mm. üçgene yakın kaş kısmı geniş olup üzerindeki taş düşmüştür. Taş yuvasının altı ince bir altın safiha ile kaplıdır. Alt kısmında daralan halkasının iç yüzü düz, dış yüzü bombelidir.

İncilli kolyeler (2162, 2172) : Birincisi, (8) rakamı şeklinde 26 altın levha (herbiri 6,5 mg. ağırlıkta, tamamı 4 gr.) ile gözleri arasına ikişer taneden toplam 50 adet küçük inci tanesi dizilerek yapılmıştır (Resim : 34). Kolyenin ele geçirilebilen taneleri bu kadardır.

İkinci kolye (2172) : Çapları 2-4 mm. arasında değişen 112 adet inci dizilidir (Resim : 34). Mezarda bulunabilen incilerden, kireçlenerek bozulanlar ayıklanmış ve kolyeye dahil edilememiştir.

Altın taneli kolye (2161) : Mezardan toplanabilen, herbiri 2 x 4 mm. ebadında 27 adet altın bakladan herbiri silindir şeklinde ve üzeri enine yivlerle süslüdür. Dağılmış olarak çok ve değişik kolye tanelerinin bulunması, tarafımızdan dizilerek biraraya getirilen bu altın kolye tanelerinin nasıl bir kolyede değerlendirilmiş olduğunu kestirmeyi güçleştirmektedir.

Gümüş tezyinat (2143) : 5,3 cm. yükseklikte, 7,2 cm. çapında ve 61 gr. ağırlıkta, ince cidarlı, düz bir silindir üzerine, yine gümüşten ve elde kalan kısmı 18,5 gr. ağırlıkta, kafes işlemeli bir zarf geçirilmiştir (Resim : 35). Zarfın tezyinatında, dal-yaprak motifli iki bordür arasında kalan bölümde, kare çerçeveli panolar içine değişik motifler kafes tarzında işlenmiştir. Bu parçaların, mobilya türü eşyaları applike olarak süslediği tahmin edilmektedir.

Yukarıda envanteri verilenlerden başka, yağmaya ve tahribata uğramış olan bu mezardan hangi bütüne ait oldukları kestirilemeyen değerli pek çok parça ile bazı parçaları kayıp objeler ele geçirilmiştir. Ayrıntılı bilgi ve resim vermeden bunlardan kısaca bahsedilecektir.

Gümüş sürahi dibi (2146) : 5,3 cm. çapında, kurs biçimindeki kaide-nin tabanı hafif içe çekik olup kenarı ile yere basmaktadır. Üst yüzünün kenarında bir sıra inci dizisi, onun içinde, ortası rozetli yürek biçiminde kabartmalar ve aralarında mızrak ucu motifi ile süslü bir bordür vardır. Ortadaki yuvarlak boşluk ve yapıştırıcı madde kalıntısı, ait olduğu kap ile irtibatını göstermektedir.

Altın küpe teki (2149) : Kesik konik boru biçiminde, ağız kenarları kalınlaştırılarak üzeri noktalarla süslenmiş, ağız kenarlarına üçer adet halka tutturulmuştur. İrtibat parçaları noksandır. 2,51 gr. ağırlıkta ve 19 mm. boyundadır.

Zümrüt kaşlı altın baklalar (2150, 2151, 2154, 2155) : Kolye tanesi veya iri yüzük kaş olarak yapılmış, en büyüğü 4 gr. ağırlıkta, üzerine konulan yeşil şeffaf taşın (zümrüt) formuna uygun yuvaları olan altın baklalardır. Alt yüzlerine altın safihadan kapak geçirilmiştir.

Kolye-küpe taneleri (2152, 2153) : Biri 1,2 gr. ağırlıkta ve 5 x 8 x 14 mm. ebadında, diğeri ise 1,4 gr. ağırlıkta ve 4,5 x 9,5 x 14 mm. ebadında iki adet altın bakla; üst kısmında, elips biçimli yuva içine yerleştirilmiş vişne renginde şeffaf taşı (granit-yakut benzeri) vardır. Alt yüzü hafif içbükeydir. Üst dar kenarda tek büyük, altta ise iki küçük irtibat halkası vardır.

Altından sürme kalemleri (2157) : Biri 6,2 gr. ağırlıkta ve 9,3 cm. boyunda, diğeri 5,3 gr. ağırlıkta ve 9,6 cm. boyunda iki adet sürme kalemi,

altın çubuğun bir ucu zarif bir biçimde yassılaştırılarak kürek ağzına benzetilmiştir. Üzerinde bir kılıf gibi yapışık duran, tamamen okside olmuş demir kısmı sonradan dökülerek pas kırıntıları haline gelmiştir.

Pişmiş-toprak kâse (2158) : 6 cm., yükseklikte, ağız çapı 17 cm., halka dibinin çapı 7,7 cm., iyi pişirilmiş, kiremit renginde hamurlu, koyu kırmızı astarlı, düz-basit ağız kenarlıdır.

Ağaç testi boynu (2159) : Ağaçtan oyma, 6 cm. yükseklikte, 2,7 cm. çapındadır. Omuza doğru genişleyen silindirik boyun ince cidarlı, hafif çemberli basit ağız kenarlı, omuza geçişte profilli, ağız kenarına yakın yerde kısa çubuk şeklinde iki çıkıntısı (kulp takılması için?) vardır. Çürümeğe yüz tutmuştur.

Ağaç kapak (2160) : 2,7 cm. çapında, ortası düğmeli, disk biçimli, kenarlarında kırıkları var.

Altın gül (2163) : İnce 4 altın yaprak kıvrılarak gül biçimine getirilmiş; yaprakların daralarak birleştiği dip kısmı baklava dilimi şeklini almıştır. 100 mg. ağırlıkta ve 4 mm. boyundadır.

Kumaş parçaları (2165) : Şarap kırmızısı-mor renkte kalın iplikle dokunmuş kumaştan açığa çıkararak yumak şeklini almış çok ince altın iplikler işlemede kullanılmış olmalıdır.

Kaplama parçaları (2166) : Dikdörtgen şeritler halinde, enine kırılmış parçalar, kehribar (taşlaşmış reçine) benzeri maddeden, sarıdan-kızıla değişen renklerde, şeffaf, düz ve parlak satırlı, şimdiki formika kaplamaları andırmaktadır.

Gümüş kulp (2167) : Kenarları profilli yassı gümüş çubuk, yarım daire şeklinde bükülerek sepet-kulp yapılmıştır. Taşıdığı kaba tutturulması için iki ucu kertiklidir. 21,5 mm. çapında ve 6 x 3 mm. kalınlıktadır.

Gümüş köşe kaplamaları (2168, 2182, 2184) : Eşyaların keskin kenarlarını çerçeveleyerek koruduğu anlaşılan parçalar, şerit şeklindeki gümüş levhacıkların, kesiti (L) şeklinde kıvrılması ile yapılmıştır. Çapı 22 cm., cidarı 0,5 mm., kesiti 6 x 6,5 mm. olan dairesel çerçevenin, eğimine uygun yine dairesel bir eşyanın keskin köşesini çerçevelediği anlaşılmaktadır. Bu ve ölçüleri değişik diğer parçalar yıpranmış ve yer yer kırılmış durumdadır.

Süslemelik gümüş objeler (2170) : Kalın yassı gümüşten, dökümle yapılmış, geniş karınlı, düz dipli ve ince boyunlu bir şişenin kesitini andırmaktadır. 16 x 17,5 mm. ebadındaki objenin yüzünde yanyana duran iki daire içinde kabartma rozet motifi, arka yüzünde ise bir yere takılması için ikişer deliği vardır. İki adet olarak ele geçmiştir.

Gümüş yapraklar (2171) : İnce levhalardan kesilerek yapılmış, ucu sivri kalp biçiminde, sapı okucu biçiminde biten yapraklardan üç adet ele geçmiştir. Herbiri 4,2 gr. ağırlıkta, 3 x 3,2 cm. genişlikte 0,4 mm. kalınlıktadır. Bir yüzleri parlak, diğer yüzleri mat ve çizik olup bir yüze yapıştırıldıkları anlaşılmaktadır.

Gümüş kulplar (2173, 2174) : Boyları 5 cm. civarında, köşeli gümüş çubukların (L) şeklinde kıvrılması ile yapılmış olan 4 adet kulp, 2145 numarada kayıtlı sürahi ile bir benzerine (bulunamayan) ait olmalıdır.

Gümüş kapaklar (2175, 2176, 2177, 2181) : Yuvarlak, düğme biçimli kapakların orta yerine takılan halka biçimli tutamağı olan veya haika yerine gümüş zincir takılı olan, çapları 2 cm. civarında değişen kapaklardan 4 adet bulunmuştur.

Gümüş mandal (2178) : 6 mm. eninde, 55 mm. boyunda, şerit biçimli, ortası delik, iki ucu kıvrık mandal, bir kutuya ait kilit parçası olmalıdır.

Gümüş menteşe (2179) : Açık haliyle kelebek biçimli bir çift menteşe, her kanatta üçer çivi deliğı var, açık haliyle en geniş yerlerinde 6 x 2,3 cm. ebadında ve 1,5 mm. kalınlıktadır. Gümüş çivileri ile birlikte bulunmuştur.

Gümüştan kaplama levha parçaları (2180) : Çok ince levhaların arkası düz, yüzleri ise kabartma çizgilerle karelere bölünmüştür. Her karenin içinde 4 adet kabartma nokta bulunmaktadır.

Gümüş applike motif (2183) : Stilize ağaç ya da damarlı yaprak şeklinde dökülerek yapılmış nebati motif, en geniş yerlerinde 2,5 x 4 cm. ebadındadır.

Gümüş menteşe (2185) : 5 x 16 mm. ebadında, kanatları dikdörtgen levha biçimindedir.

Gümüş sürgü kolu (2186) : Küçük kutular için yapılmış, 31 mm. uzunlukta, 8 mm. genişlikte ince şerit levhadan, üzerinde düğme şeklinde tutamağı var. Bir ucu kırık.

Gümüş mandal (2189) : 13 mm. uzunlukta, 3 mm. kalınlıkta, yılanbaşı biçiminde, alt kısmında kertiğı vardır.

Gümüş applike süsleme parçaları (2187) : 11 x 11 mm. kare levhalar şeklinde kesilmiş, stilize yaprak motifleri, çivi deliklidir. Ayrıca, yükseklikleri 8 mm. olan eşkenar üçgen biçiminde, yanyana dizilmiş ince levhalar da kaplama süsü olarak kullanılmış olmalıdır (etütlük olarak kayıtlıdır).

Gümüş kilit parçası (2192) : Kenarları içe kavisli dörtgen levha biçiminde, ortasında sürgü deliği vardır. Ait olduğu ahşap eşyaya 6 çivi ile tutturulmuştur. Eşyadan ise sadece çivilerin saplandığı parça, çürümüş olarak mevcuttur.

Beştepeler II Tümülüsü

Beştepeler Mevkiindeki yapay tepelerin tamamı tümülüs tipi mezarlardır. Bunlardan Beştepeler II adını verdiğimiz diğer bir tümülüs 1960 yılında, müze uzmanının kontrolunda yapılan bir define kazısı sırasında açığa çıkarılmıştır.

Kaymayı önlemek için moloz taş ağırlıklı yığma toprakla gizlenen mezar odası, pembe-kırmızı andezitik taşlarla inşa edilmiştir (Resim : 36). Burada da mezar odası dikdörtgen kesitli olup yuvarlak tonoz ile örtülüdür. Bugün moloz yığını içinde sadece tonoz örtününün dar yanlarda bir bölümü görülmektedir.

1960'ta yapılan acele araştırmada, mezar odasında bir prinç lâhit ve lâhit içinde bir altın sikke ele geçtiği bilinmektedir. Başka eşya ele geçmemiş olması, mezarın yapıldığı devirde, henüz toprakla örtülmeden soyulduğu kanaatini uyandırmaktadır. Tonoz taşları arasında değişik kalite ve renkte harç bulunması bu kanıyı güçlendirmektedir.

Buluntular

Lâhit : (4061) Dökme prinçten yapılan lâhit bir küveti andırmaktadır (Resim : 36). Taşıma için iki uzun yanında görülen ikişer halka biçimli kulp, gövdeye perçinle tutturulmuştur. Lâhit, bakır levhaların perçinle birbirlerine tutturulması ile yapılan, tümsekleştirilmiş bir kapak ile örtülü olarak bulunmuştur (Resim : 38).

0,78 x 1,72 m. ebadındaki lâhit 0,58 m. yüksekliğe sahiptir. Geniş ağız kenarı, gövdeye dik olarak dışa kıvrılmıştır. Gövde dibe doğru daralmakta ve düz dip ile son bulmaktadır.

Bu madeni örneğin, daha sonraki yüzyıllarda mermer taklitlerinin yapıldığını, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunan, gövdesine yapışık-yalancı kulplu bir benzeri göstermektedir (Resim : 39).

Altın Sikke : (4062) 8,43 gr. ağırlığında ve 22.2 mm. çapında dır. Ön yüzünde, tanrıça Artemis'in profilden portresi, ense tarafında okluğunun (sadak) üst kısmı görülmektedir (Resim : 40-a).

Arka yüzünde, bereket sembolü meşhur Efes Artemis (Diana) heykelinin kabartması görülmektedir. Alt tarafta C. ATN. C. F yazısı (CAIUFATINIUS'un kısaltılmışı) okunmaktadır (Resim : 40-b). Caus

oğlu Kusinus, Atinus, Asya İli yöneticisi, bir prokonsül, propratör olabilir. M. Ö. 90 yıllarında Asya'da, Ephesus dolaylarında görevli olduğu bilinmektedir. M.Ö. 95-62 yıllarında Ariobarzanes I bağımsız Kappadokia kralıdır.

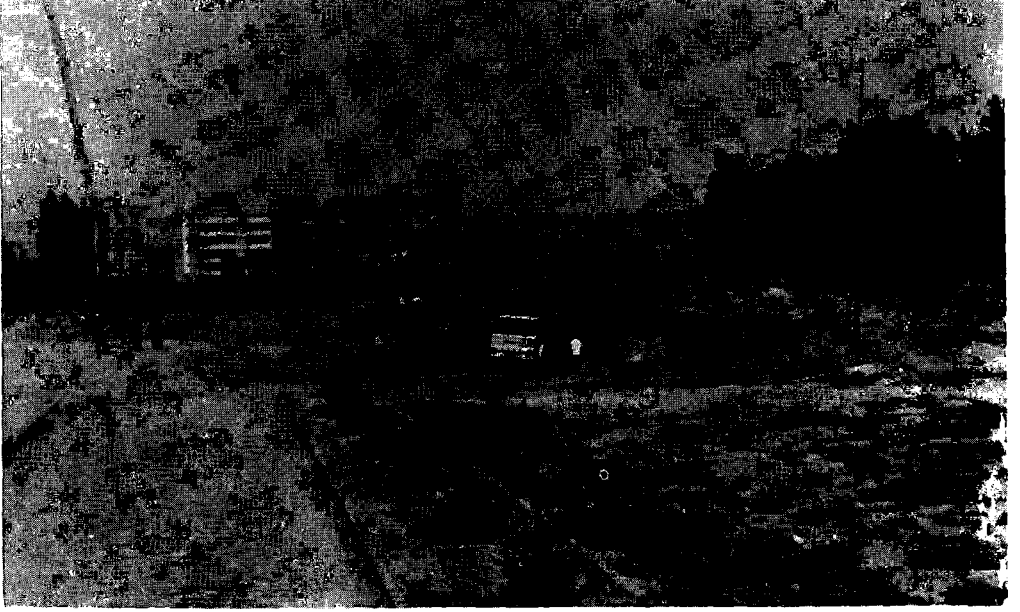
Bu sikke, M. S. 150 yıllarında yapıldığı tahmin edilen mermer Efes Artemis Heykeli'nin, daha önceki Hellenistik aslının kopyası olduğunu göstermektedir.

Bu değerli delilin yardımı ile Beştepeler I Tümülüsü'nün M. Ö. 1. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapılmış olduğu söylenebilir.

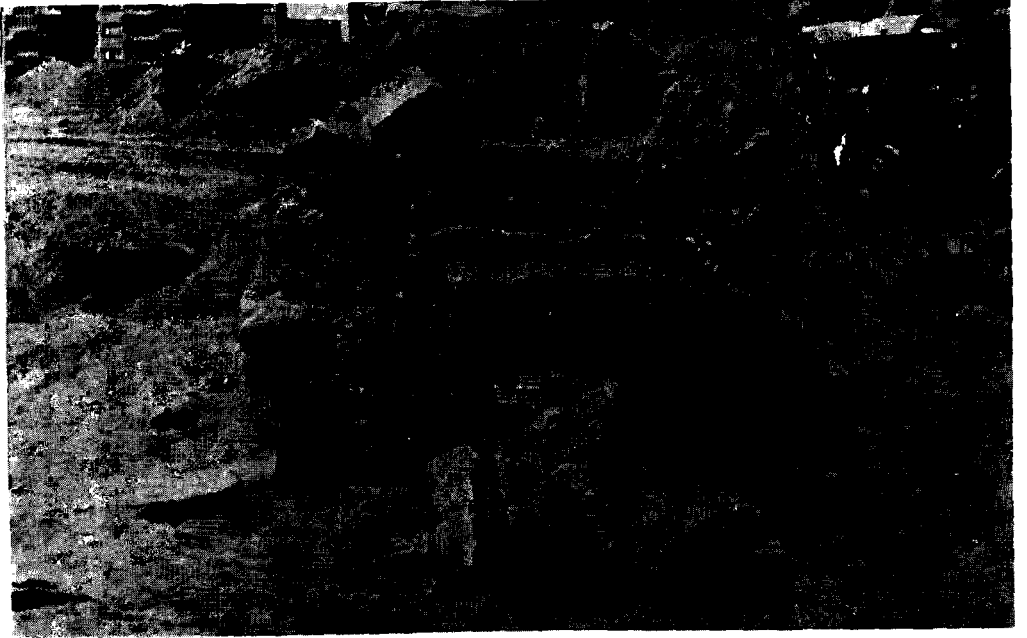
Sonuç

Kappadokia Bölgesinin Merkez Şehri, Krallığın başkenti eski Kayseri'de örnek olarak ele aldığımız üç tümülüs'ün de mezar odaları; dik-dörtgen kesitli tonoz örtülü, içeride ve cephede düzgün, kesilmiş, dışarıda gayri muntazam bırakılmış taşlarla inşa edilmiş olmaları, dromoslarının (giriş koridoru) bulunmayışı ile mimari yönden birbirlerinin çok benzeri mezar yapılarıdır. Herbirinde ele geçen birer altın sikke tarihlerini yaklaşık olarak vermeleri bakımından da büyük değer taşımaktadır. Örnekler, M. Ö. 1 inci yüzyılın ikinci yarısında bu tür mezar geleneğinin bölgede yaygın olduğunu göstermektedir. İthal malı değerli eşyalar, bilhassa Ege Bölgesi kültürleri ile yakın ilişkilere işaret etmektedir. Batı Anadolu ve Trakya'da yüzyıllar öncesinden gelerek yaygınlaşan tümülüs mezar geleneği, gördüğümüz örneklerle Kappadokia Bölgesi'nde de yaygınlaşmış ve daha sonra Roma siyasi hakimiyeti altında yaşanan dönemlerde de bu gelenek sürdürülmüştür. Bölgedeki, açıkta inşa edilen Klâsik Çağ anıtsal mezar yapıları da mabede benzer planları ve düzgün kesme taştan inşa teknikleri ile ayrı bir grubu teşkil ederler. Kayalara oyulmuş mezar odaları ve yeraltında, tuf tabakalarına oyulmuş dromoslu mezarların da ilginç örnekleri vardır.

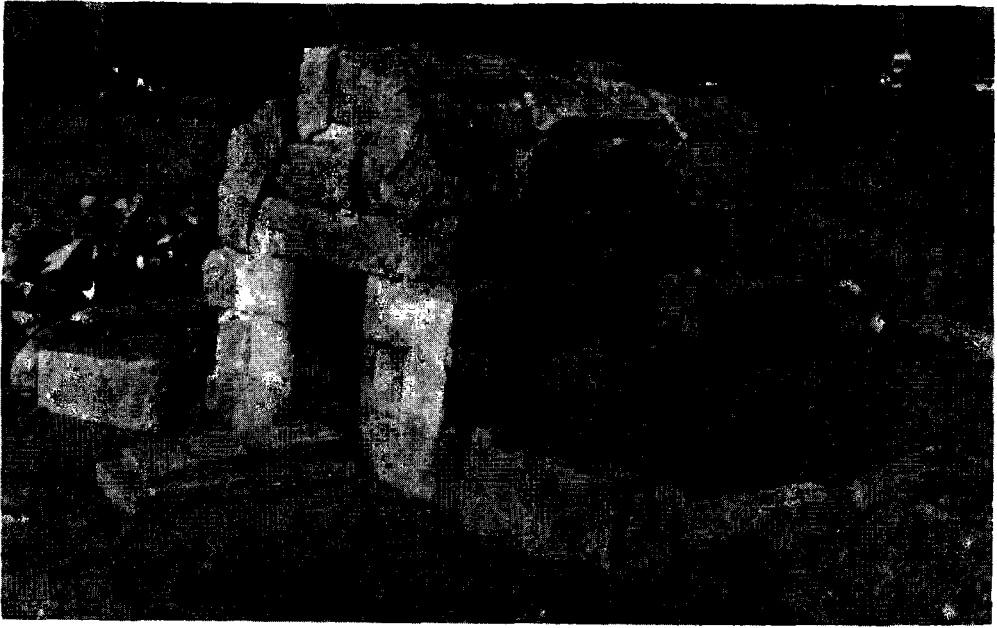
Bölgedeki bütün bu değerli kalıntılar ne yazık ki bugüne kadar sağlıklı bir bilimsel araştırma, inceleme ve değerlerdirmeye tabi tutulmamıştır. Esasen bölgedeki tüm Klâsik Çağ yerleşmeleri ve anıtları araştırmacılarını beklemektedir. Tahribatın ve yokolmanın önlenmesi; bölgedeki bin yıllık Klâsik Çağ kültürünün ayrıntıları ile öğrenilmesi ve tanıtılması için araştırmalara biran önce başlanmalıdır.

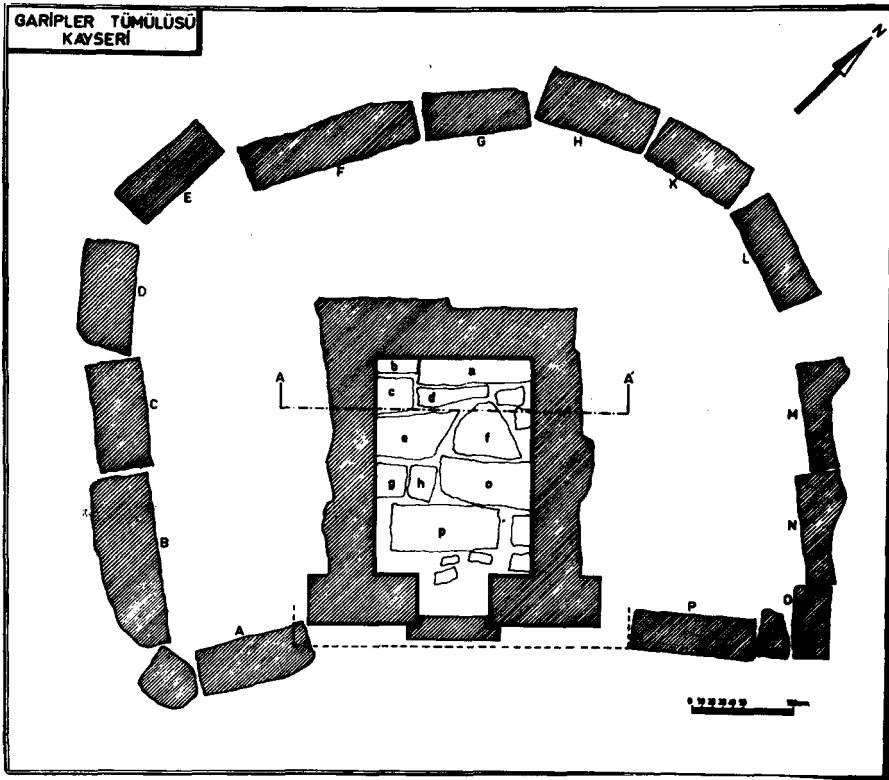
Resim : 1 — Garıpler Mezarhğı tepesi

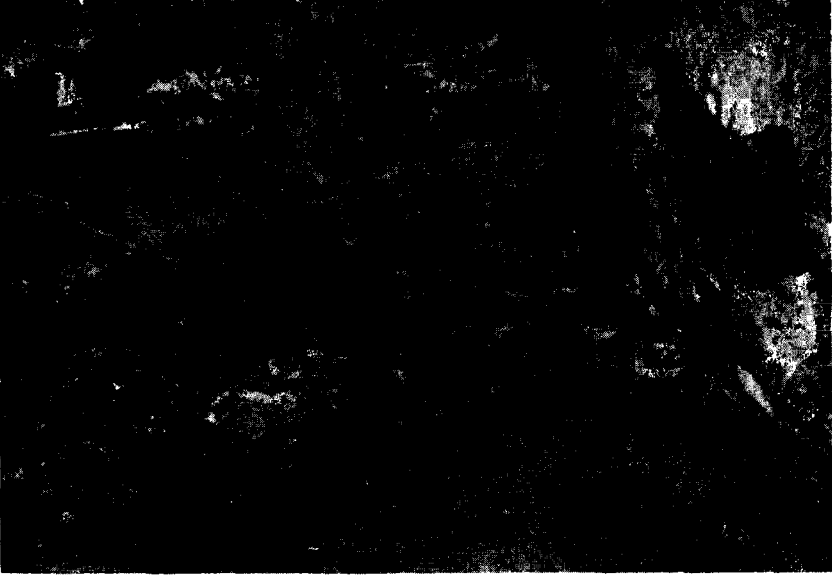
Resim : 2 — Garıpler Tümülsü mezar odası

Resim : 3 — Garipler Tümülüsü mezar odası

Resim : 4 — Garipler Tümülüsü mezar odası planı

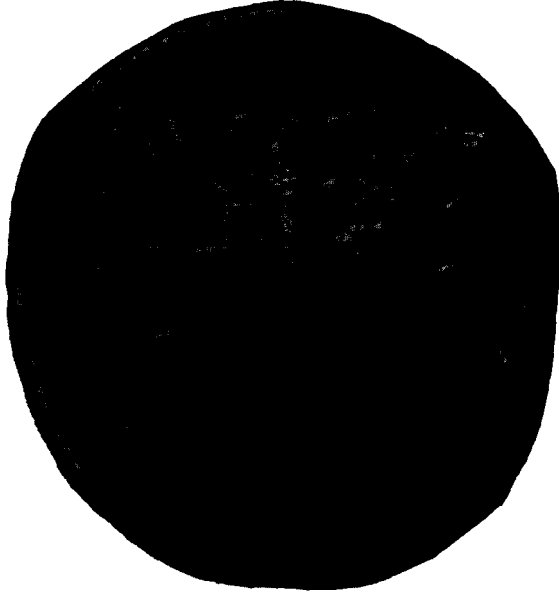
Resim : 5 — Garipler Tümülüsü mezar odası içi

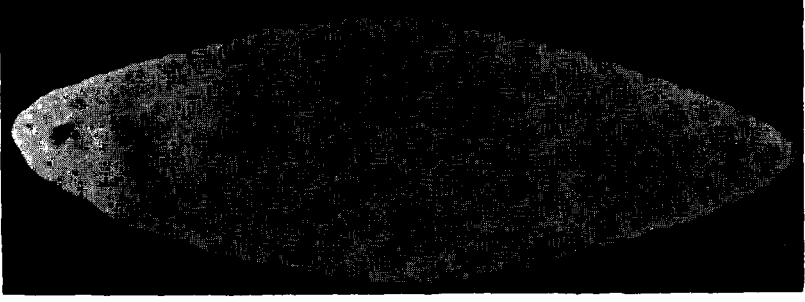
Resim : 6 — Garipler Tümülüsü tonoz örtünün batı köşesinin içten görünüşü

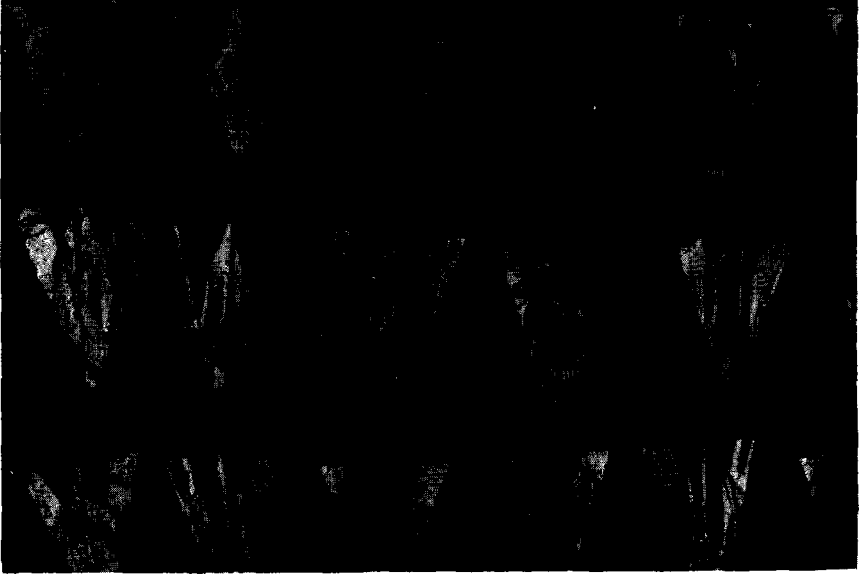
**Resim : 7a — Garipler Tümülüsü Augustus
sikkesi önyüzü**

**Resim : 7b — Garipler Tümülüsü Augustus
sikkesi arka yüzü**

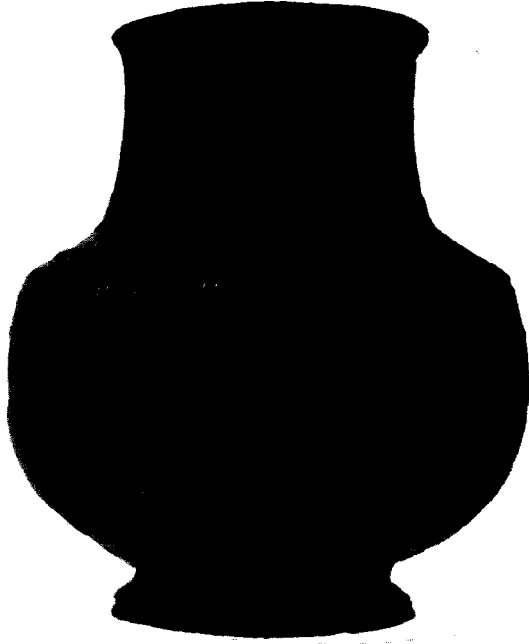
Resim : 8 — Garipler Tümülüsü altın ağız bandı

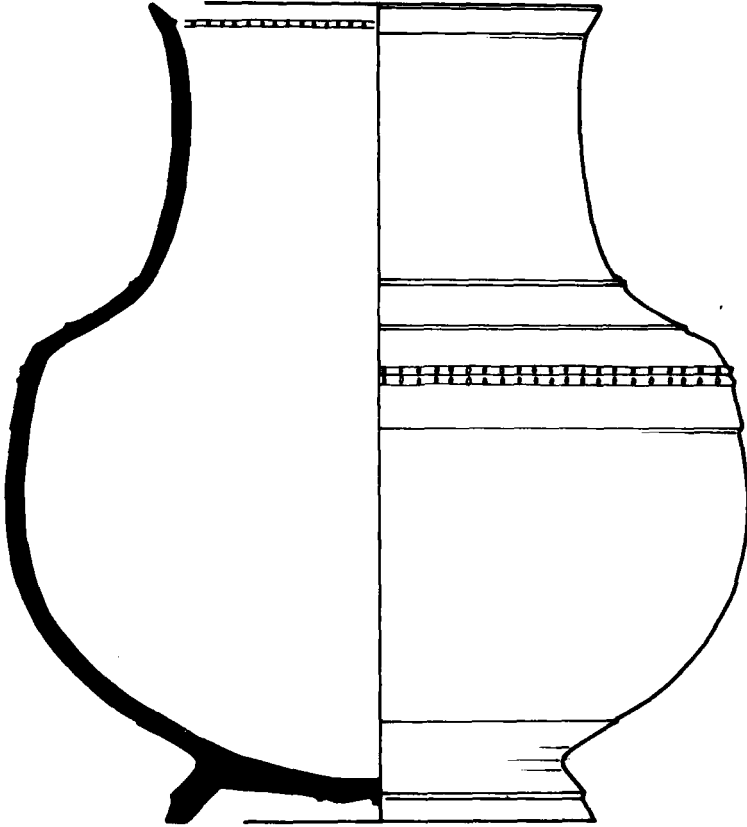
Resim : 9 — Garipler Tümülüsü altın yapraklar

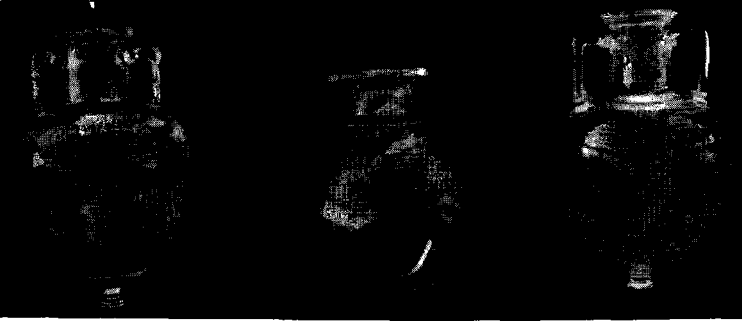
Resim : 10 — Garipler Tümülüsü sürmelik ve kadeh

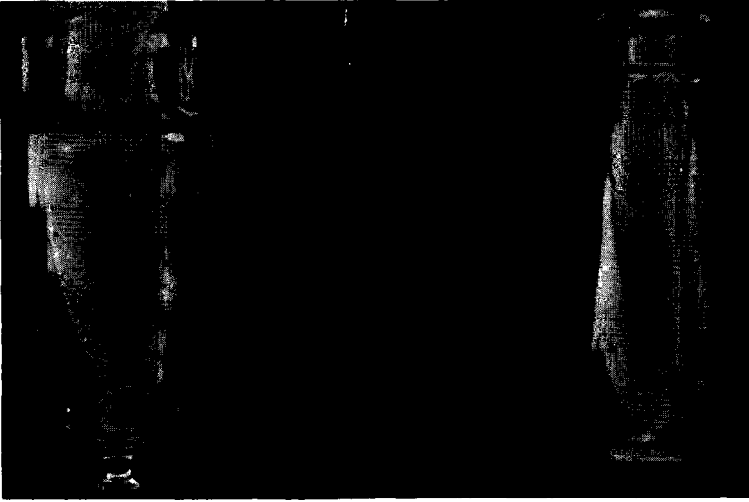
esim : 11 a — Garipler Tümülüsü cam vazo

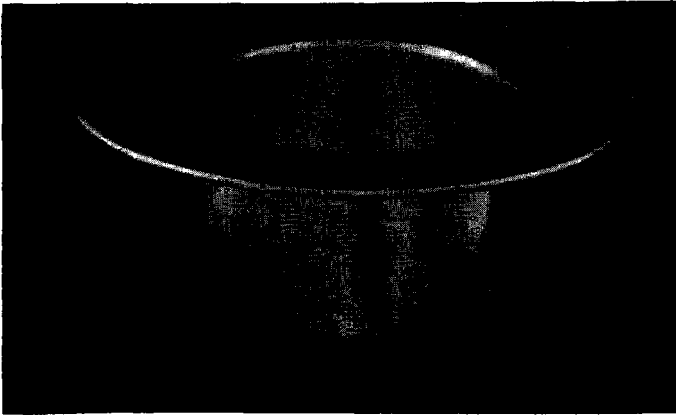
Resim : 11 b — Aynı vazonun çizimi

Resim : 12 — Garipler Tümülüsü kristal şişeler

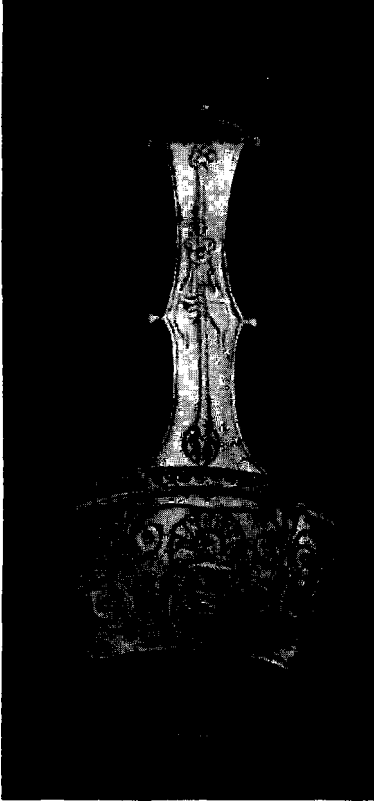
Resim : 13 — Garipler Tümülüsü kristal şişeler

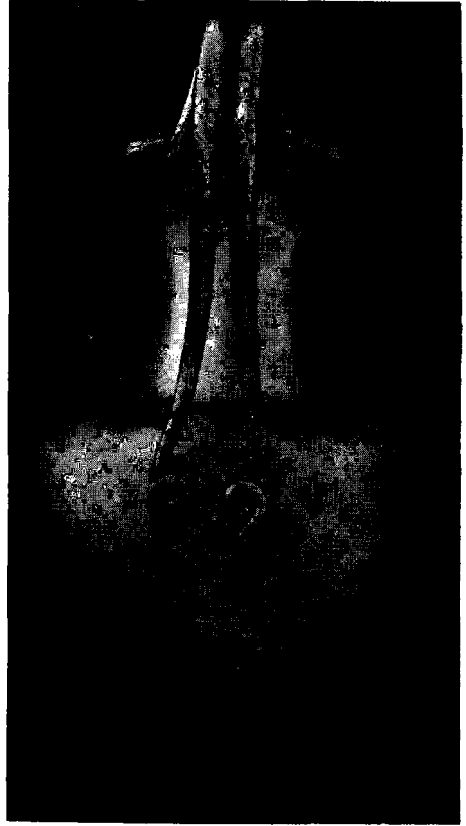
Resim : 14 — Garipler Tümülüsü gümüş leğence

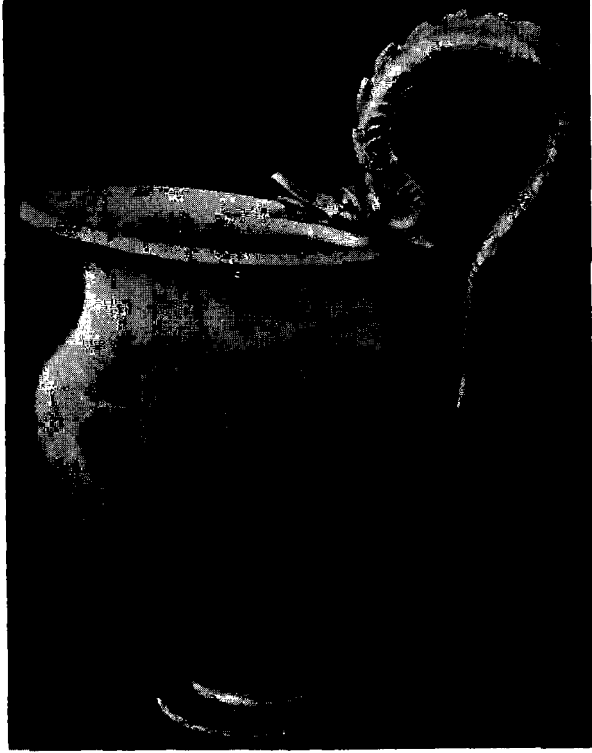
Resim : 15 — Garipler Tümülüsü gümüş içki kabı ve zarfı

Resim : 16 — Garipler Tümülüsü gümüş içki servis keçesi

Resim : 17 — Garipler Tümülüsü gümüş sürahi

Resim : 18 — Garipler Tümülüsü gümüş sûrahi

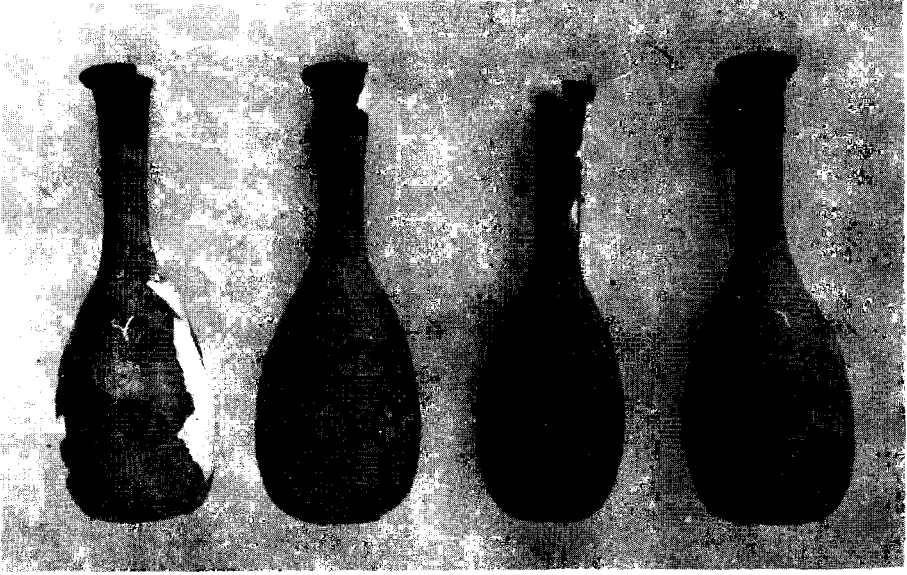
Resim : 19 — Garipler Tümülüsü gümüş kadeh (zarflı)

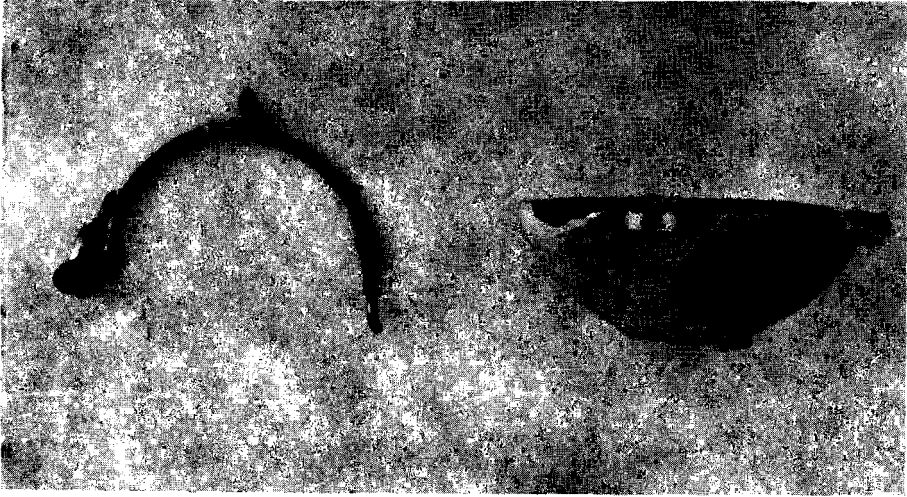
Resim : 20a — Garipler Tümülüsü gümüş süzgeç

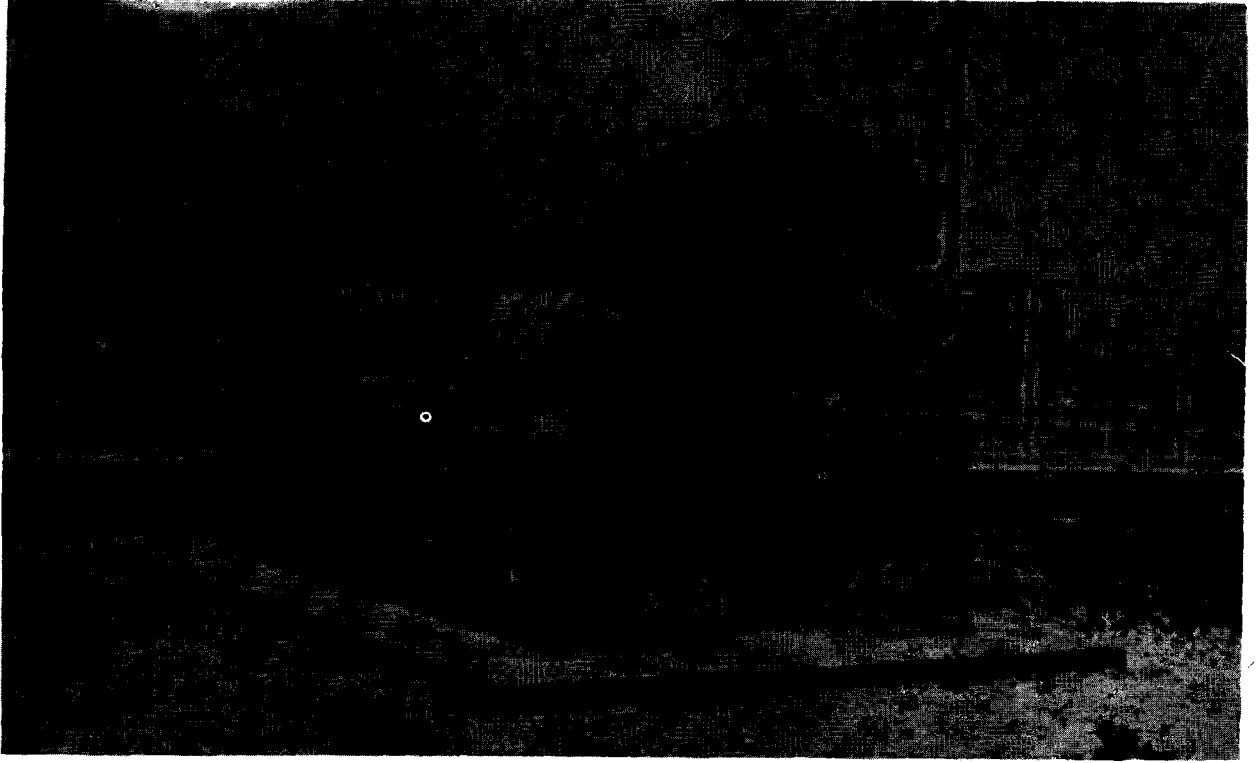
Resim : 20b — Garipler Tümülüsü gümüş süzgeç kulbundan detay, portre

Resim : 21 — Garipler Tümülsü seramik şişeler

Resim : 22 — Garipler Tümülsü gümüş kulplu mermer kâsecik

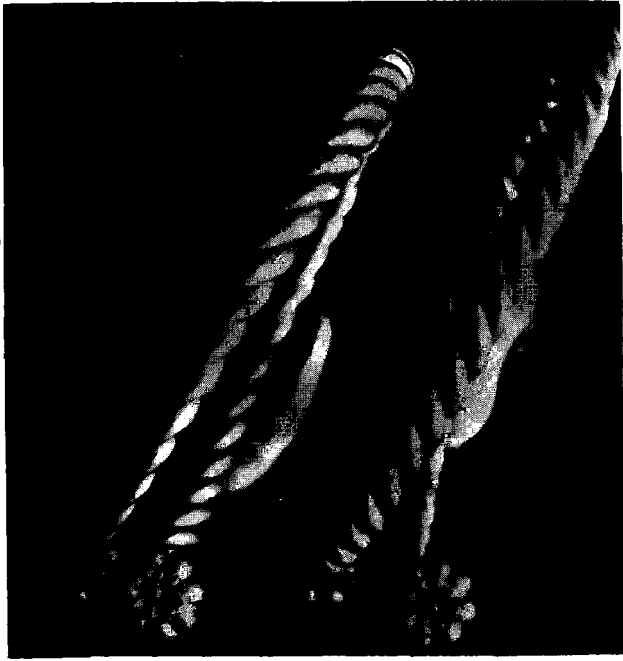
Resim : 23 — Beştepeler I Tümülüsü, mezar odası

Resim : 24a — Beştepeler I, Caesar sikkesi

Resim : 24b — Beştepeler I, Caesar sikkesi arka yüzü

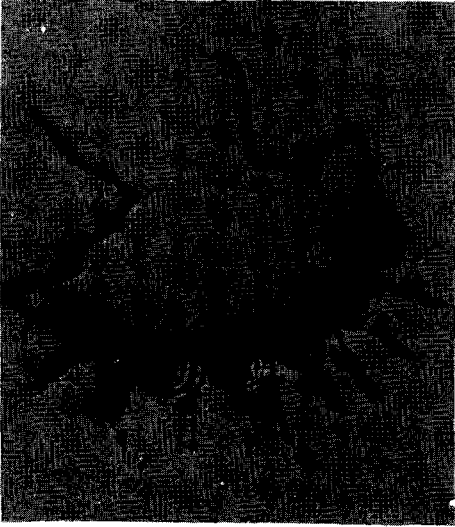
Resim : 25 — Beştepeler I, altın bilezikler

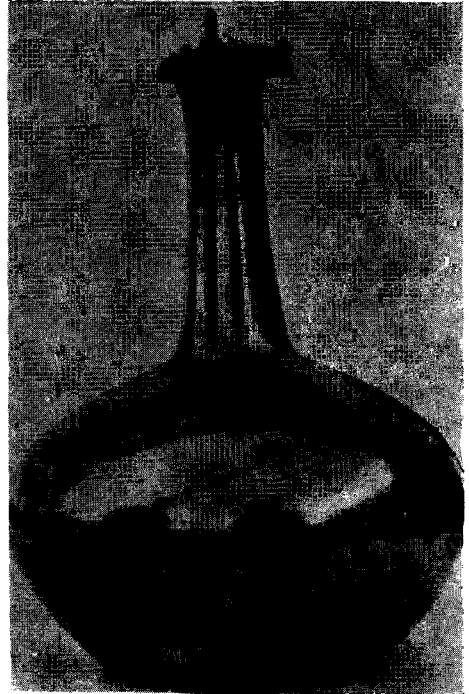
Resim : 26 — Beştepeler I, altın sürmelik

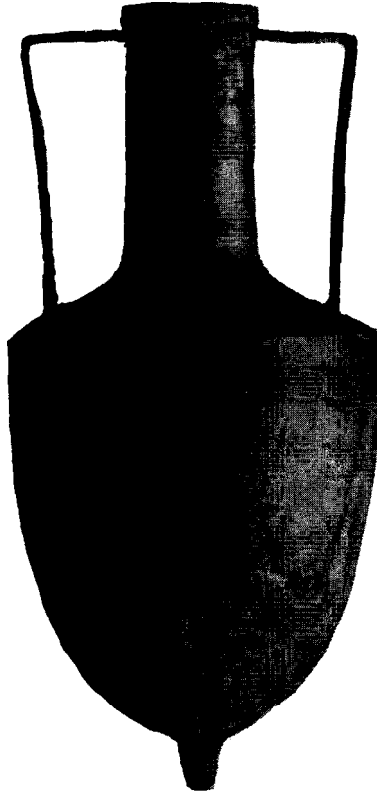
Resim : 27 — Beştepeler I, altın kadeh

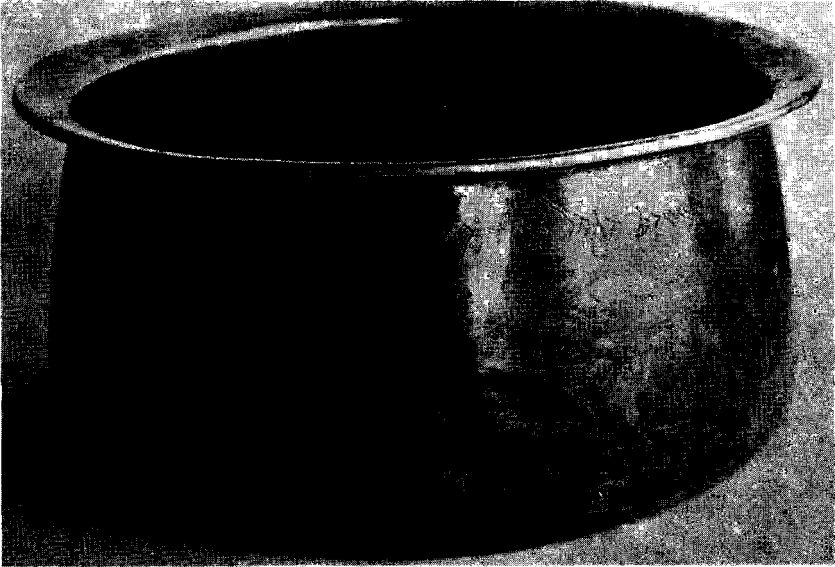
Resim : 28 — Beştepeler I, kolye - gerdanlık

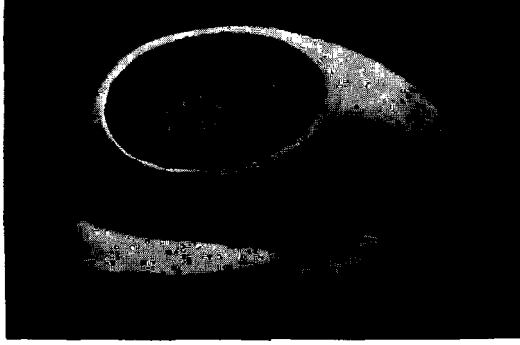
Resim : 29 — Beştepeler I, gümüş sürahi

**Resim : 30 — Beştepeler I, gümüş
şişe - testick**

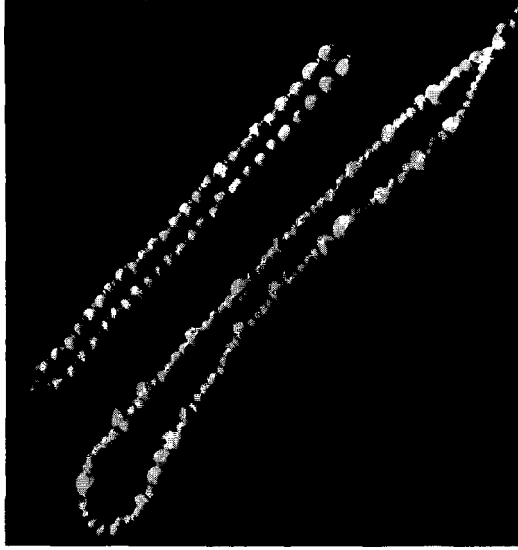
Resim : 31 — Beştepeler I, Gümüş tencere

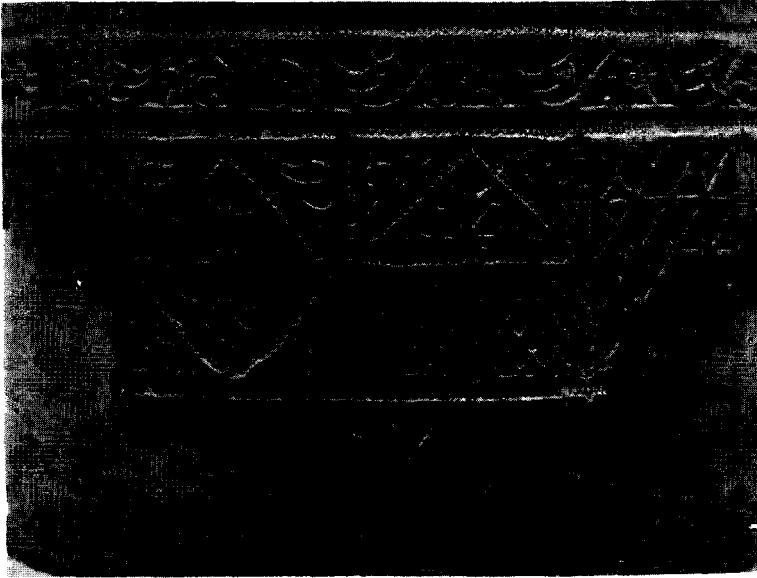
Resim : 32 — Beştepeler I, altın yüzük

Resim : 33 — Beştepeler I, altın küpe teki

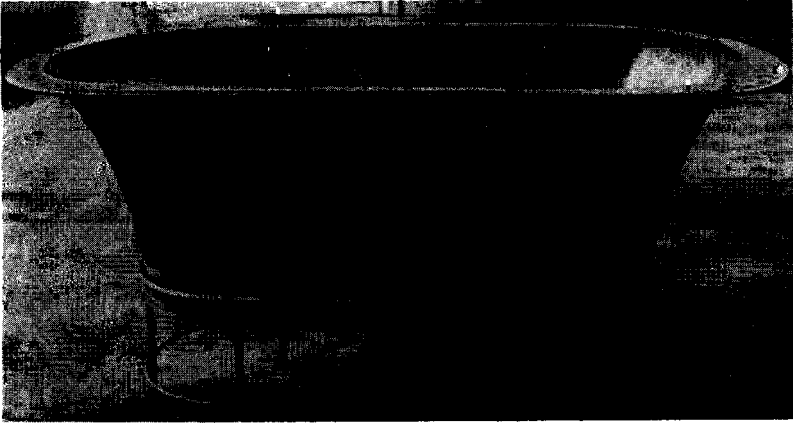
Resim : 34 — Beştepeler I, incili kolyeler

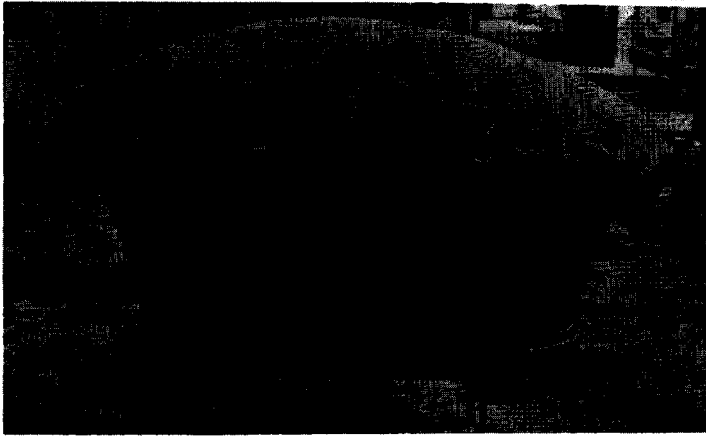
Resim : 35 — Beştepeler I, gümüş tezyinat

Resim : 36 — Beştepeler II, mezar yeri

Resim : 37 — Beştepeler II, pirinç lahit

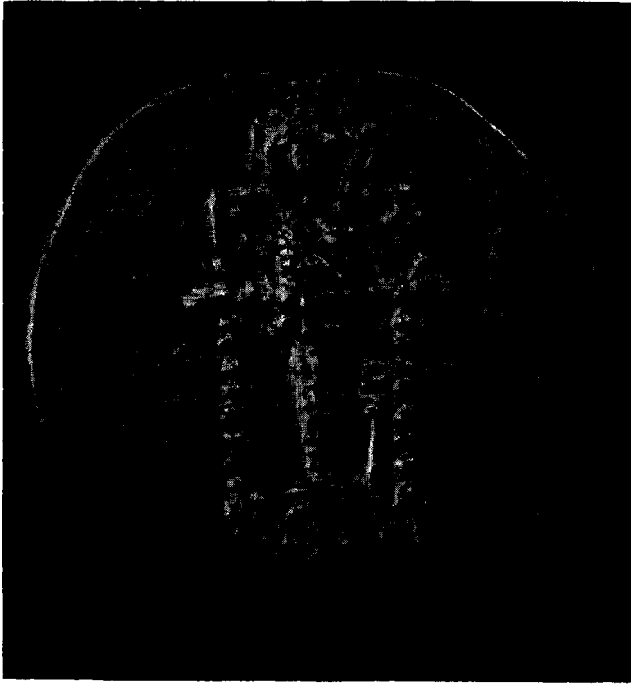
Resim : 38 — Beştepeler II, pirinç lahit ve kapağı

Resim : 39 — İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki mermer lahit

Resim : 40a — Beştepeler II, altın Artemis sikkesi

**Resim : 40b — Beştepeler II, altın Artemis sikkesi
arka yüzü**

PERGAMON VORBERICHT ÜBER DIE KAMPAGNE 1988

Wolfgang RADT *

Die Kampagne dauerte vom 2. Mai bis zum 22. Oktober. Wie üblich liefen die Restaurierungsarbeiten am Trajaneum vom Frühjahr bis in den Spätsommer (2. Mai bis 15. September). Die archäologischen Untersuchungen am Trajaneum und technische Wartungsarbeiten dauerten noch bis zum 27. September.-Die Stadtgrabung begann am 1. August und endete am 22. Oktober¹.

-
- (*) Prof. Dr. Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Siraselviler No. 123, Taksim/İSTANBUL.
Abbildungsnachweis : Abb. 1-2 Ulrike Wulf. Abb. 3, St. Barfuß. - Alle Übrigen, Elisabeth Steiner, Fotoarchiv, Pergamon im DAI İstanbul.
- (1) Jährliche Vorberichte erschienen in AA, AJA und AnatSt, eine türkische Fassung im Bericht über das Ausgrabungssymposium der türkischen Generaldirektion für die Altertümer und Museen (Kazı Sonuçları Toplantısı; jährlich, Ankara). - In *IstMitt* 38, 1988 erschienen Aufsätze zu pergamenischen Themen von D. Behr «Pergamen. Westabhang-Keramik», W. Gaitzsch (Byzantin. Feuerlöschpumpe), W. Ræck (Hellenist, Bebauung der Akropolis). - In der Reihe «Pergamenischen Forschungen» wurden ausgeliefert: PF 6, U. Mandel, Kleinasiatische Reliefkeramik der mittleren Kaiserzeit (1988); PF 7, C. Meyer-Schlichtmann, Die spergamenische Sigillata (1988). - In der Reihe *Geschichte der Wasserversorgung* (Frontinus-Gesellschaft) erschien in Bd. 2. Die Wasserversorgung antiker Städte (Mainz, 1987), der Beitrag von G. Garbrecht Pergamon. In der Reihe *DuMont/Dokumente* erschien: W. Radt, Pergamon - Geschichte und Bauten, Funde und Erforschung einer antiken Metropole (1988).

Wie in jedem Jahr dankt die Pergamongrabung allen Förderern und hilfreichen Institutionen in Deutschland und in der Türkei.

Als Vertreter der türkischen Generaldirektion für die Altertümer und Museen nahmen an dieser Kampagne die Herren Ali Harmankaya vom Museum Burdur und Turan Gökyıldırım vom Museum Istanbul teil. Wir danken ihnen für ihre freundliche Hilfsbereitschaft.-

Der Arbeitsstab bestand aus: W. Radt (Gesamtleitung), E. Steiner (Fotoarbeiten, Haushalt, Verwaltung), R. von den Hoff, W. Sallaberger (archäologische Schnittleitung), St. Barfuß, U. Wulf (architektonische Aufnahmen und Zeichenarbeiten), D. Ellrott, K. Fuhrmeister, A. Heimerl, M. Kohl, S. König, A. Lewerentz, M. Müller (Fundbearbeitung und archäologische Zeichenarbeiten), B. Maurer (Restauratorenarbeiten), J. Burow, G. de Luca, K. Gödecken, G. Hübner, C. Meyer-Schlichtmann, H. Müller, J. Rohmann, M. Schultz, H. Voegtli (Aufarbeiten von Depotbeständen und Publikations-

STADTGRABUNG

Die eigentliche Grabung beschränkte sich auf die im Vorjahr schon angegrabene Fläche von 20 x ca. 35 m. zwischen Heraheiligtum und antiker Hauptstraße², wo die byzantinische Bebauung noch nicht ganz freigelegt, die darunterliegende antike Bebauung noch garnicht angegangen war (Abb. 1, 2). Außerdem wurden Sondagen und Reinigungsarbeiten zur Verfolgung der frühen Stadtmauerreste östlich des Hera-Heiligtums im Bereich 4050/83+93-87+97 unternommen (Abb. 3). Diese standen in direktem Zusammenhang mit der weiteren Freilegung früher Mauerreste in der Grabungsfläche selbst.

Mittelalterliche Bebauung (Abb. 1)

Die zahlreichen byzantinischen Hausmauern fügen sich nur stellenweise zu vollständigen Grundrissen zusammen. Aus dem Übersichtsplan gehen zudem diese Grundrisse, die drei verschiedenen spätbyzantinischen Bauphasen angehören und sich teilweise überlagern, nicht ohne weiteres hervor. Ihre Durcharbeitung und Darstellung im einzelnen muß einer späteren Bearbeitung vorbehalten bleiben. Im übrigen gelten für die Datierung (12.-14 Jh.) und die allgemeine Beschreibung der Häuser und ihres Inventars die Kriterien, die schon im letzten Vorbericht zusammengestellt worden sind³.

Einen auffälligen Befund boten zwei Pithoi der mittleren byzantinischen Bauphase (Abb. 4), von denen einer unterhalb des Randes ein Kreuz in Stichelverzierung zeigte. Von den Hausmauern letzten byzantinischen Phase wurden die Pithoi überbaut. Ihr Inhalt ergab leider nichts Nennenswertes.

vorbereitung).- An Projekten i Gelände arbeiteten: M. Klinkott (Aufnahme von Architekturteilen), I. Rommel, unterstützt von C. Fritz (Theater und Theater-Terrasse), W. Hoepfner und E.-L. Schwandner, unterstützt von W. Brunner (Maßkontrollen am Pergamon-Altar und weitere Architektur-Erkundungen).- Am Trajaneum waren tätig: K. Nohle (Projektleitung). W. Raeck (archäologische Leitung), U. Bellm, H. Landgraf, J. Lobe, M. Riedmann, A. Seeger, A. Schinz (Architektenarbeiten), P. Mutsch (statisch-konstruktive Beratung), W. Hacker (Zeichner und technischer Helfer), E. Steiner (Fotoarbeiten), H. Benz, F. Beuthan, G. Frehner, Chr. Kronewirth, Chr. Kuttler, M. Lopez, K. Sipple, B. Portmann, P. Thommen (Steinmetzen), G. Fischer, B. Gossel-Raack, Chr. Löhr, H. Pimpl (archäologische Mitarbeiter), V. Erdmann (Mechaniker), N. Avondo (allgemeine Arbeiten).- Von den Genannten waren Mitarbeiter des Instituts für Baugeschichte der Technischen Universität Karlsruhe: St Barfuß, U. Bellm, C. Fritz, M. Klinkott, M. Riedmann, I. Rommel, U. Wulf.

(2) Vgl. W. Radt, AA 1988, 462 ff., Abb. 1, 2.

(3) W. Radt, AA 1988, 464 ff. (mit Anm. 3).

Mittelalterliche Gräber (Abb. 5)

Zusätzlich zu den schon 1987 freigelegten zahlreichen spätbyzantinischen Gräbern wurden in diesem Jahr, einige weitere ausgegraben. Für die Gräber gilt im wesentlichen das im letzten Vorbericht Gesagte⁴. Alle Gräber sind im übersichtsplan eingetragen (Abb. 1). Drei von ihnen wurden von einer Hausmauer überlagert (in 3060/12 c)⁵. Dies läßt darauf schließen, daß hier wieder gebaut wurde, als der Friedhof des 14.-15 Jhs. schon vergessen war. Vielleicht handelt es sich um Mauerreste einer mittelalterlichen Hirtenhütte.

Die übrigen Gräber waren ungestört. In einigen von ihnen fanden sich Ohringe, teils aus Bronze, teils aus Silber. Sonstige Beigaben waren nicht vorhanden. Auffällig waren in einigen Gräbern jeweils einzelne große Tierknochen, die ihrer Lage nach zusammen mit den Menschen bestattet worden waren. - Diese Befunde werden noch weitere Untersuchungen im Rahmen der auch in diesem Jahr durchgeführten anthropologischen Forschungen (s. u.) nötig machen.

Antike Bebauung (Abb. 2)

Die unter der byzantinischen Deckschicht zutage gekommenen antiken Bauten gehören ganz überwiegend der römischen Kaiserzeit an. Von der hellenistischen Vorgänger-Bebauung, nach deren Orientierung sich auch die römischen Häuser noch richteten, ist nur sehr wenig erhalten.

Den Hauptrest dieser hellenistischen Bebauung bildet eine starke Terrassenmauer, die unmittelbar südlich des Peristylhofes eines römischen Hauses (Niv. 216, 27) in Areal 4050/91-92 verläuft (im Plan, Abb. 2, kreuzschraffiert). Westlich anschließend ist das Fundament eines großen Raumes erhalten (Niv. 215, 50), dessen Mauern mit der Terrassenmauer in Verbindung stehen und ebenfalls schon aus hellenistischer Zeit stammen und in römischer Zeit weiterverwendet wurden.

Einige weitere in diesem Jahr ausgegrabene hellenistische Mauerreste wurden entweder in römischer Zeit weiterverwendet oder sie sind von der römischen Bebauung gekappt und bleiben ganz vereinzelt und ohne die Möglichkeit der Rekonstruktion ihres früheren Zusammenhanges. Ihre Lage geht aus dem Plan hervor (Abb. 2, unterbrochen bzw. horizontal schraffiert). Eine Datierung ist nur in ganz groben Grenzen möglich (3. - 2. Jh. v. Chr.).

(4) W. Radt, AA 1988, 466.

(5) Zum Benennungssystem der Planquadrate vgl. W. Radt, AA 1985, 473 ff.

Aus der frühen Zeit hellenistischer Wohnbebauung stammen die Reste dreier Zisternen, von denen bisher keine ausgegraben wurde. Bei der Zisterne am Nordrand des Peristylhofes des römischen Hauses (Areal 4060/2 a) muß es sich um eine hellenistische Zisterne handeln, die noch für das römische Haus weiterbenutzt wurde, wenngleich ihr Rand auf einer Seite vom Stylobat des Hofes überbaut war. Die Zisterne im nördöstlichsten Raum des Hauses (in 4060/12b) liegt hier in einer so typischen Position im Verhältnis zum ganzen Haus, daß man daraus einerseits wird schließen können, daß sie in römischer Zeit noch in Benutzung war, andererseits, daß sie, wie die Zisterne des Hofes, aus dem hellenistischen Vorgängerbau des römischen Hauses stammte, der in seiner Aufgliederung nicht wesentlich von dem römischen Haus verschieden gewesen sein wird. Die typische Position, schon der hellenistischen Zisternen in den Häusern von Pergamon ist derart, daß eine - meist die größere - Zisterne unter dem Hof, eine andere in einem Nebenraum, wohl einem Wirtschaftsraum, gelegen ist.

Von einem hellenistischen, an der Stelle des römischen peristylhauses gelegenen Haus stammen auch die schlecht erhaltenen Reste zweier Pithoi, ohne signifikanten Inhalt.

Für die Aufschüttung des Hofes schon des hellenistischen Hauses zu einer geeigneten Bauterrasse wurden große Massen von Steinabschlägen aus Andesit verwendet. Diese Abschlüge werden vermutlich Abfallmaterial sein, das entstand, als man die Werksteine für die Herstellung des hellenistischen Hauses zuschlug. Interessant ist die Tatsache, daß sich in der Füllerde zwischen den Abschlag-Brocken, zahlreicher als sonst, frühe, auch archaische Keramikscherben fanden. Es könnte sein, daß man beim Einsetzen der hellenistischen Bauaktivität gerade im Gebiet hinter der archaischen Stadtmauer (s. u.) mit der benötigten Erde auch mehr archaisches Scherbenmaterial als im übrigen Stadtgebiet abgrub, und daß dieses Scherbenmaterial so in die Auffüllung der hellenistischen Hausterrasse gelangte (Abb. 6-9).

Als bezeichnendes Phänomen sei auch erwähnt, daß deutlich mehr frühe Münzen (4. Jh. v. Chr.) im Gebiet nördlich der archaischen Mauer (s. u.) auftauchten, als sonst.

Auf niedrigem Niveau, unter der Terrassenfüllung, fand sich der kleine Rest eines Steinpflasters, das von seiner Lage her zu einer vorhellenistischen Bauschicht gehören könnte (Niv. 214,55), von der aber sonst nichts erhalten ist. Wenn auch Teile der Hof-Auffüllung des römischen Hauses nicht ausgegraben, sondern stehengelassen wurden, so ist doch nicht anzunehmen, daß deswegen irgendwelche relevanten früheren Baureste unausgegraben blieben.

1. Römisches Peristylhaus (Abb. 2, 10-13)

Obwohl nicht alle im Übersichtsplan sichtbaren Mauern im Bereich des frühkaiserzeitlichen Peristylhauses zu diesem Haus gehören, hebt es sich doch auf den ersten Blick schon von seiner Umgebung ab. Der Hof liegt im Plan um die beiden Niveaunummern a. 216,27/b. 215,71, von denen «b.» das frühere, hellenistische Hofniveau bezeichnet, das aus geringen Resten erschlossen werden konnte. Wenn auch die Reste des römischen Hauses wegen der späteren Abtragung durch die Byzantiner nur in beklagenswert geringer Höhe erhalten sind, so werden doch folgende Einzelheiten klar :

Der Hof war von 6 x 4 oder 6 x 5 Säulen umstanden, wobei die O-W-Ausdehnung die längere war. Auf der N-, W- und O-Seite lagen um den Hof Hallen und hinter den Hallen Räume. Wegen der starken Erosionsschäden auf der S-Seite ist nicht festzustellen, ob der Hof dort

a) von einer Mauer (auf der eingangs erwähnten Terrassenmauer),
oder

b) von einer dem Hof zugewandten Raumreihe, oder

c) von einer zum Tal hin offenen Säulenstellung auf der Terrassenmauer, oder

d) von einer Halle mit sehr wenig tiefen Räumen dahinter, oder

e) von einer besonders tiefen Halle abgeschlossen wurde.

Für alle Lösungen lassen sich Argumente finden.

Eine weitere Möglichkeit besteht darin, daß die später südlich - und tiefer gelegen - vor die Terrassenmauer gebaute Reihe von kleinen Räumen (Niv. a. 213,00 beim westlichsten Raum, 212,63 beim östlichsten) in der mittleren Kaiserzeit, d.h. im späteren 2. und frühen 3. Jh.n.Chr. als Substruktion für eine Erweiterung des Peristylhauses nach Süden diene, wie dies z.B. vom Attaloshaus in Pergamon bekannt ist⁶. Wenn auch die Möglichkeit einer solchen Erweiterung, bei der die S-Halle des Hauses über die Substruktionsräume zu liegen gekommen wäre, grundsätzlich in Erwägung gezogen werden muß, weil die in frühromischer Zeit begonnene Raumreihe in der mittleren Kaiserzeit verändert und solider gebaut wurde (s. u.), so ist eine Süd-Erweiterung des Hauses doch aus dem Grabungsbefund nicht zu beweisen.

Alle Räume um den großen Peristylhof (rund 10 x 12 m.) sind von bemerkenswert schlechter Erhaltung. Von Wandmalerei, Mosaiken, Mar-

(6) W. Dörpfeld, AM 32, 1907, 170, 187 f.

morböden u. dgl. hat sich nichts erhalten, außer Bodenplattenabdrücke im Ziegelsplitt-Unterboden des nordwestlichen Raumes (Niv. 216,51), der in spätantiker Zeit durch eine Mauer geteilt wurde (Mauer im Plan unschraffiert). Dieser Raum wird, wegen der ursprünglichen Marmorausstattung des Fußbodens und auch wegen seiner Größe, eine besondere Bedeutung, vielleicht als Triclinium, gehabt haben. Östlich neben dem Raum lag ein schmales, korridorartiges Gelaß (ca. 2 x 4,5 m) das vielleicht eine hölzerne Treppe ins Obergeschoß enthielt. Eine solche Treppe muß es gegeben haben, denn die Hauptstraße liegt, nach Westen ansteigend, schon ungefähr eine Stockwerkshöhe höher als die eben beschriebenen Räume. Ein Obergeschoß ist deshalb zu fordern. Es mußte über eine Treppe erreichbar sein, denn die Obergeschosse der Räume waren von der Straße aus vermutlich garnicht zugänglich, sondern kehrten ihr ihre geschlossene Rückwand zu. Allerdings könnte man auch daran denken, daß das Obergeschoß nur aus Läden bestand, die von der Straße aus zugänglich waren. Den Eingang des Hauses wird man sich keinesfalls von der Hauptstraße ins Obergeschoß, sondern von der Seitengasse unmittelbar östlich, zu ebener Erde vorzustellen haben.

Vom Niveau her die günstigste Stelle lag unmittelbar gegenüber dem Hauseingang des östlich der Gasse liegenden Hauses⁷. Der Eintretende kam so in der Verlängerung der nördlichen Hofhalle und etwa auf deren Niveau in das Haus. Vermutlich betrat er zunächst einen Pfortenraum, wie er in dem gegenüberliegenden Haus noch gut erhalten ist⁸. Zu den Räumen südlich des Eingangsraumes gehörte möglicherweise auch eine Latrine, deren Abwasserkanal auf dem kürzesten Wege in den Gassenkanal münden konnte. Der Ansatz einer Mauer und ein Felskanal könnten am ehesten als Reste einer solchen Anlage zu deuten sein (in 4060 3a).

Die W-Seite des Hauses ist noch nicht ganz ausgegraben, obwohl alle Räume zumindest angeschnitten zu sein scheinen, falls sie nicht in doppelter Reihe hintereinanderlagen. Inwieweit der SW-Raum (Niv. 215,50) ausschließlich zu diesem Haus gehörte, wird erst weitere Ausgrabung erweisen können. In all diesen Räumen war nichts vom Inventar oder von der Ausstattung erhalten. Viele römische wandputz-Brocken mit Bemalung, die aber keine Rekonstruktion des Dekors erlauben, fanden sich in dem Doppelraum (Niv. 212,46; 212,43) ganz an der Südwestecke des diesjährigen Grabungsgebietes, in schräger Schüttlage. Sie stammen mit großer Wahrscheinlichkeit aus dem Peristylhaus und wurden vermutlich bei einer Renovierung oder einem Umbau an ihren Fundort geschüttet.

(7) W. Radt, AA 1987, 512 mit Abb. 3.

(8) Ebenda Abb. 3, Niv. 214, 48.

Der Hof des römischen Peristylhauses weist ein eigenartiges Konstruktionselement auf. Es ist dies ein Kanal in caementicium Mauerwerk, der, von zwei eigenen Mäuerchen begrenzt, parallel vor dem Peristyl entlangläuft, soweit dies erhalten ist. Der Kanal liegt unten teils auf Fels, teils auf Erdfüllung auf, hat jedoch keinen abgedichteten Boden. Am ehesten sollte er wohl dem Wegsickern von Regenwasser aus dem Hofbereich bei starken Niederschlägen dienen, wenn auch vor dem Stylobat noch eine eigene Steinrinne als Wasserableitung entlanglief. Vermutlich wurde sie als nicht ausreichend angesehen. Dieser Drainagekanal mit den caementicium-Mauern macht beiderseits der Zisterne halt, d.h. die hellenistische Zisterne wurde auch für das römische Haus noch geschont.

Schräg unter dem Hof des Hauses und weiterführend in den Gassenkanal läuft ein gut gebauter Entwässerungskanal, mit dem aber der Drainagekanal vor dem Stylobat nicht in Verbindung steht. Der Entwässerungskanal kommt mit zwei Zweigen aus dem noch nicht ganz ausgegrabenen Westbereich des Hauses und führt nach der Vereinigung der beiden Zweige unter dem Stylobat und der Hoffläche hinweg in den Abwasserkanal der östlich verlaufenden Gasse. Für den Mörtel und die Abdichtung des Entwässerungskanals wurde viel Ziegelsplitt verwendet.

2. Räume südlich der Peristyl-Terrasse (Abb. 2, 13,14)

Südlich der erwähnten starken hellenistischen Terrassenmauer liegen mehrere Räume L-förmig um einen rund 8 x 8 m. großen Hof, dessen Niveau mindestens einmal verändert wurde (Niv. a. 212,60; b. 211,93).

Noch bevor der von Räumen der römischen Kaiserzeit umgrenzte Hof existierte, gab es in hellenistischer Zeit hier eine Terrassenmauer, von der sich auch nach Westen hin noch einige Meter verfolgen ließen (im Plan, Abb. 2, unterbrochen schraffiert). Nördlich an diese ziemlich roh gebaute Mauer schloß ein ebenso rohes Fußbodenpflaster aus kleinen flachen Steinen an. Zu diesem Pflaster gehört das Niveau 211,93 im Plan. Durch Keramikfunde unter dem Pflaster kann dieses etwa in die Mitte des 2. Jh. v. Chr. datiert werden. Auch um diese Zeit schon wird sich, wegen der Art des Pflasters, hier ein Hof oder freier Platz befunden haben. Schon zu diesem Hof gehörte zweifellos die Zisterne, die auch später noch benutzt wurde.

Der Zugang zu dem Hof kann nur von Osten her über eine rampenförmige Gasse unmittelbar nördlich der Abschlußmauer des Heraheiligtums und parallel zu dieser möglich gewesen sein (südliche Terrassen-

mauer der Rampe im Plan ebenfalls unterbrochen schraffiert). Diese Rampe muß in der Nähe der Ausmündung der Seitengasse der Hauptstraße beim O-Eingang des Heraheiligtums ihren Anfang genommen haben. Sie wurde in hellenistischer Zeit angelegt und bildete die westliche Verlängerung einer Gasse mit Kanal aus Tuffplatten (vgl. auch Plan Abb. 2).

Der Hof mit den umgebenden Räumen war also nur verhältnismäßig umständlich zu erreichen, was dagegen spricht, daß es sich in römischer Zeit um ein eigenständiges Wohnhaus handelte. Ebenfalls dagegen spricht die Anlage ohne Peristyl und die Eingezwängtheit zwischen das Peristylhaus im Norden und das unmittelbar angrenzende, schon in den letzten beiden Kampagnen ausgegrabene Haus, das ebenfalls ein - wenn auch kleines - Peristyl besaß.

Möglicherweise gehörte der quadratische Hof mit den umgebenden Räumen zunächst als Wirtschaftsteil zu diesem östlich angrenzenden Haus, und möglicherweise wurde er, wie schon oben erwähnt, in der mittleren Kaiserzeit durch Überbauen der ihn nördlich abschließenden Raumreihe zu dem Gesamtkomplex des großen, nördlichen, in diesem Jahr ausgegrabenen Peristylhauses geschlagen.

Die Baugeschichte der Räume um den Hof ist verwickelt. Alle wurden erst in römischer Zeit angelegt, wodurch auch der Hof erst eigentlich entstand, und zwar die nördlichen offenbar früher als der südwestliche Raum (Niv. a. 212,60; b. 212,38), von dem aus zunächst auch eine Verbindungstür weiter nach Westen bestand, ob in einen Raum oder ins Freie, ist nicht sicher. Diese und mehrere andere Türen wurden während der Benutzungszeit der Räume zugesetzt. Die beiden nordwestlichen Räume scheinen am Ende von dem Hof aus garnicht mehr zugänglich gewesen zu sein, sondern bestenfalls noch von oben mit Holztreppen oder Leitern. Dies wiederum stützt die Theorie, daß das nördlich gelegene Peristylhaus sich über diese Räume hinweg ausgedehnt habe. Die Unterteilungsmauern der römischen Hauptphase, die die Räume mit den Niv. 212,94; 212,79 und 212,75 voneinander trennen, wurden nach ihrer Handquader-Mörtel-Technik wohl im 2. Jh. n. Chr. erbaut. Sie ähneln z.B. sehr den Handquader-Mauern des Trajaneums.

Wie zu jener Zeit das Verhältnis zu dem östlich gelegenen kleineren Peristylhaus war, ob etwa ein Durchgang von dort bestand, und warum der Raum Niv. 212,63 ein genauesolches Mosaik aus groben weißen Tesseræ hat wie die angrenzenden Räume (falls er nicht sowieso zu diesem östlichen Haus gehörte) muß vorläufig offenbleiben.

Bisher unklar ist die Zweckbestimmung des Doppelraumes am SW-Ende des Grabungsareals (Niv. 212,46; 212,43). Die im Plan schwarz

dargestellte schmale Trennmauer erhielt der Raum in der frühen Kaiserzeit. Die beiden Säulen auf hohen, unter dem aufgehöhten Fußboden verborgenen caementicium-Fundamenten wurden vermutlich zur Deckenunterstützung nach einem Erdbeben der späteren Kaiserzeit eingebaut. Die erhaltene Südmauer wurde in spätantiker Zeit unter Verwendung von Spolienmaterial der unmittelbar angrenzenden Heraterrassenmauer erbaut. Die künftigen Grabungen in Richtung Westen werden hoffentlich über diesen Bau mehr Aufschluß geben können.

3. Frühe Mauern im Südbereich (Abb. 3, 15, 16)

Wenn hier von frühen Mauern die Rede ist, so sind vor allem die Reste einer archaischen, einer klassischen und der philetairischen Befestigungsmauer gemeint, wie sie in generalisierter Form auf dem Plan (Abb. 3) dargestellt sind. Der Verlauf der archaischen Mauer ist außerdem mit gepunkteten Linien in den Übersichtsplan (Abb. 2) eingetragen, damit ihre Lage im Verhältnis zu der darüberliegenden späteren Wohnbebauung klar wird.

a) Archaische Befestigungsmauer (Abb. 3, vorhellenistisch I)

Die Mauer konnte auf die volle Breite des dies Jahr ausgegrabenen Geländestreifens (20 m) weiterverfolgt werden. Damit ist sie jetzt auf rund 40 m Länge bekannt. Rund 8 m vor dem Ostende der Nordmauer der Heraterrasse verlieren sich die Spuren dieser archaischen Mauer, weil dort in klassischer und hellenistischer Zeit bis tief auf den Felsen andere Mauern errichtet wurden (s.u.). Ob weitere Reste der archaischen Mauer weiter östlich noch vorhanden sind sollen Sondagen zeigen, die in der nächsten Kampagne im Bereich 4050/85-86 durchgeführt werden müssen. Die Aussichten scheinen jedoch gering zu sein, weil das Gelände dort nicht mehr hinter der als Erosionsschutz wirkenden Heraterrassenmauer liegt und anscheinend zahlreiche tiefgreifende Veränderungen durchgemacht hat.

Die in diesem Jahr ausgegrabene Mauerstrecke war zwar nirgends so hoch erhalten wie bei dem Felsen mit Niv. 211,90 (Abb. 3) in der Grabung des Vorjahres, aber mit geschärftem Blick ließen sich ihre Reste und stellenweise auch Strecken ihres Unterbaus in situ unter den hellenistischen Bau und Versturzmassen feststellen. Die Mauer besteht auch in der neu ausgegrabenen Strecke aus unbearbeiteten, meist großformatigen Steinen, die oft von länglicher Form sind und meist quer zu Mauerrichtung verlegt waren⁹.

(9) Vgl. W. Radt, AA 1988, 474 ff. mit Abb. 21-23.

Eine größere Versturzmasse mit klar erkennbarer Vorderkante bildeten die Reste der Mauer ganz am Westrand der Grabung (bei Niv. 215,04). Hier liegen die großen Steine noch bis zu 10 m weit nach Norden (Abb. 14 vorne), wohl auch ein indirekter Hinweis auf die nicht geringe einstige Höhe der Mauer.

Aus dem unmittelbaren Bereich der Mauer kamen dies Jahr zahlreiche Keramikfragmente mit archaischem Reifendekor sowie ungewöhnlich große Mengen sog. äolischer Grauware. Die archaische Zeitstellung des gesamten Befundes bestätigt sich damit weiterhin, wenn auch Stücke mit präzise datierbaren Darstellungen fehlen (Abb. 15).

b) Mauern der klassischen Zeit (Abb. 3, vorhellenistisch II)

In der Kampagne des Vorjahres wurden zwei einander parallele Mauerzüge im Bereich 4050/84 + 94 und 85 + 95 freigelegt und als vermutliche Überreste einer Toranlage des 5. - 4. Jhs. angesprochen¹⁰.

Dieser Datierung widerspricht nicht die jetzt vorgenommene Zuordnung der schon lange bekannten sog. Hepding-Mauer¹¹ zu diesen Mauerzügen. Die Hepding-Mauer (bei Niv. 204, 83 in Abb) verläuft in südöstlicher Verlängerung leicht parallel verschoben zu diesen Mauern und sie wird von der philetairischen Stadtmauer (hellenistisch I in Abb.3) überlagert. Sie muß also später sein als diese. Die Verlängerung der Hepding-Mauer nach Nordwesten, die man sich unter der philetairischen Mauer und unter dem Tuffplatten-Kanal einer hellenistischen Gasse vorstellen muß (gestrichelte Linie in Abb. 3) trifft zwischen die Mauern der vermuteten Toranlage. Da die Hepding-Mauer nach außen geböschet und von kleinsteinigerer Technik ist als die beiden Tormauern, könnte man sich gut vorstellen, daß es sich bei ihr um die geböschte Stützmauer des Weges handelte, der von außerhalb der Stadt in das Tor hineinführte. Ein Felsbrocken bei Niv. 204,83 war offenbar in diese Wegemauer integriert.

Schnurgerade Führungen über längere Strecken sind bei keiner der frühen Mauern zu erwarten. So darf es nicht verwundern, wenn die Verlängerung der Hepding-Mauer (als Stützmauer des nach Westen aufwärts führenden Weges) nicht genau die linke (südliche) Torseite trifft. Auf den uns verborgenen rund 30 m kann die Mauer ohne weiteres

(10) W. Radt, AA 1988, 476 f.

(11) Zur sog. Hepding-Mauer vgl. W. Radt, AA 1986, 430 mit Anm. 19. Dort ist auch schon eine Verbindung zwischen der Hepding-Mauer und unserer jetzt vermuteten «klassischen» Tormauer hergestellt, die nunmehr in der damaligen Form als überholt zu gelten hat. Foto der Hepding-Mauer: W. Radt, Pergamon (1988) 7, f. Abb. 7. - Literatur: ebenda 368 1. unten.

noch leicht nach links abgebogen sein. Ferner darf es nicht verwundern, wenn der östlich der Hepding-Mauer gelegene Mauerrest (bei Niv. 204,52) auf dem Papier nicht genau mit der Flucht der besser erhaltenen Tormauerstrecke (Westende bei Niv. 208,95) zu verbinden ist. Er wird trotzdem deren östlichstes noch faßbares Stück sein. Unmittelbar östlich von diesem Mauerrest und der Hepding-Mauer beginnt der Steilabfall hinab zu den Ostthermen des Gymnasions, sodaß keine Aussicht besteht, hier noch eine Fortsetzung der Mauern zu finden.

Einige Hoffnung darf dagegen auf die Fortsetzung der schon in diesem Jahr begonnenen Sondagen (Abb. 16) gesetzt werden, die auch unter die Gasse mit dem Tuffkanal und unter die philetairische Mauer hinabführen, um festzustellen, ob sich von dem Verlauf der Hepding-Mauer und der ihr parallelen Mauer dort noch irgendetwas erhalten hat. Überraschend kam schon bei den ersten Sondagen ein Mauerstück heraus, das wiederum parallel zu den eben behandelten verläuft, aber etwas nördlicher liegt (bei Niv. 206,57). Auch hier ist ein Felsbrocken in die Mauer einbezogen. Falls es sich um die Rückschale der klassischen Mauer handeln sollte, wäre diese hier fast 4 m breit gewesen, was eher unwahrscheinlich ist. Hier kann man größere Klarheit nur von der Fortführung der Sondagen erhoffen.

c) Philetairische Stadtmauer (Abb. 3)

Dasselbe gilt für den Verlauf der philetairischen Stadtmauer von hier aus nach Westen.

Von Richtung und Flucht her passen die Strecke bei Niv. 206,21 (dort, wo die Hepding-Mauer unter der philetairischen hervorkommt) und ein kurzes Stück rund 40 m weiter westlich, bei Niv. 210,57, gut zusammen. Grabungen dazwischen sollen in der nächsten Kampagne die Frage der Zusammengehörigkeit lösen helfen. Schwierigkeiten könnten sich daraus ergeben, daß durch die Dörfeld-Grabungen gerade in diesen Bereich einiges gestört ist.

Gassensondagen (Abb. 17, 19)

Die Sondagen, die der Suche nach dem Straßensystem der hellenistischen Zeit dienen¹², wurden weiter ausgedehnt. Die meisten Sondagen waren fündig, d.h. es wurde der in den Felsen eingearbeitete Abwässerkanal, der unter der Gasse verlief, freigelegt. An einigen Stellen fanden sich auch noch die steinernen Deckplatten in situ. Die zahlreichen neuen Sondagen lagen vor allem in der nordwestlichen Verlängerung der

(12) Zu den bisherigen Arbeiten vgl. W. Radt, AA 1988, 479.

Ostgasse, in der nordöstlichen Verlängerung der Badgasse, sowie in einem Streifen rund 75 m östlich parallelverschoben zur Ostgasse¹³. Es stellte sich heraus, daß ein vermutlich recht regelmäßiges Straßensystem stellenweise von ganz unerwarteten Unregelmäßigkeiten unterbrochen ist, und daß Geländehindernisse, wie z.B. größere Felsgruppen, mehr Einfluß auf die Straßenführung hatten, als bisher angenommen.

Ein vorläufiger Übersichtsplan soll erst später veröffentlicht werden um nicht verfrühten und unbegründeten Spekulationen über den Stadtplan von Pergamon Vorschub zu leisten.

Ausgrabung einer Zisterne

Im Planquadrat II A 3a der älteren Stadtgrabung¹⁴ wurde eine Zisterne ausgegraben, die schon 1980 entdeckt worden war¹⁵. Zweck der Ausgrabung war hauptsächlich die Gewinnung von datierendem Scherbenmaterial für die Bearbeitung dieses Gebiets zur Schlußpublikation (s. u.). Die Zisterne stellte sich unerwartet als besonders interessant heraus, weil sie in ihrer untersten Nutzungsschicht die früheste bisher in Pergamon planmäßig ausgegrabene Zisternenkeramik enthielt (frühes 3. Jh. v. Chr.).

Die Erde des Aushubs der Zisterne wurde in dem byzantinischen Raum unmittelbar südlich abgekippt und eingeebnet, was einen gewissen Schutz für dessen spritzwasser-gefährdete Mauerunterkanten bedeutet.

Restaurierungsarbeiten in der Stadtgrabung

An mehreren Stellen im Stadtgrabungsbereich wurden Sicherungs- und Restaurierungsarbeiten an den ausgegrabenen Gebäuden durchgeführt. Son an der spätbyzantinischen Kapelle, die im Jahre 1978 ausgegraben worden war¹⁶ und seither einigen Schaden durch Unterspülung der Apsismauer genommen hatte. Die Apsis wurde zum Teil neu aufgemauert. Weitere kleinere Aufmauerungen wurden südlich des Podiensaaes¹⁷ vorgenommen.

(13) Zur Lage dieser Gassen vgl. den Plan AA 1981, 402 Abb. 3, sowie ebenda den Ausschnitt aus dem Stadtplan (Abb. 8), in dem das Erkundungsgebiet mit den Gassenondagen im Bereich der noch leeren 100 x 100 m. - Quadrate nördlich der Quadrate I, II und III liegt.

(14) Zur Bezeichnung des Planquadrats vgl. W. Radt, AA 1976, 306 Anm. 3.

(15) Foto von der Lage der Zisterne in einem Raum mit Säule vgl. W. Radt, AA 1981, 411 Abb. 10. Lageplan ebenda Abb. 3.

(16) W. Radt, AA 1979, 312 ff.

(17) W. Radt, AA 1979, 321 ff.

Es zeigt sich, daß nach etwa 10 Jahren alle früher ausgegrabenen Bereiche der Stadtgrabung verstärkt der kontinuierlichen Pflege und Sicherung bedürfen, wenn kein schneller Verfall des Gemäuers einsetzen soll.

Der Herdraum des Hestia-Heiligtums¹⁸ wurde bis zur Fußbodenhöhe aufgemauert und mit Erde aufgefüllt. Das Podestfundament in der NW-Ecke, auf dem vermutlich der heilige Herd stand, wurde durch Abmauerung gesichert (Abb. 20).

Sicherung und Teilwiederherstellung des Peristylhauses (Abb.11, 13)

Das in dieser Kampagne ausgegrabene Peristylhaus wurde nach Abschluß der Grabungsarbeiten in einen präsentablen Zustand versetzt. Dazu wurde in einer willkürlichen Linie, die sich aus den Grabungsarbeiten ergab, eine geböschte Stützmauer errichtet, die die Hofffläche im Süden begrenzt. Der winkelförmige Versprung in dieser Mauer hat nichts mit dem antiken Zustand zu tun, ebensowenig die Lage der Mauer. Es kam ausschließlich darauf an, überhaupt eine anschauliche Hofffläche zu schaffen, die möglichst weit nach Süden reichen sollte, ohne daß aber die alte Terrassenmauer erreicht werden konnte. Die Hofffläche wurde, soweit ausgegraben, mit Steingeröll aufgefüllt, auf das ganz zuoberst eine Deckschicht aus Erde aufgetragen wurde. Der westliche und der nördliche Stylobat wurden mit den originalen Steinen soweit nötig repariert. Auf dem N-Stylobat wurden drei Säulenstümpfe zur Veranschaulichung aufgestellt. Die Säulenstümpfe bestehen aus Andesit und passen in ihren Maßen annähernd auf ihre Standplätze. Sie gehören nicht zum Steinmaterial aus dem Peristylhaus sondern wurden nur in der Umgebung gefunden.

Wiederherstellung der Anastlose des Heratempels

Der Heratempel war im Jahre 1911, nach der Ausgrabung des Heiligtums, von W. Dörpfeld in einen anschaulichen Zustand versetzt worden. Dazu hatte Dörpfeld noch vorhandene Teile des Tempelgebälks und des Giebels auf der obersten Stufe der Freitreppe wiederaufsetzen lassen und auch sonst Ordnungs- und Sicherungsarbeiten durchgeführt¹⁹.

In den vergangenen fast 80 Jahren war die Hera-Terrasse völlig verwildert und der größte Teil der damals aufgestellten Architekturteile war wieder umgeworfen worden (Abb. 21). Die Teile wurden, soweit noch auffindbar, erneut aufgestellt und die Kultbildbasis innerhalb des Tempels durch Zurechtrücken ihrer Bauteile und erneute Abdeckung mit Steinplatten gesichert (Abb. 22-24).

(18) W. Radt, AA 1986, 422, ff.

(19) W. Dörpfeld, AM 37, 1912, 258 ff. mit Taf. 22.

ARBEITEN AUSSERHALB DER STADTGRABUNG

Erforschung von Grabtumuli

Mit der geplanten Erforschung der antiken Tumuli in der Ebene von Pergamon konnte durch den Test-Einsatz eines Geo-Radargerätes (Abb. 25-26) ein Anfang gemacht werden²⁰. Die Ergebnisse mit dieser speziellen Methode sind, was die Auffindung von Hohlräumen angeht, nicht ermutigend. In Zukunft sollen weitere geophysikalische Methoden an den Tumuli von Pergamon erprobt werden.

Sicherung eines byzantinischen Turmes (Abb. 27)

In enger Zusammenarbeit mit dem Museum Bergama, die auch eine gemeinsame Finanzierung umfaßte, wurden stark einsturzgefährdete Teile eines Rundturmes der spätbyzantinischen Stadtmauer gesichert. Der Turm liegt in der Mitte der Südseite des Mittleren Gymnasions und umfaßt die hellenistische überwölbte Zuganstreppe vom Stadtbrunnen her. Ein großer Teil der inneren Mauerschale des Turmes mußte abgetragen und neu aufgemauert werden.

Die Sicherungsmaßnahme war wegen des immer stärkeren Besucherstromes in den Ruinen von Pergamon besonders dringlich.

Aufsockeln einer Statue für das Museum Bergama (Abb. 28 - 29)

Für die Aufstellung der im Jahre 1981 am Trajaneum gefundenen Panzerstatue eines römischen Kaisers²¹ im Hof des Museums Bergama wurde ein großer Kunststeinsockel hergestellt und die fachmännische Aufsockelung mit kunststeinumkleideten Edelstahldübeln vorgenommen. Die Statue wurde vom unteren Museumsgarten in den Hof transportiert, dort gesockelt und aufgestellt²².

Bearbeitung und Aufnahme von Fundmaterial und Bauten

M. Schultz setzte die Aufnahme der byzantinischen Skelette fort. Auch die in der laufenden Kampagne aufgetauchten Gräber konnten einbezogen werden.

I. Rommel konnte ihre Aufnahmearbeiten und Sondagen am Theater und der Theaterterrasse abschließen.

(20) Für die Genehmigung der Arbeiten sei Herrn Generaldirektor A. Akat besonders gedankt. Die Messungen wurden durchgeführt von H. Lütjen und T. Utecht/Kiel.

(21) W. Radt, AA 1982, 558 mit Abb. 28.

(22) Diese Arbeiten wurden unter Leitung von K. Nohlen von G. Frehner durchgeführt.

M. Klinkott setzte die Aufnahme antiker Architekturteile auf dem Burberg fort. Der Schwerpunkt lag im Gymnasion.

J. Rohmann nahm weiterhin römische Kapitelle auf.

W. Hoepfner und E.-L. Schwandner nahmen Maß-Kontrollen, verbunden mit Reinigungsarbeiten, am Pergamonaltar vor. Außerdem wurde mit einer Neuaufnahme des Fundaments und mit der Katalogisierung von Bauteilen begonnen.

E.-L. Schwandner untersuchte die beiden ionischen Tempel auf der Theaterterrasse und beim Gymnasion auf baugeschichtliche Fragen hin. Er entdeckte dabei am Theater-Tempel geritzte Entwurfszeichnungen auf den Außenseiten der hellenistischen Cella. Nach ersten Erkenntnissen handelt es sich um Zeichnungen für den römischen Umbau des Tempels.

Publikationsvorbereitungen

J. Burow arbeitete weiterhin an den Amphorenstempeln, Gioia de Luca an den Megarischen Bechern, Gerhild Hübner an der Appliqué-Keramik, W. Radt an den antiken Lampen. K. Gödecken-Weber nahm letzte Kontrollen für die naturwissenschaftliche Analyse pergamenischer Keramiksorten vor. H. Müller bearbeitete Inschriften, C. Meyer-Schlichtmann Fundkomplexe von Keramik, H. Voegtli die Fundmünzen der letzten Jahre.

TRAJANEUM²³

Ausgrabungsarbeiten und archäologische Tätigkeit²⁴

Die 1987 angeschnittene hellenistische Bebauung nordöstlich der eumenischen Burgmauer wurde weiter nach NW verfolgt. Der teilweise schon ausgegrabene, kasemattenartige Raum direkt im Anschluß an die Mauer wurde ganz erfaßt, ein weiterer, westlich anschließender wurde festgestellt. Wiederum westlich davon lag in größerer Tiefe noch ältere Mauerreste, die aber keinen Zusammenhang ergaben.

Innerhalb des nordwestlichsten Raumes hinter der Burgmauer wurden bescheidene Steinsetzungen und Brandstellen gefunden, die von einem temporären Werkstattbetrieb während der römischen Erbauungszeit des Trajaneums herrühren könnten.

(23) Vgl. die Pläne in AA 1981, 418 Abb. 18; 1982, 555 ff. Abb. 24.2.

(24) Die Grabungen am Trajaneum wurden von W. Raeck geleitet. Ich danke ihm für Auskünfte zu diesem Abschnitt.

Bauuntersuchung. Restaurierungs- und Bauarbeiten

Zu diesen Arbeiten berichtet K. Nohlen :

Bauuntersuchung²⁵

Der Grundriß des Tempelsockels wurde mit der Aufnahme seiner Südseite vervollständigt.

Werkstücke des Ostdenkmals, Stylobatfragmente und bisher unidentifizierte Plattenteile des Pteron-Bodens wurden zeichnerisch aufgenommen. Stylobate und Pteron-Platten konnten zum Teil ihren originalen Plätzen zugeordnet werden²⁶.

Das Projizieren im Maßstab 1 : 1 aller Ober- und Unterlager der Säulentrommeln des Tempels auf glasklare Folie ermöglichte es, die dem Durchmesser nach zugehörigen Trommeln-entsprechend ihren Maßabweichungen in den Kannelurtälern-in die zueinander passende Lage zu drehen²⁷.

Weiterhin wurden die hellenistische Kammer III in Grundriß und Schnitt, die Mauerfluchten der ergrabenen Geländeteile oberhalb des Westkopfbaus und bei Gewölbe M die freigelegten Teile der Wölbung sowie das Wölbprofil dokumentiert.

Restaurierungs- und Bauarbeiten²⁸

Substruktionen und Tempelfeld

Die Sicherungsarbeiten in den Substruktionen fanden mit dem Ausmauern von Fehlstellen in Gewölbe M ihr Ende.

Im Südhof wurde das Bodenniveau vor dem Tempelsockel durch Verlegen von Andesitplatten weiter hergerichtet.

Die 1981 gefundene Panzerstatue wurde, wie oben erwähnt, im Museum auf Andesit-Kunststein gesockelt, ein weiterer Sockel ist für die auf dem Traianeu aufzustellende Kopie gefertigt²⁹.

(25) Zur Bezeichnung der Bauteile s. AA 1981, 418, Abb. 18 und AA 1982, 555, Abb. 24.

(26) Identifizierung und Zuordnung von Stylobat- bzw. Pteronfragmenten werden H. Landgraft und A. Schinz verdankt.

(27) s. AA 1987, 482 und Anm. 29. Auf Anregung von G. Gruben wurde dieses von W. Koenigs entwickelte Verfahren auch in diesem Fall angewandt. Durchführung der theoretischen Arbeiten A. Seeger, des praktischen Übereinander-Aufstellens K. Sipple.

(28) Die Arbeiten wären ohne den Mobilkran nicht möglich gewesen; Ersatzteile für den Kran wurden freundlicherweise von der Firma Hochtief AG, Essen, besorgt, der wir auch für Werkzeugspenden danken. Für Wartungsarbeiten danken wir wieder V. Erdmann, dem Leiter des Bauhofs der Stadt Böblingen, der dankenswerterweise von der Stadt entstandt wurde, sowie W. Hacker. Nicht zuletzt gilt unser Dank den Firmen Dyckerhoff AG für weitere 6 t Weißzement und Heidelberger Zement AG für Betonzusatzmittel.

(29) Vgl. Aum. 21 f.

Räumliche Begrenzung des Heiligtums

Mit zugehauenen Handquadern wurden die Apsis der Osthalle und die Rückwand der Nordhalle witer aufgehöhht. Die Rückwand der hellenistischen Kammer III erhielt zum Schutz gegen Mensch und Vieh eine Aufhöhung aus Andesit- «Spolien».

Aufbau an der Nordwestecke des Tempels (Abb. 30-32)

Als Ergänzung von antiken Werkstücken wurden acht Säulentrommeln hergestellt und überarbeitet. An Kunststein-Stücken wurden handwerklich überarbeitet der Eckstylobat, die drei unteren und eine mittlere Säulentrommel.

Verlegt und mit Vergußbeton unterfüllt³⁰ wurden der Eckstylobat und daran anschließend auf der Giebel- und auf der Längsseite je zwei weitere Stylobate.

Die drei Basen dieser Ecke wurden verlegt und mit zehn ringförmig angeordneten, ca. 1. 80 m. tief in den Untergrund eingreifenden Edelstahlstäben verankert. Über den Basen erheben sich an der Längsseite eine Säule mit drei Trommeln, an Giebelseite und Ecke jeweils eine mit fünf Trommeln, an der Ecke von einem Kapitell bekront³¹.

Das Kannelieren der ergänzten Säulenpartien von oben her ist bei der Säule an der westseite vollständig, bei den anderen beiden bis zur dritten Säulentrommel abgeschlossen.

Vorarbeiten für den Tempelaufbau an der Nordost-Ecke

Von der aufgehenden Architektur des Tempels wurden in Kunststein neun originale Säulentrommeln und der Eckarchitrav T_T 361 ergänzt, sowie drei Werkstücke der Frieszone hergestellt. Handwerklich überarbeitet wurden der NW-Eckstylobat, zwei Basen, vier ergänzte Säulentrommeln, sowie partiell das Nordost-Eckgeison und der plastische Schmuck des ergänzten Frieses T_T 480³².

(30) Spende der Firma Heidelberger Zement AG, Addimentwerk; Herrn K. - P. Breuckmann sind wir für Rat und Hilfe während seines Aufenthalts in Pergamon dankbar.

(31) Auch die einzelnen Trommel jeder Säule sind mit einem Ring von Edelstahlstäben verbunden. Dabei ist die Bemessung von P. Mutschson vorgegeben, daß die Stahlstäbe weniger Kräfte aufnehmen können als der Marmor, der Stahl also zum Schutz des antiken Materials bei Überbeanspruchung, z. B. durch Erdbeben, früher die Grenze seiner Belastbarkeit erreicht als der Marmor.

Ein Bericht, der ausführlich technische Einzelheiten bedandelt, wird von mir (i. e. K. Nohlen) an anderer Stelle gegeben werden.

(32) Bewehren, Schalen und Ergänzen des Architravs durch Chr. Kronewirth, bildhauerische Arbeiten am Fries durch H. Benz.

Verlegt wurden ein Orthostat an der Nordseite³³, der Eckstylobat und je ein an Längs- und Giebelseite anschließender Stylobat der folgenden Säulenachse³⁴. Bei den dazwischenliegenden Werkstücken wurden die zugehörigen Fragmente vor Ort ergänzt und überarbeitet.

Mit den beiden Ecken der Nordseite bildet das Bekrönungsprofil des Tempelsockels eine ablesbare Ebene, über der sich die aufgehende Architektur der Nordost Ecke bis zum Gebälk erheben wird.

(33) Bei Besichtigungen der Restaurierung durch Mitglieder der Baukommission im Mai (Präsident Prof. E. Buchner, Prof. W. Müller-Wiener, A. Hoffmann, W. Radt Prof. W. Schirmer, sowie zuvor Prof. W. Hoepfner und E.-L. Schwandner) wurde anhand von Modellversuchen 1:1 der zur Verdeutlichung notwendige Umfang der Sockelverkleidung festgelegt.

(34) Durchführung P. Thommen und Chr. Kutler.

1988 BERGAMA ÇALIŞMALARI ÖZET RAPORU

Wolfgang RADT *

Mayıstan ekime dek devam eden kazı ve restorasyon çalışmaları uzun bir süre birlikte yürütüldü.

Şehir Kazısı

Hera Terası'nın hemen kuzeyindeki, kazısı geçen yıl yapılan alanda kazıya devam edildi. Geç Bizans Dönemi yerleşim tabakasının tamamen ortaya çıkarılıp çizimlerinin yapılmasından sonra, bu tabakanın duvarları antik yerleşime ulaşabilmek için kaldırıldı.

Yaklaşık 35 x 20 m. boyutundaki kazı alanının kuzey yarısını neredeyse tümüyle kaplayan antik bir ev ortaya çıktı. Bu, Roma dönemindeki durumu günümüze ulaşan Peristylli bir ev idi. Hellenistik öncü yapının da Peristylli ev olduğu tahmin ediliyor. Ne yazık ki evin kalıntısı ziyaretçilere iyi görünüm verecek yükseklikte değilse de genel planın çizilebilmesine yeterliydi. Bu eksiklik, avlu yüzeyinin yeni bir destek duvarının arkasında kısmen tekrar yapılması ve sütun parçalarının stilobata yerleştirilmesiyle mümkün olduğu kadar giderilmeye çalışıldı.

Peristylli evin güneyinde arazi yaklaşık 3 m. bir farkla aşağıya doğru uzanmaktadır. Orada, Peristylli evin teras duvarına paralel olan bir avlu ortaya çıkarıldı. Avlu iki tarafından Roma dönemine ait mekanlarca çevrilmiş olup, Hera terasının hemen kuzey duvarına kadar dayanmaktaydı. Buranın bir ev değil de, bitişik başka bir evin ambar kısmı olabileceği sanılmaktadır.

Kalıntıları önceki yıl kazılan Arkaik tahkimat duvarının batı tarafta 20 metreyi aşan uzantısı bulundu. Gerçi bu kısım doğu kısmı kadar iyi bir biçimde ayakta kalmamışsa da, belirgin olarak izlenebilir ve kesin tarihlendirilebilir bir durumdadır. Hera Terası'nın doğusundaki Philetairos ve Klasik zamanlara ait tahkimat duvarlarına ilişkin bilgiler, sondajlar yardımıyla kazanıldı.

Hellenistik Pergamon şehir planının aydınlatılmasına yönelik sokak sondajlarına devam edildi. Cadde sisteminde beklenmeyen düzensizlikler saptandı.

(*) Dr. Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü No. 123 Taksim/İSTANBUL.

Şehir Kazısı Dışındaki Çalışmalar

Bergama Müzesi ile işbirliği yapılarak Gymnasion'daki Bizans şehir surununun bir kulesi sağlamlaştırıldı. Bu çalışma geniş çaplı duvar işçiliği gerektirmiştir.

Bergama Müzesi için bir Roma zırlı heykeli bir kaide üzerine yerleştirildi. Bir Jeo-Radar aygıtının kullanılmasıyla Bergama Ovası'ndaki tümülüslerin araştırılmasına başlandı. Testlere devam edileceğinden, yorumlarda bulunmak henüz erkendir.

Traian Tapınağı

1987 de açılan Eumenes Kale Duvarı'nın kuzeydoğusundaki yapılar, kuzeybatı yönüne doğru izlenmeye başlandı. İki mekân daha ortaya çıkarıldı. Restorasyon ve yapım çalışmalarından burada en önemlilerinden, tapınağın kendisine ait olanlardan söz edilebilir. Tapınağı kurma çalışmaları çerçevesinde, suni taştan bir çok öge yapıldı. Bunlar arasında 8 adet sütün gövdesi ve frize ait mimari 3 parça bulunmaktadır. Tapınağın görkemli mimarisini yansıtan orijinal parçalar büyük kısmıyla tamamlandı ve yine bir çok parça üzerinde çalışmalara devam edildi. Stilobat'ın ön hazırlıklarından sonra, tapınağın kuzeybatı köşesinde ilk 3 sütun yerlerine dikildi. Bunlardan köşede olanına bir başlık da konmuştur.

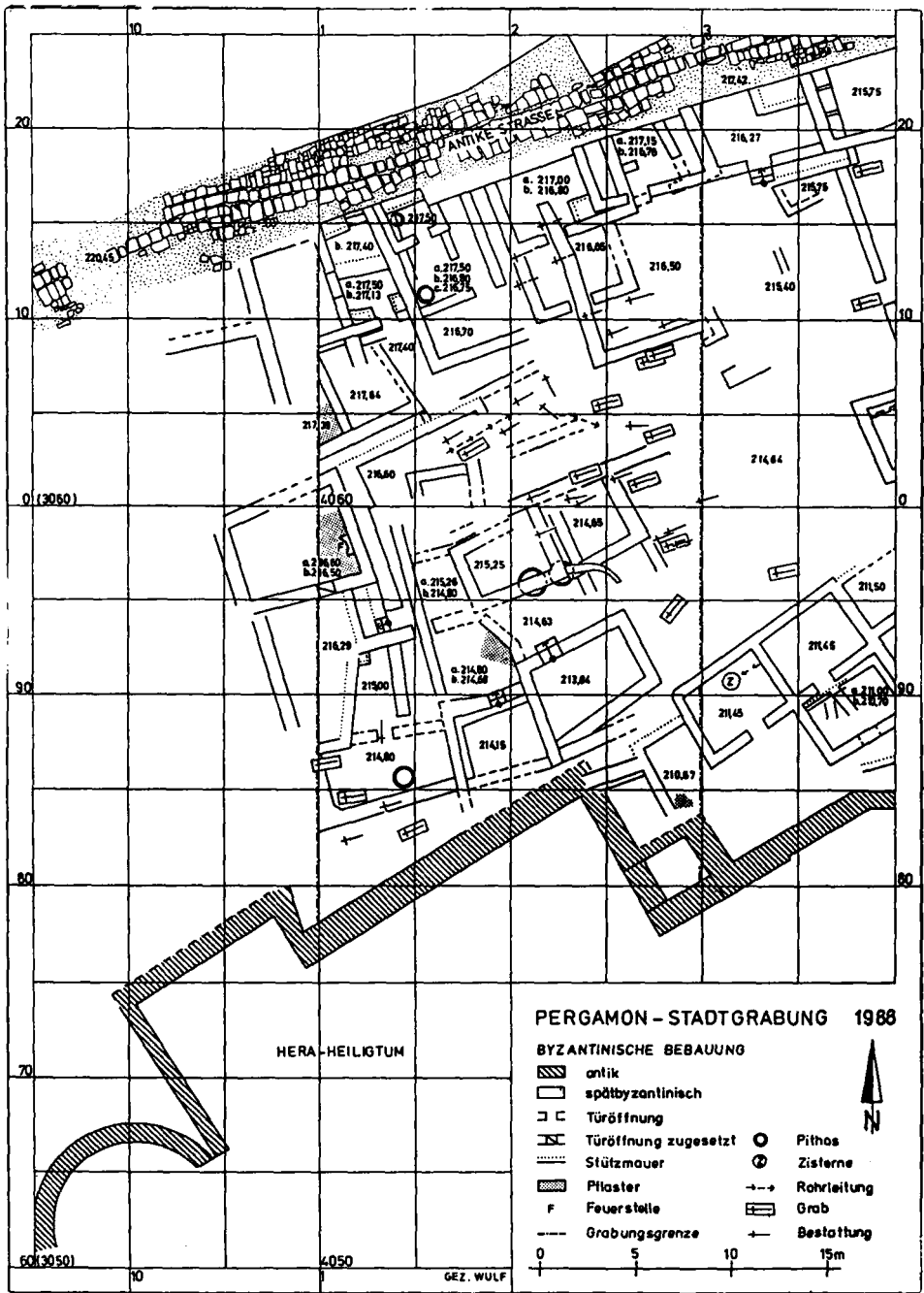

Abb. : 1 — Plan byzantinische Bebauung

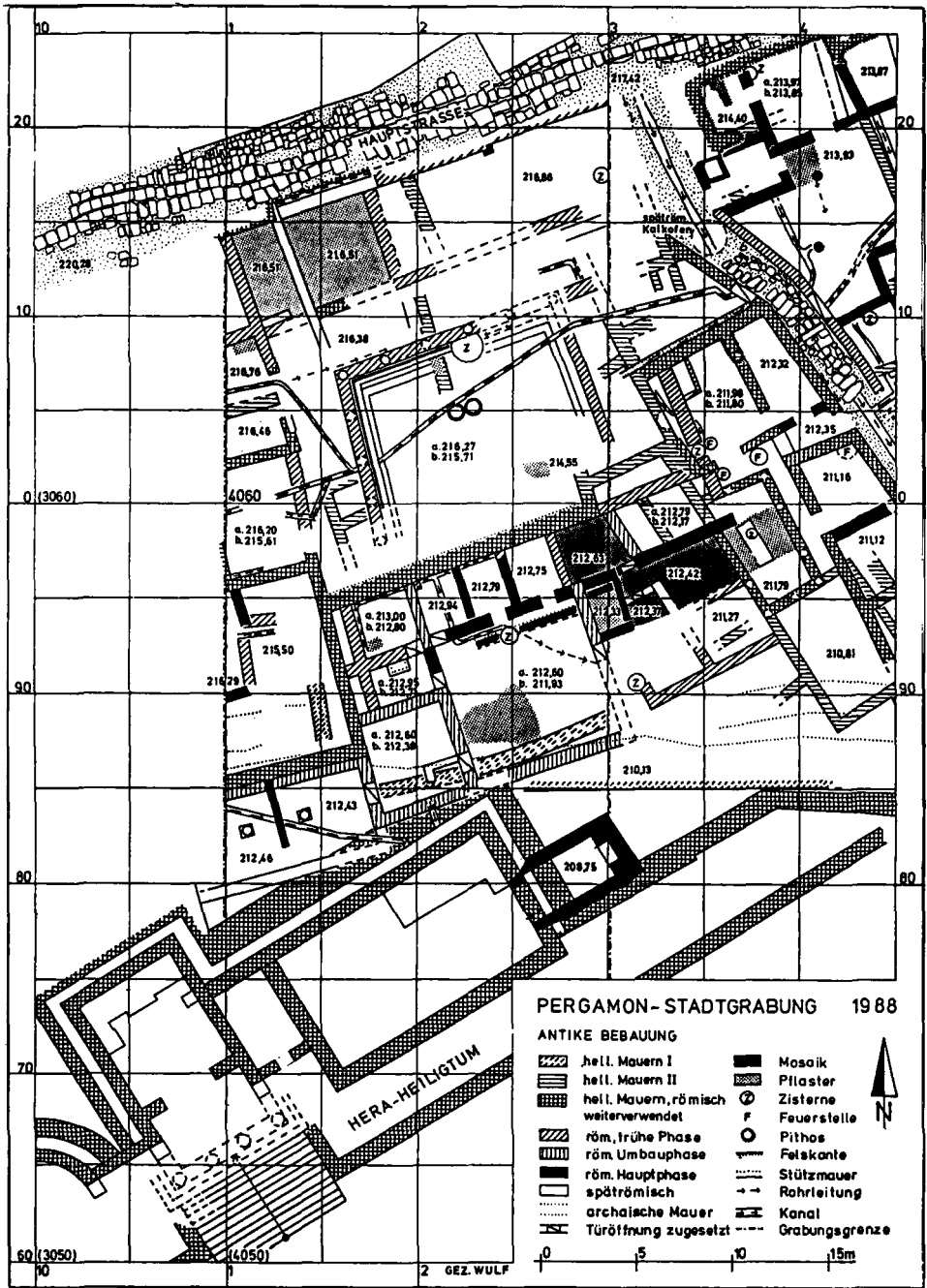

Abb. 2 — Plan antike Bebauung

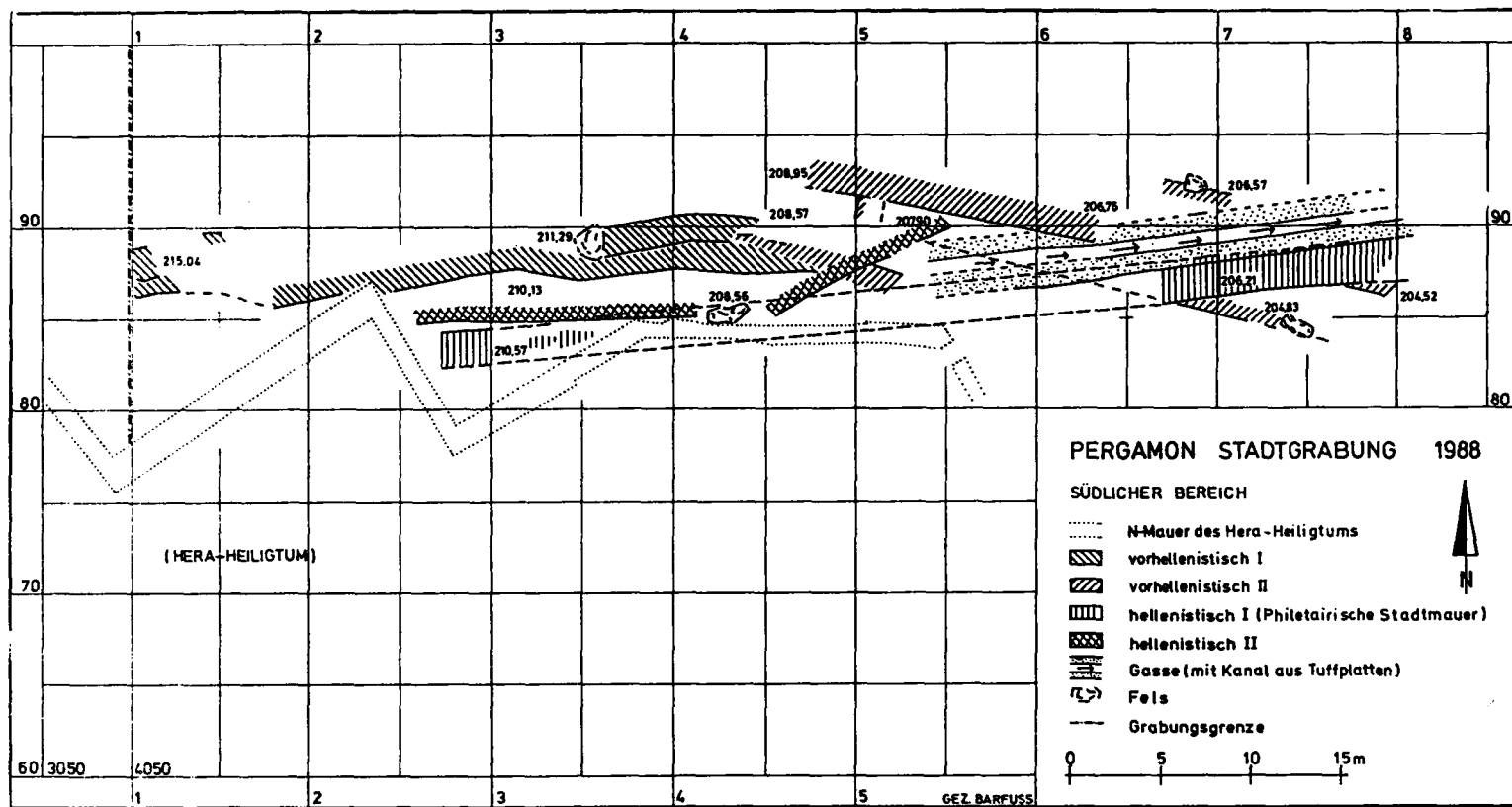

Abb.: 3 — Plan der frühen Mauern

Abb. : 4 — Byzantinische Pithoi

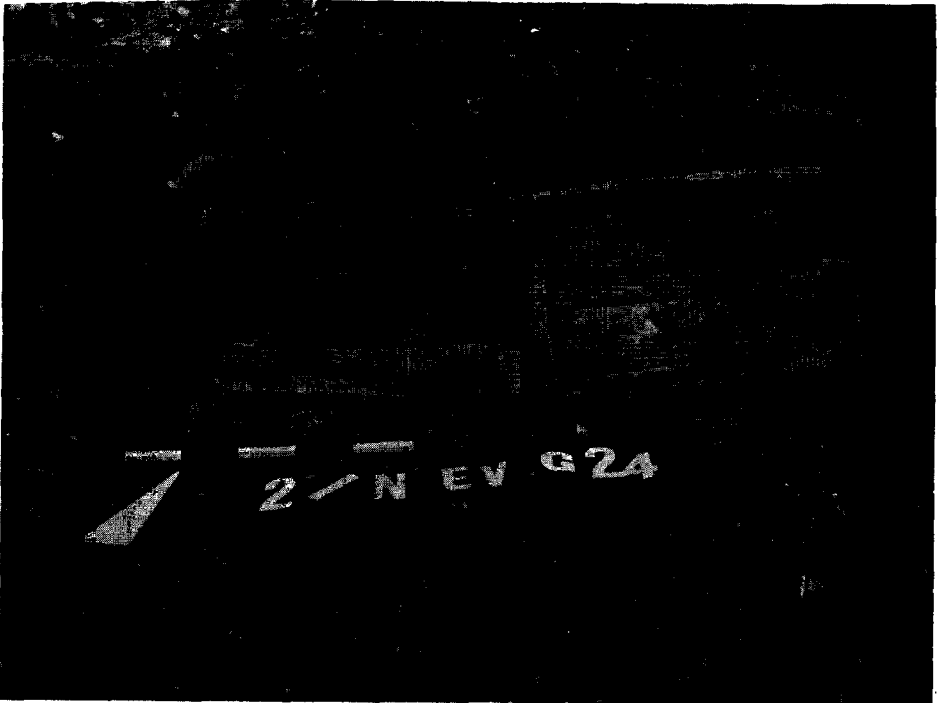

Abb. : 5 — Byzantisches Grab

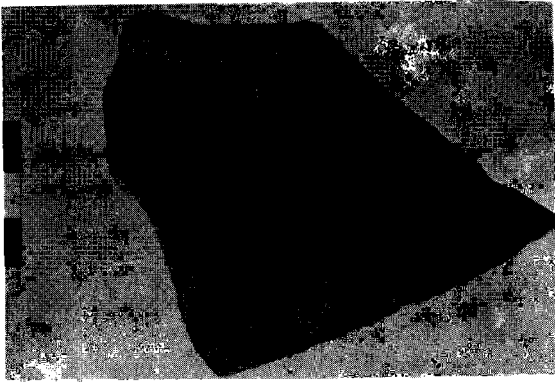

Abb. : 6 — Archaische keramik

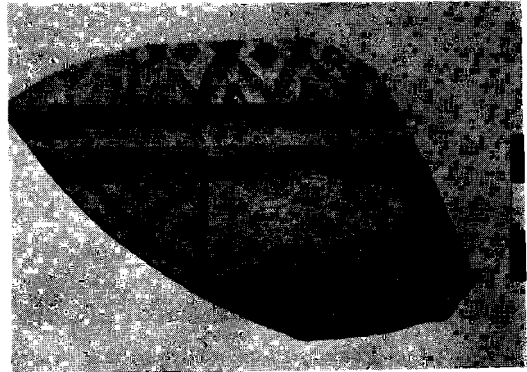

Abb. : 7 — Archaische keramik

Abb. : 8 — Archaische keramik.

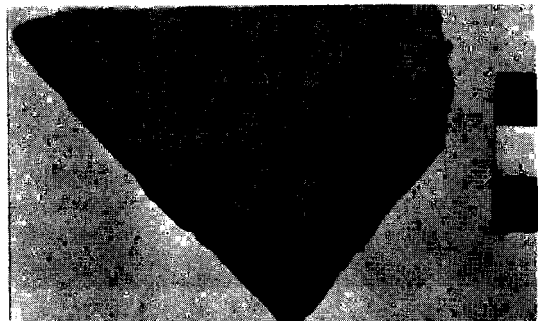

Abb. : 9 — Archaische keramik

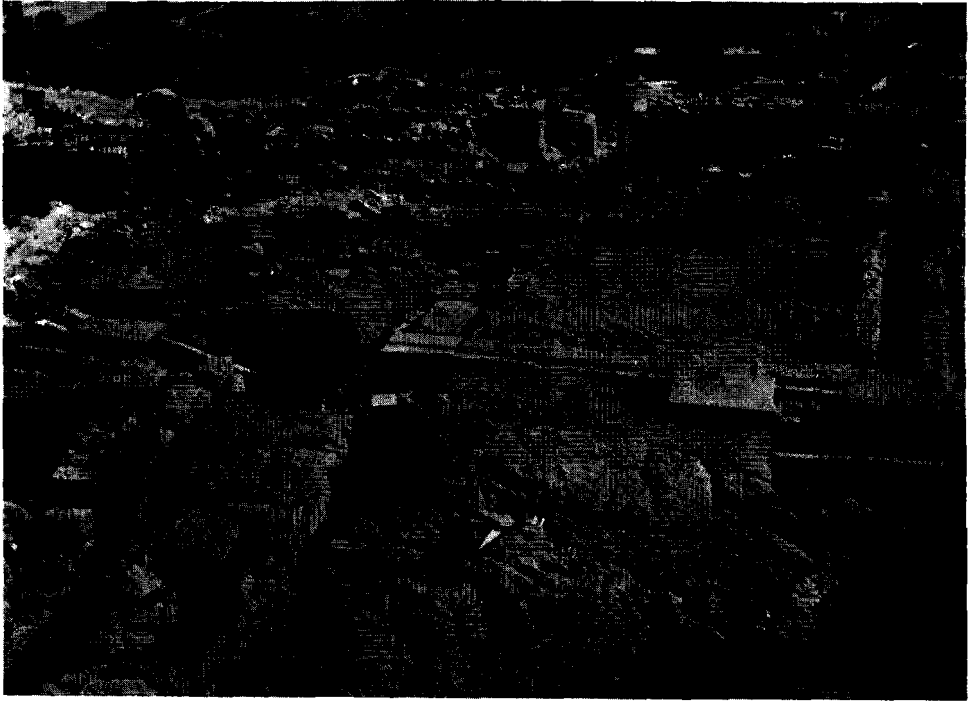

Abb. : 10 — Peristylhaus während der Ausgrabung.

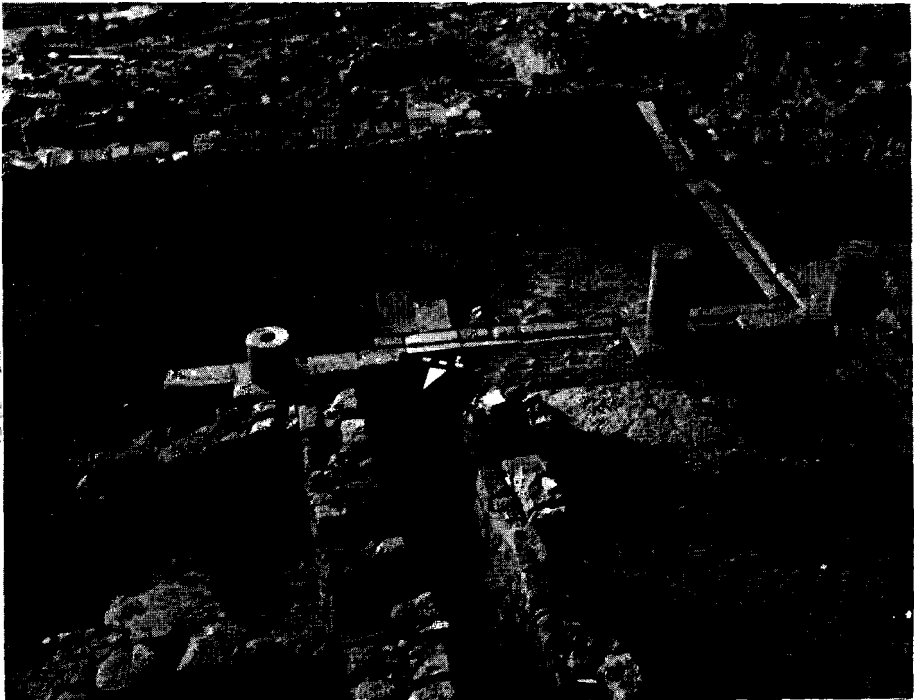

Abb. : 11 — Peristylhaus restauriert. Hof von Norden

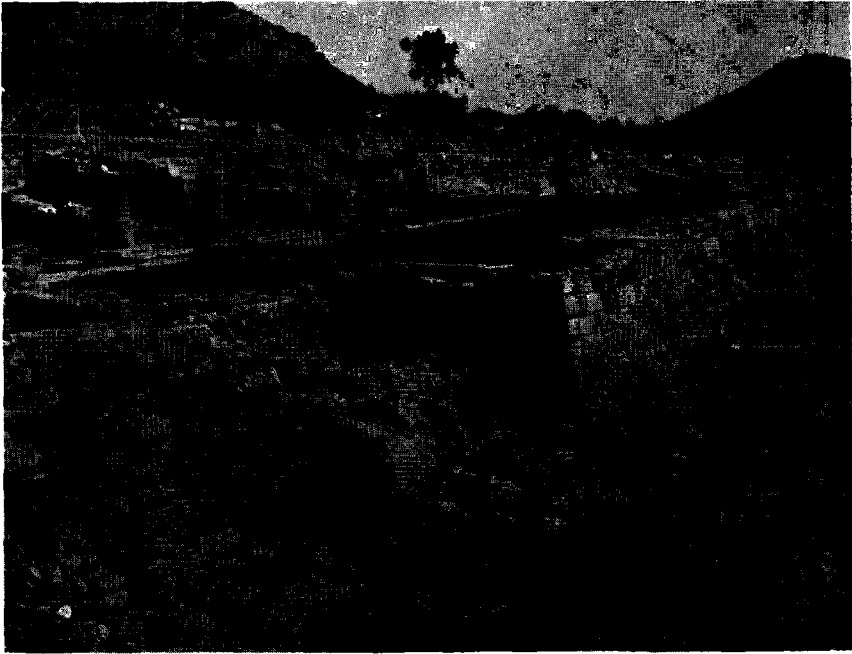

Abb. : 12 — Peristylhaus restauriert. Stützmauer und Hof von Südwesten

Abb. : 13 — Ballonfoto Restauriertes Peristylhaus und Umgebung. Norden ist rechts oben

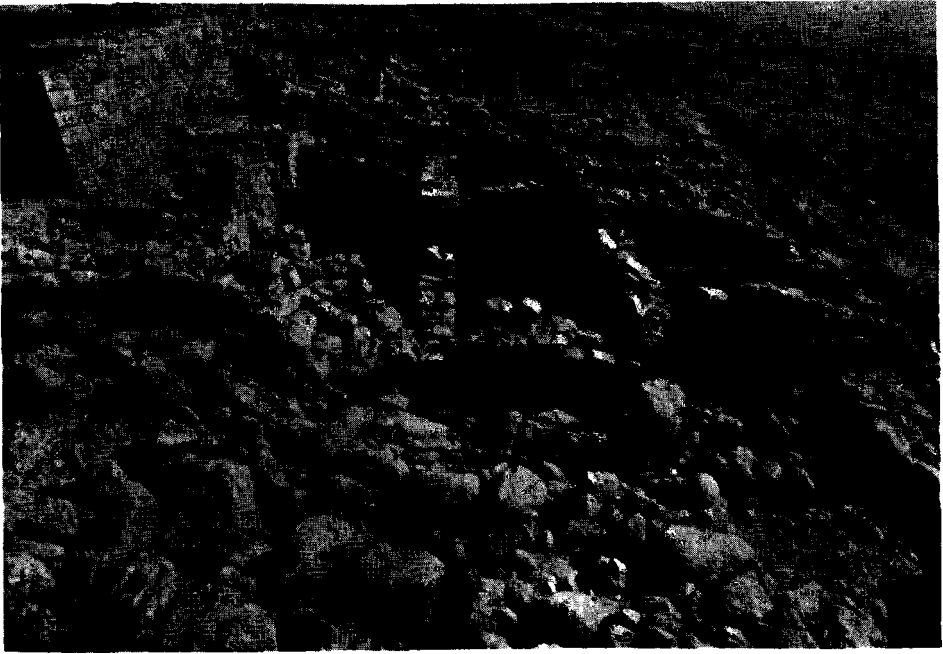

Abb.: 14 — Blick über das Grabungsgebiet südlich des Peristylhauses. Vorne: verstürzte Steine der archaischen Mauer

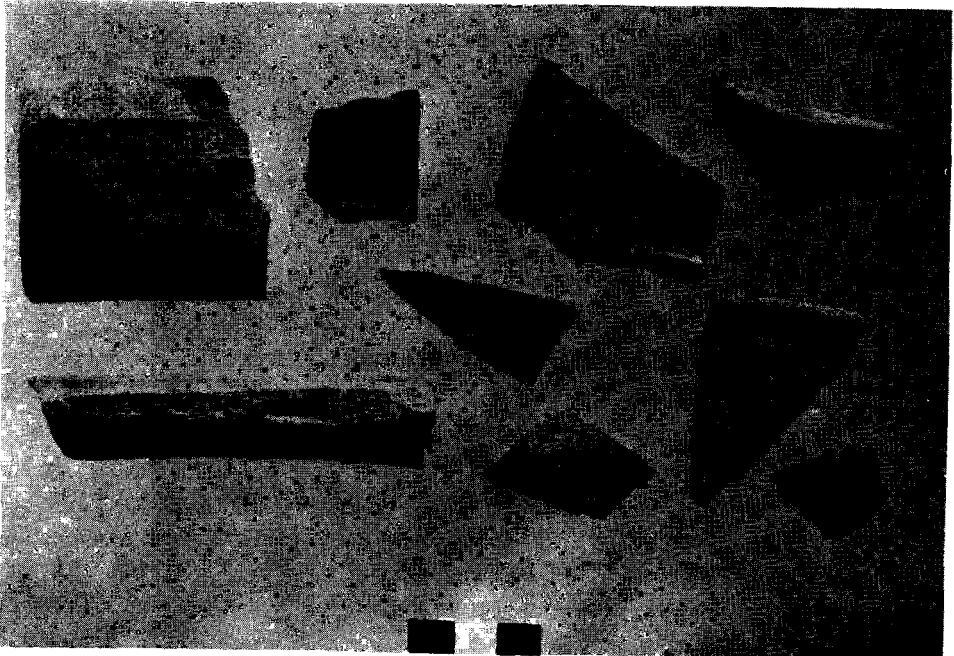

Abb.: 15 — Archaische Keramik aus dem Bereich der archaischen Mauer

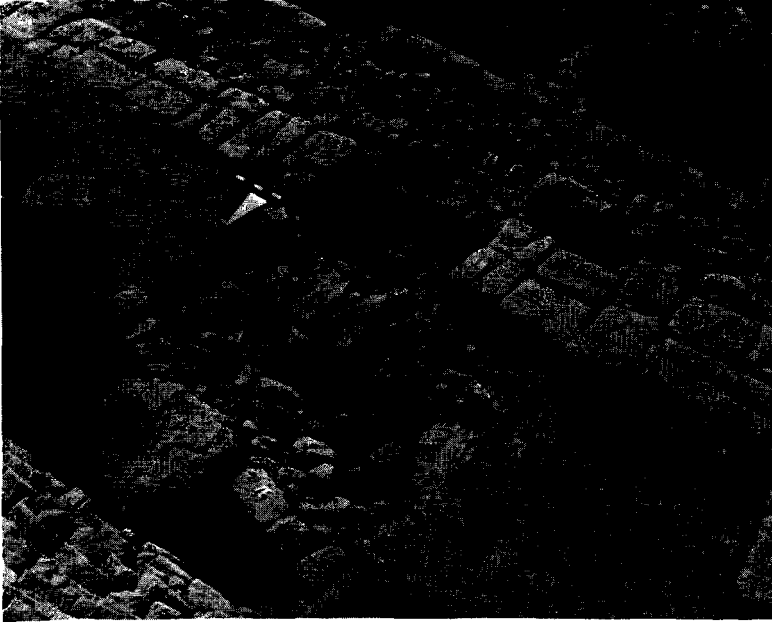
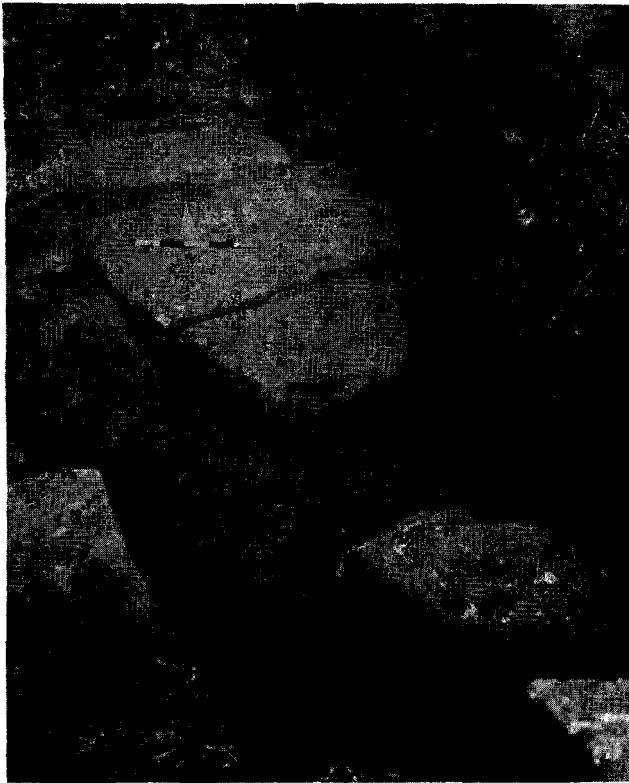

Abb. : 16 — Sondage nördlich der philetairischen Mauer

**Abb. : 17 — Gassenondage. Deckplatten auf Kanal
in situ**

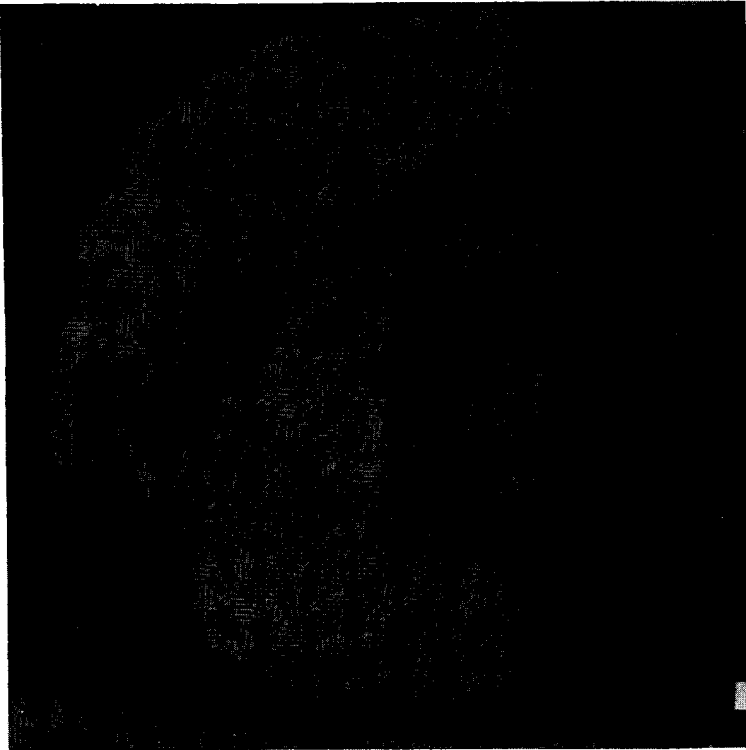

Abb. : 18 — Marmorkopf aus Gassensondage

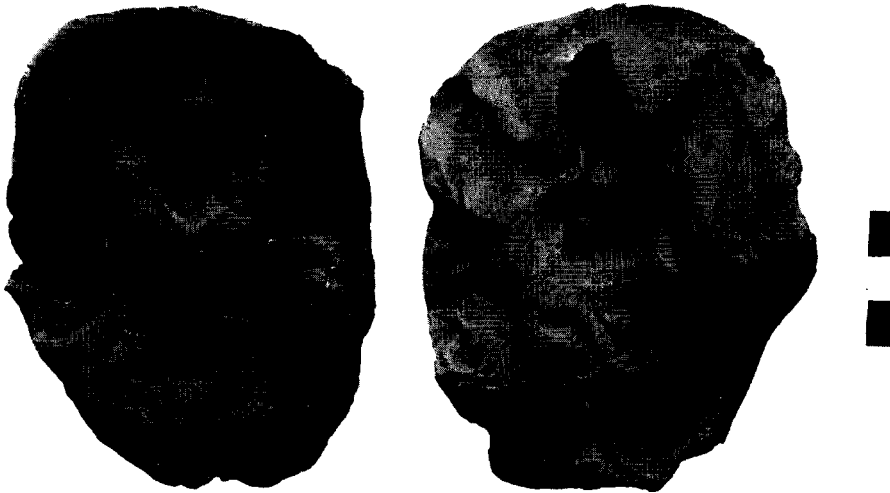

Abb. : 19 — Terrakotta-Form (Matrize) und Abdruck, Aus Gassensondage

Abb. : 20 — Hestia - Heiligtum, Herdraum, nach der Restaurierung

Abb. : 21 — Hera - Heiligtum vor der Restaurierung

Abb.: 22 — Hera - Heiligtum während der Restaurierung

Abb.: 23 — Hera - Heiligtum, Freitreppe und Giebel, restauriert

Abb. : 24 — Hera - Heiligtum, Cella nach der Restaurierung

Abb. : 25 — Tumulusforschung, Geo-Radargerät im Einsatz

Abb. : 26 — Tumulusforschung. Geo-Radargerät eim Einsatz

Abb. : 27 — Restaurierung eines byzantinischen Stadtmauerturmes

Abb. : 28 — Aufsockeln der Kaiserstatue im Museum Bergama

**Abb. : 29 — Kaiserstatue, aufgesockelt im
Museum Bergama**

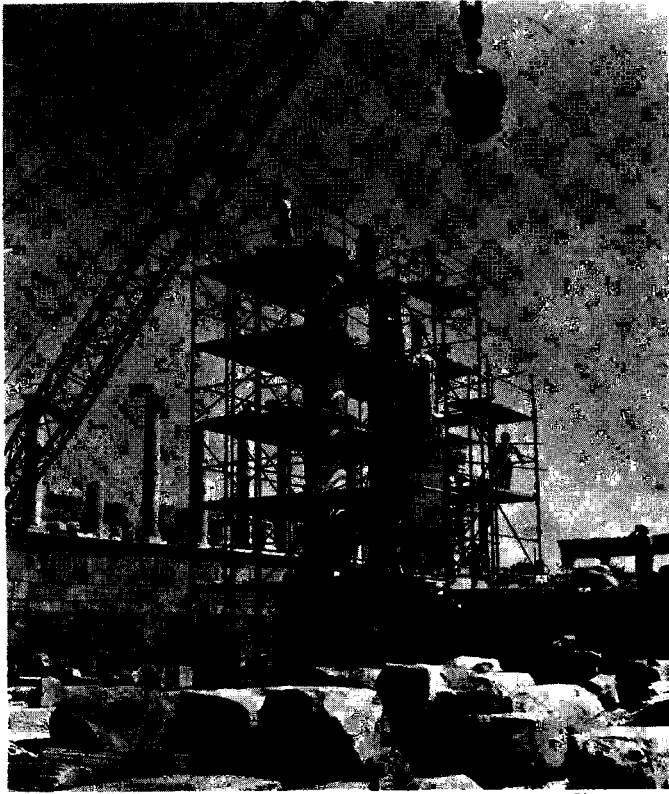

Abb. : 30 — Restaurierung des Trajanstempels

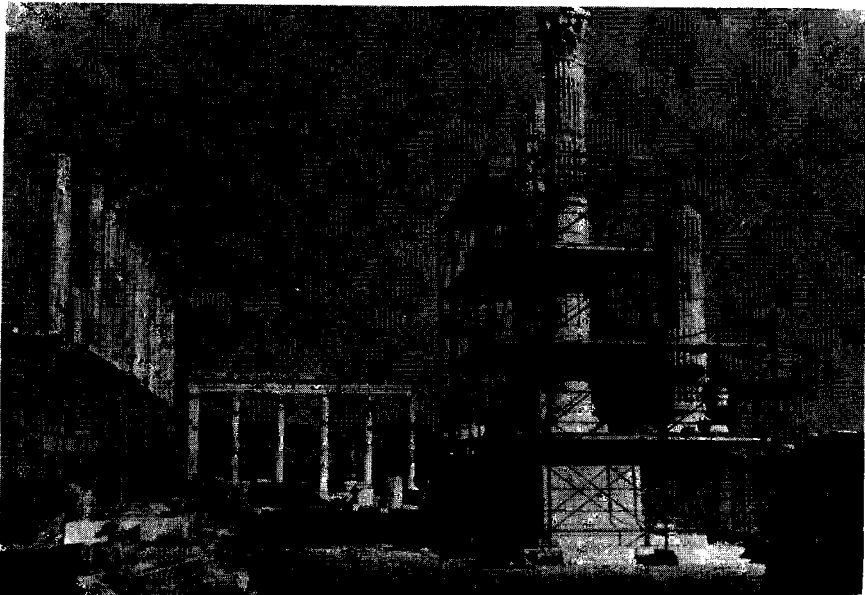

Abb. : 31 — Restaurierung des Trajanstempels

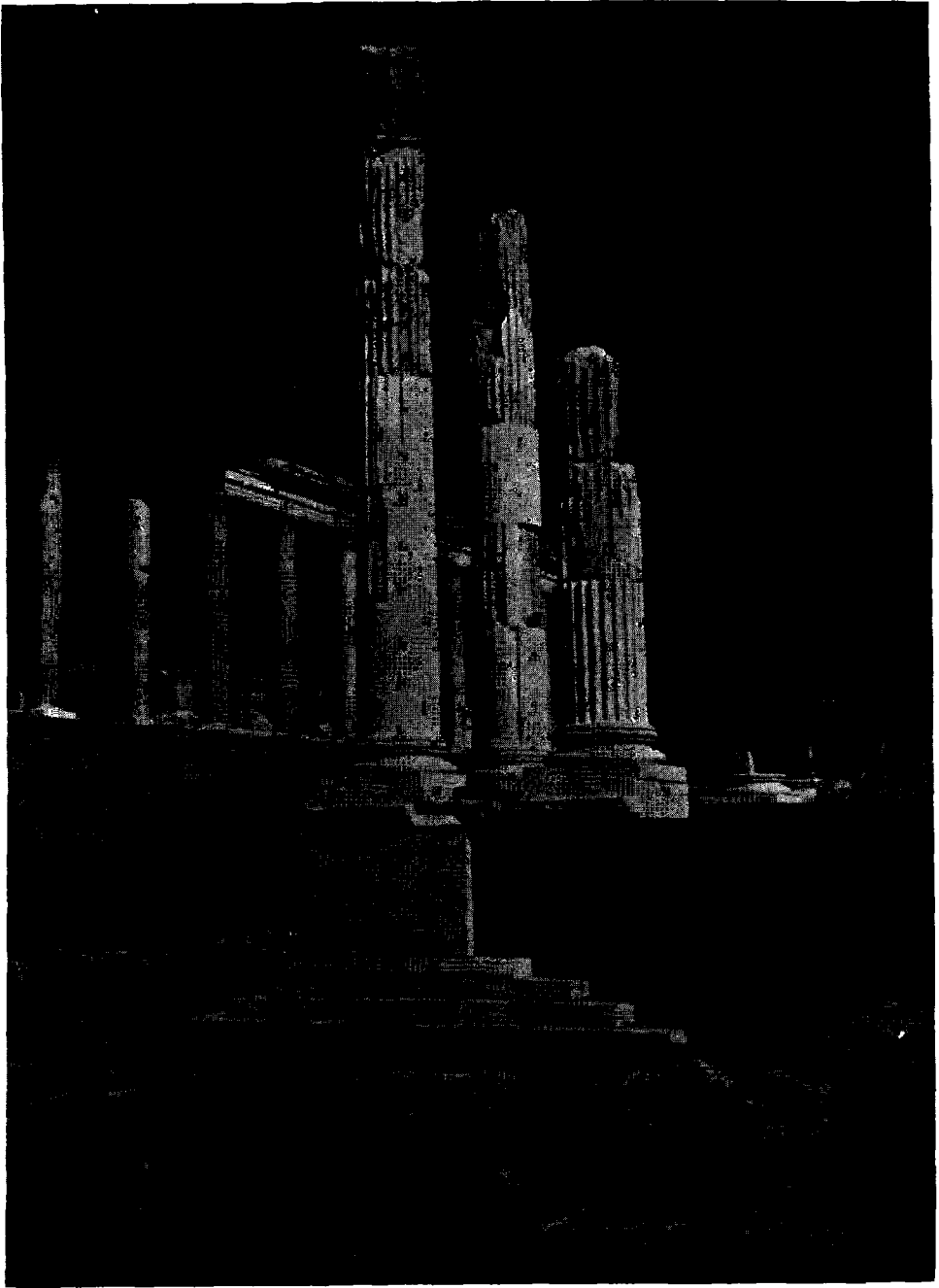

Abb. 32 — Restaurierung des Trajanstempels

EXCAVATIONS AT SARDIS, 1978-1988

Crawford H. GREENEWALT Jr.*

This report summarizes the results of excavation at Sardis in the past decade, which has focused on monumental buildings of the Lydian period and on residential quarters of Lydian and Late Roman periods. Other significant discoveries and research projects of the same years are listed. Specific years of discovery are cited in parentheses, as a key to fuller discussion that appears in annual reports, of which the most thorough are those in **Bulletin of the American Schools of Oriental Research** and the **Supplement** of that **Bulletin**.

The most complex of the monumental Lydian buildings, «Colossal Lydian Structure», is located at the foot of the Acropolis, ca. 400 m. east of the present bed of the Pactolus stream (sector «MMS»; Fig. 1, A). This building was huge, originally 20 m. wide and at least 70 m. long; and much of it, including substantial mudbrick parts, is well preserved and still stands to an height of 8 m. Only the central portion and two long sides of the Structure can be explored; one of two ends is buried under an enormous mound of Roman occupation strata and debris, the other was destroyed when the Ankara-İzmir highway was widened (presumably in the 1950s). Massive, solid construction and steep sides suggest that the Structure was some kind of fortification. Three major construction phases may be distinguished.

(1) The original Structure shows two design and construction systems: the north part is substantially built of coursed mudbrick, which rests on a relatively low stone socle, and has sloped faces; the southern part is faced entirely with stone (as preserved) and the faces are vertical (Figs. 2-4; the junctures of these systems have not been exposed). The east face contains a broad rectilinear recess. Pottery from a sondage below the foundations (1977) suggests for this phase a date in the second half of the 7th century B. C. The same sondage revealed the foundation of an earlier structure, built of large shaped blocks.

(2) An earthwork about 15 m. wide and still standing to an height of 12 m. was built against one side of the Structure. The earthwork is

(*) Prof. Dr. Crawford H. GREENEWALT Jr. University of California Department of Classics, Dwienville Hall Berkeley California 94720, U. S. A.

formed of sloping layers of earth, sand, and gravel (Figs. 5, 6); each layer is evidently composed of a series of strips, separated by simple retaining walls of fieldstone and mudbrick. Where its sides are interrupted or terminated the earthwork is retained by substantial stone walls (Fig. 2, lower left; Fig. 7, left). The earthwork may have been an **agger** or **glacis**, designed to protect the original building against sapping and mining.

In the middle of the 6th century B. C., Colossal Lydian Structure was partly destroyed. Destruction is most conspicuously attested by a large deposit of fallen brick, which evidently represents dumped superstructure, and which rests against the sides of the Structure (and still stands to an height of 7-8 m. against the Structure faces, and extends out to distances of up to 17 m.; Fig. 3, inset; Fig. 8). A high percentage of fallen bricks in this deposit is semi-baked; there is evidence that semi-baking may be a deliberate feature of brick manufacture (in contrast to the bricks that survive **in situ**, which are only sun-dried) rather than a haphazard consequence of destruction (1984). The date of destruction is indicated by diagnostic pottery recovered from the deposit of fallen brick (Attic or Ionian, Fikellura; 1982) and from an occupation floor covered by that deposit (Attic and Corinthian complete vessels), together with a C¹⁴ date of 570 B. C. ± 50 years for organic material from the same surface (1984; see also N. H. Ramage in *AJA* 1986). The evidence for date and military context suggests that the destruction is a result of the siege, capture, and partial sack of Sardis by Cyrus the Great of Persia between 547 and 542 B. C. Two human skeletons, one in the deposit of fallen brick (1988), the other on the occupation floor covered by that deposit (1986) and an iron helmet trimmed with bronze, of **Spangenhelm** type (1987; Fig. 9) in the deposit of fallen brick were evidently casualties of that event.

(3) After the destruction, the Structure was rebuilt, with a higher earthwork and a narrow stone wall (Fig. 2, «secondary wall») bedded in the truncated stump of the original building.

For the immediate urban context of Colossal Lydian Structure, the only evidence is part of a residential quarter near one side (opposite the earthwork), of which about 100 m.² have been excavated (1984-1986). The quarter is attested by four spaces, which may belong to two separate residences (Fig. 2, right; Fig. 3, lower left). This part of the quarter was blanketed by a thick deposit of fallen brick from the Structure; consequently architecture and artifacts are unusually well preserved. One space was evidently an all-purpose room, as indicated by its contents

(hearth and cooking wares; loom weights, cosmetic jars, trinkets and jewelry, knucklebones, a touchstone of black chert, etc.; 1984-1985). The other three spaces evidently belonged to one unit, and include a kitchen (with two hearths, one of which contained dung fuel, and a bench supporting grinding stones; Fig. 10), open yard, and workshop (with two benches, a few small tools, ca. 5½ kgs. of raw glass or cullet; 1986). Some 300 complete or near complete artifacts of clay, metal (mostly iron), and stone were recovered from the four spaces. Most artifacts are associated with food preparation or serving and are of ordinary types; but some are infrequent in the archaeological record (e.g iron spits and bucket handle, there handled collander, iron grater) or exotic (the Attic cups, referred to above; the spouted vessels illustrated in Figs. 11, 12; 1986). Most of the glass cullet is opaque red (for which see R. H. Brill and N. D. Cahill in *Journal of Glass Studies* 1988; the rest translucent yellow). Finished glasses include two pear-shaped beads made of citrus-like wedges of different colored glass; to one of them adhered a small textile fragment, evidently a kind of cashmere (1986). The terminus ante quem for all this material is the middle of the 6th century B.C., and most of it is probably no earlier than ca. 575 B.C.

Just to the north of Colossal Lydian Structure (and on the other side of the modern Ankara-Izmir highway) are two other monumental Lydian buildings of which parts have been exposed (sector «MMS-N»; Fig. 2): one is attested by its W-shaped, zig-zag facade, faced with ashlar masonry in sandstone and limestone (1981-1984); the unfinished sandstone blocks bear «masons' marks» (for which see R. Gusmani in *Kadmos* 1988 Fig. 13). The other evidently resembled a stubby, exceptionally thick casemate wall, and was built, apparently as blockage, against the zig-zag facade of the first. On either side of the «casemate wall» and passing beneath it are several closely-spaced strata of gravel surfaces, which resemble road or street surfaces. These buildings are approximately contemporaneous with Colossal Lydian Structure; and fallen brick destruction deposit rests against the outer face of the «casemate wall.» Although their orientation is distinctly different from that of the Structure, they might be functionally related to it (the «Zig-zag building» and the Structure possibly forming two sides of a gateway, which was blocked by the «casemate wall»). Significant zones of Lydian occupation are located to the east and to the west of these buildings in the city site; therefore it is not clear that the buildings demark a city perimeter.

About 100 m. north of these buildings (as they have been exposed to date) is one end of a chain of four low mounds, which extend some 900 m. to the east. The Late Roman city wall was built against the north

side of these mounds, which shows that they formed the formal north limits of the city at that time. A sondage in one mound («mound two,» 1985; Fig. 1, B) revealed the uppermost standing parts of another huge Lydian building, faced with ashlar masonry in white limestone (Fig. 14). The two westerly mounds may be essentially created by the ruins of this building, or of it and others in a related sequence (conceivably belonging to the defenses of the Lydian city?).

On the north flank of the Acropolis, monumental terrace walls of the 7th and 6th centuries B. C. revet the sides of two natural flat-topped spurs. On one spur («field 49») the wall features polygonal-«cyclopaean» masonry in grey-brown stone, and evidently was built in the 7th century B. C. (1981-1982; Fig. 1, C). On the other spur (sector «ByzFort») the wall is faced with ashlar masonry in white limestone, and was evidently built in the middle decades of the 6th century B. C. (1983-1988; Fig. 1, D; Figs. 15, 16). The masonry facing *in situ* at the end of that spur (Fig. 16) was part of the terrace foundation; it was buried at the time of construction, as is attested by stratified working layers of limestone chips in the earth fill outside the facing. These terraces attest the importance of the north flank of the Acropolis for the Lydian and Lydo-Persian city, for they presumably were built to enhance the setting of important buildings on the spurs (occupation strata of the 7th and 6th centuries B. C. have been exposed on the spur revetted with the ashlar masonry terrace); and with the staggered terrace walls on the Acropolis summit (1960, 1971) they suggest a grandiose topiary scheme of urban topographic design, which aimed to replace the irregular contours of nature with straight, vertical sides and crisp angles.

In the 5th and 6th centuries A. D. a residential quarter existed at the site of Colossal Lydian Structure (between ca. 500 B. C. and ca. A. D. 400 occupation remains there are poorly preserved), and is attested by residential units, a colonnaded street, and an outside well (sectors «MMS» and «MMS-S»; Fig. 17). A cluster of some 21 spaces may represent two or more residential units, each with a peristyle-type court and an apsidal «triclinium.» Some spaces were semi-subterranean (built into the fallen brick destruction debris of Colossal Lydian Structure), and their protected walls and mural decoration are well preserved: notably a small square room that contains niches revetted with colored stone, and an apsidal «triclinium» with murals representing *opus sectile* panneling in veined and brecciated stones of various colors (1980, 1982). Three rooms contained large stone-lined water tanks. Relatively few artifacts were recovered in excavation (two fragmentary dishes of «Asia Minor Light-Coloured Ware with 'champlévé' treatment» are among the few luxury items; 1983, 1985, 1987); the rooms had been partially stripped

of their wall revetment and floor tiles during or after abandonment in the late 6th/early 7th centuries A.D., and must have been emptied of their contents at that time. A lead seal «of Kosmas the Deacon» from one room (1988) may be evidence that one unit was a deacon's residence; and prominent crosses on the wall of another rooms and on a stone water tank in yet another (Fig. 18) would be consistent with an ecclesiastical association (the residential quarter is located near a major street and a public bath, which is characteristic for Early Christian deaconries).

Excavation also uncovered one corner of an early Roman peripteral temple (near the stadium, 1981, 1982; see also C. Ratté, T.N. Howe, and C. Foss in *AJA* 1986), a water distribution chamber of the 1st century B.C./A.D., which may have been a regional «*castellum aquae*» (sector «ByzFort,» 1986; Fig. 19), several Roman and Late Roman chamber tombs, the former containing significant grave offerings (1980, 1986; one excavated by the Manisa Museum), the latter with mural paintings (1979; one excavated by the Manisa Museum), and a Lydo-Persian chamber tomb that had been excavated by the Butler Expedition in 1912 and that is noteworthy for architectural features and grave offerings (1984). Limited excavation clarified features on top of the Tomb of Alyattes at Bin Tepe (1983). Epigraphical discoveries included two short dedicatory texts in Lydian (1978, 1983; see Gusmani in *Incontri Linguistici* 1980/81 and *Kadmos* 1985), a Hellenistic grave stone with short text in Greek, later reinscribed with another funerary text in Lydian (1984; see R. Gusmani in *Kadmos* 1985), a boundary stele of the Sanctuary of Artemis with 76-line text recording asylum locations as established by Julius Caesar eleven days before his assassination in 44 B.C. (1982; see P. Herrmann in *Chiron* 1989), a column or statue pedestal with text commemorating Tiberius as (re)founder of Sardis after the earthquake of A. D. 17 (1979), an «altar» commemorating a priestess of Demeter **Karpophoros** and her father (1984), and a pedestal with an honorific text for an archon of Sardis of the 3rd century A.D., which cites a visit to Sardis by Marcus Aurelius and Commodus (designated **theoi**; 1982). A survey project recovered evidence for vegetation and climatic history in the region, identified a former bed of the Gediz çayı-Hermus River near the south side of the River plain (1982), and recovered in a lake core from Gölcük in Boz dağı/Mt. Tmolus a 12 cm. -thick layer of volcanic ash or **tephra** deposited by the eruption of Santorini in the middle of the 2nd millennium B. C. (see D. G. Sullivan in *Nature* 1988). A touristic exhibit of recreated Lydian roof and revetment tiles, which are displayed on the «corner» of an hypothetical, anonymous «Lydian building» and in an enclosure planted with shrubs and trees attested for ancient Lydia, was completed in 1981 (Fig. 20).

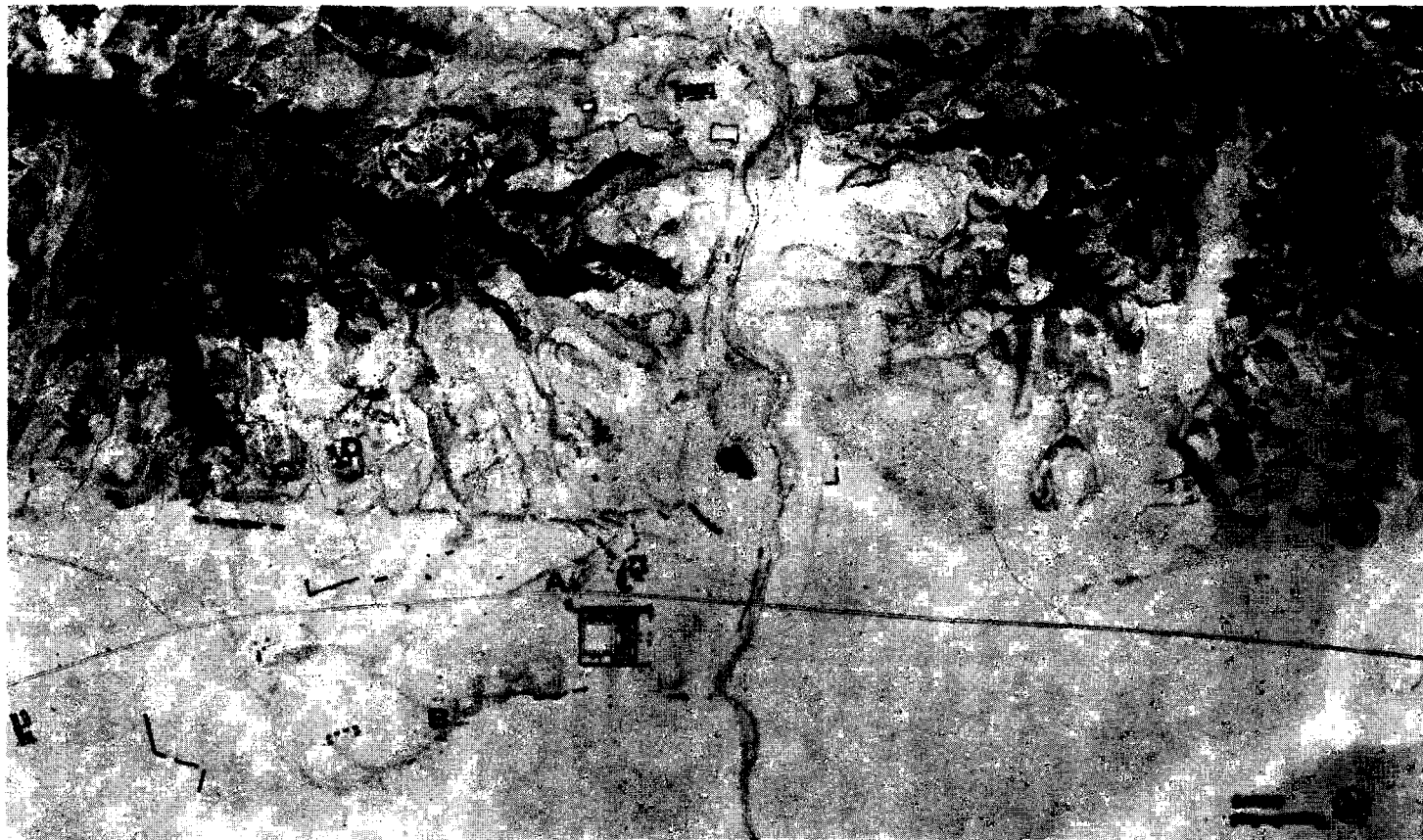

Fig. : 1 — Sketch map of Sardis (with South at top)

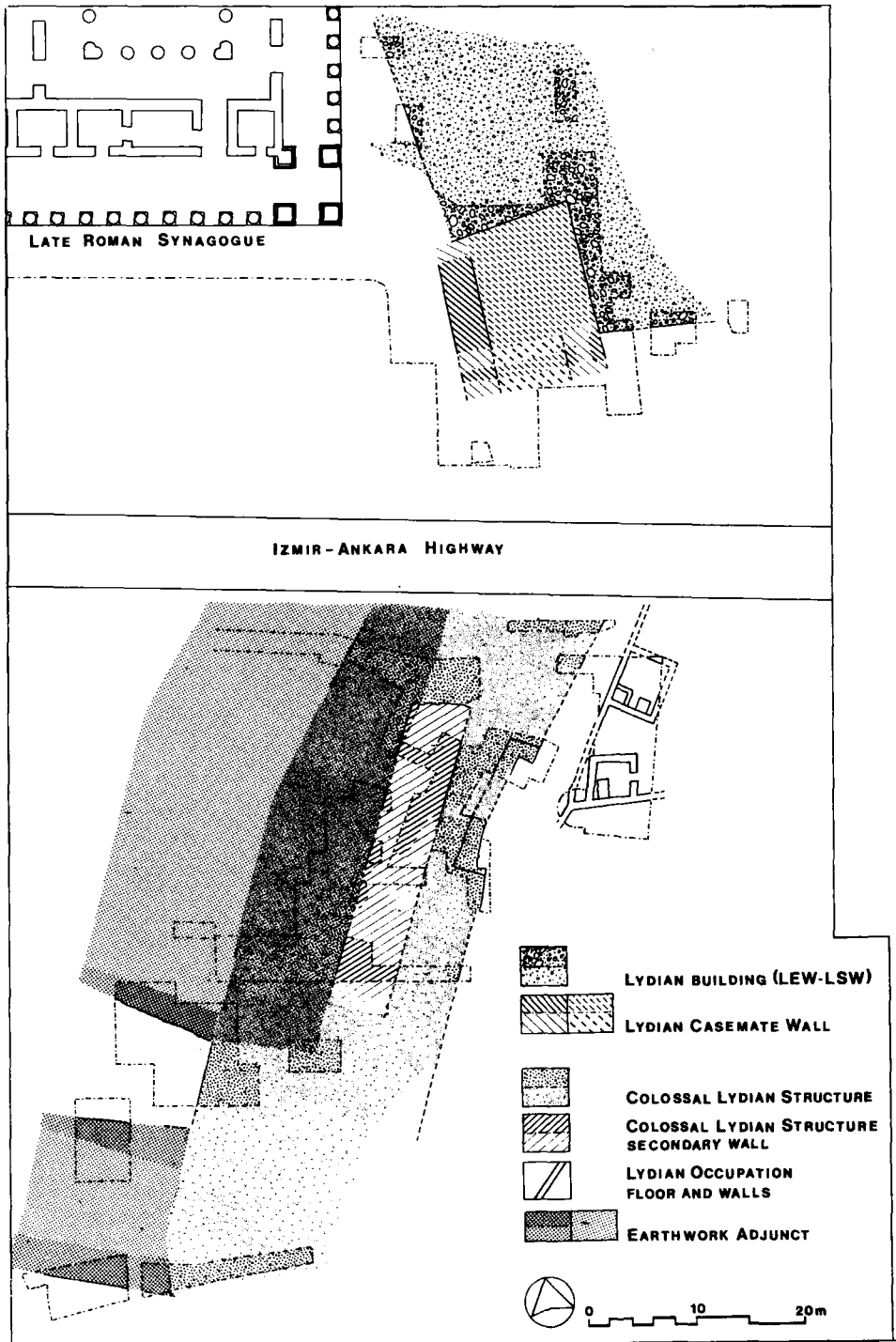

Fig. : 2 — «Colossal Lydian Structure,» Lydian residential quarter, and Lydian buildings to the north, plan

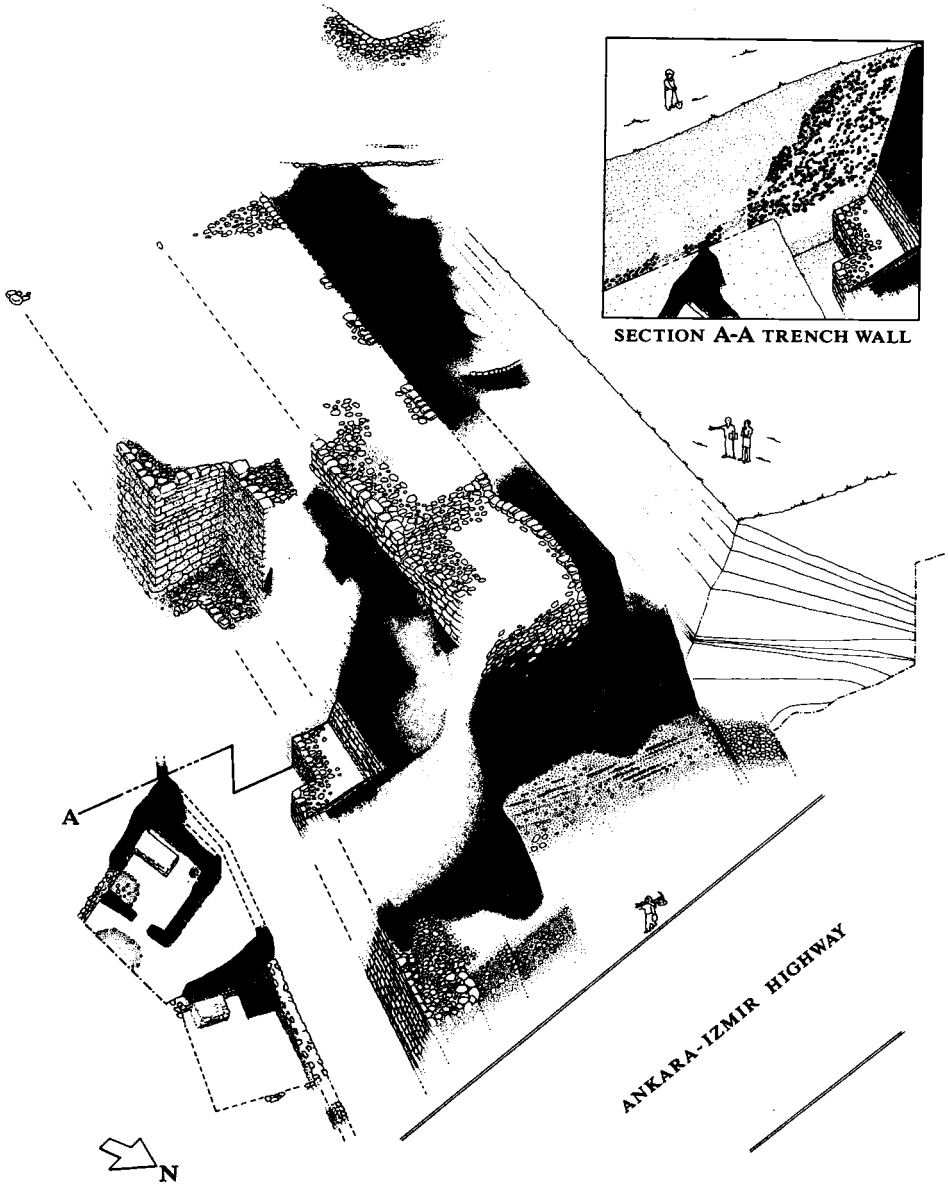

Fig. : 3 — «Colossal Lydian Structure» and Lydian residential quarter interpretive perspective view looking south (revised through 1986).

Fig.: 4 — «Colossal Lydian Structure,» sloped (east) face of coursed mudbrick with stone socle

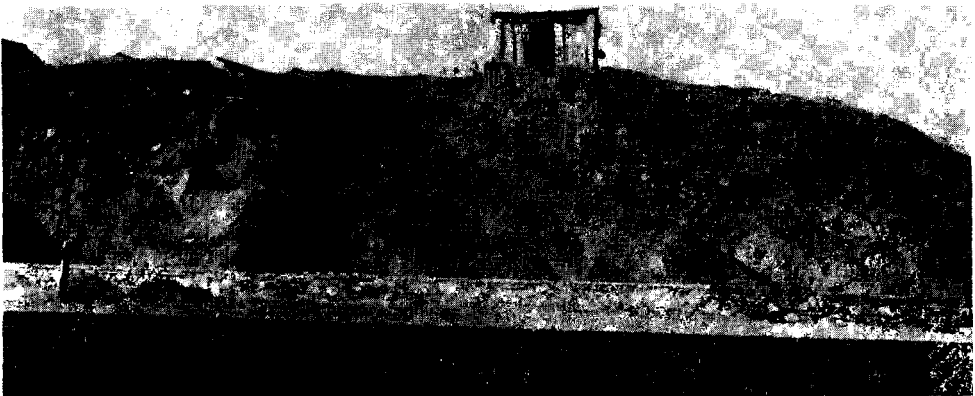

Fig.: 5 — «Colossal Lydian Structure,» north scarp looking south, showing sloping layers of earthwork (and in foreground macadam of Ankara - Izmir highway).

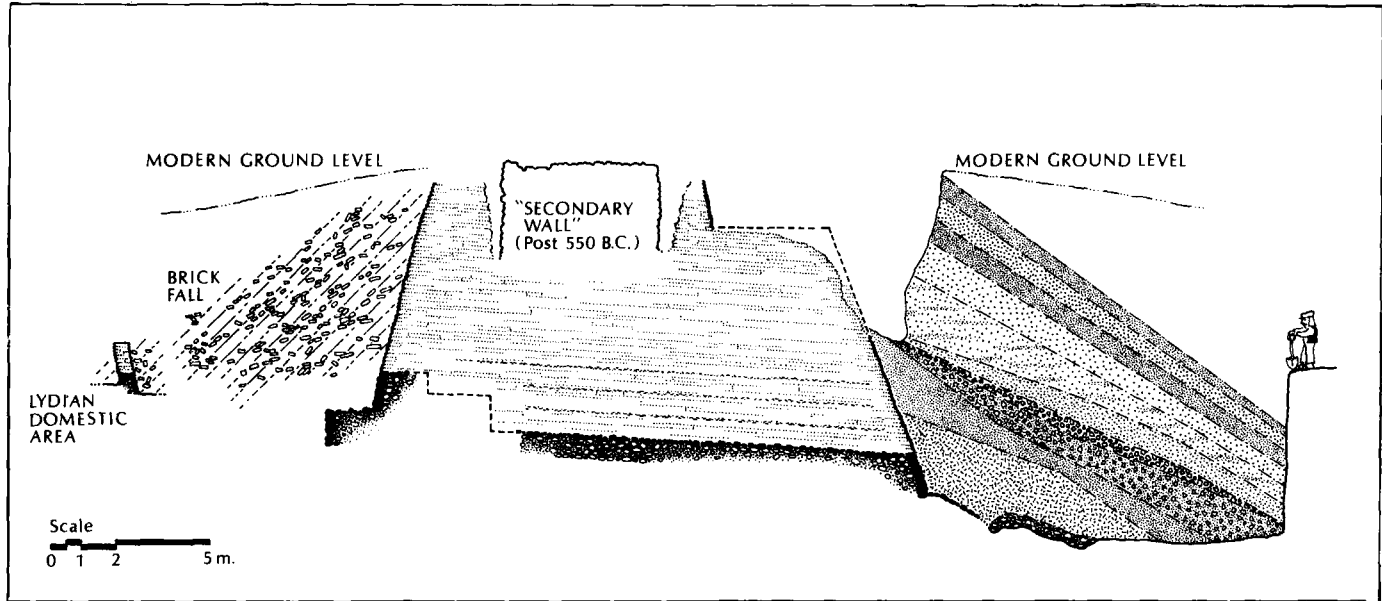
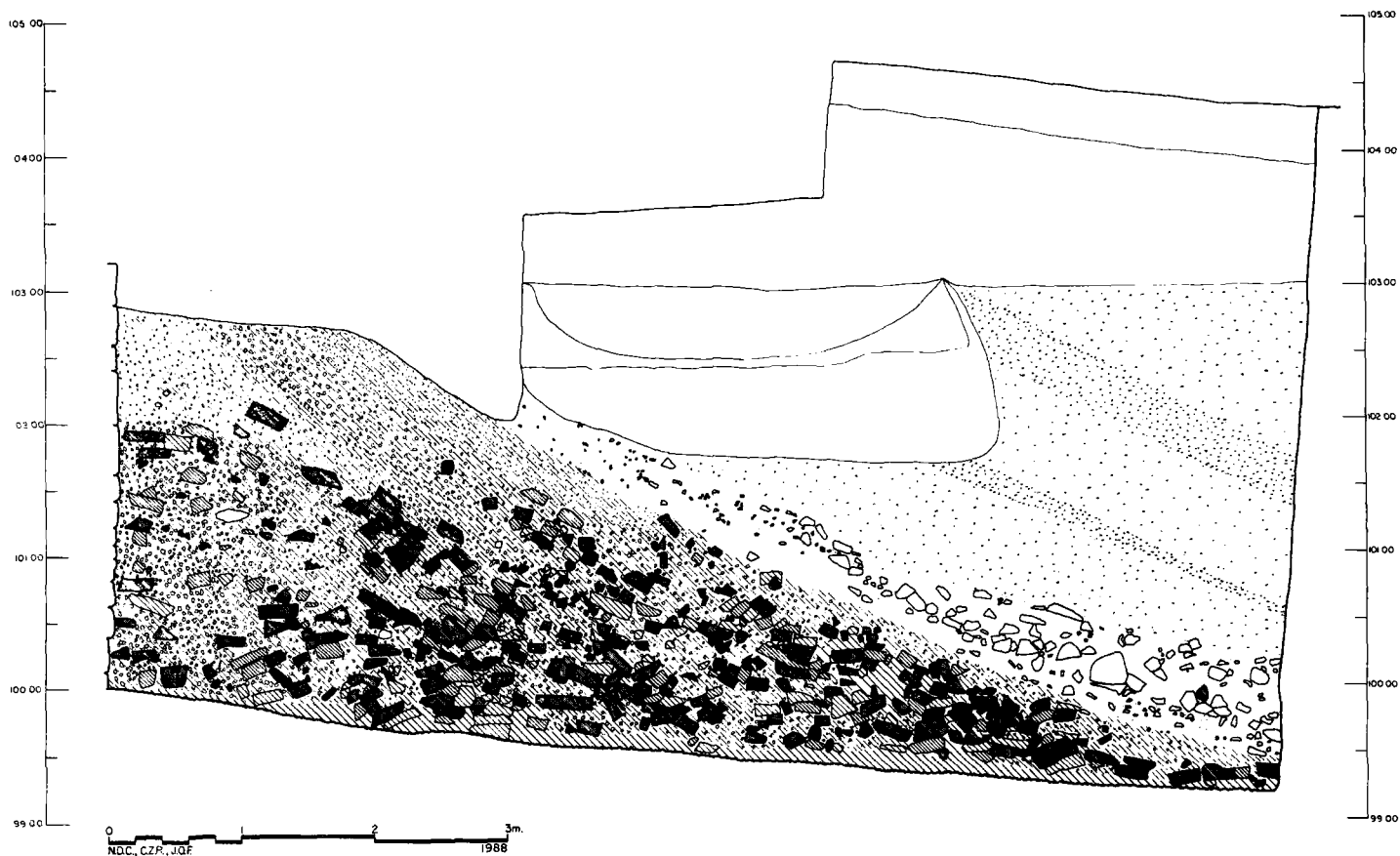

Fig. : 6 — «Colossal Lydian Structure.» hypothetical staggered section through north end, looking south

Fig. : 7 — «Colossal Lydian Structure,» recess in west side Wall at left, with horizontal socket for wooden beam, retains one segment of the earthwork (cf. fig. 2, lower left)

Sector MMS Lydian Brick Fall Against West Face of Colossal Lydian Structure

MMS 65 1988

Fig. : 8 — «Colossal Lydian Structure,» section through destruction deposit of fallen brick (on west side looking south)

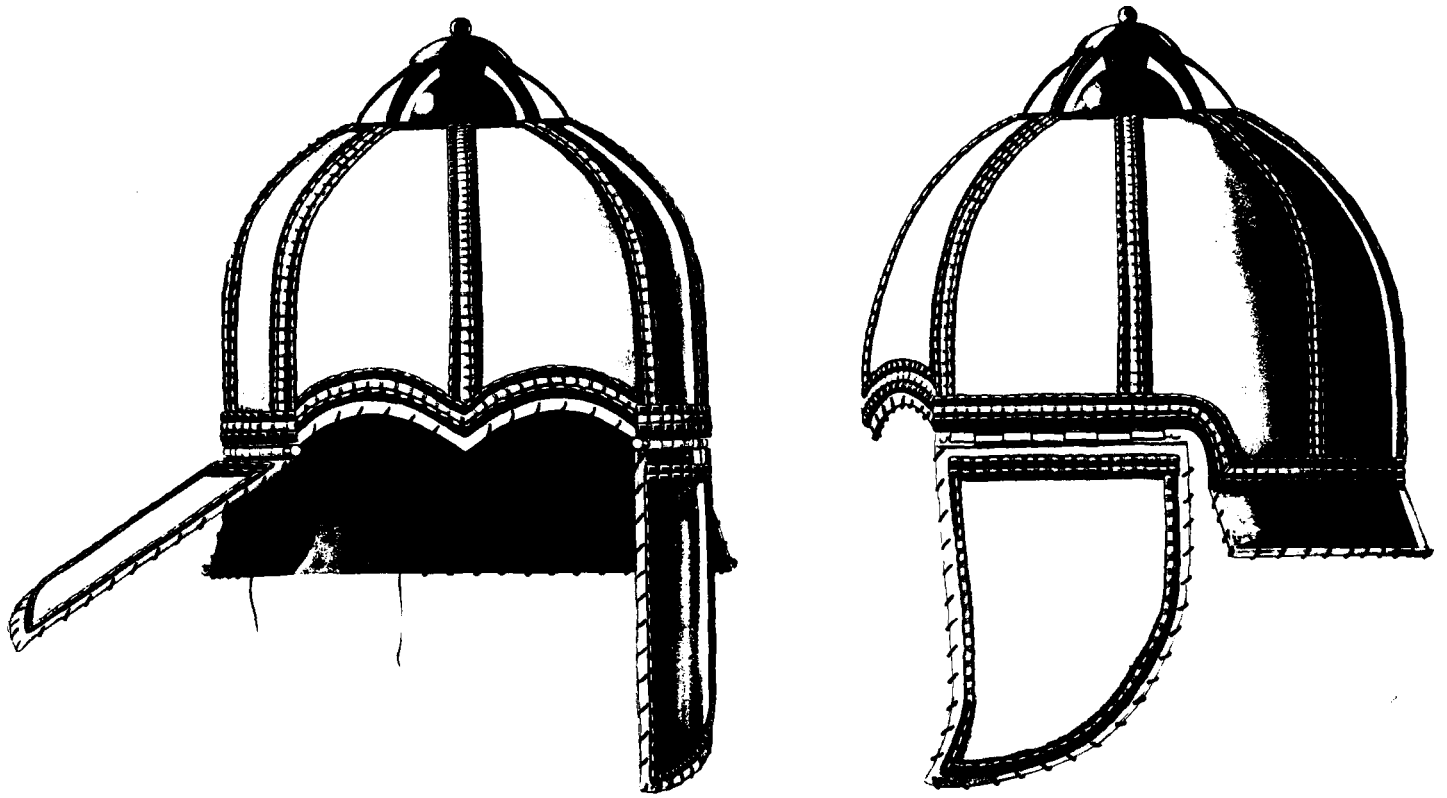

Fig. 9 — Reconstruction of helmet from destruction deposit of «Colossal Lydian structure.»

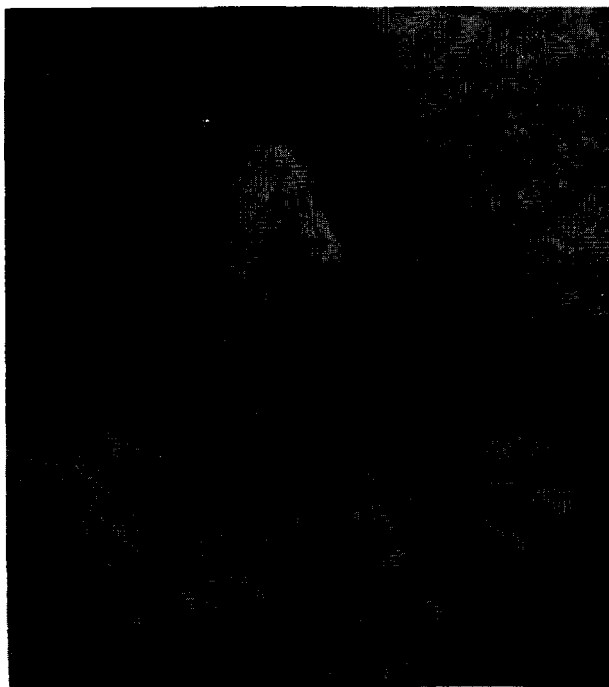

Fig. : 10 — Lydian residential quarter kitchen : bench with grinding stones (demonstrated by M. J. Rein)

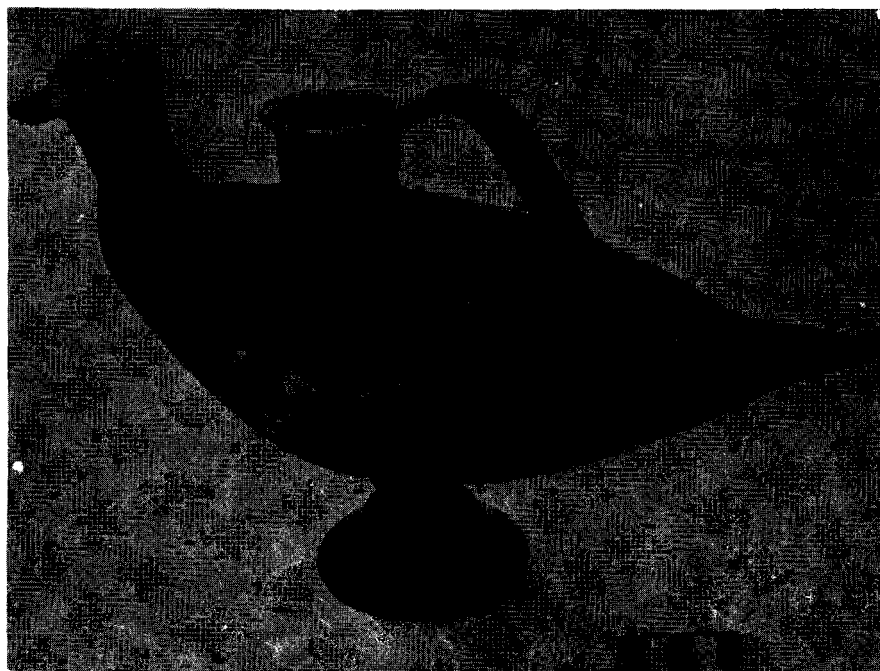

Fig. : 11 — Spouted vessel in the form of a duck, from Lydian Residential quarter (kitchen)

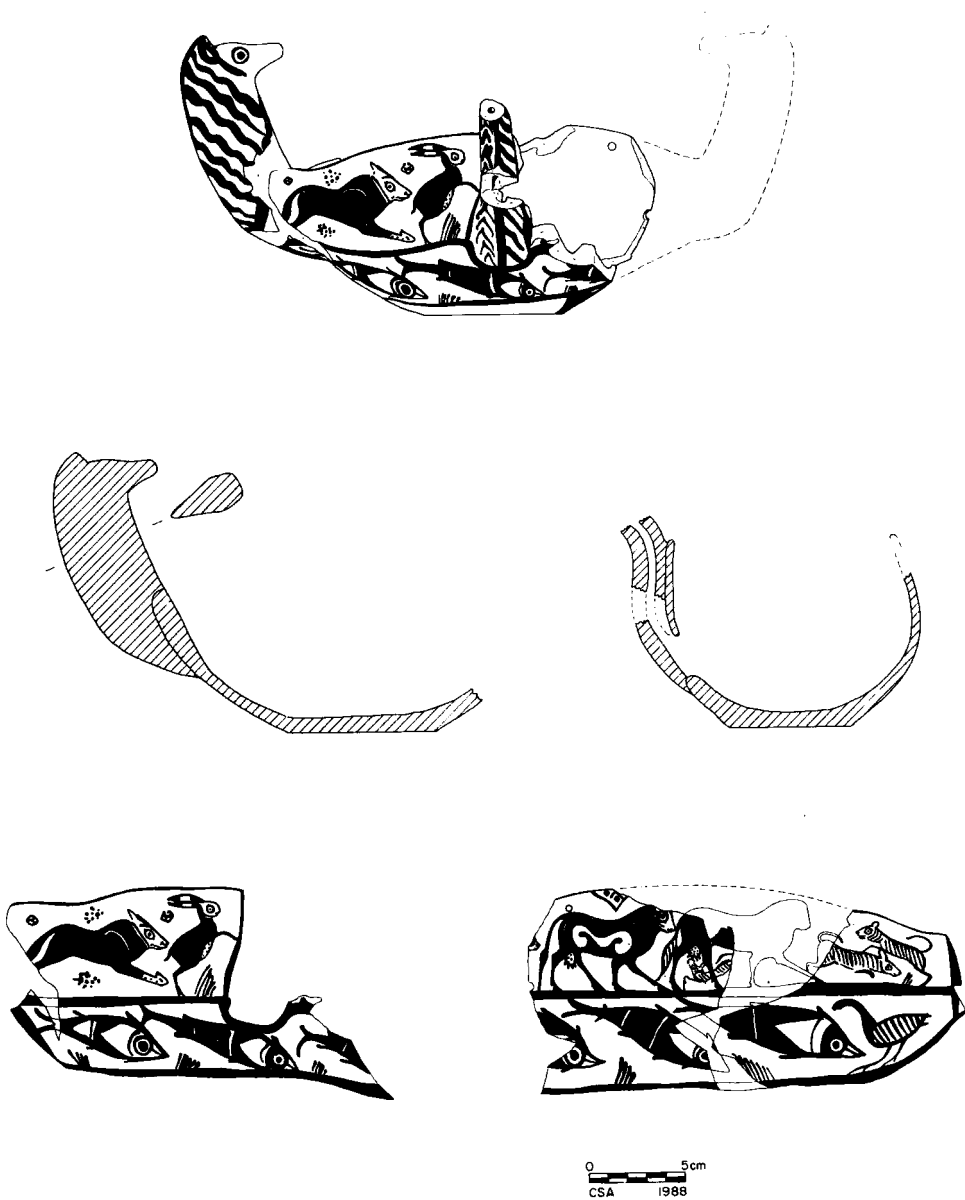
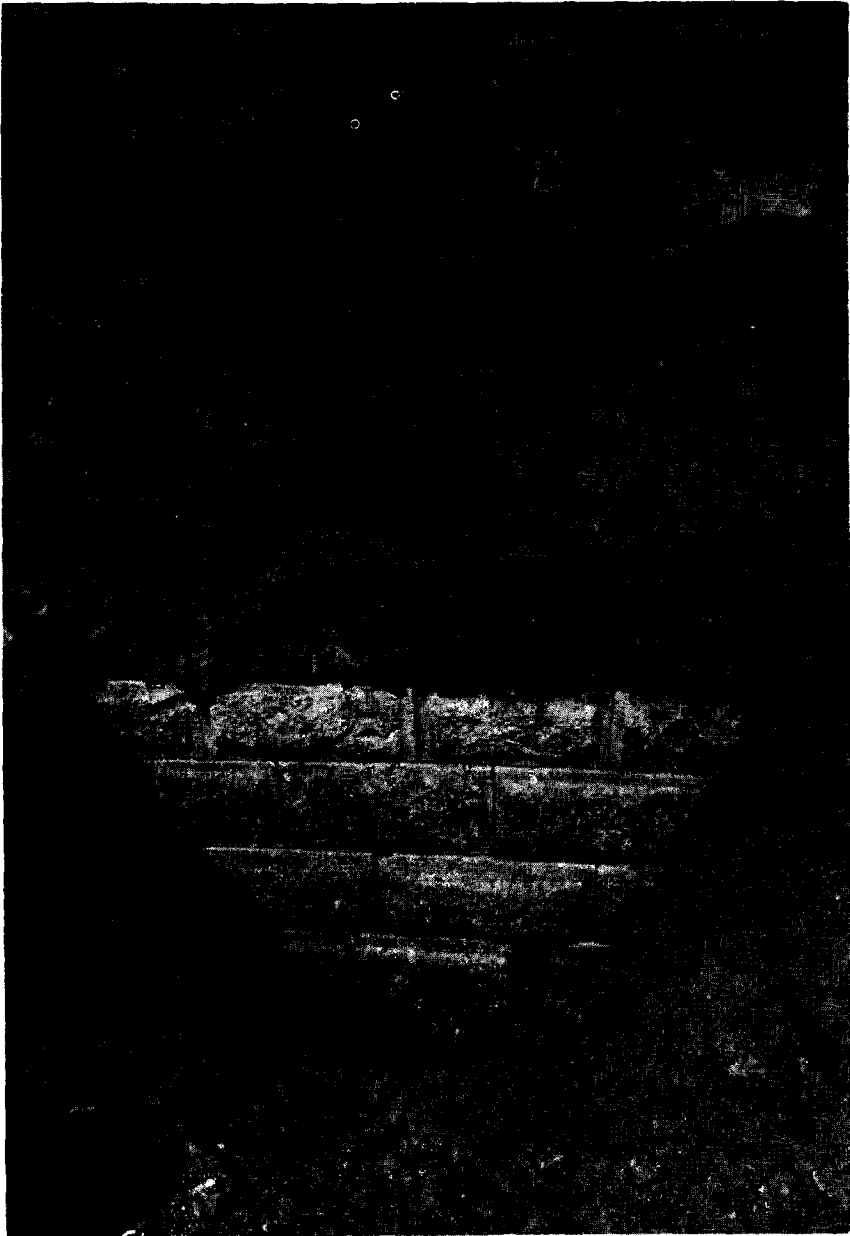

Fig. : 12 — Spouted vessel in the form of a boat (?), from Lydian residential quarter (yard)

**Fig. 13 — Lydian building with zig-zag facade: sandstone segment, with
-masons marks.-**

**Fig. : 14 — Lydian building revealed in sondage in chain of mounds
(cf, Fig. 1, B)**

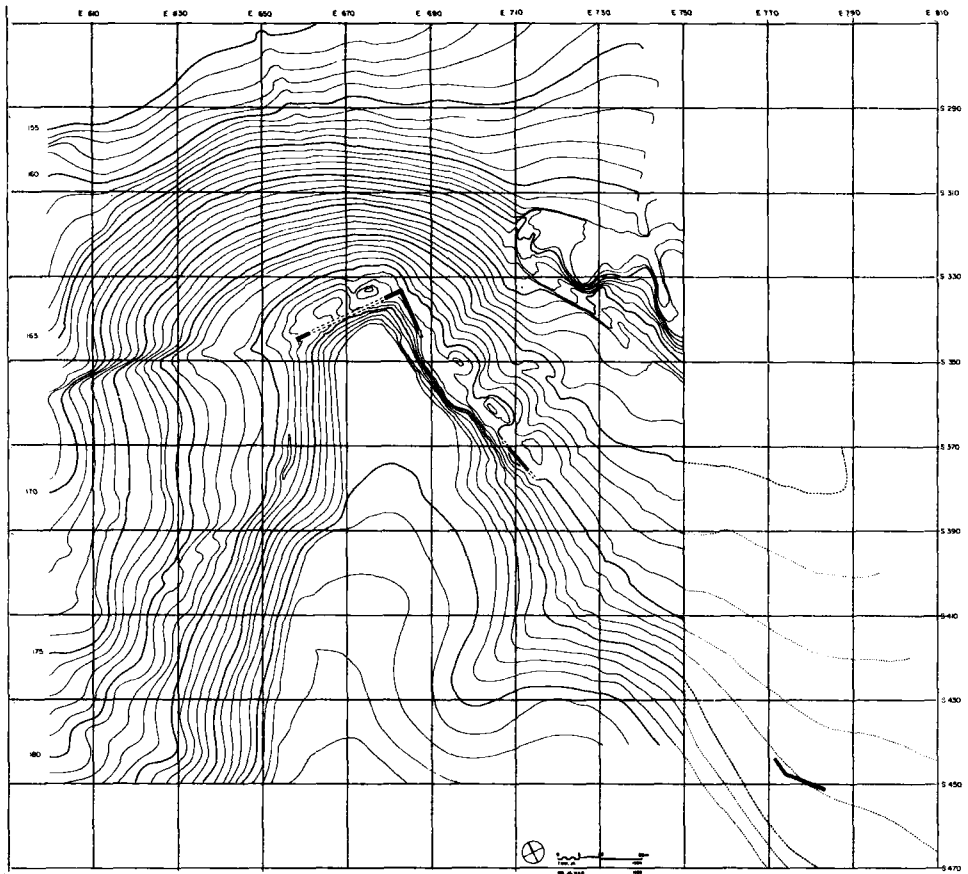

Fig. : 15 — Flat-topped spur on north flank of Acropolis (Sector 'ByzFort-') contour plan with excavated segments of Lydian terrace facing shown as heavy lines

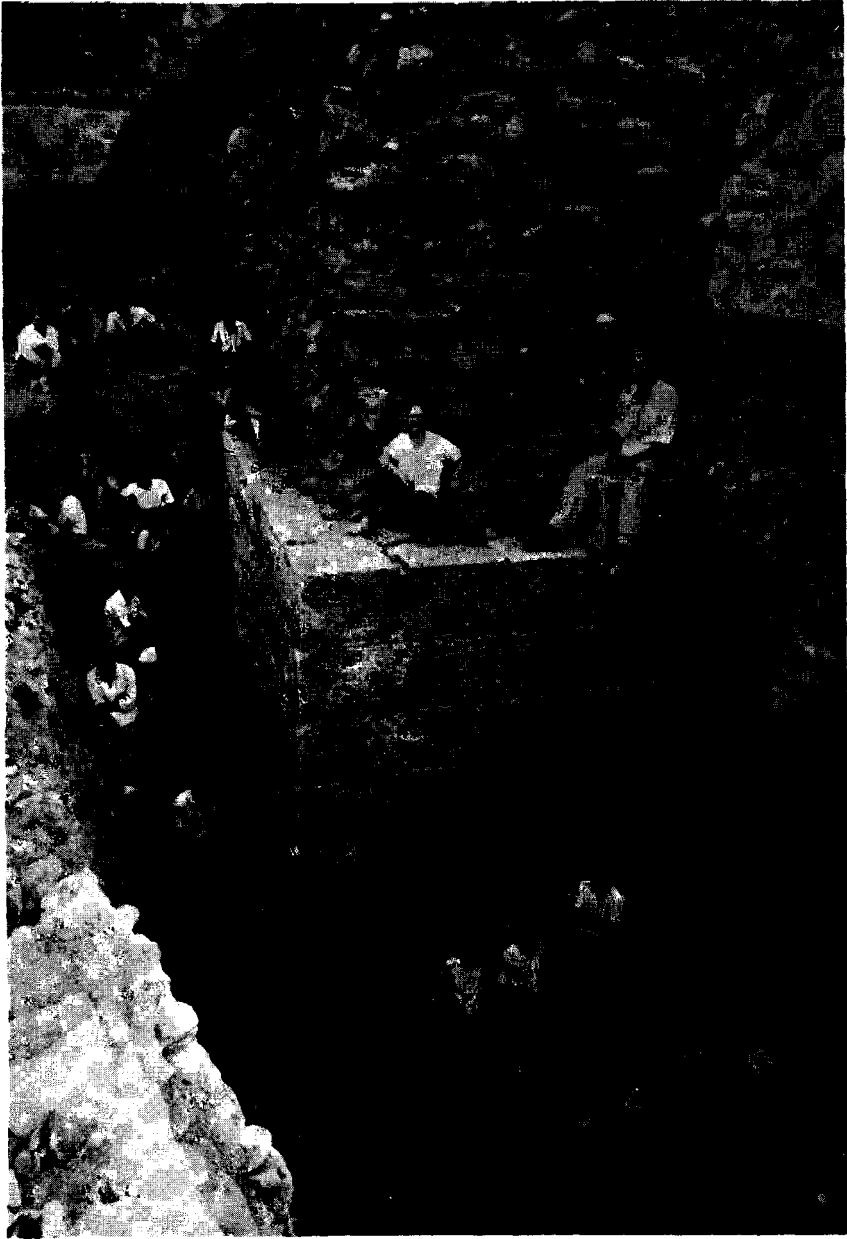

Fig.: 16 — Lydian terrace wall that revets flat-topped spur on north flank of Acropolis (sector «ByzFort» northeast corner, looking south)

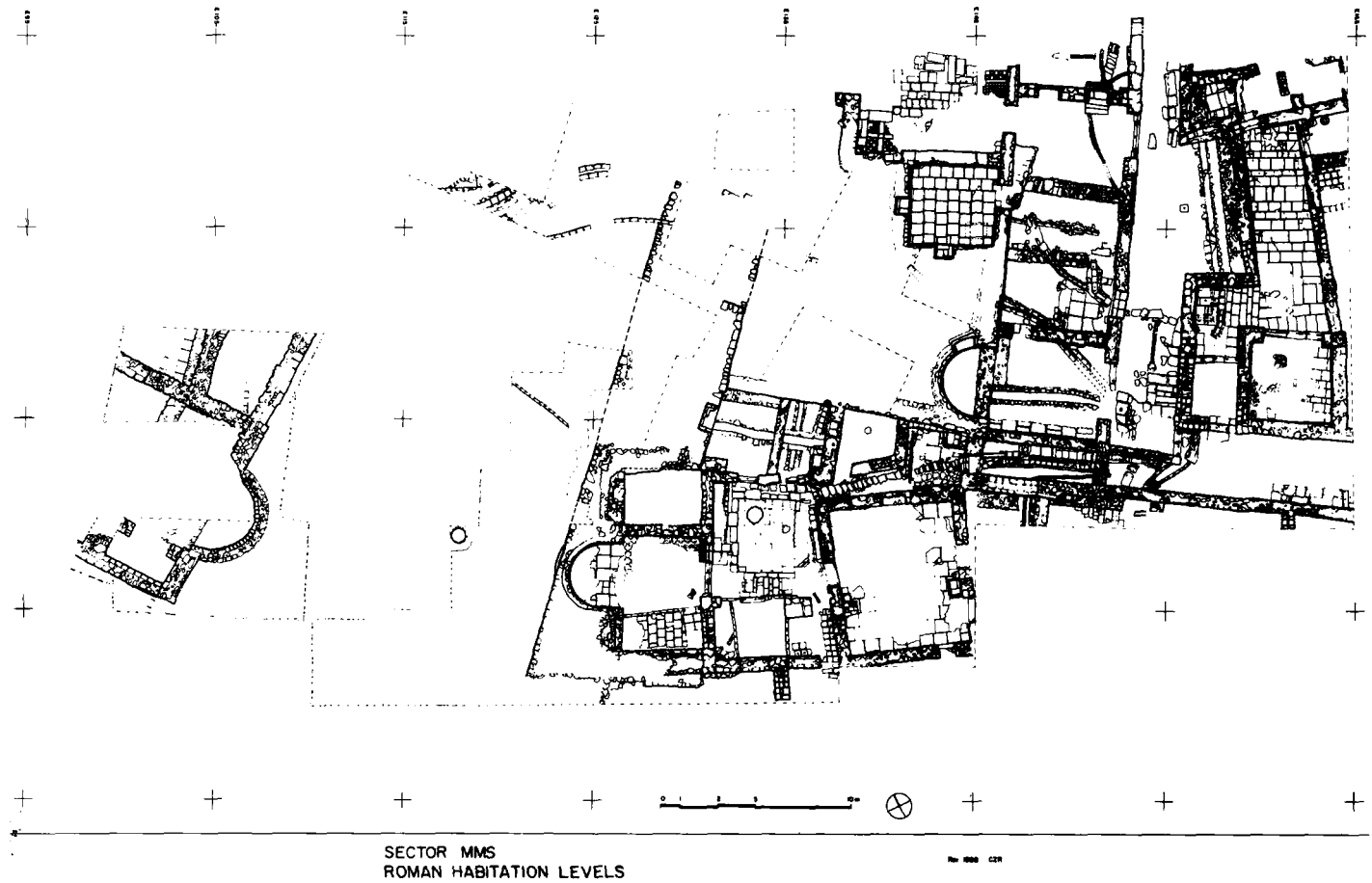

Fig.: 17 — Late Roman residential quarter (showing residential units and outside well; with colonnaded street excluded), plan

Fig. : 18 — Water tank with cross in Late Roman residential quarter

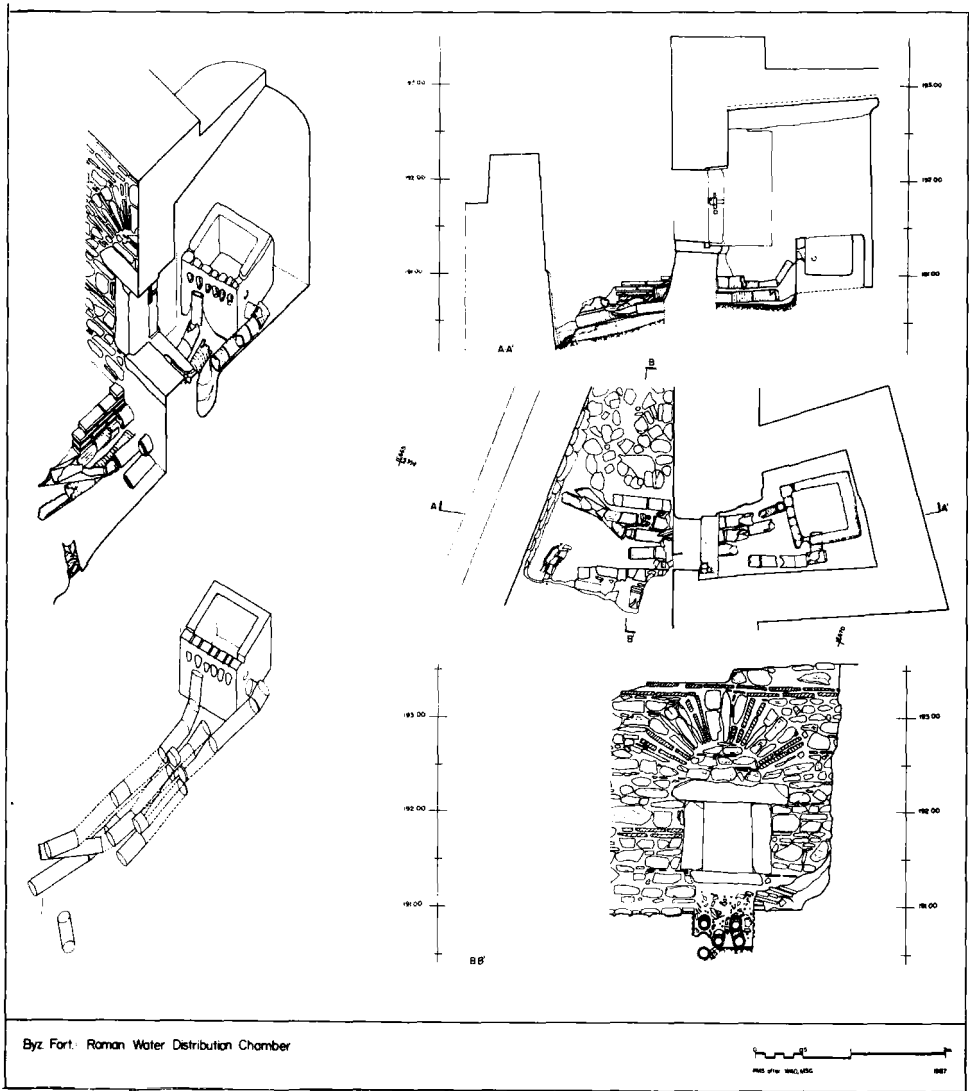

Fig. : 19 — Roman water distribution chamber section, plan elevation, and isometric views

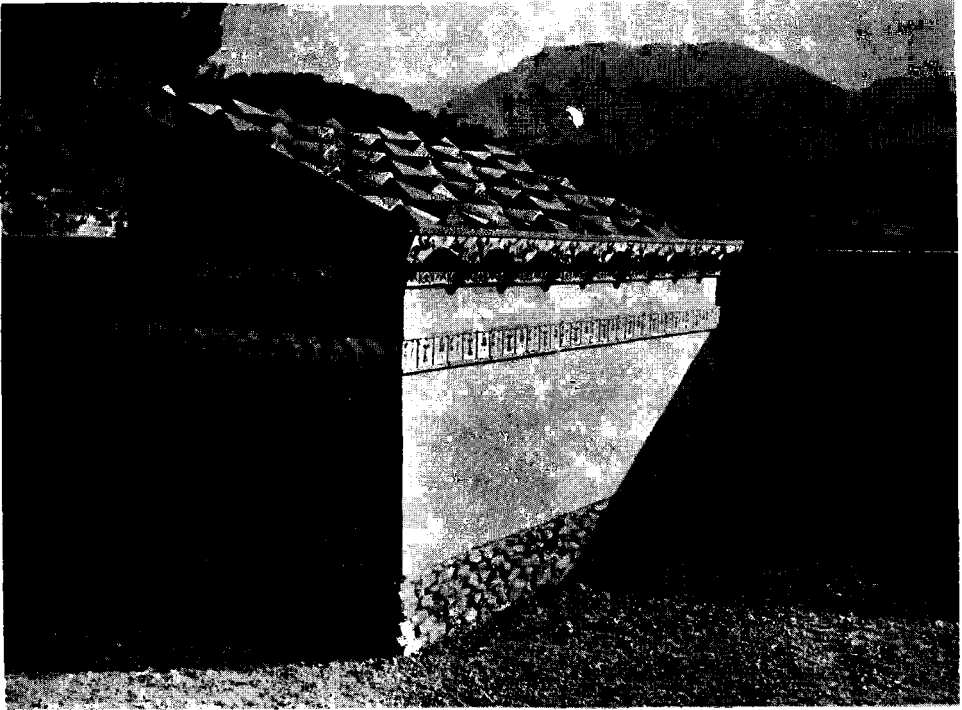

Fig.: 20 — Display of recreated Lydian roof and revetment tiles

LES NOUVELLES FOUILLES DE CLAROS.

septembre 1988, brève relation préliminaire ¹.

Juliette de LA GENIERE *

Le sanctuaire oraculaire d'Apollon à Claros a fait l'objet d'importantes fouilles depuis le début du XXe siècle. Découvert par Macridy Bey, il a été exploré par Makridy Bey et Ch. Picard qui découvrirent les Propylées en 1914. Après une longue interruption l'exploration fut reprise par L. Robert dont la mission mit au jour le grand temple d'Apollon, le plus petit temple d'Artémis, les autels des deux divinités et de nombreux petits monuments, ex-voto, stèles... La fouille s'arrêta en 1962 ².

A notre arrivée en 1988 le sanctuaire, envahi par la végétation, n'était que peu accessible et partiellement visible; le temple d'Artémis et son autel avaient disparu sous les buissons. Nous avons procédé à la taille des arbustes, à la suppression des plantes vénéneuses (ahlat otu), l'arrachage des racines. Les édifices ont été nettoyés et, maintenant, des panneaux indiquent l'accès au sanctuaire et désignent les principaux monuments (Fig : 1, 2)

Il a été possible de mener deux sondages, l'un en rapport avec l'autel d'Apollon, l'autre entre les temples d'Apollon et d'Artémis)

(*) Juliette de LA GENIERE, Professeur à l'Université de Lille III.

(1) L'équipe travaillant à Claros était composée de Liliane DELATTRE (Université de Lille), Roland ETIENNE, (Université de Lyon), J. ROUGETET (Centre Jean Bérard, Naples), Nuran SAHIN (Université d'Izmir), Martine SCHWALLER (Direction des Antiquités de Montpellier). C'est pour nous un agréable devoir que de remercier le Dr. Salahattin Erdemci, Directeur du Musée d'Ephèse, le Professeur Mustapha Uz, Directeur de la fouille de Teos, le Directeur du Musée de Çeşme, ainsi que les collègues de l'Université d'Izmir sans l'aide desquels nous n'aurions pu mener à bien le programme prévu.

(2) Pour une bibliographie sommaire des découvertes et anciennes fouilles, voir Th. MACRIDY. *Oster, Jahresh.* XV, 1912 p 35 - 67; Th. MACRIDY BEY et Ch. PICARD, *BCH* 1915, p. 33 - 52; Ch. PICARD, *Ephèse et Claros*, 1922, Louis ROBERT, *Les fouilles de Claros*, Conférence Ankara, 1953 (1954), ID., bref rapport annuel in *Anatolian Studies* entre 1951 et 1960.

SONDAGE I. Autel d'Apollon.

Etabli à la perpendiculaire du côté ouest de l'autel (Fig : 3), dans sa partie médiane, orienté vers l'est. Largeur initiale : 4 m., réduite à 2,50 m.; longueur : 4 m.

Objectifs : — connaître les étapes de la fréquentation de ce secteur du sanctuaric.

— tenter, par l'étude stratigraphique de dater la construction de l'autel.

Le sondage a été suivi par Liliane Delattre et les observations présentées ici se fondent sur son étude stratigraphique³ (Fig : 4). Ces résultats ont été acquis au prix de grandes difficultés causées par la présence de l'eau à faible profondeur.

Les plus anciens vestiges de la présence humaine en ce secteur sont conservés dans une strate de terrain (C. 14) qui recouvre la terre vierge. Les objets présents dans cette strate remontent aux dernières décennies du VIe siècle av. J.C.; on devra donc en déduire que ce secteur du sanctuaire n'était guère fréquenté avant cette date.

La proximité d'un lieu de sacrifice est indiquée par la nature de la strate C. 13 superposée à la précédente; on y a recueilli, dans un terrain (Fig : 6, 7) très noir contenant des os brûlés⁴, des fragments de terres cuites également brûlées (têtes et drapés de kouroi de type ionien et de style sévère) une feuille de laurier en bronze, des fragments de céramiques dont les plus récents sont datables vers le milieu du Ve s. av. J.C.

Les strates 13 à 9, au-dessus des précédentes, contiennent peu de matériel; on y remarque quelques fragments de céramiques du IVe s. (c. 11) et plusieurs fragments de terres cuites représentant un homme (Apollon ?) (Fig : 8) tenant une lyre (c. 9).

L'autel monumental d'Apollon a été installé sur ces niveaux. Les phases du travail sont visibles dans la succession des strates de 9 à 5; on remarque, à 2.40 m. de l'autel, la présence de deux blocs de marbre (Fig : 5), munis dans leur partie supérieure d'un anneau de fer destiné probablement à attacher les animaux avant le sacrifice.

Par la suite le terrain s'est rempli à l'ouest de l'autel recouvrant la partie supérieure des blocs à anneaux de fer. Un fragment de céramique sigillée suggère une date au Ier s. ap. J.C.

(3) La publication détaillée de ce sondage est prévue dans le cadre d'un fascicule *Claros I* (à paraître en 1989).

(4) Ce matériel est en cours d'examen au laboratoire M. T. A. d'Ankara.

Dans la couche d'alluvions qui recouvre ces strates, arrivant au lit d'attente de la première assise de l'autel, quelques fragments de céramiques du IIe s. ap. J.C., une monnaie de Licinius (312-324) sont les seuls témoignages de la fréquentation du site jusqu'au Bas-Empire.

Installé sur des strates datées autour de la fin du IVe siècle, l'autel d'Apollon a été construit vraisemblablement dans la première moitié du IIIe siècle. Il a pu subir des réparations au Ier s. ap. J.C. comme le suggère une jetée d'éclats de marbre dans une strate du Ier s. ap. J.

Existe-t-il un lien chronologique entre l'autel et le temple d'Apollon? Ont-ils été bâtis dans le cadre d'un même programme? Pour répondre à cette interrogative examinons les résultats du sondage 2.

SONDAGE 2. Entre les temples d'Apollon et d'Artémis.

Etabli à la perpendiculaire du côté nord du temple d'Apollon et du côté sud du temple d'Artémis, ce sondage est orienté N/S. Long. : 7.20 m, larg. initiale : 4 m, réduite à 1,70 m.

Objectifs : — connaître les étapes de la fréquentation de ce secteur du sanctuaire.

- établir par l'étude stratigraphique la date de la construction des temples.
- examiner la relation entre les deux temples; entre temple et autel d'Apollon.

Le sondage a été suivi par Martine Schwaller et les observations présentées ici se fondent sur son étude stratigraphique⁵. Les difficultés rencontrées et surmontées ici ont été les mêmes que dans le sondage 1.

Les fouilles anciennes avaient en partie dégagé l'euthynteria du temple (Fig : 9) d'Artémis; elles avaient pratiqué une tranchée le long du temple d'Apollon, atteignant la première assise au-dessus de l'euthynteria.

Notre sondage a été mené jusqu'au terrain vierge qui paraît être, comme celui du Sondage 1, un sable marin⁵. C'est vers la fin du VIIe ou le début du VIe siècle av. J.C. que commence la fréquentation de ce secteur, comme en témoigne le mobilier de la couche 20 : cotylè à décor subgéométrique, coupe de type ionien (Fig : 12) à lèvre convexe.

Immédiatement au-dessus de la précédente la couche 19, riche en déchets de taille et en fragments du VIe s. av. J.C., témoigne de l'existence d'un édifice relativement proche à cette époque. Cette phase bien documentée est suivie dans ce secteur d'une longue période muette.

(5) Des échantillons de ce terrain sont en cours d'examen dans le service du Professeur Öziş à l'Université d'Izmir.

Le temple d'Apollon a été construit au-dessus de couches argileuses stériles (C. 15, C. 14, C. 12). Pour masquer les fondations de conglomerat de la krepis, une strate de remblai C. 11 a été mise en place; elle contient le pied d'un vase datable à la fin du IVe ou au début du IIIe s. av. J.C., qui fournit ainsi un **terminus post quem** pour la krepis.

Du côté nord du sondage, à proximité du temple d'Artémis, (Fig : 10) cette même strate 11 masque une assise de conglomerat, parallèle au côté nord du temple d'Apollon, qui appartient vraisemblablement à un état précédent du temple d'Artemis. Or, au contact de l'un des blocs, un dépôt de 164 monnaies de bronze a été découvert; (Fig : 11) il était placé probablement sous un sol aujourd'hui disparu situé au niveau des lits d'attente de l'assise de conglomerat ainsi que de l'euthyneria du temple d'Apollon. La stratigraphie prouve ainsi la contemporanéité des deux structures, qui auraient été construites peu après les deux premières décennies du IIIe siècle av. J.C., comme le prouve l'examen du trésor monétaire. Celui-ci en effet est composé de monnaies, toutes frappées au même type (A. tête d'Apollon, R. Cavalier armé), mais par de magistrats différents dont l'activité se situe dans les dernières décennies du IVe siècle av. J.C.⁶.

Par la suite, et très probablement au IIe s. ap. J.C., le temple d'Artémis visible aujourd'hui s'est installé sur les structures du IIIe s.. Le plan de marche entre les deux temples a été considérablement surélevé, oblitérant les assises inférieures du temple d'Apollon. Le sol a été également exhaussé au long du côté sud du grand temple où le prolongement du sondage 2, mené par N. Şahin, a fait apparaître un puissant remplissage d'éclats de marbres.

1) Rapprochant les observations faites dans les sondages 1 et 2, on rappellera la découverte, près de l'emplacement futur du grand autel, de restes de sacrifices et d'objets votifs, parmi lesquels des statuette d'Apollon à la lyre, datables dès la deuxième moitié du VIe siècle, tandis qu'à proximité du temple on a pu situer vers le milieu du VIe siècle une évidente activité de construction. Si ces éléments devaient se confirmer par la suite ils indiqueraient que les emplacements de l'autel et du temple du VIe siècle étaient voisins du lieu qu'ils occupent aujourd'hui, en d'autres termes que la topographie du sanctuaire était déjà définie ajors dans ses grandes lignes.

(6) Ph. KINNS, *Studies in the coinage of Ionia, Erythrae, Teos, Lebedus, Colophon*, c. 400 - 30 B. C., 1980, University of Cambridge, inédit.

2) Dans le secteur de l'autel comme près du temple on a observé un silence presque complet entre le milieu du Ve et les dernières décennies du IVe siècle av. J.C. Cette lacune de la documentation est-elle un effet du hasard ? A-t-elle au contraire une signification dans l'histoire du sanctuaire qui aurait pu subir une désaffectation, un déplacement ? Seule une majeure extension des surfaces explorées pourrait permettre de répondre à ces interrogatives.

3) Les résultats des deux sondages indiquent que, très probablement, l'autel d'Apollon, son temple, et un état antérieur du temple d'Artémis seraient contemporains; Partout en effet la stratigraphie conduit à une date dans la première moitié du IIIe siècle, et les monnaies du dépôt de fondation permettent de préciser que les édifices furent construits après la dévastation de Colophon par Lysimaque.

Ce renouveau du sanctuaire aura accompagné la renaissance de la cité qui suivit la mort de Lysimaque en 281, peut-être sous la suzeraineté séleucide. Cependant la documentation épigraphique, mise en relation avec les observations des fouilleurs de Colophon⁷, semble indiquer que désormais l'importance politique et économique est passée de Colophon l'Ancienne à Notion appelée désormais *κολοφών ἐνὶ θάλασσῃ*.

Doit-on à ce glissement du pouvoir vers un site tout voisin du sanctuaire le vaste programme de rénovation de ce dernier ? Le projet, en tout cas, fut rapidement mis à exécution; sinon, le dépôt de fondation eût comporté quelque exemplaire des séries monétaires qui, d'après Kinns, auraient été émises à Colophon vers le milieu du IIIe siècle av. J.C.⁶ Ainsi la fourchette chronologique s'est-elle progressivement rétrécie: si ces éléments se confirment on pourra situer le début de l'ensemble monumental de Claros entre la fin du 1er quart et le milieu du IIIe siècle, en un temps où Colophon de la Mer prend un grand essor tandis que Colophon l'Ancienne campe sur ses ruines.

4) Le sanctuaire se caractérise par un exhaussement rapide dû peut-être à des remblais naturels mais aussi à l'action des hommes. Après l'époque hellénistique et le début de l'Empire représentés surtout aux abords de la voie sacrée, le IIe siècle ap. J.C. voit l'édification du temple d'Artémis accompagnée d'un important apport de terrain qui, sur le côté nord du temple d'Apollon, surélève le sol de 0,50 à 0,80 m.; or, à la même période, un énorme remblai fait d'éclats de marbre rehausse les terrains tout au long du côté sud du temple d'Apollon jusqu'au contact des monuments de la voie sacrée

(7) L. HOLLAND, *Hesperia*, 1944, p. 91 - 171.

modifiant ainsi considérablement l'économie du sanctuaire. En même temps cette masse de marbre révèle l'importance des travaux exécutés alors sur le temple d'Apollon; il s'agit probablement de l'exécution du péristyle, comme l'indique l'inscription sur l'architrave où Louis Robert a reconnu la titulature de l'empereur Hadrien⁸.

Ainsi le sanctuaire a connu au IIe siècle ap. J.C. une période grandiose au cours de laquelle la construction du temple d'Artémis accompagnait l'achèvement du programme dessiné quatre siècles auparavant pour le temple majeur.

(8) Louis ROBERT, *Les fouilles de Claros*, Ankara 1954, p. 13.

1988 YILI EYLÜL AYINDA CLAROS'DA YAPILAN ÇALIŞMANIN RAPORU ¹

Juliette de LA GENIERE *

Klaros'daki Apollon Tapınağı 20. yüzyılın başından beri kazımına başlanmış olup Macridy Bey tarafından keşfedilmiş, Macridy Bey ve Ch. Picard tarafından incelenmiştir. 1914 yılında bu kişiler aynı zaman da propilonu keşfettiler. Uzun bir aradan sonra L. Robert kazılara yeniden başlamış, Apollon Tapınağı, Artemis Tapınağı, bu iki tanrıya ait sunak çok sayıda çeşitli küçük anıtlar bulunmuştur. Söz konusu kazı 1962'de son bulmuştur².

İlk yaptığımız iş, tapınağa girmeyi mümkün kılmak oldu. Ağaçları kesmek, çalıları yolmak gerekiyordu. İlk haftada, aralarında zehirli bir bitki olan ahlat otunun da bulunduğu ağaç ve çalıları kestik, hemen çıkmalarını önlemek için kökleri kopardık. Böylece Artemis Tapınağı, o zamana kadar tamamen otlar arasında gömülmüş olan sunağı yeniden ortaya çıktı. Bu çalışmalar daha sonra, daha önceki araştırmacılar tarafından hendek kenarlarına bırakılmış olan makileri de temizleyen bir kısım işçi tarafından sürdürüldü.

Son haftayı da, düzenleme çalışmaları, yapıların temizlenmesi, toprakların boşaltılması ve sondajların tanıtılması ile geçirdik. Ziyaretçiler için bir giriş merdiveni ve tapınağa girişi gösteren, başlıca anıtları belirten levhalar yaptık.

(*) Prof. Juliette de LA GENIERE, Professeur à L'Université de Lille III.

(1) Claros'da çalışan ekip, Liliane Delattre'den (Lille Üniversitesi), Roland Etienne'den (Lyon Üniversitesi), J. Rogetet'den (Jean Bérard Merkezi, Naples), Martine Schwaller'den (Montpellier Eski Eserler Müdürlüğü), Nuran Şahin'den (İzmir Üniversitesi) oluşmuştur. Efes Müzesi Müdürü Selâhattin Erdemgil'e Teos Kazısı Müdürü Dr. Mustafa Uz'a, Çeşme Müzesi Müdürü'ne, İzmir Üniversitesindeki meslekdaşlarımıza teşekkürü borç biliriz. Onların yardımı olmadan bu çalışmayı başarıyla sonuçlandıramazdık.

(2) Bulguların ve eski kazıların kısa bir bibliyografyası için bakınız : Th. Macridy, *Oster Jahresh.* XV, 1912, s. 35 - 67; Th. Macridy Bey ve Ch. Picard, *BCH* 1915, s. 33 - 52; Ch. Picard, *Ephèse et Claros*, 1922, Louis Robert, *Les fouilles de Claros*, konferans, Ankara, 1953 (1954), ID., 1951 ile 1960 arasındaki *Anatolian Studies*'deki yıllık kısa rapor.

Kutsal Yolun Anıtları

Roland Martin'den Louis Robert kazıları sırasında ortaya çıkarılan yapıları yayınlama görevini alan Roland Etienne çalışmaya kutsal yolun anıtları ile başladı : Apuleius Sütunu, prokonsüllerin eksedrası, hellenistik bir stel, anonim kaideler, Antiochos'un Kaidesi, Menippos'un Kaidesi. Su seviyesinin alçalması ile 50'li yıllarda bulunan anıtlardan daha alçakta bulunan anıtlar da ortaya çıkartılabilmıştır. Böylece R. Etienne, en eskisi Kral Antiochos'a ait olan adakların nisbî bir kronolojisini yapabildi.

Kutsal yolun bu kısmı ve tapınağın tümü M.S. II. y.y.'da önemli değişiklikler geçirdi : N. Şahin, Apollo Tapınağı'nın güneyindeki 2 no'lu sondaj kazısının devamında mermer kırıklarından zemini 0,50 m. civarında yükselten bir dolgu bulmuştur. (f. p. 3). Bu dolgunun üzerine doğu-batı doğrultusunda uzun bir duvar yapıldı; bu duvar tapınağın güney kısmı boyunca uzanır ve XII ile XV. kaideler arasında sona erer; M.S. II. y.y.'ın son on yıllarından sonraya ait olabilir.

Biri Apollo Sunağı ile ilgili, diğeri Apollo ve Artemis tapınakları arasında olmak üzere iki sondaj kazısı yapılabilmıştır².

1 No'lu Sondaj. Apollo Sunağı

Sunağın batı kenarının orta kısmına dik olarak açılmış sondaj doğuya yönelir. Başlangıç genişliği 4m. dir, daha sonra 2,50 m.'ye indirilmiştir, uzunluğu 4m. dir.

Amaçları : - tapınağın kullanım aşamalarını tanımak.

- stratigrafik inceleme ile sunağın inşa edildiği tarihi saptamayı denemek.

Bu sondaj kazısını Liliane Delattre denetlemiştir, burada tanımlanan gözlemler kendisinin stratigrafik incelemesine dayanır³. Toprağa yakın bir düzeyde suyun bulunması bu sonuçların elde edilmesinde büyük zorluklar yarattı.

Bu alanda insan varlığının en eski izleri pürüklü işlenmemiş toprağı kaplayan bir toprak tabakasında korunmuştur (c. 14). Bir fibulanın fildişi kaplaması M.Ö. IV. y.y.'ın tipolojilerini hatırlatır da, aynı tabakada bulunan diğer eşyalar, özellikle iki bardak ayağı VI. y.y.'ın son on yıllarından önce tarihlendirilemez. O halde, tapınağın bu kesiminin bu tarihten önce kullanılmadığını kabul etmemiz gerekecek.

Bunun üzerine oturan 13 no'lu tabakanın özellikleri bir kurban adama yerine yakın olduğunu gösterir : bir kütük ve kökleri tarafından

(3) Bu sondaj açmasının ayrıntılı yayınının, 1989'da çıkacak olan *Claros 1* fasikülünün içinde yer alması öngörülmüştür.

kaplanmış simsiyah bir toprakta çok sayıda yanmış kemik⁴, yanık pişmiş toprak parçaları bulduk; bu pişmiş toprak parçaları arasında VI. y.y.'ın ikinci yarısına ait bir dizi ion kuros başları ve gene bunlara ait kıvrımlı kumaş tasvir eden parçalar bulduk. Bunların yanı sıra daha geç tarihli yalın iki baş bulunmuştur. Bronzdan defne yaprakları, bazı kurosların tuttıkları lir gibi daha özel nitelikler kültün Apollo ile ilgili karakterini hatırlatıyor. Bu tabakadan çıkarılan seramik, pişmiş toprak parçaları ile belirlenen kronolojiyi doğruluyor : en eski parçalar Yaban Keçisi us-lûbuna aittir, halbuki diğerlerinin çoğu M.Ö. VI. y.y.'ın sonu ile V. y.y.'ın ortaları arasında tarihlendirilebilir.

13 no'lu katman bol miktarda sıradan seramik, birtakım taşlar, bir değirmen taşı parçası, mermer parçaları içeren koyu renkli bir toprak tabakasıyla kaplıdır (c. 11) Tek kronolojik belirtiler siyah cilâlı vazö parçalarından sağlanmıştıır, bu parçaların en yenileri M.Ö. IV. y.y.'ın son on yıllarına aittir.

Bu seviyede, görünen sunağın boyutlarından daha küçük boyutlarda bir yapı ya da bir yapı taslağı var mıydı? Sorun, sondajın kuzey doğu kısmında içinde birkaç mermer parçası bulunan taş döşeli bir alanın olmasıyla ortaya çıkıyor (c. 10); bu ark tabanı belki de daha eski bir sunakla ilgiliydi.

Bu tabakalar killi kahverengi bir toprak katmanı ile (c. 9) kapanmıştır. Apollo Sunağı'nın temelleri bu katmanın üzerine oturmuştur⁵. Elinde lir tutan örtülere bürünmüş Apollon'u gösteren pişmiş toprak parçaları bu katmanda bulundular⁶; bu parçalar aşağı yukarı M.Ö. IV. y.y.'ın sonlarına aittir; Apollo Sunağı'nın yapılması ile ilgili olarak **en son tarihi** verirler.

Katmanların sıralanışı ile sunak duvarının taş sıraları arasındaki çakışmalar yapım aşamalarını göstermektedir : 9 no'lu tabaka mermer işçiliğinin tabanını oluşturmuştur ve çok sayıda yontu artıkları tesviye edilmiş ve 7. tabakayı oluşturmuştur; daha sonra 6. katmanı oluşturan koyu kahverengi - gri bir toprakla dolgu yapılmış ve bu dolgu temellere ait konglemera taşından iki duvar sırasını örtmüştür; bu aynı toprak kuzeybatıya doğru, üst kısmında muhtemelen kurbanlık hayvanların bağlandığı demirden bir halkası olan bir bloğu dengede tutuyor; bir başka benzer blok sondajın güneybatı bölgesinde bulunmaktadır, bunun üzerindeki 5 no'lu katman küçük boyda mermer parçalarıyla dolu

(4) Bu malzeme, Ankara M. T. A.'da incelenmektedir.

(5) Aslında bu tabaka, sondaj açmasının güney kısmındaki temellerin altında beliriyor.

(6) Bu pişmiş toprak parçaları, doğrudan doğruya üst tabakayla (c. 8) ve alt tabakayla (c. 11) ilişkili alandan geliyor. Nuran Şahin tarafından yayınlanacaklardır.

olup sunak duvarının bir başka sırasına tekabül eder ve mermerden euthynteria'nın alt kısmını kaplar; bu katmanda M.Ö. IV. y.y.'ın sonuna ait bir Colophon sikkesi görüyoruz.

Hiçbir şey, ilk sunağın üzerine oturduğu toprak seviyesinin neresi olduğunu belirtmeye olanak vermiyor. Sunak ile demir halkalı bloklar arasında gözlemlediğimiz arazinin doğudan batıya doğru eğimi; 5 no'lu tabakanın üstüne yapılmış antik bir zemin olabileceğini düşündürüyor. Sunağın yakınındaki tıkHz toprak şeridi (c. 4) bir düzlem parçası olarak mı düşünülmelidir? Bu durumda içindeki seramikler, (bunların aralarında bir megara kâse parçası da vardır) sunağın tamamlanması için **erken bittiş tarihini** gösterirler.

Sonradan sunağın batısına toprak doldu ve demir halkalı blokların üst kısmı örtüldü (c. 3). Bu katmanın üzerine, sunağa yakın bir bölge ile sınırlı tıkHz bir düzlem oluşturan kiremit parçalarıyla karışık mermer kırıkları atılmıştır. Muhtemelen toprağı güçlendirmek amacıyla belki de bir onarıma uygun olarak yapılmış olan bu düzenleme için yöresel mühürlü bir seramik parçası M.S. I. y.y.'a tarihlendirme yapılmasına izin veriyor.

Bu katmanları örten ve, sunak duvarının ilk taş sırasının üstüne varan alüvyonlu tabaka içinde M.S. II. y.y.'a ait birkaç seramik parçası, bir Licinius sikkesi (312-324) Geç Antik Dönem'e kadar sitin kullanıldığını gösteren kanıtlardır.

2 no'lu sondaj. (Artemis ve Apollo Tapınakları Arasında)

Apollo Tapınağı'nın kuzey kenarına ve Artemis Tapınağı'nın güney kenarına dik olan kuzey-güney doğrultusundaki bu sondaj açmasının uzunluğu 7,20 m. dir, başlangıç genişliği 4 m. olup daha sonra 1,70 m.'ye kadar daralmıştır.

- Amaçları :**
- tapınağın bu kesimlerinin kullanım aşamalarını öğrenmek,
 - statigrafik yöntemle tapınakların yapım tarihlerini belirlemek.
 - iki tapınak arasındaki ilişkiyi ve tapınakla Apollo Sunağı arasındaki ilişkiyi incelemek.

Bu sondaj çalışması Martine Schwaller tarafından denetlenmiştir ve aşağıda sıralanan gözlemler onun yaptığı stratigrafik incelemeye dayanmaktadır⁷. Burada karşılaşılan ve aşılacak güçlükler 1 no'lu sondajdakilerin aynısıdır.

(7) Cf. not 3.

Eski kazılar Artemis Tapınağı'nın *euthynteria*'sını kısmen ortaya çıkartmıştır. Bu kazılar sırasında Apollo Tapınağı boyunca açılan bir çukur *euthynteria*'nın üstündeki birinci taş sırasına kadar iniyordu.

Girişilen sondaj çalışmaları 1 no'lu sondajda olduğu gibi deniz kumundan oluşmuş gibi gözüken işlenmemiş bir toprağa kadar sürdürülmüştür⁸. Bu kesimin kullanılması 20 no'lu tabakadaki bulguların (sübgeometrik dekorlu kotile, dışbükey kenarlı ion tipi bir kupa) gösterdiği gibi M.Ö. VII. y.y. sonu ya da VI. y.y. başına rastlıyor.

Bunun üzerine gelen 19 no'lu tabakada çok miktarda bazıları mermerden olan taş yontu artıkları ve iri taşlar bulunmaktadır. İçinde çok sayıda parça bulunan (kuşlu, sübgeometrik dekorlu, rozetli kâseler; dalga dekorlu bukero) bir tabakada yeralan bu bulgular, M.Ö. VI. y.y.'a yakın konumdaki bir yapının varlığını kanıtlamaktadır.

Bu kesimde belge bakımından zengin olan bu aşamayı sessiz uzun bir dönem izliyor; yalnız V. y.y.'ın başına ait bir pişmiş toprak parçası ve V. y.y.'ın sonuna ait siyah cilâlı bir kadeh parçası⁹ Hellenistik Çağ'dan önceki boşluğu dolduruyorlar.

Bu katmanlar üstüste gelen, verimsiz üç killi tabakayla (c. 15, c. 14, c. 12) örtülüdür. Bu tabakalardan son ikisi, Apollo Tapınağı'nın krepisinin temellerinin atılması sırasında yarılmışlardır. Temel çukuru (c 13), bazıları mermer olan taş parçalarıyla doldurulmuştur.

12 no'lu tabakanın üstünde bulunan bir doldurulmuş toprak katmanı (c. 11), tapınağın yapımı sırasında konglomera taşından temelleri saklamak amacıyla yerleştirilmiştir. Bu katmanın içinde cilâlı bir vazoya ayağı vardır, bu vazoya ayağı IV. y.y.'ın sonuna ya da III. y.y.'ın başına ait olabilir, böylece krepis için **en son tarihi** vermektedir.

Bu seviyede *euthynteria*'ya uygun olarak iyi düzenlenmiş bir zemin olması gerekirdi, böyle bir zemin varolsaydı bile bozulmuştur ve görünen düzlem bir gidiş geliş seviyesi ya da kuzeyden güneye doğru hafif bir eğim gösteren yerleşim tabakasıdır. Megara kâse parçalarının varlığı, tapınağın bu kullanım aşamasının tarihini M.Ö. II. y.y.'ın ikinci yarısında ya da I. y.y.'ın birinci yarısında saptamaya olanak verir. Böylece, epigrafik incelemeye göre Louis Robert'in krepisin tamamlanması ile ilgili olarak önerdiği III. y.y.'daki kronoloji doğrulanmış oluyor.

Bununla birlikte, sondajın kuzey yönündeki mevcut yapılarla ilişkili stratigrafi incelemesi daha büyük bir belirginliğe izin veriyor. Gerçekten de Apollo Tapınağı'nın temelleri için 14 ve 12 no'lu balçık tabakaları kazılırken bu aynı katmanlar üzerinde, 3,20 m. daha kuzeyde daha

(8) Bu toprak örnekleri, İzmir Üniversitesi'nde Profesör Özış'in servisinde incelenmektedir.

(9) Bu parçalar, 16 no'lu katmanın üst kısmında VI. y.y.'a ait olabilen veriler arasında bulunmuştur

öncekilere paralel bir konglomera sırası oturtuluyordu (A). Bir toprak dolgu olan 11 no'lu katman daha sonra yalnız Apollo Tapınağı'nın temel-lerini değil, aynı zamanda muhtemelen eski bir Artemis Tapınağı'na ait olan bu A sırasını da gizlemeye yaradı. Bununla birlikte onu oluşturan bloklardan biriyle temas edince 164 bronz Colophon sikkesi ihtiva eden bir depo bulduk. Bu depo muhtemelen A tabanının üst sırası ve Apollo Tapınağı'nın euthynteria'sının üst seviyesinde bulunan kaybolmuş bir zeminin altına yerleştirilmiştir. Stratigrafi böylece, para hazinesi¹⁰ incelemesinin ispatladığı gibi III. y.y.'ın ilk iki on yılından biraz sonra yapılmış olan iki yapının çağdaşlığını ispat ediyor.

Artemis Tapınağı'nın sellasının içindeki ve dışındaki portiğin oturma tabanının kuzeyinde sürdürülen sondaj çalışmaları, çok büyük taşlardan kalın bir dolgunun altında, harçla tutturmuş taş kırıklarından yapılmış bir zemini destekleyen dik köşeli büyük bloklardan oluşturulmuş bir düzlemin bulunduğunu ortaya koymuştur (c. 18). Artemis Tapınağı'nın sellasının güney duvarının altından geçen bu düzlem, A taş sırasının bekleme yatağının yüksekliğinde bulunur. O halde bu düzlem, Apollo Tapınağı'nın krepisinin çağdaşı olan Artemis Tapınağı'nın yapım aşamasına aittir.

Daha sonra Artemis Tapınağı yeniden inşa edilmiştir. Sella duvarının iki taş sırası c. 18 düzeyine oturur, çimentolanmış bir kitleyi taşıyan bir dizi taş bloğu A sırasının üstüne biner ve böylece peristasis'in dayanağı oluşturulur. Zemin 0,80/0,90 m. kadar toprak dolguyla yükseltilmiştir: tapınağın içinde çok büyük taşlar, dışında, birkaç cam parçası, M.S. I. y.y.'ın sonuna ya da II. y.y.'ın başına ait olan bir kandil parçası ihtiva eden kiremit bakımından zengin toprak. Bu toprak dolgular Apollo Tapınağı'na doğru hafif bir eğim oluşturur ve euthynteria'nın üzerindeki ikinci sıraya kadar krepisi kaplıyor. Tarihlendirilebilir arkeolojik malzemenin azlığına rağmen eldeki veriler en muhtemel dönem olarak M.S. II. y.y.'ı belirtiyor.

2 no'lu Sondajın Güneye Doğru Uzantısı (Apollo Tapınağı'nın Güneyinde)

(Nuran Şahin)

Güneye doğru, Apollo Tapınağı'nın güney kenarına paralel geç döneme ait uzun bir duvara dikey olarak açılmıştır. Kuzey/güney doğrultusundadır. Uzunluğu 4m., başlangıç genişliği 4m, daha sonra 2m.'ye indirilmiştir.

(10) Temizlenmiş olabilen 60 sikke aynı tipe aittir: Ön yüzde defne çelengiyle süslenmiş Apollon başı, arka yüzünde bir mızrak çeken sipahi vardır.

Amaç: tapınağın bu kesiminin kullanılma evrelerinin bilinmesi
Bu sondaj bölgesi 1988 çalışma döneminde tamamlanamamıştır.

1988'de Claros'da sürdürülen iki sondajın çok sınırlı niteliği burada tapınağın bütünü ile ilgili düşünceler sunmaya izin vermiyor. En fazla birkaç sorunu somut olarak ortaya koymaya olanak veriyor.

1) Sondajlarımızda ortaya çıkarılan en eski belgeler M.Ö. VII. y.y.'dan öteye gitmiyor. Oysa, Claros siti ününü ve prestijini, Karyalıların ve Giritlilerin bu bölge için çektiikleri döneme ait olan Manto ve oğlu Mopsos'un efsanesinden alırken, bu dönemde bu sitin bir ön geçmişinin olmaması bir çelişki teşkil eder. Claros çevresinde, bir tholos mezarı bulunan Colophon'da, Efes'de önemli bir Miken Dönemi ağırlıklı olmak üzere Arkaik Devir'de 3. bin yılın bir kültür sürekliliğini gösteren komşu Clazomenes'de ikinci bine ait bulguların bolluğu daha da şaşırtıcıdır. Bunun içindir ki, küçük deniz çakıllı işlenmemiş toprağın ne olduğu kesin olarak biliniyorsa, tapınağın daha eski evrelerini denize göre biraz daha yüksek bir seviyede araştırmak gerekecektir.

2) 1 ve 2 no'lu sondajlarda yapılan gözlemleri birbirleriyle karşılaştırarak, büyük sunağın daha sonra inşa edildiği yerin yakınında bulunan kurban kalıntılarını ve adak eşyalarını hatırlatacağız. Bu eşyaların arasında, Apollon'un elinde lir tutan küçük heykellerinin parçaları vardır, bunlar VI. y.y.'ın ikinci yarısından itibaren tarihlendirilebilir. Halbuki tapınağın yakınlarında görülen çok açık bir yapı etkinliğini VI. y.y.'ın ortalarına yerleştirebildik. Bu veriler doğrulandığı takdirde, sunağın ve tapınağın VI. y.y.'daki konumlarının bugün buldukları yerin yakınında olduğunu göstereceklerdir, başka türlü ifade edersek, tapınağın topografyasının daha o zaman ana hatlarıyla belirlendiğini göstereceklerdir.

3) Tapınağa çok yakın olan sunağın bulunduğu bölgede M.Ö. V. y.y.'ın ortaları ile IV. y.y.'ın son on yılları arasında hemen hemen tam bir sessizliğin hüküm sürdüğünü gözlemledik. Bu belge boşluğu gerçekten tesadüf müdür? Yoksa bir terkedilmeye, bir yer değiştirmeye maruz kalan tapınağın tarihinde bir anlamı mı vardır? Sadece araştırılan yüzeylerin büyük ölçüde artması bu soruları yanıtlamaya olanak verebilecek.

4) İki sondajdan elde edilen sonuçlar, büyük bir olasılıkla Apollo Sunağı'nın, Tapınağı'nın ve Artemis Tapınağı'nın önceki durumunun çağdaş olduklarını belirtiyor. Netice itibariyle her yerde stratigrafi III. y.y.'ın ilk yarısında bir tarihe varıyor, ve para hazinesinin kronolojisi, yapıların Colophon'un Lizimahos tarafından yıkılmasından sonra inşa edildiğini belirtmeye olanak veriyor.

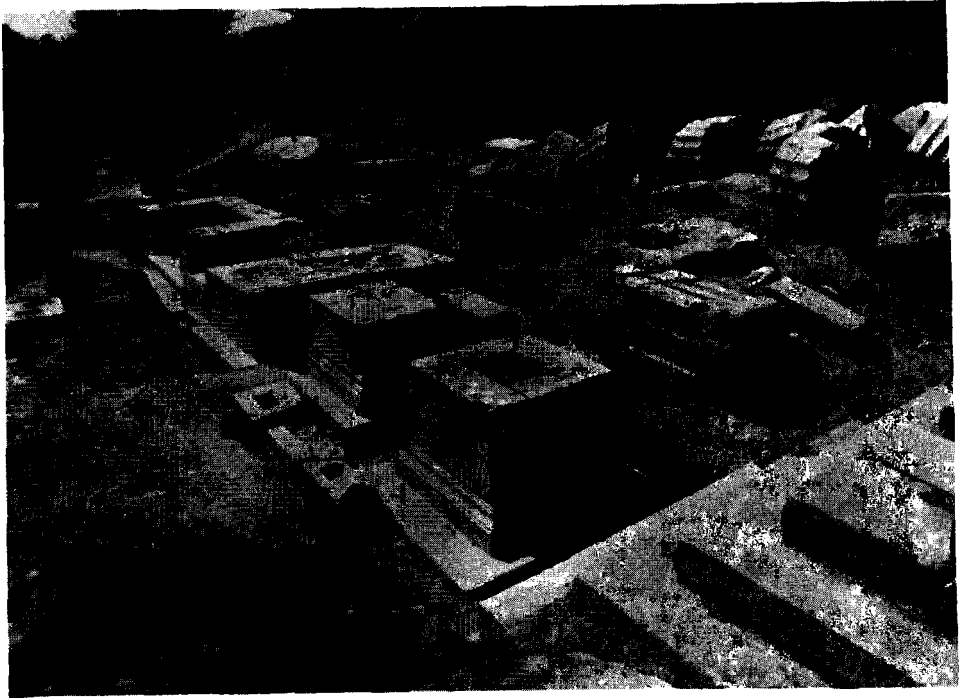
Tapınağın yenilenmesi, 281'de, belki de Selefkos egemenliği döneminde, Lizimahos'un ölümünden sonra sitenin yeniden canlandırılması ile beraber olacaktı. Bununla birlikte, Colophon araştırmacılarının gözlemleri ile bağlantılı olan epigrafik belgeleme, bundan böyle siyasi ve ekonomik önemin Eski Colophon'dan artık Notion'a geçtiğini belirtiyor-muş gibi görünüyor.

Tapınağın geniş yenilenme programını, çok yakın bir site doğru olan bu iktidar kaymasına mı borçluyuz? Tasarı herhalde hemen uygulamaya koyuldu. Sikke deposu, Kinns'e göre M.Ö. III. y.y.'ın orta'larına doğru Colophon'da basılmış olan serilerden birkaç örnek ihtiva eder. Böylece kronolojik çatal yavaş yavaş daraldı mı : bu veriler doğrulanırsa Claros'un anıtsal tesisinin başlangıcını III. y.y.'ın ilk çeyreğinin sonu ile III. y.y.'ın ortaları arasında, Eski Colophon yıkıntıları içindeyken Colophon de la Mer'in büyük ilerleme gösterdiği bir zamana yerleştirebileceğiz.

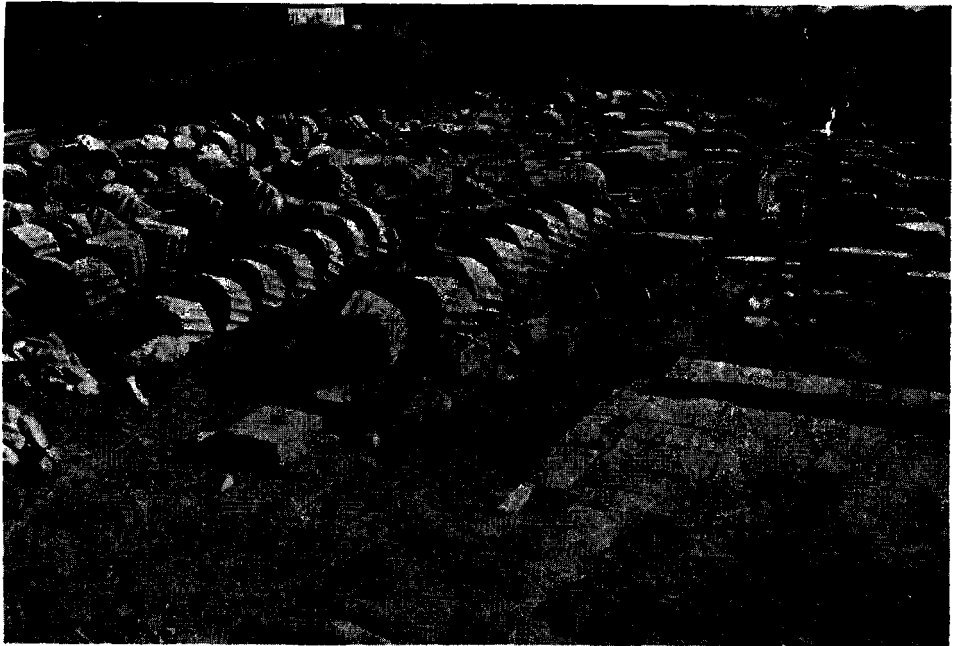
5) Tapınak belki de doğal toprak dolgularından ve insanların da etkinliğinden kaynaklanan hızlı bir yükselme ile belirginleşiyor. Bilhassa kutsal yolun çevresinde izlerine rastlanan Hellenistik Çağ'dan ve İmparatorluğun başlangıç döneminden sonra, M.S. II. y.y.'da, önemli bir toprak yığılmasıyla birlikte olan Artemis Tapınağı'nın inşasını görüyor. Bu toprak yığılması Apollo Tapınağı'nın kuzey tarafında zemini 0,50'den 0,80 m.'ve yükseltmiştir. Oysa aynı dönemde mermer kırıklarından oluşan çok büyük bir toprak dolgu, Apollo Tapınağı'nın güney tarafı boyunca uzanan zemini kutsal yolun anıtlarına kadar biraz daha yükseltiyor. Bazı yerlerde 0,50 m.'den fazlaya ulaşan bu katman tapınağın düzenini büyük ölçüde değişikliğe uğrattırıyor. Aynı zamanda bu mermer yığını o zaman Apollo Tapınağı üzerinde yapılan çalışmaların önemini ortaya koyuyor. Muhtemelen, Louis Robert'in İmparator Hadrian'ın ünvanlarını bulduğu başta-ban üzerindeki yazıtın belirttiği gibi, sözkonusu olan peristilin yapımıdır.

Böylece tapınak, M.S. II. y.y.'da görkemli bir döneme ulaştı. Bu dönem boyunca Artemis Tapınağı'nın yapımı, büyük tapınak için dört asır önce yapılan programın tamamlanması ile birlikte oluyordu.

Mimar Jacques Rougetet 1988'de yapılan çalışmaların planlarını ve kesitlerini düzenledi.

**Fig. : 1 — Nettoyage de la Voie Sacrée
(Kutsal Yolun Temizlenmesi)**

**Fig. : 2 — Pronaos du Temple d'Artémis; colonnade du Temple d'Apollon
(Artemis Tapınağı'nın pronaos'u Apollo Tapınağı'nın sütun sırası)**

**Fig. : 3 — Autel d'Apollon vu de L'est au fond, Temple d'Apollon
(Apollo Sunağı - doğudan bakış - Arkada Apollo Tapınağı)**

Fig. 4 — Sondage 1
(1 no.lu sondaj.)

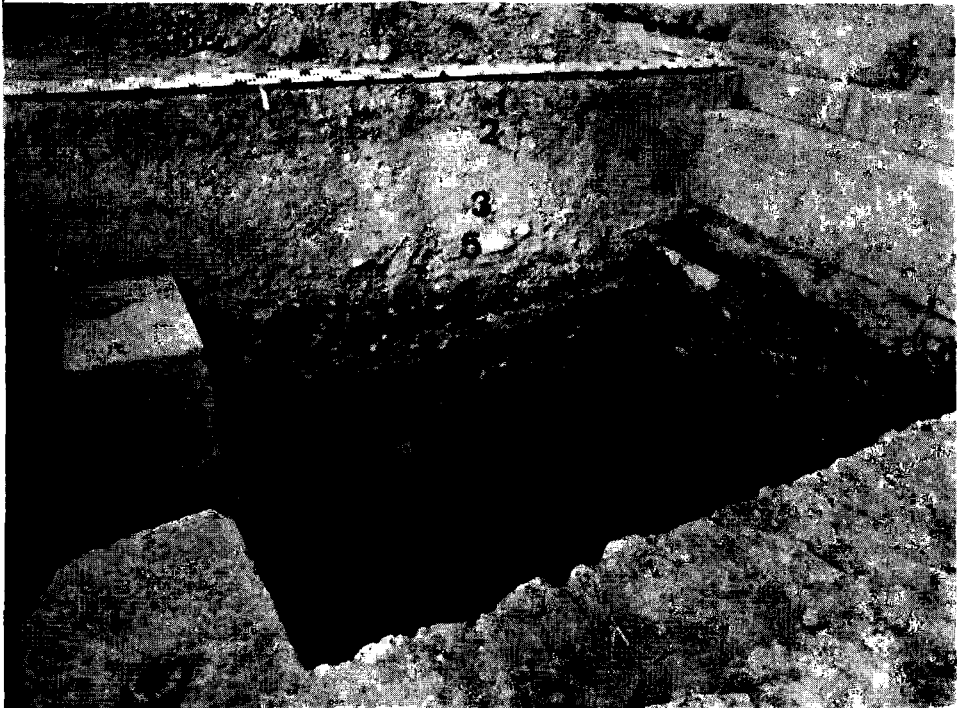

Fig. 5 — Sondage 1. Stratigraphie
(1. no. lu sondaj - Stratigrafi)

Fig. : 6 — C-13

Fig. : 7 — C-13

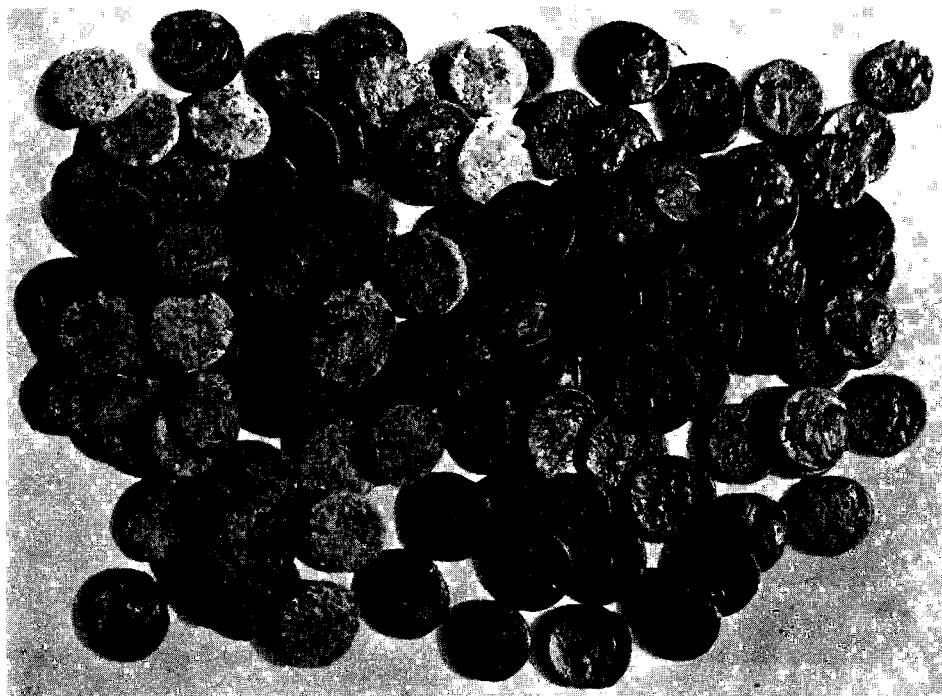
**Fig. : 8 — Couche 9
(9 no'lu kat)**

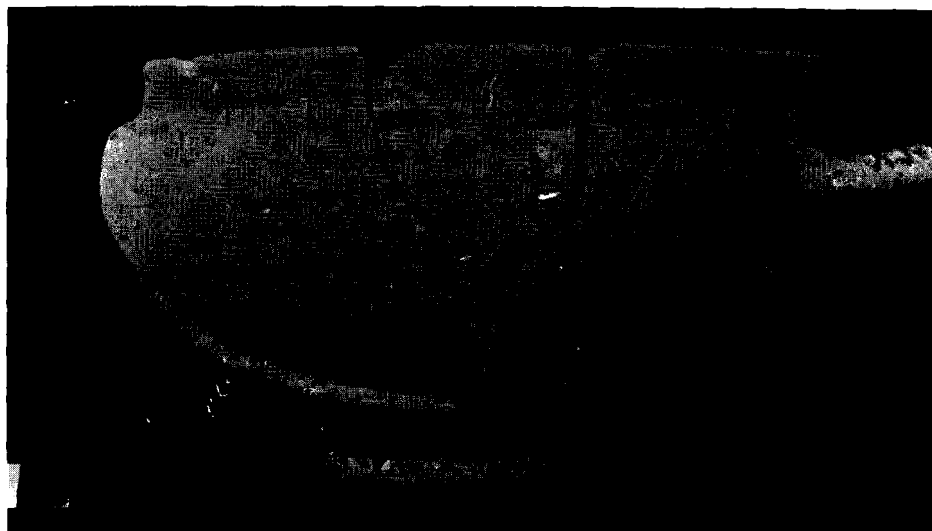
**Fig. : 9 — Krepis du Temple D'Apollon
(Côté nord)
(Apollo Tapınağı'nın krepisi)**

**Fig. : 10 — Base de la Colonnade du
Temple d'Artemis la flèche
indique L'emplacement du
Tresör Monétaire
(Artemis Tapınağı sütun
sıra kaidesi. Sıkke hazine-
sinin yeri okla işaretlidir.)**

**Fig. : 11 — Trésor de monnaies de Colophon (C 11) Sondage 2
(Kolophon sikke Hazinesi, C-11, 2 no.lu sondaj.)**

**Fig. : 12 — Cotylè de la strate profonde (C -20) sondage 2
(Derin katun kotilesi C-20 2 no.lu sondaj.)**

NYSA TİYATRASU'NDA SKENE KAZISI VE PODYUMLAR

Vural SEZER *

Mehmet TUNA

Ramazan PEKER

Çalışma öncesi; sahne binası (proskene); kuzey-doğu/güney-batı yönünde 38 m. uzunluğunda, 7 m. genişliğinde, yüzeyi moloz toprakla örtülü, yeryer mimari bloklar, sütun parçaları ile güneyde taş + tuğla malzeme ile inşa edilmiş, yüksekliği 1,80 m.-0,80 m. arasında değişen 6 duvar bölmesi ve bunların arasında kalan 2,30 m. - 3,30 m. genişliğinde 5 niş görünümündeydi (Resim : 1a-b).

Kazı çalışmalarına, öncelikle yüzeyde bulunan büyük blok taşların ve mimari elemanlarının (5 ton çekerli Vinç-Bom yardımıyla) numaralanarak üst kısma nakliyle başlandı (Resim : 2a-b-c).

Kuzey-doğu istikâmetinde, köşe arşitrav hizasından başlanılan kazıda, yüksekliği 0,40 m. ile 0,50 m. arasında değişen yüzeydeki toprak tabakası temizlendiğinde, yine yüksekliği 1,50 m. ile 1,15 m. arasında değişen mimari bloklar, sütun parçaları ve tuğla + harç kalıntılarından oluşmuş bir yıkıntı (Resim : 3) takabası ortaya çıktı. Bu kısmın da temizlenmesinden sonra skenenin duvar bölmeleri önünde üç cephesinde frizlerin yer aldığı podyum görüldü. Önünde bulunan ikişer adet sütun kaidesinden, herbirinin üzerinde çatıyı taşıyan sütunların oturduğu anlaşılan podyum, insitu vaziyette olup, ölçüler 3,15 m. uzunluk, 1,55 m. en, 1,40 m. yüksekliktedir (Resim : 4).

Sahne binasının kuzeydoğu köşesinde blok taşlardan inşa edilmiş, batıya doğru çıkıntı yapan duvarın aynı yöne bakan cephesinde de üzerinde friz bulunan 0,30 m. genişliğinde, orijinalinde plâster oturtulduğunu tahmin ettiğimiz küçük bir podyum daha açığa çıktı (Resim : 5).

Yıkıntılar arasında; 0,65 m. çapında mermer dört adet sütun kaidesi, mevcut uzunlukları 4 m. ile 0,50 m. arasında değişen düz sütun parçaları, sağlam şekilde dört adet korinth tarzında sütun başlığı, çok sayıda architrav parçası, kornij, simaya ait mimari öğelerle (Resim : 6-7), yine beyaz mermerden yapılmış, omuzdan itibaren eklentili başı

(*) Vural SEZER, Aydın Müzesi Müdürü; Mehmet Tuna, Aydın Müzesi Müze Araştırmacısı; Ramazan PEKER, Aydın Müzesi Müze Araştırmacısı.

ile dirseklerinden itibaren kırılmış ve henüz bulunamamış kollarıyla 1,80 m. boyunda uzun chiton giysili kadın heykeli (Resim : 8), akroter şeklinde, çiçek tarzlı büst (Resim : 9), diz kapağından alt kısmı mevcut bir öge halinde heykeltraşlık eserleri ortaya çıkarıldı.

Sözü edilen yıkıntılar ve aralarındaki toprak temizlendiğinde podyumların yer aldığı skene binasının duvar bölmeleri önünde ve 1,90 m. de, orkestra yönünde ise 1,40 m. de sahne binasının (Proskene) zeminine ulaşıldı. Yer yer kırık ve düzensiz tuğla kalıntıları dışında dikkate değer bir zemin döşemesine rastlanılmadı. İkinci podyumun önünden itibaren batıya doğru, sahne binasının altında yer alan tonozlu odaların tonozlarının, üst kat çökmesi sonunda düşen büyük blokların etkisiyle, tahribata uğradığı hatta bazı blokların bu odaların içine düşmüş oldukları görüldü. (Resim : 10).

PODYUMLAR

En altta 0,25 m. yüksekliğinde düz altlık bloku üzerinde 0,35 m. yüksekliğinde kademeli silmelerle üste doğru daralan kaide şeklindeki bölümün üstünde, 0,90 m. yükseklikte Dionysos'la ilgili mitolojik konuların işlendiği friz plâkaları yer almaktadır (Resim : 11). Bu plâkaların üzerinde tesbit edilen kenet yerlerinden, sütun kaidelerinin oturduğu altlık (sitilobat) bloklarının olduğunu tahmin ediyoruz. Ancak şimdiye kadar çıkan podyumlarda insitu durumda bu altlıklara tesadüf edilmedi.

Podyumların üç tarafını çevreleyen frizlerdeki figürler, altta tek, üstte çift kademeli silmelerle çerçevesi olup, üzerlerinde sarmaşık dalı motifi bezelidir. Köşelerde, dörtgen gömme sütun görünümü verilerek sınırlandırılmıştır. Figürler, alttaki çerçeve üzerine basmaktadır (Resim : 12).

FRİZLER : (1. podyumda)

Sahne binasının doğusundaki, ilk podyumdur. Buradaki friz plâkalarının hepsi insitu olarak ortaya çıktı. Çıkan dört podyumdan en sağlam olarak bulunanıdır. Buradaki frizler skene binasının duvarından başlayıp, podyumun üç yönünde de devam etmektedir.

Duvarın Önündeki

a) (Kuzey cephe) sağdan sola doğru; başında sepet taşıyan, uzun giysili, elleri kırık kadın, başının üstünde gırland motifleri, sağında asma kütüğü?. Solunda, yüksek kaide üzerinde meşale bulunan ve hareketlerinden dans ettiği anlaşılan silen figürü bulunmaktadır (Resim : 13).

Doğu Cephesi

b) Sağ elinde sopa, sol eliyle önündeki Menad'ı tutan, sırtında keçi postu bulunan ve vücudunun büyük bir kısmı çıplak olan Satyr, sağ göğsü ile sol bacağı göbük hizasından çıplak olup, sol elinde Trysos tuttuğunu tahmin ettiğimiz Menad (Resim : 14). Kuzey yönünde Kaynak Tanrısı Nympheler (Resim : 15), Eros, Hygeia?, Asklepios ve Pan figürleri (Resim : 16) yer almaktadır.

Batı Yönünde

c) Dağ keçisi, başının üstünde girland motifleri bulunan Eros, hareketlerinden, aralarında bir ilişki olduğu sanılan Eros ve Pan figürü tasvir edilmektedir (Resim : 17).

2. Podyumda

Bu kısımda frizler ve alttaki kaide fazlaca tahrip olmuştur. Kuzey cephede yer alan iki friz plâkası, yerlerinden düşmüş vaziyetteydi. Bunlar çalışmalarımız sırasında orijinal yerlerine oturtuldu. Diğer plâkalar insitu durumda bulundu.

Doğu Cephesi

Ellerinde tef ve diğer müzik aletleri bulunan, ikisinin kalçaları çıplak olarak belirtilmiş ve elele tutuşmuş hareketlerinden dans ettikleri anlaşılan kadın (Menad) figürleri yer almaktadır (Resim : 18).

Kuzey Cephesi

Asma dalı altında kadın (dağ perilerinden biri veya Nysa? olabilir), Tanrıça Artemis'in himaye ettiği, elinde Mask'a benzer bir şey tutan kadın; omuzunda sadağı, sol elinde yay, avcı kıyafetinde Artemis; sağ elini Artemis'e doğru uzatan, sol elinde mızrak ve kalkan tutan, başında sorguçlu miğferi bulunan Athena; ellerinde birşeyler taşıdıkları anlaşılan ve karşılarında oturan figüre doğru giden iki kadın bulunmaktadır (Resim : 19). Sarmaşık-Asma? dalı altında oturan, başı örtülü, sol elinde başak olabileceğini tahmin ettiğimiz bir nesne tutan kadın (Demeter); yanında ayakta, sol elinde içinde çiçek bulunan vazo tutan başka bir kadın (Kore); önündeki kadına (Dağ Perisi) çocuk Dionysos'u teslim eden çıplak ve sol omuzunda Kerykaion'u bulunan Hermes ve onun geri plânında tüğleri üzüm salkımı şeklinde belirtilmiş, boyundan itibaren baş kısmı at cinsinden bir hayvan (muhtemelen katır?) figürleri tasvir edilmektedir (Resim : 20).

Batı Cephesi

Buradaki friz plâkasının kuzey köşesi kırık olarak ortaya çıktı. Kazı çalışmalarımız ilerledikçe, bu kırık köşe üç parça halinde bulundu. Parçaları birleştirdiğimizde, at üzerinde bir silen figürünün varlığı ortaya çıktı.

İnsitu durumunda olan güney yöndeki plâkada, ağaçlar arasında ve üzerinde keçi postu bulunan Satyr, önünde dağ keçisi figürü ile betimlenmiştir (Resim : 21).

3. Podyumda

Şimdiye kadar çıkan podyumlar içinde en fazla tahribata uğramış olanıdır. Doğu cephesinin kuzey köşesi ile kuzey cephesinin doğu köşesindeki iki plâka insitu durumda, diğer plâkalar orijinal yerlerinden düşmüş olup, parçalar halinde kırık olarak bulundu. Bulunan bu parçalar yerlerine oturtularak orijinal konumuna getirildiler.

Doğu Cephesi

Güneydeki plâka henüz bulunamadı. Kuzey yönündeki plâkada ormanlar arasında, keçi postu giymiş ve hareketlerinden dans ettiği anlaşılan Satyr figürü tasvir edilmiştir.

Kuzey Cephesi

Her iki ayağı kalçaya yakın yerden kırılmış, sol omuzunda ucu kırık sopa tutan, sağ eli dirsekten kırılmış satyr; ön plânda, ayakları üzerine yatmış ve başını geriye doğru çevirerek Satyr'e bakan dağ keçisi; sol elinde Kerykaion taşıyan Hermes, geri plânda dişi arslan Silen ve önlerinde sarmaşık dalı, sarmaşık dalına asılmış zil bulunmaktadır (Resim : 22). Bir pınar altındaki kazanda da üç dağ perisi tarafından yılanan çocuk Dionysos, sağ ayağı kalçadan itibaren kolları ise dirseklerinden kırık olan Pan, önünde yer alan Menad'ın elbisesini yakalamış durumdadır (Resim : 23).

Batı Cephesi

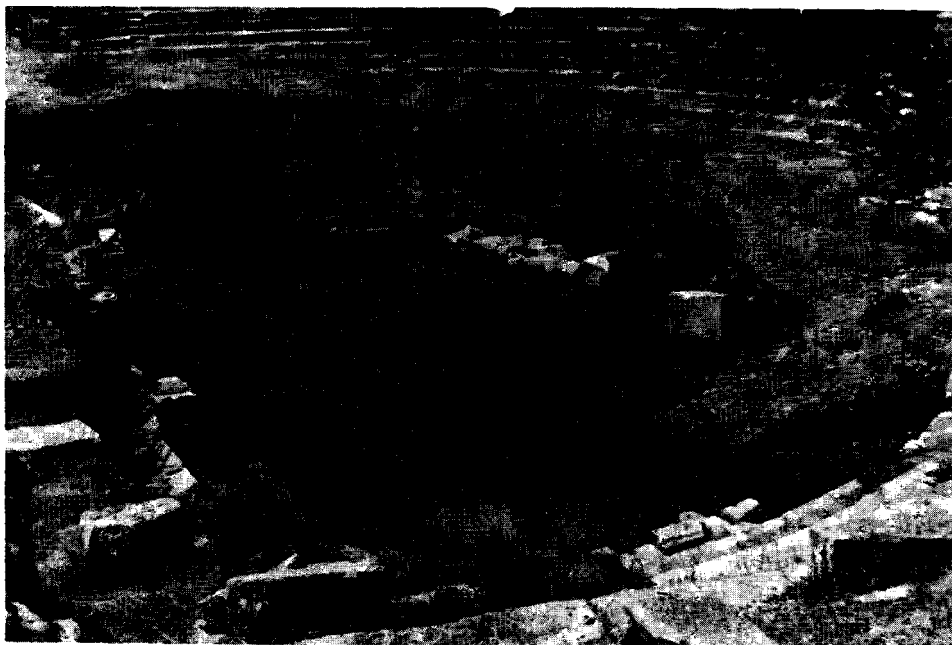
Kuzey köşede yer alan ve yerine koyamadığımız plâkada elinde müzik aleti tutan hareketlerinden dans ettiği anlaşılan çıplak Satyr onun geri plânında yer almış dişi arslan figürü tasvir edilmiştir (Resim : 24). Üç parça halinde bulunup yerine oturtulan güneydeki plâkada; ayakta duran Eros, onun önünde üzüm sepeti ve bu sepetten üzüm alan ikinci bir Eros tasvirleri bulunmaktadır (Resim : 25).

Sahne binasının kuzey-doğu köşesinde yer alan duvarın batıya bakan ucundaki frizde, ortada belden yukarısı çıplak erkek, geri plânda tökezlenmiş veya çökmüş vaziyette boğa, arkasında ellerinde birşeyler taşıyan iki figür onların önünde uzun chiton ve manto giysili (Artemis?) kadın figürü bulunmaktadır. Güney yönü kırık olduğu için işlenen konu şimdilik tam çözülememekle beraber, muhtemelen kurban takdimini yansıtmaktadır.

Kısa süreli kazı çalışmalarımız esnasında ortaya çıkarılan eserler stil ve karakter itibariyle M. S. 2. y.y. aittir.

Yeterli araç, gereç ve malzemenin olmayışı sebebiyle (18) metrelik bir kısım kazılarak ortaya çıkarılmış, bu meyanda hemen restore edilmesi gereken friz parçalarının restorasyonu yapılamamıştır. Büyük parçalar kırık yerlerden birleştirilerek yerlerine oturtulmuştur.

Podyumlar ile üzerlerinde yer alan frizlerin bulunduğu plâkaların çoğu, orijinal yerlerinden düşmüştü. Çalışmalarımız sırasında bunlar yerlerine konuldu. Geçici olarak, koruma altına alınmış olan bu eserlerin (Resim : 26) korunmaları güç olup tehlike arz etmektedir. Bu şekilde bir korumanın uzun süreli olamayacağı kesindir.

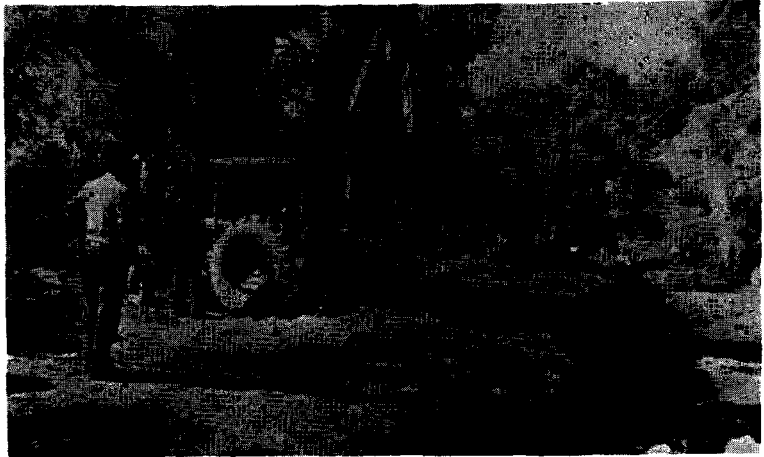
Resim : 1 - a

Resim : 1 - b

Resim : 2 - a

Resim : 2 - b

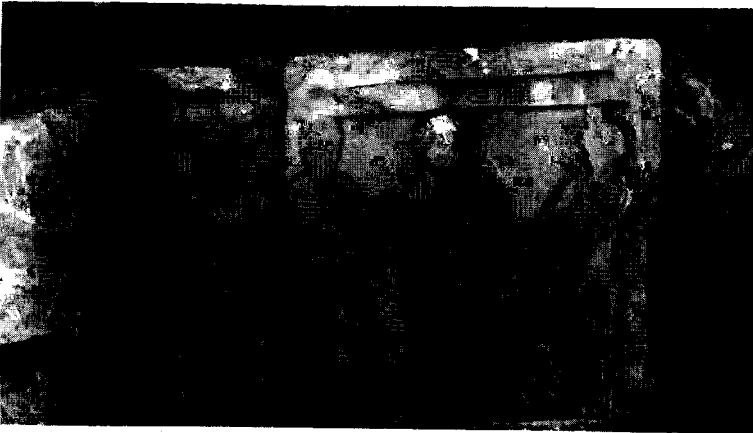
Resim : 2 - c

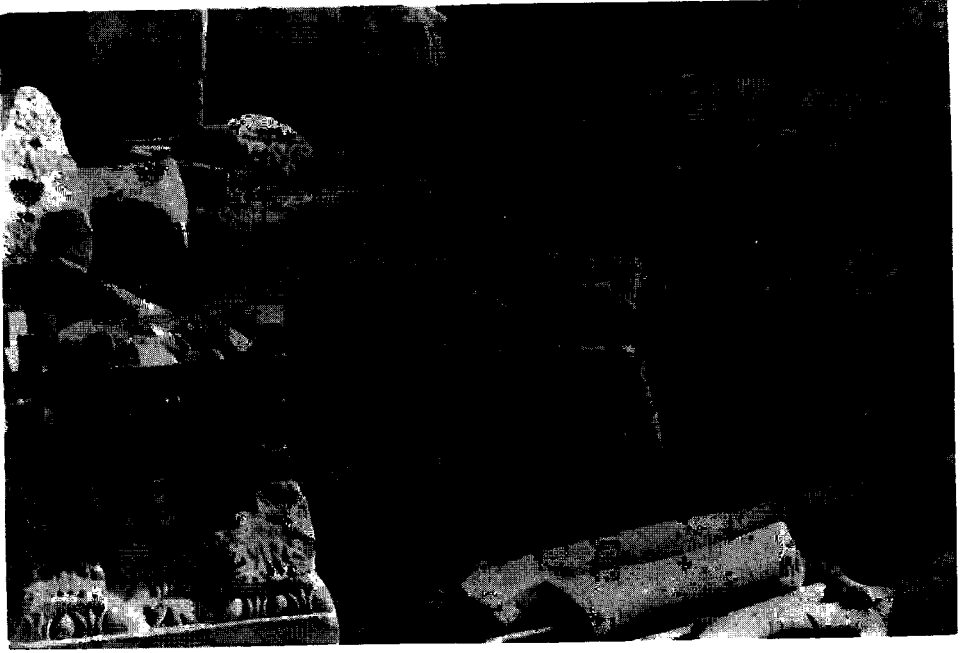
Resim : 3

Resim : 4

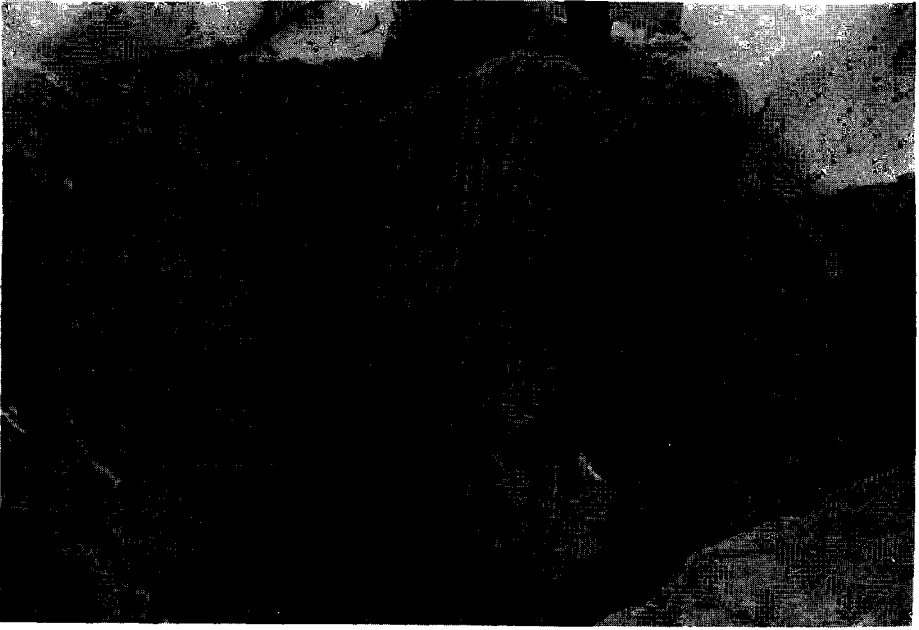
Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7

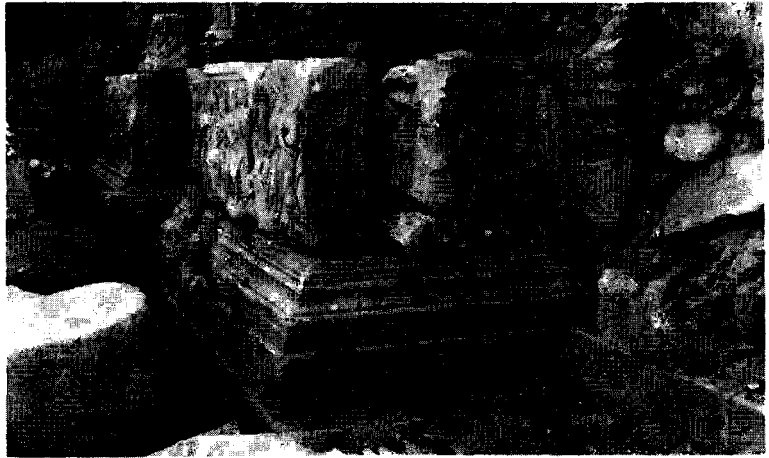
Resim : 8

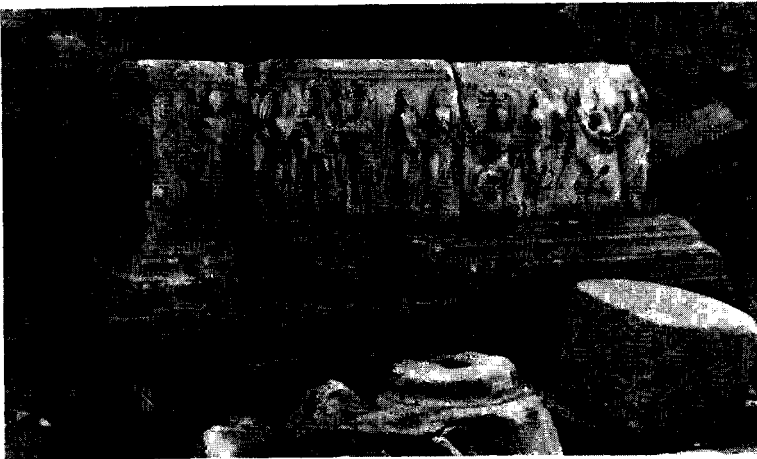
Resim : 9

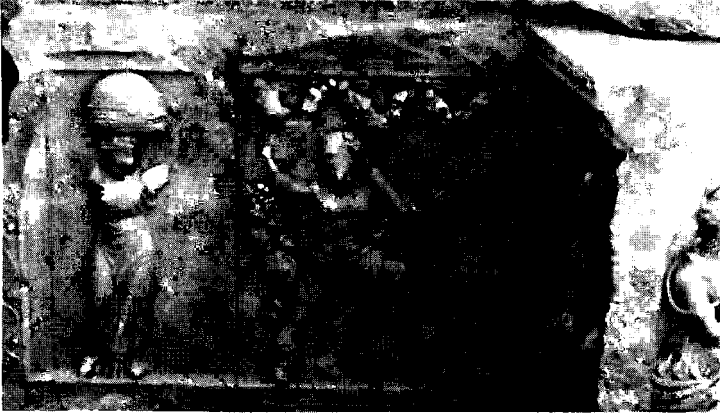
Resim : 10

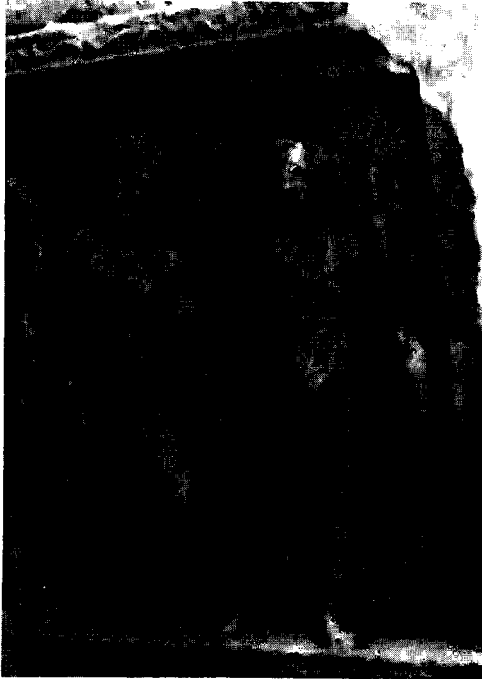
Resim : 11

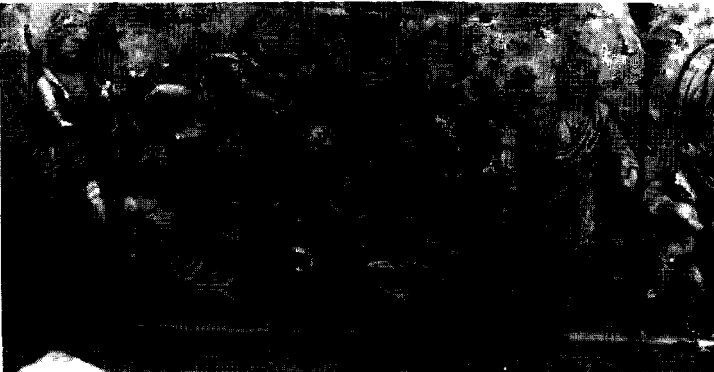
Resim : 12

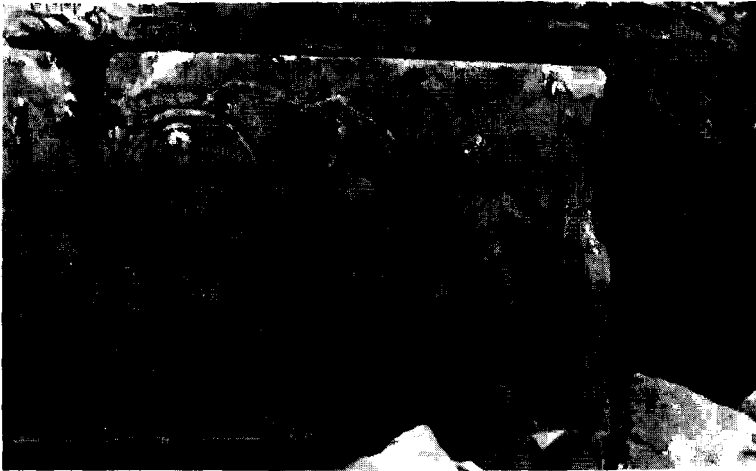
Resim : 13

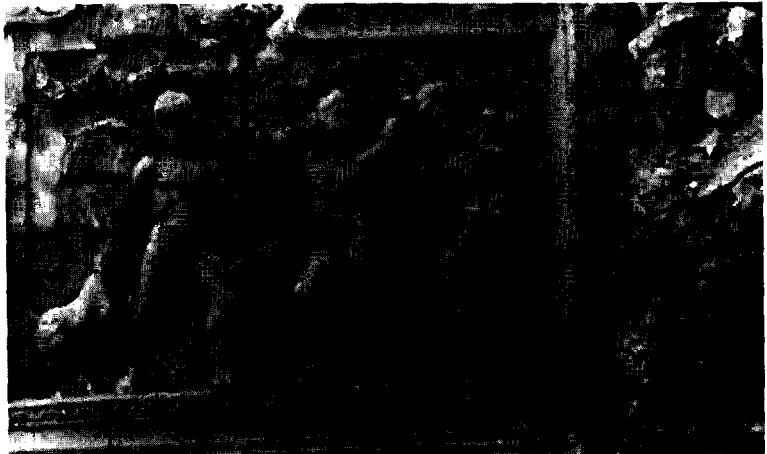
Resim : 14

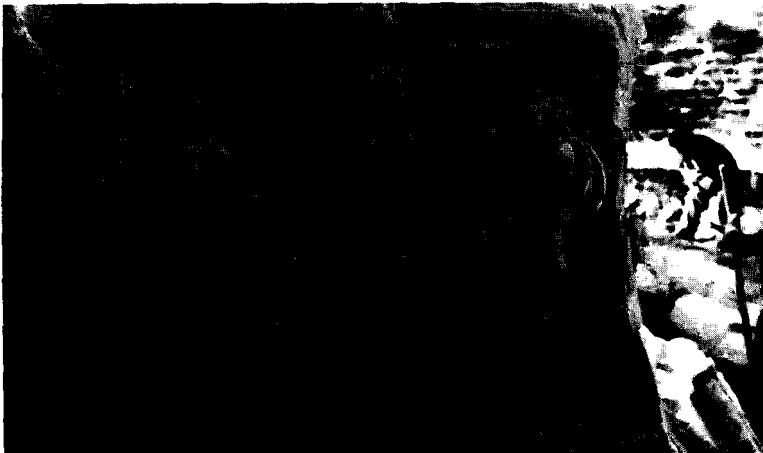
Resim : 15

Resim : 16

Resim : 17

Resim : 18

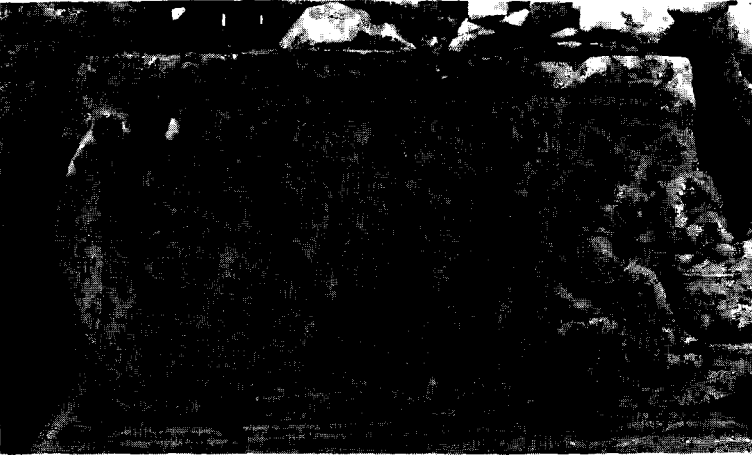
Resim : 19

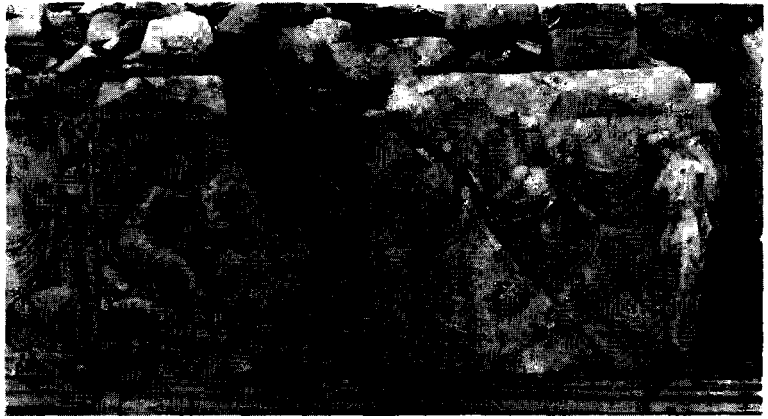
Resim : 20

Resim : 21

Resim : 22

Resim : 23 .

Resim : 24

Resim : 25

Resim : 26

MÜZELERİMİZDE SERGİLENEN TAŞINIR ARKEOLOJİK VE ETNOĞRAFİK KÜLTÜR VARLIKLARIMIZIN BOZULMA SEBEPLERİ VE KORUMA (KONSERVASYON) METOTLARI

Behçet ERDAL *

Geçmişten gelen ve geleceğe iletmemiz gereken kültür varlıklarımız inorganik ve organik olmak üzere iki ana grupta incelenebilir.

1. İnorganik orijinli kültür varlıklarımız metaller, taşlar, pişmiş toprak seramikler, mozaikler, camlar, fosiller... vb. gibi.

2. Organik orijinli kültür varlıklarımız ahşaplar, deriler kâğıtlar, kitaplar, kumaşlar, kemikler... vb. gibi.

Bozulmalar

Bozulma üç şekilde meydana gelir.

1. Kimyasal bozulma : Hava kirliliğine bağlı olarak asidik etki ve oksidasyon sonucu bünyesel (yapısal) bozulma,

2. Fiziksel bozulma : Isı ve nem oranının gece ve gündüz ani iniş ve çıkışlarla değişken olması ve yapısal bozulma sonucu çatlama, kırılma ve parçalanma gibi şekil değiştirmesi,

3. Biyolojik bozulma : Yosun, mantar, bakteri, gibi mikro organizmaların sebep olduğu bozulmalar,

4. Galvanik bozulma : İki ayrı metalin birarada (demirin bir başka metalle) olması halinde elektro kimyasal reaksiyon sonucu bünyesi zayıf olan metalde bozulmalar başlayacaktır. Bu nedenle Müze depolarında iki ayrı eser birarada tutulmamalı, ayrı raflarda depolanmalıdır.

Yukarıda sözü edilen inorganik ve organik malzemelerin bozulmalarına neden olan faktörler ortadan kaldırıldıktan sonra ısı değişmeyen normal oda sıcaklığı 18-21°C arasında tutulmalı, gündüz kalorifer gibi ısıtma sistemi gece ya hiç söndürülmemeli ya da yakılmamalıdır.

Nem oranı ise : Metaller, taşlar, seramikler ve mozaikler % 0-% 45

Camlar : % 42 - % 45 arasında,

Fosiller : % 45 - %55 arasında.

(*) Behçet ERDAL, Konservasyon Uzmanı, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdür Yardımcısı.

Ahşaplar, deriler, kağıtlar, kitaplar, kumaşlar ve kemik gibi organik malzemeler ise % 50-65 arasında muhafaza edilmelidir.

Ayrıca organik orijinli ve boyalı eserler ışık etkisiyle de bozulmaya uğrarlar. Bu nedenle söz konusu eserler mümkün olduğu kadar zararlı ışıklardan (güneş ışığı ve florasan lamba) uzak tutulmalıdır.

Metaller

Bakır, kurşun, demir, çinko, kalay, gümüş, altın gibi metaller ya tek tek veya bir diğeri ile alaşım yapılarak kullanılmışlardır. Örneğin, bakır, kalay alaşımı ile tunç (bronz); bakır çinko alaşımı ile pirinç; gümüş, altın alaşımı ile elektrüm gibi alaşımlar elde edilmiştir.

Metallerde Bozulmalar

Metaller atmosferik tesirler altında kimyasal değişimlere uğrayarak «korozyon» adı verilen bünyesel zayıflamalar gösterirler ki bunlara bozulma veya metal hastalığı denilmektedir.

I. Bakır ve Alaşımlarında Görülen Bozulmalar

A. Klorürler

Endüstri alanlarında ve deniz sahillerinde bulunan bakır ve alaşımları üzerinde görülen bozulmalar, atmosferdeki fazla klorür gazının sulu ve oksijenli ortamda metale etki etmesinden dolayı meydana gelir. Önce bakır klorürle birleşerek bakır 1 klorürü oluşturur.

Bakır 1 klorür atmosferdeki rutubetle fazla oksijenle birleşerek bazik bakır klorürü (Bronz hastalığı) meydana getirir. Bazik bakır klorür açık yeşil renklidir.

a. Ayrıca atmosferde oluşan klorür gazı ile suyun birleşmesinden meydana gelen klorür asidi, oksijenin de bulunduğu ortamda metalik bakırla reaksiyona girerek bakır klorürü oluşturur.

b. Yine klorür asidi rutubetli ve oksijenli ortamda bakır oksitle reaksiyona girerek bazik bakır klorürü oluşturur.

c. Ayrıca klorür asidi rutubetli ortamda bazik bakır karbonatla reaksiyona girerek bazik bakır klorürü meydana getirir.

Bu oluşumların tekrarlanması ile bozulmalar süreklilik kazanır.

B. Sülfatlar

Endüstri alanları ve yoğun yerleşme bölgelerindeki atmosferde bulunan fazla kükürt dioksit, oksijenli veya rutubetli ortamda bakırla reaksiyona girerek önce bakır oksidi ve daha sonra bazik bakır sülfatı oluşturur.

Bazık bakır sülfat genel olarak yeşil renktedir.

C. Sülfürler

Endüstri alanlarında ve bataklık olan bölgelerde bulunan kükürtlü hidrojen (H₂S) bakır eserlerle temas ettiğinde yüzeyde siyah bir tabaka oluşur. Ancak kükürtlü hidrojen bakırlara kükürt dioksitten daha az etki eder.

Ayrıca ortamda rutubetin de bulunması halinde Bazık bakır sülfat meydana gelir.

D. Nitratlar

a. Endüstri alanlarında amonyak bulunduğu zamanlarda bakır nitrat meydana gelir. Ayrıca ortamda kükürt dioksit, su ve oksijenin de yer alması halinde önce amonyum sülfat oluşur. Daha sonra amonyum sülfat bakırla reaksiyona girerek korosyon yapıcı olan yeşil kristalli bakır nitratı ve bakır sülfatı meydana getirir.

b) Atmosferde nitrat asiti oluşturan azot dioksit, su ve oksijen bulunduğu bakırların yüzeyinde bazık bakır nitrat oluşur.

E. Karbonatlar

Atmosfer içinde (oksijen, azot, az miktarda argon ve değişik miktarlarda karbondioksit ve rutubet bulunur) bu arada karbondioksit ve suyun normalin üzerinde olması halinde bu maddeler bakır oksitle reaksiyona girerek bazık bakır karbonatları oluşturur. Bunlardan malahit (yeşil), azürit ise (mavi) renklidir. Atmosferde kirlilikler bulunduğu karbonat genellikle dayanaksız olduğundan yeniden bazık tuzlara dönüşecektir. Bu dönüşme bazık klorürlerin oluşumundaki dönüşmeye benzer.

II. Kurşunlarda Görülen Bozulmalar

Mavimsi beyaz renkte ve canlı bir parlaklık gösteren kurşun, atmosferde mat gri renkli ve koruyucu bir oksit tabakası ile kaplanır. Kurşun üzerinde korozyon yapıcıları genellikle karbonatlardır, oksitler ise metal üzerinde koruyucu bir tabaka meydana getirirler.

A. Karbonatlar

Atmosferde asetik asit gibi organik asit buharlarının bulunması halinde kurşunlar hızla bozulmalara uğrarlar. Ayrıca taze boyalarda bulunan terebentin ve meşe ağaçlarının yaydığı gazlar gibi organik maddelerin de ortada bulunması halinde yine bozulmalar meydana gelir. Bazık karbonatın oluşması için atmosferde karbondioksit, oksijen ve rutubetin bulunması gereklidir. Ancak bunlardan genellikle asetik asit veya diğer organik maddeler ortamda bulunmadıkça kurşunla reaksiyona girmezler. Bu reaksiyonun oluşabilmesi için önce rutubet ve oksijen kurşuna

etki ederek kurşun dioksidi meydana getirir. Sonra kurşun dioksit asetik asitle reaksiyona girerek asetatı oluşturur. Kurşun asetat daha sonra kurşun hidroksitle reaksiyona girip bazik kurşun asetatı meydana getirir. Bazik kurşun asetat bu kez karbondioksit ve kurşun hidroksitle rutubetli ortamda reaksiyona girerek bazik kurşun karbonatı oluşturur. Bozulmalara uğramış kurşunların üzerindeki korozyon yapıcıları genellikle bazik kurşun karbonattır.

B. Oksitler

Atmosferdeki oksijen kurşuna etki ederek yüzeyde koruyucu bir tabaka olan kurşun monoksidi meydana getirir ve bu tabaka bir yerde kurşunu atmosferik tesirlerden korur.

III. Demirlerde Görülen Bozulmalar

Atmosferdeki yabancı maddeler demire kolaylıkla etki ettiklerinden bu durum demirde çeşitli bozulmalara neden olur. Ancak rutubetin olmadığı oda sıcaklığında oksijen demirle kolayca reaksiyona girmez veya girse de bu çok yavaş olur. Demir, atmosferde kükürt dioksit, klorürler ve karbondioksit gibi maddelerle birlikte rutubetin de bulunması halinde daima korozyona uğrar.

A. Oksitler

Demirde görülen en yaygın korozyon kırmızı-kahverengi arası pas olan demirhidroksit ve sulu demiroksit karışımıdır. Ayrıca atmosfer etkisi altında kalan demirin yüzeyinde kırmızımsı bir pas tabakası olan sulu demiroksit meydana gelir. Pasın oluşması için ortamda oksijen, rutubet ve karbondioksidin bulunması gereklidir. Bu oluşum sırasında önce ferrokarbonat meydana gelir. Daha sonra ferrokarbonat atmosferdeki oksijen ve karbondioksidin etkisi ile ferrik karbonata dönüşür. Ferrik karbonat bundan sonra hidrolize olarak pas denen sulu demir oksidi oluşturur.

B. Klorürler

Endüstri alanlarında ve deniz kenarlarında, atmosferdeki klorür tuzu kristalleri demir yüzeyinde demir klorürleri oluşturur. Nem çekici bir tuz olan demir klorür atmosferdeki rutubeti emerek demir hidroksidi ve klorür asidini meydana getirir. Oluşan bu klorür asidi yeniden demire etki ederek daha fazla demir klorürün ve suyun oluşmasına neden olur.

C. Sülfürler

Endüstri alanları ve bataklıklarda bulunan kükürtlü hidrojen, oksijenli ortamda demirlere etki ederek yüzeyde koyu renkli demir sülfürün oluşmasına yol açar.

D. Asetik Asit

Demir eserler meşe türünden ahşap bir depoda tutulduklarında meşenin yaydığı asetik asit buharları demire etki ederek bozulmalara neden olur.

E. Galvanik Bozulmalar

Demir bir başka metalle bir arada kullanıldığında (örneğin diğer bir metalle yapılan kenet veya kakımlar) demir üzerinde galvanik bozulmalar meydana getirir.

IV. Kalayda Görülen Bozulmalar

Kalay genellikle tek başına kullanılmayıp diğer metallerle karıştırılarak alaşım yapımında kullanılmıştır. Örneğin lehim ve tunç alaşımları gibi. Kalay rutubet ve oksijenin fazla olduğu oksijende bozulmalar göstermez, ayrıca asitlerle de fazla bir reaksiyon vermez. Ancak klörür asidinin etkisi ile çabuk çözülebilen kalay klörürü meydana getirir.

V. Gümüşlerde Görülen Bozulmalar

Saf gümüş çok yumuşak olduğundan, istenilen sertliğin elde edilebilmesi için diğer bir metal ile ve genellikle bakırla karıştırılarak alaşım olarak kullanılmıştır. Gümüş üzerindeki korozyon yapıcılar genel olarak sülfür ve klorürlerdir.

A. Sülfürler

Yoğun yerleşme alanlarında, atmosferdeki kükürtler gümüşe kolaylıkla etki ederek bozulmalara yol açar ve yüzeyi mat bir gümüş sülfür tabakası kaplar. Ayrıca atmosferdeki kükürtlü hidrojen gazı oksijenli ortamda gümüşe etki ederek gümüş sülfürü oluşturur ve korozyonun başlamasına neden olur.

Gümüşün Bozulmasına Neden Olan Diğer Faktörler

1. İçerisinde kükürt bulunan lastik ve kauçukların gümüşle birlikte bulunmaları halinde yüzeyde bir matlık meydana gelir.
2. İçerisinde kükürt bileşikleri bulunan ucuz ve kalitesiz boyaların kullanıldığı alanlardaki gümüşler üzerinde yine matlıklar görülür.
3. Genellikle sulu boyaların içinde bulunan kazeinden dolayı oluşan bakterilerin faaliyeti sonucu açığa çıkan kükürt bileşimleri ve ayrıca bileşiminde kükürt bulunan emülsiyon boyalarda gümüşler üzerinde mat bir tabaka meydana getirirler.
4. Bileşiminde kükürt bulunan kimyasal maddelerle daha önce korunması yapılmış kumaşlar, eğer gümüş eserlerle birlikte tutulursa gümüş

üzerinde bozulmalar meydana gelir. Sergileme ve depolama durumlarında apresi alınmamış yani yıkanmamış kumaşlar üzerinde sergilenen veya içinde saklanan gümüşler üzerinde karanımlar ve bozulmalar başlar.

B. Klorürler

Klörürlerin bulunduğu bölgelerdeki (örneğin deniz sahilleri) gümüşlerin üzerinde kirli beyaz ve grimsi renkte bir tabaka oluşur. Ancak bu durum toprak altında kalmış eserlerde daha yaygın olarak göze çarpar.

Metallerin korunmaları (Konservasyonu)

Metallerin konservasyon işlemine başlamadan önce konservasyon metodunun seçilebilmesi için korosyonun yani bozulmanın türü ve derecenin ne kadar derinliklere ulaştığı, korozyon tabakasının altında başka bir metalle yapılmış süslemenin olup olmadığı gerektiğinde X-Ray cihazları ile kontrol edilip uygun metod seçilmeli ve bütün bu bulgular fotoğraf ve çizimlerle eser onarım fişine kaydedildikten sonra konservasyon işlemine başlanmalıdır.

I. Bakır ve Alaşımlarında Uygulanan Metotlar

Metalin durumuna göre korunmalar 2 şekilde yapılabilir.

A. Eğer korozyon çok fazla ve metalin dayanma gücü çok zayıfsa, temizleme işlemi metalin yüzeyine kadar önce mekaniksel olarak yapılır ve daha sonra korozyonu stabilize etme metodu uygulanır.

B. Metal sağlam durumda ve eserin yüzeyi korozyondan dolayı resim ve yazılar bir tabakayla örtülü olduğunda, tabakayı kaldırmak ve korozyon yapıcıları yok etmek için soyma metodu uygulanır.

Korozyonu Stabilize Etme Metodları : (Patinayı koruma metodu)

1. Benzotriazol Metodu

Eserin yüzeyi mekaniksel olarak temizlendikten sonra aseton veya toloenle silinir ve alkol içerisinde % 3'lük benzotriazole çözeltisine daldırılarak 24 saat vakom altında bekletilir. Sonra eser çıkartılarak 40-50 derece arasında ısı altında kurutulur. Nem testi¹ yapıldıktan sonra eser

(1) Nem Testi

Mekanik temizleme yapılarak aktif korozyonu pasiv hale geçirmek için benzotriazole veya gümüş oksit metodu uygulandıktan sonra korozyonu kontrol edebilmek için eser içinde yaklaşık % 80 nem olan kapalı bir kap içine konular yaklaşık 24 saat bekletilir, eğer korozyon tekrar nükseder eser üzerinde açık yeşil renkli noktalar oluşursa eser üzerinde bazik bakır klorür var demektir ki esere tekrar gümüş oksit veya benzotriazole metodu uygulanır ve yapılan testler sonucunda da hastalık nükssetmeyinceye kadar bu işlemlere devam edilir.

Paraloid B 72 veya İnkralak ile yüzey kaplanır. Bu işlem saatte bir olmak üzere üç kere tekrarlanır. Ve son tabakada matlık elde edilebilmesi için inkralak içine bir miktar santosel katılır.

2. Gümüş Oksit Metodu

Eser üzerinde yer yer bronz hastalığının görülmesi halinde korozyona uğramış alanlar mekanik olarak bisturi, dişçi aleti veya vibrotool'la temizlenir ve bu kısımlara metil alkol ile gümüş oksit sıvırtılmış uçlu bir kibrit çöpü yardımıyla sürülür. 24 saat % 78-80 rutubetli bir ortamda bekletilerek korozyonun durduğuna emin olunduktan sonra yine eserin yüzeyi inkralakla veya paraloid B 72 ile kaplanır (Resim : 1, 2, 3).

Demirlerde Koruma

Koruma işlemine başlamadan önce korozyonun yani bozulma derecesinin ne kadar, derinliklere kadar ulaştığı tesbit edilmeli. Demirin tamamen oksite olup olmadığı mıknatısla kontrol edilmeli. Gerekirse korozyon tabakasının altında metal ve kakma süslemeler olup olmadığı X-Ray cihazı ile kontrol edilmelidir. Eğer kakma var ise temizlemek için mekanik temizleme yolu seçilmelidir.

II. Demirde Uygulanan Metotlar

A. Elektro - Kimyasal İndirgeme Metodu

Eser bir kap içine çinko parçacıkları ile birlikte % 15'lik sodyum hidroksit çözeltisi içerisine konularak 2 saat kaynatılır veya 12 saat bekletilir, sonra çıkarılıp fırçalanarak temizlenir. Daha sonra damıtık suda 15-20 dakika kaynatılır her kaynamadan sonra suyu değiştirilerek korozyon yapıcılarının kalıp kalmadığı klörür testleri ile kontrol edilir. En sonunda eser benmaride eritilmiş mikro kristaline wax ile kaplanır.

B. Mekanik Temizleme Metodu

Bu metod eser elektro kimyasal indirgeme metoduna dayanamayacak kadar okside olmuş metal bölümü zayıflamış ise altın gümüş veya bakır gibi diğer metallere kakmalar varsa önce korozyon tabakası büyüteç altında bisturi vibratool veya dişçi aleti gibi aletlerle mekanik olarak dikkatlice temizlenir, gerekirse sentetik reçinelerle sertleştirme yapılır. Daha sonra yüzey mikro kristaline wax ile kaplanır.

Demir

C. Kaynatma Metodu

Demir eser üzerindeki klörürlerin sıcak suda daha çabuk çözüldüğünden dolayı korozyon yapıcı olan klörürleri kaynatarak yok etmek için bu metod uygulanır. Bu işlem damıtık su içinde kaynatılarak yapılır. Her

kaynama sonunda klor kalıp kalmadığını anlamak için klor testi² yapılır. Klor testinden sonuç iyi alınıncaya kadar kaynama işlemine devam edilir. Klor testi iyi sonuç verdiğinde kaynatma işlemine son verilip, eser kendi halinde soğuyuncaya kadar kurumaya bırakılır, soğuk suya daldırılmamalı iyice kuruduktan sonra yüzeyi microcrystalline wax ile kaplanarak konservasyon işlemi tamamlanır.

Kurşun

Diğer metallerde olduğu gibi hastalığın durumunu tesbit için ön inceleme yapılarak konservasyon metodu ve metalin yumuşak olduğu göz önünde tutularak temizlik metodu dikkatle uygulanır.

Kurşunlarda Uygulanan Metodlar

1. Elektro Kimyasal İndirgeme Metodu

Demir eserlerde uygulandığı gibi yapılp eserin korozyon yapıcılarından temizlendikten sonra üzeri mikro kristaline (micro crystalline) wax ile kaplanır.

2. EDTA (Etilen Diamin Tetra Asetik asit) Metodu

Saf suda çözülen % 5'lik EDTA çözeltisine eser daldırıldıktan sonra biraz karıştırılır, yüzeyde aşınma olmaması için sık sık kontrol edilerek yumuşak fırça (dişfırçası) ile fırçalanır. Temizlendikten sonra yaklaşık 3-4 saat akar musluk suyu altında devamlı yıkanır, kurutulduktan sonra mikrokristaline wax ile kaplanır.

3. Mekanik Temizleme Metodu

Diş fırçası cam elyafı fırça ve bistüri yardımı ile dikkatlice temizlik yapılır ve yüzey microcrystalline wax ile kaplanır.

4. Gümüşte Uygulanan Metodlar

A. Formik Asit veya Sitrik Asit (Limon Suyu) Metodu

Eğer eser iyi durumda ve üzerinde bakır tuzları bulunuyorsa, su içinde % 10- % 15'lik formik asit veya sitrik asit içine eser daldırılır ve kısa aralıklarla çıkartılarak yumuşak bir fırça ile fırçalanır, daha sonra

(2) Klor Testi :

Camdan yapılmış bir deney tüpü içine yaklaşık 3 cm³ kaynamış sudan konarak içine 2-3 damla nitrik asit damlatılır, daha sonra 2-3 damla gümüş nitrat damlatıldığında eğer tüpün içindeki suda beyazlanma olursa halâ klörün var demektir. Kaynama suyunda beyazlık olmayıncaya kadar kaynatarak yıkama işine devam edilir.

damıtık su içinde kaynatılarak korozyon yapıcılar yok edilir ve üzeri friglene veya paraloid B72 ile kaplanır.

B. Amonyak Metodu

Metal durumunda ise ve üzeri gümüş klörür tabakasıyla örtülü ise eser amonyak içerisine daldırılır ve zaman zaman çıkartılarak yumuşak bir fırça ile fırçalanır. Gümüş klörür kalıntıları yok edildikten sonra damıtık suda kaynatılarak korozyon yapıcılar giderilir ve yüzey Firigiline veya paraloid B72 ile kaplanır.

C. Thiourea Metodu

a. Bir litre damıtık su içinde 84 gr. thiourea 0,5 mili litre sıvı deterjan (By prox veya teepol) 4 mili litre formik asit karışım hazırlanarak ya daldırma veya ucu pamuklu bir çubuk yardımı ile gümüş eser üzerindeki klörürler temizlenir. Bu karışım savatlı eserlerde kullanılmalıdır. Temizlenmiş eser friglene veya paraloid B72 ile kaplanmalıdır.

b. Damıtık su içinde hazırlanan % 5'lik Thicurea solusyonu (a) da olduğu gibi kullanılır, ayrıca Thiourea savatlı bezeme olan eserlere etki etmediğinden thiourea solusyonu rahatlıkla kullanılabilir. Temizlenmiş eser friglene veya paraloid B72 ile kaplanmalıdır.

D. Amonyum Tiosülfat Metodu

Bu metodla hem gümüş klorür hem de gümüş sülfürlü eserler damıtık suda hazırlanmış % 15'lik Amonyum tiyosulfat çözeltisine ya daldırılarak veya ucu pamuklu çubuk yardımıyla lokal olarak temizlenebilir. Ancak bu metod savatlı eserlerde kullanılmamalıdır. Temizlenmiş eser friglene veya paraloid B72 ile kaplanmalıdır (Resim : 4, 5)

Onarımlar

Temizlenmiş korunmaları yapılmış metal eserler Araldit, 404 gibi metal yapıştırıcılar ile yapıştırılabilir. Boşluklar Araldit veya polyester ve cam elyaf ile doldurulabilir. Ancak yukarıda sözü edilen metallerin temizleme ve konservasyon işlemleri konservasyonu kimya bilgisi olan tecrübeli elemanlar tarafından uygulanmalıdır (Resim : 6, 7, 8, 9).

KONSERVASYON İŞLEMİ YAPILIRKEN VE SONRA DİKKAT EDİLECEK ÖNEMLİ HUSUSLAR

1. Eser soyma metodu ile yapılmış ve üzerindeki korozyon yapıcılar tamamen eserden uzaklaştırılmamışsa,

2. Eser temizlendikten ve üzerindeki korozyon yapıcılar tamamen gittikten sonra fazla miktarda elle tutulup sonra üzeri koruyucu tabaka ile örtülmüşse yani laklanmışsa,

3. Eser dikkatsiz bir şekilde laklandığında bazı yerlerde açıklıklar kalmışsa,

4. Laklandıktan sonra eserler birbirine sürtünme nedeni ile lak herhangi bir yerinden çizilip eser atmosferle temas ederse,

5. Konservasyonu yapılmış bir eser hastalıklı bir eserin yanına koyulmuşsa,

6. Eser tedavi edildikten sonra eski bulunduğu yer temizlenmeden aynı yere koyulmuşsa.

Bu durumlarda hastalık en kısa zamanda tekrar başlayacak ve bozulma daha hızlı olacaktır.

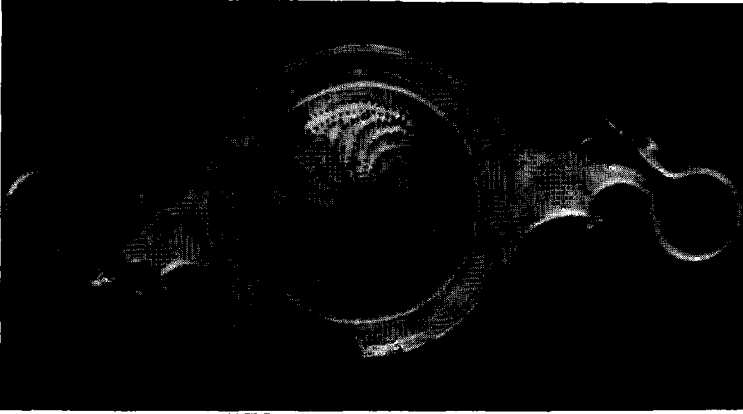
Resim : 1

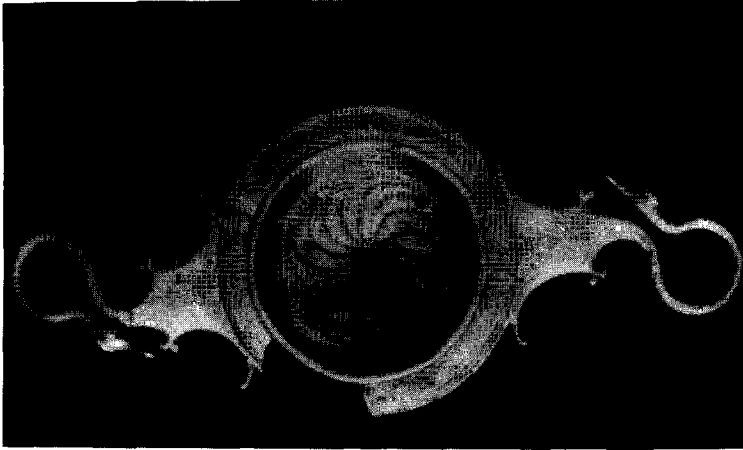
Resim : 2

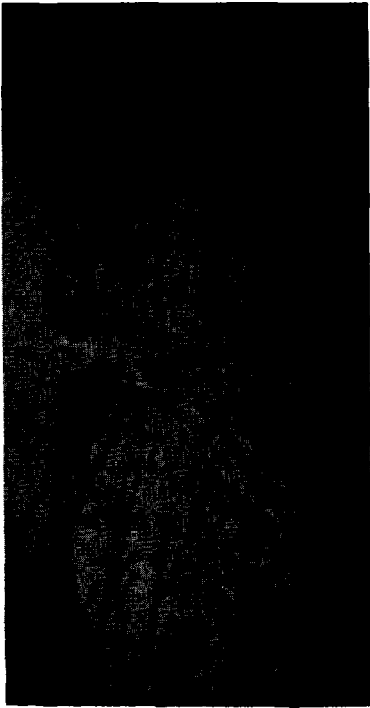
Resim : 3

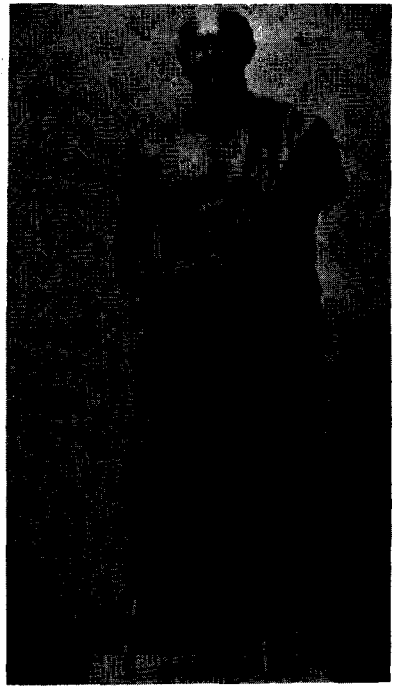
Resim : 4

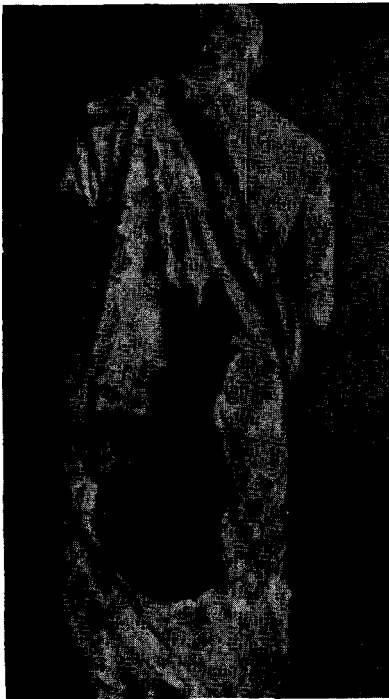
Resim : 5

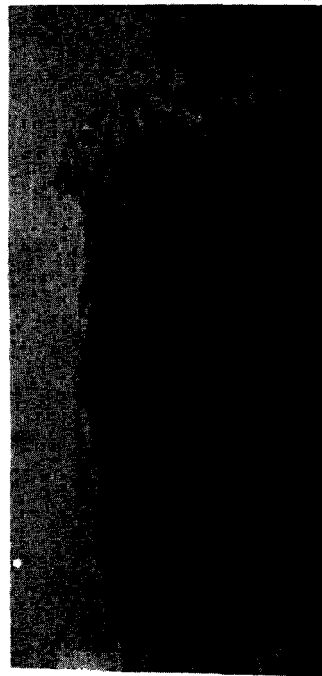
Resim : 6

Resim : 7

Resim : 8

Resim : 9